

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**DAMGA VE MEYDAN OKUMA:
SOĞUK SAVAŞ SONRASI AMERİKAN DÜZENİNDE
HAYDUT DEVLETLERİN KONUMLANIŞI**

DOKTORA TEZİ

Müberra DİNLER

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali BALCI

OCAK – 2023

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**DAMGA VE MEYDAN OKUMA:
SOĞUK SAVAŞ SONRASI AMERİKAN DÜZENİNDE
HAYDUT DEVLETLERİN KONUMLANIŞI**

DOKTORA TEZİ

Müberra DİNLER

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali BALCI

OCAK – 2023

TEZ ONAYI

Müberra DİNLER tarafından hazırlanan “Damga ve Meydan Okuma: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Düzeninde Haydut Devletlerin Konumlanması” adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi: 18/01/2023

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ali Balcı	BAŞARILI
Prof.Dr. Tuncay Kardaş	BAŞARILI
Doç.Dr. Filiz Cicioğlu	BAŞARILI
Prof. Dr. Gökhan Telatar	BAŞARILI
Doç.Dr. Emel Akçalı	BAŞARILI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/01/2023

Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Müberra DİNLER

18.01.2023

TEŞEKKÜR

Bu tez, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde YÖK 100/2000 doktora programı bünyesinde geçirdiğim beş senenin ürünüdür. Tezin bütün parıltısı, akademik yaratıcılığına ve çalışkanlığına gıptayla baktığım danışman hocam Prof. Dr. Ali Balcı'ya, hataları ve işçiliği ise bana aittir. İşini hakkıyla yapmayı daima önemseydiği, her zaman ulaşılabilir olduğu ve dostane tavrı için ona minnettarım. Enstitü müdürümüz Prof. Dr. Tuncay Kardeş'a, gerek tezimin daha iyi olması için, gerekse akademik kariyer yolunda verdiği kıymetli tavsiyelerle desteğini daima hissettirdiği için minnettarım. YÖK 100/2000 bursluları olarak Ortadoğu Enstitüsü'ne adım attığımız andan itibaren bize uygun çalışma ortamını sağlayan ve bursun amacına uygun uzmanlar olarak yetişmemiz için emek veren enstitü müdürümüz Prof. Dr. Kemal İnat'a ve görevi ondan devraldıktan sonra ORMER'in akademik ortamını korumak ve zenginleştirmek için emek veren Prof. Dr. Tuncay Kardeş'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme komitemde yer alan Doç. Dr. Filiz Cicioğlu'na ve savunma jürimde yer alan Doç. Dr. Emel Akçalı ve Prof. Dr. Gökhan Telatar'a, tavsiyeleriyle tezi daha iyi bir hâle getirmeme yardımcı oldukları için çok teşekkür ederim.

Ortadoğu Enstitüsü bana dinamik bir akademik çalışma ortamı sunarken harika dostlar da kazandırdı. Serra Can'a, yanımda olduğunu hep hissettirdiği ve daima açık bir kalp ve zihinle karşılık verdiği için; Zana Baykal ve Derya S. Baykal'a sadece keyifli vakitlerde değil, zor zamanlarda da orada oldukları için; çalışkanlığından feyz aldığım Furkan Halit Yolcu'ya, samimiyeti için teşekkür ederim. Sakarya Üniversitesi'nin hayatıma kattığı bir diğer kıymetli dost olan Dr. Selda Geyik Yıldırım'a, bana daima inandığı ve azmin kıymetini öğrettiği için sonsuz teşekkürler.

Bu tezi her ne kadar hocalarımin desteğiyle, ben yazdıysam da ardında iki gizli kahraman var. Onca emeklerine rağmen onların isimleri hiçbir tezin ya da kitabın kapağına yazılmayacağı için burada zikretmeyi borç biliyorum. Babam Lütfullah Güney ve annem Hacer Güney'e, beni binbir zahmetle büyüterek hayatın zahmetine katlanma gücüne kaynaklık ettikleri için ne kadar teşekkür etsem az. Son olarak, hayatımın en büyük şansı ve kahramanı olan eşim Selman Dinler'e, bu yolda benle yürüdüğü için minnettarım. Onunla sadece evimi ve ekmeğimi değil; düşünceleri, hayalleri ve büyük ve güzel şeyler için yaşama cesaretini paylaşabildiğim için her an şükrediyorum.

Tezin Başlığı: Damga ve Meydan Okuma: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Düzeninde Haydut Devletlerin Konumlanması

Tezin Yazarı: Müberra DİNLER **Danışman:** Prof. Dr. Ali BALCI

Kabul Tarihi: 18.01.2023 **Sayfa Sayısı:** xi (ön kısım) + 293 (tez)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında üstlendiği düzen kuruculuk rolü Irak işgalinden itibaren giderek sarsılırken, ABD'nin otoritesine ve Batılı-liberal norm düzenine meydan okuyan aktörlerin failliğinin araştırılması önem kazanmıştır. Bu çalışma; İran, Libya ve Suriye'nin, ABD tarafından Soğuk Savaş sonrası dünyanın normatif düzeninin sınırlarını belirginleştirmek üzere "haydut devlet" ve benzeri etiketlerle nasıl damgalandığını ve bu aktörlerin damga karşısında geliştirdikleri stratejileri araştırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda şu sorulara cevap aranmaktadır: İran, Libya ve Suriye'nin normatif düzene itirazlarını şekillendiren emperyalizm karşıtı ve Amerikan karşıtı devlet kimliklerinin oluşumu nasıl bir tarihsel bağlamda gerçekleşti? ABD Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninin normatif sınırlarını çizirken, İran, Libya ve Suriye'yi nasıl damgaladı? İran, Libya ve Suriye bu damgayla nasıl başa çıktı? İran, Libya ve Suriye damgayla başa çıkma stratejilerinin uzantısı olarak ne gibi maliyetler yüklendi ve/veya kazançlar sağladı? Küresel sistemi tabakalaşmış, hiyerarşik bir toplumsal alan olarak inceleyen çalışma, temel araştırma sorularını cevaplamak üzere, tarihsel sosyoloji, sembolik etkileşimcilik ve inşacılığın kesişiminde yer alan bir kuramsal perspektiften ve Erving Goffman'ın ortaya attığı *damga* kavramının uluslararası siyaset sosyolojisi disiplinine uyarlanan analitik çerçevelerinden faydalanmaktadır. Yöntem olarak karşılaştırmalı vaka analizi ve süreç takibi kullanılarak, nedensellik mekanizmaları yeni bir anlatı kurmak üzere yorumlanmakta ve seçilen vakalar için sapkın kimliklerin nasıl inşa edildiği incelenmektedir. Çalışma damga teorisine, norm-çıkar dikotomisini aşmaya yönelik bir analitik çerçeve geliştirerek katkıda bulunurken araştırma bulguları, üç aktörün failliklerinin Çin ve Rusya'nın yükselişine ve Batılı-liberal normatif düzenin yaşadığı krize doğrudan ve dolaylı olarak etki eden boyutları olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Damga, Hiyerarşi, ABD, Haydut Devletler, Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Title of the Thesis: Stigma and Challenge: Positioning of Rogue States in the Post-Cold War American Order

Author: Müberra DİNLER

Supervisor: Prof. Dr. Ali BALCI

Acceptance Date: 18.01.2023 **Nu. of pages:** xi (pre text) + 293 (thesis)

Department: Middle Eastern Studies

As the U.S.' self-claimed role of order-making following the Cold War has been gradually undermined since the invasion of Iraq, investigating the agency of actors challenging U.S. authority and the Western-liberal normative order has gained importance. This study aims to investigate how Iran, Libya, and Syria were stigmatized by the U.S. through labels such as "rogue state" to determine the boundaries of the normative order of the post-Cold War World, and the strategies adopted by these actors to counter the stigma. To this end, it seeks answers to the following questions: In what historical context did the anti-imperialist and anti-American state identities that shaped the objections of Iran, Libya, and Syria to the normative order emerge? How did the U.S. stigmatize Iran, Libya, and Syria in order to draw the normative outlines of the new world order after the Cold War? How did Iran, Libya, and Syria manage this stigma? What were the costs and benefits of Iran's, Libya's, and Syria's stigma management strategies? To answer these questions, the study examines the global system as a stratified, hierarchical social sphere, using the analytical frameworks of Erving Goffman's stigma concept adapted to the discipline of international political sociology and drawing on a theoretical perspective at the intersection of historical sociology, symbolic interactionism, and constructivism. Applying comparative case analysis and process tracking methods, the study interprets causality mechanisms to establish a new narrative, and examines how deviant identities are constructed in selected cases. The study contributes to the stigma theory by developing an analytical framework to overcome the norm-interest dichotomy. Research findings reveal the direct and indirect effects of the agencies of Iran, Libya and Syria on the rise of China and Russia, and the dimensions that affect the recent crisis of the Western-liberal normative order.

Keywords: Stigma, Hierarchy, U.S., Rogue States, Post-Cold War Period

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
TABLO LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ANARŞİDEN HİYERARŞİYE: DAMGANIN SİSTEM KURUCU ROLÜ ...	17
1.1. Uluslararası Sisteme Hiyerarşiden Bakmak	17
1.1.1 Anarşiden Hiyerarşiye Sistem Tartışmaları.....	17
1.1.2 Uluslararası Toplumda Tabakalaşma ve İktidar Aracı Olarak Normlar.....	24
1.1.3 Damgalama Pratiklerinin Düzen Kurucu Rolü.....	28
1.2 Damganın Üretimi ve Damga ile Başa Çıkma Stratejileri	34
1.2.1 Damganın Üretimi	34
1.2.2 Damga İle Başa Çıkma Stratejileri	36
1.2.2.1 “Yenilgiden sonra” Damganın Benimsenmesi.....	37
1.2.2.2 Damganın Kabulü, Reddi ve Karşı-Damgalama.....	38
1.2.2.3 Normalleşme, Nötralizasyon, Uygulamalı red, Meşrulatırıcı red	45
1.2.2.4 Norm Girişimcileri Olarak Haydut Devletler.....	49
BÖLÜM 2: İRAN, LİBYA VE SURİYE’NİN MODERN ULUSLARARASI SİSTEMLE	51
İMTİHANI VE SOĞUK SAVAŞ YILLARI	51
2.1 İran	51
2.1.1 Emperyalist Güç Mücadelesi ve İran.....	51
2.1.2 Şah Rıza Pehlevi dönemi: Batılılaşma ve ABD ile yakınlaşma	53
2.1.3 1953 Darbesi: ABD Karşıtlığının Ortaya Çıkışı ve Yükselişi.....	56
2.2 Libya	58

2.2.1 Libya’da Sömürgecilik ve Batı/ABD karşıtlığının yükselişi.....	58
2.2.2 Kaddafi’nin Radikal Siyasi Vizyonu.....	61
2.2.3 Anti Emperyalizm’den “Terör Destekçiliği”ne.....	64
2.3 Suriye	66
2.3.1 Suriye’nin Uluslararası Sisteme Girişi: İşgaller ve Manda Tecrübesi.....	66
2.3.2 İsrail’in Kurulması ve Amerikan Karşıtlığının Ortaya Çıkışı	70
2.3.3 Baas’ın Yükselişi ve Suriye Siyasetinin Ana Aktörü Haline Gelişi.....	74
BÖLÜM 3: ABD’NİN HAYDUT DEVLETLERİ: DAMGA BAĞLAMI VE SOĞUK SAVAŞ SONRASI HİYERARŞİNİN OLUŞUMU	77
3.1 Yeni Dünya Düzeni, Hâkim Normları ve ABD’nin Yeni Ötekileri.....	77
3.2 “Normaller” ve “Sapkınlar”: Haydut Devlet Damgası.....	80
3.3 Normlardan Çıkarlara: Haydut Devletler ve ABD’nin Ortadoğu Politikası	86
BÖLÜM 4: İRAN, LİBYA ve SURİYE İÇİN DAMGA SÜREÇLERİ.....	90
4.1 İran:	90
4.1.1 İran İçin Damga Bağlamı	90
4.1.1.1 İran İslam Devrimi ve ABD ile İlişkilerin Tersine Dönmesi	90
4.1.1.2 İran Kontra Skandalı	92
4.1.1.3 İran’ın “Haydut Devlet” olarak Damgalanma Sebepleri.....	94
4.1.2 Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki İran İçin Damganın Üretimi.....	97
4.1.2.1 Haydut Devlet Damgası	97
4.1.2.2 Clinton’ın İkinci Dönemi: Damgada Kesinti	100
4.1.3 İran’ın Damgayla Başa Çıkma Stratejisi	108
4.1.3.1 Karşı Damgalama Stratejisinin Devlet Politikası Haline Gelmesi.....	109
4.1.3.2 Rafsancani Dönemi	114
4.1.3.3 Hatemi Dönemi	120
4.1.3.4 Ahmedinejad Dönemi –damganın reddi ve karşı damgalama.....	124
4.2 Libya	126
4.2.1 Libya İçin Damga Bağlamı	127
4.2.1.1 ABD Büyükelçiliği Baskını ve İsrail Karşıtı Eylemler	127
4.2.1.2 Sovyetler Birliği ile Yakınlaşma	128
4.2.1.3 Reagan Dönemi: Terör Suçlaması, Damgalama ve Bingazi’nin Bombalanması.....	129
4.2.2 Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Libya İçin Damganın Üretimi.....	133
4.2.2.1 Lockerbie Saldırısı ve Libya’nın Suçlarının BMGK’ya Taşınması	133

4.2.2.2 Clinton Dönemi ve “Tepkili Devlet” olarak Libya’ya Uygulanan Yaptırımlar	136
4.2.2.3 AB’nin İtirazları, Kaddafi’nin Attığı Adımlar ve Damganın Kaldırılması	136
4.2.3 Libya’nın Damgayla Başa Çıkma Stratejisi	138
4.2.3.1 Karşı Damgalama ve Damganın Reddi	138
4.2.3.2 1990’ların Sonunda Damganın Kabulü	141
4.2.3.3 Kaddafi’nin İkircikli Tutumu ve Eski Refleklere Dönüş	145
4.3 Suriye	146
4.3.1 Suriye için Damga Bağlamı	146
4.3.1.1 Terör Destekçiliği ve İsrail Düşmanlığı	147
4.3.2 Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Suriye İçin Damganın Üretilmesi	150
4.3.2.1 Suriye’nin Damgalanmasındaki Farklılıklar: Damga Tehdidi	150
4.3.2.2 Suriye Üzerinde Artan Baskılar	152
4.3.2.3 Damga Tehdidinden Damgalamaya Giden Süreç	155
4.3.3 Suriye’nin Damgayla Başa Çıkma Stratejisi	161
4.3.3.1 Pragmatizm ve Karşı Damgalama Arasında Hafız Esad Yönetimi	162
4.3.3.2 Beşar Esad, Reform Girişimleri ve Damganın Reddi	165
4.3.3.3 Damganın Reddi ve Çıkar Odaklı Siyaset Arasında Beşar Esad Yönetimi	172
BÖLÜM 5: DAMGANIN SONUÇLARI	175
5.1 Damganın Getirdiği Maliyetler	176
5.1.1 Yaptırımların Ekonomik Yükü	176
5.1.1.1 İran	176
5.1.1.2 Suriye	179
5.1.1.3 Libya	180
5.1.2 Rejim Değişikliği	183
5.1.2.1 İran	184
5.1.2.2 Suriye	185
5.1.2.3 Libya	188
5.1.3 İşgal/Müdahale	193
5.1.3.1 İran	194
5.1.3.2 Suriye	195
5.1.3.3 Libya	196
5.2 Damgayla Başa Çıkma Stratejisinden Edinilen Kazanımlar	197

5.2.1 Rejim Güvenliği	197
5.2.1.1 İıran	198
5.2.1.2 Suriye	202
5.2.1.3 Libya	203
5.2.2 Bölgesel Nüfuz	209
5.2.2.1 İıran	209
5.2.2.2 Suriye	215
5.2.2.3 Libya	218
5.2.3 Sistem Karşıtı Aktörlerden Destek	220
5.2.3.1 İıran	220
5.2.3.2. Suriye	225
5.2.3.3 Libya	229
BÖLÜM 6: GENEL DEĞERLENDİRME: SOĞUK SAVAŞ SONRASI NORMATİF DÜZENİN MÜZAKERE EDİLMESİNDE HAYDUT DEVLETLERİN ROLÜ	233
6.1 İıran, Libya ve Suriye'nin Modern Uluslararası Sistemdeki (D)amgalı Konumları	233
6.2 Karşıtı İdeolojilerin Devlet Kimliklerine Dönüşmesi ve Haydut Devlet Damgası	234
6.3 Normatif İtirazların Normatif Düzenlerin Dönüşümündeki Etkileri ve Norm-Çıkar İkililiğini Aşmak	236
SONUÇ	245
KAYNAKÇA.....	250
ÖZGEÇMİŞ.....	293

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- BAE** : Birleşik Arap Emirlikleri
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BMGK** : Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu
- CIA** : Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
- DMO** : Devrim Muhafızları Ordusu
- GSYİH** : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
- ILSA** : Iran and Libya Sanctions Act (İran-Libya Yaptırımlar Yasası)
- İŞİD** : Irak ve Şam İslam Devleti
- NATO** : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
- OPEC** : Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- ŞİÖ** : Şangay İşbirliği Örgütü
- UAEK** : Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
- UGK** : Ulusal Geçiş Konseyi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Damga İle Başa Çıkma Biçimleri.....	39
Tablo 2: Damga Siyaseti Kavramı.....	47
Tablo 3: İran, Libya ve Suriye'ye Damganın Uygulanması ve Damga ile Başa Çıkma Stratejileri	238

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İnan, Libya ve Suriye için (D)amga'dan (d)amgalara uzanan süreç 234

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitimini takip eden yıllar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Soğuk Savaş'ın galibi olarak “yeni dünya düzeni”ni Batılı-liberal normatif idealleriyle şekillendirme girişimlerine sahne oldu. ABD'nin hegemonik iddialarını destekleyen bu idealler, aynı zamanda çıkarlarını koruma ve ilerletme yönündeki çabaları için bir zemin teşkil ediyordu. Bu girişimlerin en önemli uzantılarından biri, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin dost ve düşmanlarını yeniden tanımlarken, normatif ideallerine uyum sağlamayan ülkeleri sistemin dışına iterek cezalandırmasıydı. ABD böylece İran, Libya ve Suriye'nin de aralarında bulunduğu bir grup ülkeyi “terör destekçiliği”, “kitle imha silahları geliştirmek” ve “insan hakları ihlalleri” gibi konularda yerleştirmeye çalıştığı normları ihlal ettikleri gerekçesiyle ambargo ve yaptırımlara tabi tuttu ve sistemden dışladı.

Ayşe Zarakol'un *Yenilgiden Sonra* (2012)'da gösterdiği üzere, uluslararası düzenlerin sınırları, kurucuların normatif temellerine uyum göstermeyenlerin damgalanarak¹ dışarıda bırakılmasıyla oluşturulur ve damgalananların düzene yeniden dâhil edilmek için hakim normları içselleştirmesiyle bu sınırlar ve koruduğu düzenler güçlenir. Uluslararası düzenlerin damgalama pratikleriyle ortaya çıkan içeridekiler-dışarıdakiler ayrımı üzerine kurulduğu varsayımı, bu çalışmanın temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Bu içeridekiler-dışarıdakiler ayrımının yarattığı kurumsallaşmış eşitsizliğin öznelerarası tezahürleri, küresel sistemi tabakalaşmış, hiyerarşik bir toplumsal alan haline getirmektedir (Mattern ve Zarakol, 2016, s. 623). Dolayısıyla bu tez, dünya siyasetini eşit egemenliklere sahip uluslar arasındaki ilişkilerin sürüp gittiği anarşik bir ortam olarak değil, kurumsallaşmış eşitsizliklerin yarattığı tabakalaşma ve güç ilişkileriyle karakterize olan hiyerarşik bir düzen olarak ele almaktadır.

Zarakol (2012), *Yenilgi'den Sonra*'da, modern uluslararası sistem kurulurken “yerleşikler” tarafından damgalanarak muğlak bir “içinde ama dışında” konumuna sahip olan Türkiye, Japonya ve Rusya'nın nasıl Avrupa ülkelerinin uluslararası toplumuna

---

¹ Stigma” kelimesi şimdikiye kadar Türkçeye “leke” ve “damga” olarak iki farklı şekilde çevrilmiştir. Bu çalışmada “damga” şeklindeki çeviri tercih edilmiştir.

kabul edilmek için sistemin hakim normlarını içselleştirerek uyum sağladığını gösterir. Benzer bir teorik perspektiften bakan Adler-Nissen (2014), damgalananların damgalanmaya konu olan normları ihlal ettikleri suçlamasına itiraz edecekleri yahut normatif temelleri paylaşmayarak farklı bir normatif düzeni savunabilecekleri durumları inceleyerek uluslararası düzenin sınırlarının damgalama ve damgayla başa çıkma pratikleri üzerinden sürekli olarak yeniden müzakere edilen bir özellikte oluşuna dikkat çeker. Sürekli yeniden müzakere, normatif düzene itirazları da beraberinde getirir ve böylece itirazları yükselten aktörlere bir faillik alanı açılır. Bu teorik çıkarsama, çalışmanın bir diğer temel argümanını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin hegemonik iddialarıyla şekillenen uluslararası düzeni, ABD'nin Batılı-liberal normatif düzene karşı çıkan aktörleri "haydut devlet" olarak damgalayıp dışarıda bırakarak normatif sınırlarını çizmeye çalıştığı bir ortam olarak ele almaktadır. Bu dışarıda bırakma faaliyetinden doğan tabakalaşmış sistemdeki güç dinamikleri, ABD'nin çıkarlarını normatif iddialarıyla meşrulaştırmasına da alan açmaktadır. Günümüzde Amerikan hegemonyasının Rusya ve Çin gibi aktörlerin yükselişiyle giderek zayıfladığı (Cooley & Nexon, 2020; Wright, 2017) ve Soğuk Savaş sonrası Batılı-liberal düzenin yerini farklı normlarla şekillenen düzenlerin alıp almayacağı (Stuenkel, 2016; Acharya, 2017; G. J. I. Ikenberry, 2020; Adler-Nissen ve Zarakol, 2021; Larson, 2022) etrafında pek çok tartışma yürütülürken üzerinde fazla durulmayan noktalardan biri, ABD'nin şekillendirdiği Batılı-liberal normatif düzene yükseltelen itirazların, düzenin dönüşümüne etkileridir. Bu konudaki çalışmalar, sistemleri dönüştürmede maddi kapasitelerinin etkisinden dolayı genellikle büyük güçler arasındaki mücadeleye odaklanırken, mevcut düzenin normlarına ve hegemonlarına meydan okuyan küçük ve orta büyüklükteki aktörlerin bu dönüşüme ne derecede katkıda buldukları, yeterince çalışılmamış bir konudur.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle ABD'nin kendine atfettiği liderlik rolü Irak işgali sonrasında giderek sarsılırken, Rusya ve Çin'in yükselişinin bu iki aktörün Ortadoğu ve çevresindeki nüfuz alanlarının artışına paralel olması, bu coğrafyalarda ABD'nin otoritesine ve Batılı-liberal norm düzenine meydan okuyan aktörlerin failliğinin araştırılmasının gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmada, Soğuk Savaş'ın son yıllarından sonrasına uzanan süreçte ABD'nin dayattığı normatif düzene belli düzeylerde itirazlar sergileyen İran, Libya ve Suriye vaka olarak seçilmiştir. Vaka

seçiminde gözetilen bir diğer husus, üç aktörün de sisteme dâhil olma süreçlerinde benzer tecrübelerle yapının kısıtlayıcı etkilerine tabi olurken, süreç içinde bu etkiler karşısında, tezin dayandığı teorik argümanları örneklendirebilecek çeşitlilikte stratejiler geliştirmeleridir. Öte yandan, zaman zaman kesişen bu stratejilerin, belli örüntülere ulaşmayı mümkün kılması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı:

Bu çalışma, geçirdikleri sömürgecilik ve işgal tecrübelerinden sonra modern uluslararası düzene dâhil oluş süreçlerinde ABD karşıtlığını farklı oranlarda devlet kimliğine dönüştürmüş olan İran, Libya ve Suriye'nin, Soğuk Savaş sonrası dünyanın normatif düzeninin sınırlarını belirginleştirme girişimlerinde ABD tarafından "haydut devlet" ve benzeri etiketlerle nasıl damgalandığını ve bu üç aktörün damga karşısında ne türden stratejiler geliştirdiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, İran, Libya ve Suriye'nin itirazlarının uzantısı olarak geliştirdikleri stratejilerin, doğrudan ve dolaylı olarak, ABD hegemonyasını sarsma yönünde sonuçlar doğurduğu iddiasındadır. Bu türden bir araştırmanın, otoriteye meydan okuyan devletlerin faillik kapasitelerine ışık tutarken uluslararası düzenlerin normatif sınırlarının yeniden müzakere edilmesindeki etkilerinin detaylı incelemesine de imkân tanınması beklenmektedir.

Meydan okuma çoğu zaman bağımsızlık kaygısından kaynaklanırken, hegemonun koruyucusu olduğu normatif düzene ve bu normların meşrulaştırdığı çıkarlara ters düşen durumlarda bu bağımsızlığı sürdürmenin meydan okuyan devletlere ağır maliyetler yüklediği açıktır. Bir uluslararası düzene damgalı/dezavantajlı bir şekilde dâhil olan devletler bu nedenle, normatif düzene karşı çıkmak yerine normları içselleştirerek uyum sağlamayı tercih edebilirler. Öte yandan işgal/müdahale travmalarından doğan öfke ve içişlemeyle şekillenen karşı-stratejiler, faillerine hayatta kalmaktan, benzer ideolojik tutumlara/statülere sahip aktörlerle ittifak kurmaya varan belli kazançlar da sağlayabilmektedir. Damgalama ve onunla başa çıkmak üzere geliştirilen stratejiler tek seferlik birer eylem değil, devletlerin maddi kapasitelerini, ülke içindeki siyaset yapısının dinamiklerini ve başka pek çok farklı etkeni barındıran birer süreçtir. Dolayısıyla aktörler bu süreç içinde damgalamanın yarattığı ağır maliyeti taşıyamayıp meydan okumayı terk ederek sisteme uyum sağlama yoluna gidebilmekte, ya da aynı anda birkaç stratejiyi birden sürdürebilmektedir.

Bu teorik argümanlardan hareketle çalışma şu soruları sormaktadır:

1. İran, Libya ve Suriye'nin normatif düzene itirazlarını şekillendiren emperyalizm karşıtı ve Amerikan karşıtı devlet kimliklerinin oluşumu nasıl bir tarihsel bağlamda gerçekleşti?
2. Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninin normatif sınırlarını çizerken ABD, İran, Libya ve Suriye'yi nasıl damgaladı?
3. İran, Libya ve Suriye bu damgayla nasıl başa çıktı?
4. İran, Libya ve Suriye damgayla başa çıkma stratejilerinin uzantısı olarak ne gibi maliyetler yüklendi ve/veya kazançlar sağladı?

Araştırmada kullanılan metodoloji, kavramsal ve kuramsal çerçeve:

Çalışma temel araştırma sorularını cevaplamak üzere, tarihsel sosyoloji, (sembolik etkileşimcilikten beslenen) uluslararası siyaset sosyolojisi ve inşacılığın kesişiminde yer alan bir kuramsal perspektif benimsemiştir. Toplumsal-kuramsal taahhütler bağlamında pek çok ortak noktaya sahip olan tarihsel sosyoloji ve inşacılık, metodolojik düzeyde vaka temelli araştırma, karşılaştırmalı yöntemler ve zıt olgusal analiz için açık bir tercih ortaya koymaları itibarıyla de ortaklaşır (Barnett, 2015, s. 151). Vaka temelli araştırma, yüksek kavramsal geçerliliğe ulaşma potansiyeli, bireysel vakalar bağlamında nedensel mekanizmaların varsayılan rolünü yakından incelemek için yararlı bir araç olması ve nedensel karmaşıklığı ele alma kapasitesi sebebiyle, tarihsel gerçekliğin nedensel örüntülerini ortaya çıkarmada güçlü bir yöntemdir (George ve Bennett, 2005). Karşılaştırmalı vaka analizleri ise vakalar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkararak bu nedensel örüntüleri daha sağlam hale getirebileceği gibi, salt tümdengelimci yaklaşımların gözden kaçırabileceği, vakaların kendine has özelliklerinin ortaya çıkarılabilmesine de hizmet eder. Öte yandan bu çalışma, aktörlerin failliğinin, içine dâhil oldukları yapıyla kısıtlanmış olduğu fikriyle yola çıktığından aynı zamanda tümdengelimci bir perspektife sahiptir.

Çalışmada kullanılan teorik argümanlara dayalı nedensellikler, seçilen üç vakanın damga kavramı etrafında üretilen analitik çerçeveler dâhilinde süreç analizinin yapılması yoluyla araştırılmaktadır. Süreç takibinde araştırmacı, bir teorinin bir vakada varsaydığı veya ima ettiği nedensel sürecin, o vakadaki araya giren değişkenlerin dizilişinde ve değerlerinde gerçekten belirgin olup olmadığını görmek için geçmiş,

arşiv belgelerini, görüşme dökümlerini ve diğer kaynakları inceler (George ve Bennett, 2005, s. 6). Süreç takibi, benzer vakalar arasındaki farkların, bu vakaların sonuçlarında bir fark yaratmada nedensel mi yoksa etkisiz mi olduğunu test etmek için kullanılır (George ve Bennett, 2005, ss. 6-7). Analiz, gözlemlenen bir çağrışımla başlar ve ardından belirli durumlarda sebep ve sonucu birbirine bağlayan mekanizmalar aranarak çağrışımın nedenselliği yansıtıp yansıtmadığı araştırılır (Mahoney, 2004, s. 88). Karşılaştırmalı-tarihsel araştırmalar, vakalarda meydana gelen olay dizilerinin analizini içerir ve analistler, bu tür 'süreç analizinin' yalnızca az sayıda vaka seçildiğinde nedensel çıkarımı kolaylaştırdığını uzun zamandır kabul etmektedirler (Mahoney, 2004, s. 88). Dolayısıyla bu çalışma üç vakayla sınırlandırılmıştır. Çalışma, modern uluslararası sistemle benzer koşullarda karşılaşan İran, Libya ve Suriye'nin failliklerinin onları kısıtlayıcı bir etki gösteren yapı tarafından nasıl şekillendirildiğini ve bu üç aktörün söz konusu kısıtlamalar karşısında izlediği stratejiler arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri karşılaştırarak, eylemlerinin normatif düzeni ve onun üzerine kurulu olan uluslararası toplumu nasıl dönüştürdüğünü ortaya çıkarmak üzere *süreç takibi* yöntemine başvurmuştur.

Uzun tarihsel süreçleri araştırarak güncel olana dair yeni bir anlatı kurabilmek, bir inşa faaliyetini gerektirir. Tarihin akışı, birer inşaat, birer mimari olarak, kimi zamana karşı çok dayanıklı, kimi dayanıksız olan yapılarla hem desteklenir hem kısıtlanır. Tıpkı coğrafya, biyolojik gerçeklikler ya da üretkenlik gibi, zihinsel çerçeveler de bu kısıtlayıcılara dâhildir (Braudel, 1982, s. 31). Toplumsal gerçeklikler, kökleri tarihte olan politik ve sosyal süreçlerdir, onları takip etmek üzere analistin bir *anlatı* inşa etmesi gerekir (Griffin, 1993, s. 1100). Anlatılar, toplumsal eylemin zaman, mekân ve bağlama göre değişimini yansıtırken, vakalara içkin anlatıların karşılaştırılması nedensellik zincirlerinin daha güçlü bir şekilde ortaya çıkarılmasına hizmet eder. Anlatılar, zamansallığa ve sosyal eyleme odaklanırken, zaman içinde ve zaman boyunca sürekli olarak meydana gelen bir dinamik olan failliğin ve sosyal yapının karşılıklı kurucu etkileşimi hakkında derin teorik bilgi vaat eder (Griffin, 1993, s. 1098). Bu aynı zamanda, toplumsal gerçekliğin inşası ile toplumsal bilginin inşası arasındaki karşılıklı olarak kurucu olan diyalektiğe yönelen konstrüktivist metodolojinin yapı ve fail arasında, ikisini de paranteze almadan köprüler kuran yaklaşımıyla da örtüşmektedir (Adler-Nissen, 2016, s. 37; Pouliot, 2007, s. 359, 367). Griffin, Weberci (1905) *nedensel*

yorumlamaya dayanarak, anlatıların açılması tarihsel bir olayın yinelenebilir bir nedensel yorumunu inşa etmek için analitik olarak yeniden oluşturulması gerektiğini tartışır (1993, s. 1100). Pouliot, konstrüktivist metodolojinin tarihsel olması gerektiğini tartışırken bu tarihsel analizlerin yorumlamayla el ele gitmesi gerektiğini söyler (Pouliot, 2007). Tarihi betimleyici bir yöntem olarak kullanmak yerine, konstrüktivizm için tarih, teorinin içinde yerleşiktir², bu nedenle tarihsellik, toplumsal gerçekliği mümkün kılan bağlamların bir parçası olarak ortaya çıkar (Adler, 2002, s. 102).

Dolayısıyla süreç takibiyle araştırılan *nedensellik mekanizmaları*, bir olayın nedeninin ne olduğunu ifade eden *nedensellik etkilerinden* farklı olarak nedenleri ve sonuçları birbirine bağlarlar (George ve Bennett, 2005, s. 137). Bu da belli durumların *neden* ortaya çıktığından çok *nasıl* ortaya çıktığını gösteren süreçlerin araştırılmasını mümkün kılar. Nitekim bu çalışma da vaka olarak seçtiği aktörlerin neden sistemin hâkim normlarından bir sapma içinde olduğunu açıklamaktan çok, onlar için bu sapkın³ kimliklerin sürekli olarak nasıl yeniden inşa edildiğiyle ve onların bu inşa sürecine nasıl tepkiler verdikleriyle ilgilenmektedir.

Bu çalışmanın kavramsal izleğini oluşturan damgalama süreçleri yalnızca söylemsel değildir, aynı zamanda maddi ve somut karşılıkları vardır. Dolayısıyla vakaların incelenmesinde yalnızca söylem analizi değil, yapılan anlaşmalardan ekonomik göstergelere, uluslararası kuruluşlara üyelikten iç politikada gerçekleştirilen reformlara uzanan çok geniş bir eylem alanı da analiz birimi haline gelmektedir. Damgalama ve damgaya cevap verme biçimlerinin araştırılmasında analize konu olan birimler: İncelenen devletlerin damgaya sebep olarak gösterilen eylemleri, liderler ve damgalanmaya cevap olarak üretilen karşı-anlatılar, dış politika kararları, stratejileri, kurdukları ittifaklar ve bunlara karşılık uygulanan yaptırımlardır.

---

² Tarihsel araştırma uluslararası ilişkiler disiplini içinde uzunca bir dönem geri plana itilmişse de son yıllarda inşacılığın yanında realizmin teorik argümanlarıyla tarihi birleştirerek alana yeni teorik katkılar sunmak üzere metinler de üretildi: Bkz. (Balci, Kardeş, Ediz ve Turan, 2020), (Balci, Kardeş, Turan ve Ediz, 2022)

³ Çalışma boyunca “sapkın” ifadesi psikolojik bir terim olarak yahut dinsel anlamıyla değil, uluslararası toplumun hakim normlarını ihlal eden failleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Çalışmada birincil kaynakların kullanımı öncelense de analizler uzun tarihsel süreçleri incelediğinden, ikincil kaynaklar da önemli yer tuttu. Birincil kaynaklar; inşa edilen anlatıyı desteklemek üzere ulusal güvenlik belgeleri, kongre tartışmaları, BMGK kararları, liderlerin Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların toplantılarında verdikleri demeçler, çeşitli yayın organlarına verdikleri röportajlar, gazete haberleri ve Wikileaks belgeleri gibi geniş bir havuzdan toplandı. İkincil kaynaklar için farklı literatürler tarandı. Çalışmanın kuramsal ve kavramsal literatürü, büyük oranda Ayşe Zarakol, Rebecca Adler-Nissen ve Michal Smetana'nın çalışmalarına dayanmakta ve onların analitik çerçeve ve kavramlarını ürettiği kuramsal tarihçilik, etkileşimci sosyoloji ve inşacılık literatürleriyle örtüşmektedir. Bunun dışında çalışma için, "haydut devlet" kavramı etrafında oluşan literatür (Litwak, 2000; Klare, 2000; Takeyh, 2001; Geldenhuys, 2004; Henriksen, 2012; Wunderlich, 2020) tarandı ve çalışmanın teorik bağlamına uygun olarak bu literatürden faydalanıldı. Çalışmanın vakalarının tarihsel analizlerinin yapılmasında önde gelen İran (Saikal, 1980; Menashri, 1990; Keddie ve Richard, 2003; Abrahamian, 2004; Ansari, 2006, 2014) Libya (Metz, Library of Congress, ve Federal Research Division, 1989; St John, 1983; St. John, 2002, 2012; D. Vandewalle, 2008; Vandewalle, 2012; Zoubir, 2014) ve Suriye (Seale, 1990; Hinnebusch, 2002; Lesch, 2005; Hinnebusch vd., 2010; Lesch, 2013, 2014, 2019) uzmanlarının çalışmalarına başvuruldu.

Bu çalışma, son yirmi yılda gelişen hiyerarşi literatürü içinde, uluslararası hiyerarşilerin damgalama pratikleri üzerinden kurulduğunu savunan Zarakol (Mattern ve Zarakol, 2016; Zarakol, 2012, 2014, 2017a) ve Adler-Nissen (2014a) gibi kuramcılarının sunduğu analitik çerçevelerden faydalanmaktadır. Bu çerçeveler büyük oranda, Batı'da hakim olan liberal inşacı norm literatürünü eleştiren bir yaklaşımla, etkileşimci sosyolojinin teorik perspektiflerinden faydalanılarak çizildi. Bunun dışında, argümanını sosyolojide sembolik etkileşimci perspektifin sapkınlığa bakışından yola çıkarak sapkınlığın inşasında damgalama süreçlerinin rolünü ve bu inşanın normatif değişim ve istikrarı oluşturduğu üzerine kuran Smetana (2020)'nin geliştirdiği bazı kavramlardan faydalanıldı.

Damga kavramının norm literatürüne girişi, norm ihlali (norm violation), norm yayılması (norm diffusion), norm reddi (norm rejection) ve norm girişimciliği (norm entrepreneurship) gibi kavramlarının eleştirel incelemelere tabi tutulmasıyla oldu. Norm

literatürüne hâkim olan liberal inşacı yaklaşımlar, liberal dünya düzeninde norm yayılmasına Batılı liberal aktörlere odaklanarak yaklaşır ve norm girişimcilerini de Batılı liberal normları yayan “iyiliğin güçleri” olarak tasavvur ederler (Wunderlich, 2020, s. 2). Bu yaklaşıma göre Batılı-liberal düzenin normları, içselleştirilmesi ve onlara uymayanlara öğretilmesi gereken normlardır (Checkel, 2012). Belli devletlerin hegemonyasına ve onların oluşturduğu liberal yapıya meydan okuyan devletler, damgalama süreçleriyle uluslararası düzenin dışına atılır. Böylece alternatif düzen arayışları meşru görülmez ve arayış içindeki aktörlerin faillikleri reddedilir (Wunderlich, 2020, s. 3). Öte yandan son yıllarda norm literatürü içinde yeni gelişen eleştirel yaklaşımlar, Batılı liberal normları sorgulayan ve reddeden aktörlerin de hâkim normatif düzenleri değiştirebilecek faillik kapasitesine sahip olduğunu (Adler-Nissen, 2014a), hatta bu aktörlerin de norm girişimcileri olabileceği görüşünü öne sürdüler (Adler-Nissen, 2014a; Wunderlich, 2020).

Norm literatürüne getirilen bu eleştiriler kısmen eleştirel norm çalışmalarından (Acharya, 2004, 2011, 2014; Epstein, 2012; Wiener, 2004; Zwingel, 2012), kısmen de, sembolik etkileşimci sosyolojik kuramın normların doğasına ilişkin sorgulamalarından (norm contestation) (Adler-Nissen, 2016; Smetana, 2020) yola çıkmaktadır. Pozitivist sosyolojik yaklaşımların sapkınlığın objektif nedenlerini araştıran çalışmalarının aksine, etkileşimci sosyologlar sapkın (deviant) davranışın toplumsal süreçlerde nasıl inşa edildiğini incelediler (Becker, 1963; Ben-Yehuda, 1990; Goffman, 1963; Smetana, 2020). Etkileşimci bakış açısına göre sapkınlık, tarihsel ve kültürel olarak belirlenen, sapkınlarla onları sapkın olarak etiketleyenler arasında bir etkileşim içinde müzakere edilen ve karmaşık güç ilişkileri, sosyal tabakalaşma ve hiyerarşi ağı içinde inşa edilen, doğası gereği politik bir süreçtir. Bu bakış açısı sapkınlığı patolojik bir unsur olmaktan çıkarıp ona sosyal istikrarın ve normatif değişimin kaynağı olarak bir işlev atfetmektedir (Smetana, 2020, ss. 15-16).

Zarakol, inşacılığın uluslararası toplumsallaşmanın norm içselleştirmeye dayalı olduğuna dair savına karşı, uluslararası normların tabakalaştırma potansiyeline dikkat çeker. Tabakalaşmış ve eşitsizliklerle dolu bir sistemde normlar temelde iktidar araçlarıdır ve sistemin güç dinamiklerini yansıtırlar. Dolayısıyla toplumsallaşma her zaman bir uyumlanma değil aynı zamanda ötekilik üretir ve böylece yerleşikler ve dışarıdakiler ayrımı oluşur (Zarakol, 2012, s. 41). Yerleşikler-dışarıdakiler düzeninin

ortaya çıkışı her ne kadar sistem düzeyinde bir dinamik olsa da tarihin belli bir anında uluslararası toplum içinde buldukları konuma göre devletler üzerinde farklı baskı düzeyleri yaratması (Zarakol, 2012, s. 45), damgalama pratiklerine dair bir araştırma ajandasını geçerli kılmaktadır. Damgaya karşı tepkilerin anlaşılması ise bu baskıyı tek yönlü bir disiplin süreci olarak yorumlamak yerine toplumsal düzenin müzakeresinin karmaşık bir etkileşimli süreç olarak yorumlanmasını gerektirir (Adler-Nissen, 2016, s. 36). Böylece damgalama 'asimetrik bir güç ilişkisi' içerirken, damgalamaya karşı çeşitli şekillerde direnilebilir ve onunla başa çıkılabilir, bu da kendini bir tabiiyet ilişkisi içinde bulan aktörlere bir direniş ve kendini ortaya koyma alanı açan faillik ve sorumluluk verir (Adler-Nissen, 2016, s. 36).

İnşacılar, devlet davranışlarını şekillendirmede toplumsal normların önemini vurgularlar. Öte yandan, her şey yapısal olarak belirlenmişse, herhangi bir şeyin değişmesi ve dolayısıyla aktörlerin failliği de mümkün olmayacaktır. Bu savdan hareketle inşacı teorisyenler, yapısalcılığın katı belirlenimlerinden sıyrılarak aktörlerin toplumsal yapıların üretimindeki ve yeniden üretimindeki uygulamalarının rolüyle ilgilenir ve *yapılandırmacı* bir yaklaşım sergilerler (Reus-Smit, 2015). Uluslararası toplumu yeniden üreten norm dinamikleri, inşacılığın temel araştırma gündemlerinden birini oluşturur (Finnemore ve Sikkink, 1998). Fakat inşacılığın ilk araştırmacılarının normlara yaklaşımı, toplumsallaşmayı uluslararası normlara uyum göstererek sisteme dâhil olmakla eş tuttuğundan sisteme karşı çıkışları pek gündeme getirmemiştir.

Bütün bu nedenlerle klasik inşacı yaklaşımlara karşı çıkan araştırmacılar, uluslararası siyaset sosyolojisi ve tarihi, eleştirel teori ve uygulamalı çalışmalar alanında dünya politikasını daha derinden anlamak üzere sembolik etkileşimciliğe geri dönerek Goffman'ın etkileşimci perspektifini işlevsel kıldığı çalışmalarını ortaya çıkardılar (Adler-Nissen, 2016, s. 29). Sosyoloji disiplini içinde sembolik etkileşimci kuramın önde gelen ismi Erving Goffman, çeşitli nedenlerle damgalanarak toplumun dışına atılan bireylerin bu durumla nasıl başa çıktıklarını açıklamak üzere “damga” kavramını geliştirdi (Goffman, 1963). Uluslararası ilişkiler disiplininden kuramcılar ise damga teorisini eleştirel-inşacı yaklaşımlarla birleştirerek uluslararası sistemin hâkim normlarına uyum sağlayıp sağlamama üzerine kurulu bir içerdekiler-dışarıdakiler ayrımı üzerinden şekillendiğini ve dışlama pratiklerinde damgalama süreçlerinin etkisini gösteren çalışmalar yaptılar.

Damga, sapkınlığın inşası ve sonuçlarıyla ilgilenen sosyolojik bir kavramdır. Bu nedenle, devletler 'başarısız', 'haydut', 'dışlanmış' veya 'kanun dışı' olarak etiketlenebilir, ancak bu etiketler asla gerçek bir sosyal farklılaşma sistemine dönüşmeyebilir veya belirli devletleri etiketleme girişimleri boşuna olabilir (Adler-Nissen, 2014a, s. 147). Bu çalışmanın ele aldığı üç aktör de ABD hegemonyasına ve Batılı-liberal normatif düzene meydan okumaları sonucunda haydut devlet olarak etiketlendi ve çeşitli yaptırımlarla sistemin dışına itildiler. Bununla birlikte damgalama, yalnızca aktörlerin kimliklerini 'bozmakla' kalmaz, damgalananların normatif düzene itirazları ve burdan türeyen stratejiler, normatif değişimin yolunu açar, ahlaki sınırların sorgulanmasına ve 'yeni normalin' tanımlanmasına yardımcı olur (Smetana, 2020). Bu da üç aktör için faillik gösterecekleri bir alan açmaktadır.

Ayşe Zarakol'un çalışmaları, İran, Libya ve Suriye'nin sömürgecilik ve işgal tecrübelerinden dolayı uluslararası sisteme damgalı bir şekilde girişlerini ve Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin bu ülkeleri damgalama girişimleri ile yeni dünya düzeninin sınırlarını belirlemek üzere "haydut devlet" damgası üzerinden içeridekiler-dışarıdakiler ayrımını nasıl kurduğunu anlamamıza yarayacak teorik perspektifler sunmaktadır. Damgalamayı *etiketleme*, *stereotipleştirme*, *ayırma* ve *ayrımıcılık* süreçleri üzerinden açıklayan Adler-Nissen ise damgayla başa çıkma stratejilerine eklediği "karşı-damgalama" ve "damganın reddi" kategorileriyle bu çalışmada ele alınan vakaların damga karşısında nasıl stratejiler geliştirdiklerini anlamada analitik araçlar sunmaktadır. Çalışmada ayrıca damgayla başa çıkma stratejilerini açıklarken Michal Smetana'nın geliştirdiği "damga bağlamı", "damga gücü", "uygulamalı red", "meşrulaştırıcı red" gibi kavramlardan faydalanılmaktadır.

Araştırmanın Kapsam ve Önemi:

Çalışma, İran, Libya ve Suriye'nin failliğini damga kavramı etrafında analiz ettiğinden belli yıllarla net bir biçimde sınırlandırılmış bir kapsama sahip değildir. Çalışmanın tarihsel anlamda ana odağını, Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren İran, Libya ve Suriye için başlayan sapkınlık inşasının Soğuk Savaş'ın bitimiyle ABD'nin yeni dünya düzeninin normatif sınırlarını belirlemek üzere haydut devlet damgasına dönüştürme süreci ve damgalanan aktörlerin bu damgayla başa çıkma süreçleri oluşturmaktadır. Bu odak, kabaca 1980'li yılların sonundan, 2011 yılında çıkan Arap İsyanları'nın ilk birkaç

yılına uzanmaktadır. Tezi 2011 yılıyla sınırlandırmak bir seçenek olsa da yazım sürecinde damgayla başa çıkma stratejilerinin aktörlere yüklediği maliyetlerin ve kazançların bu yıldan sonraki birkaç yılda önemli çıkarımlar yapılabilecek şekilde takip edilebilir olması, böyle bir sınırlandırmaya gidilmemesine neden oldu.

Neden Ortadoğu’da Suudi Arabistan, Katar gibi zengin petrol kaynaklarına sahip olan ülkeler ABD’nin otoritesini tanıyıp ABD ile sözleşme mantığına dayalı alışverişlerde bulunurken, İran, Suriye, Libya gibi ülkeler, yıkıcı olabilecek sonuçlarına rağmen bu otoriteye meydan okudular? Bu soruya basitçe, ABD’nin gücünü Rusya’nın otoritesini tanıyarak dengeledikleri yönünde bir cevap vermek mümkün müdür? Bu sorular, aktörlerin failliklerinin önemini bir kez daha gündeme getirmektedir. Bu nedenle, İran, Libya ve Suriye’nin Soğuk Savaş sonrası yenilenen hiyerarşi içinde meydan okuyan devletler olarak konumlanmasında etkili olan Anti-Amerikancı devlet kimliklerinin oluşumunu incelemek üzere uzun süreler yayılan tarihsel okumalar üzerinden, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl boyunca belli olaylara odaklanarak takip edilmektedir.

Çalışma, Ortadoğu bağlamında meydan okumayı İran, Libya ve Suriye özelinde incelemektedir. Bu üç aktör, ulus devlet olarak ortaya çıkmalarından önce kurulmuş olan Vestfalyan düzene işgal ve/veya sömürge tecrübeleri sonrasında “kendi kendilerini yönetemeyecek” devletler olarak dâhil olmaları itibariyle sistemde egemenlikleri zedelenmiş ve damgalı bir şekilde konumlandılar. Bu durum tüm Batı-dışı aktörler için geçerli olsa da, kendine has tarihsel pratikleri, bu üç aktörün er ya da geç bu dezavantajlı durum karşısında direniş söylem ve hareketlerini karşı damgalamaya dönüştürdüğü birer devlet kimliği edinmesine yol açtı. Her ne kadar İran Soğuk Savaş döneminde politikalarını büyük oranda ABD’ye tabi bir devlet olarak şekillendirse de ülkede yükselen İsrail-ABD karşıtı İslamcı hareketin 1979’daki devrimi tetikleemesinden sonra İran’a ABD’ye meydan okuma üzerine kurulu bir devlet kimliği hâkim oldu. 1. Dünya Savaşı’nda yaşadığı toprak kayıpları ve daha önce Büyük Suriye’ye dâhil olan Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması, Suriye’nin Arap Milliyetçiliği ve Sovyet etkili Baasçılıkla şekillenen İsrail-ABD karşıtı politikalarında son derece belirleyiciydi. Libya’da ise sömürgecilik karşıtı hareketler 1969’da Kaddafi’nin bir darbeyle yönetimi ele geçirerek programı büyük oranda İslami bir sosyalizmle şekillenen Libya Arap Cemahiriyyesi’ni ilan etmesine varan bir sürece evrildiği. Kaddafi bu yıllarda geliştirdiği karşı damgalama stratejisiyle, ABD karşıtlığında

birleştigi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'(SSCB)nin önemli ölçüde desteğini alırken 1980'lerde dünya çapında ABD ve emperyalizm karşıtı hareketleri destekledi.

İran, Libya ve Suriye'nin Soğuk Savaş öncesindeki bu devlet kimlikleri onları ABD'nin yönettiği "demokratik ülkelerden oluşan" Batı blokunun karşısına yerleştirdi. İsrail karşıtlığı ve Anti-Emperyalizmin bir uzantısı olarak destekledikleri gruplar ABD'nin terörist kabul ettiği gruplar olduğu için bu ülkeler daha Soğuk Savaş yıllarında "terör destekçisi" listelerine girdi ve ABD üç ülkeyi de ambargo ve yaptırımlarla cezalandırmaya başladı. Soğuk Savaş sırasında "Sovyet komünizmi tehlikesi"nin yerini bu kez küresel terör tehlikesi aldı ve ABD, hegemonu olduğu tek kutuplu Dünya düzeninin sınırlarını "terörle savaş" doktrini çerçevesinde yeniden çizirken bu aktörleri "Haydut Devlet" olarak dışarıda bıraktı.

Çalışma beş nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, haydut devletler literatürde çokça tartışılmışsa da bu çalışmalar kavramı ya ABD açasından yarattığı güvenlik tehditleri bağlamında yahut "haydut devlet" kavramının meşruiyetinin sorgulamaya açılmasına yönelik olarak ele almaktadır, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin normatif düzenin kuruculuğu rolünün bu bağlamda değerlendirilmesine sık rastlanmaz. İkinci olarak, haydut devletleri odağa alan çalışmalarda son dönemde bu tezde de sıkça referans gösterilen birkaç çalışma dışında "haydut devlet" olarak etiketlenen aktörlerin failliği ile ilgili çalışmalara rastlamak zordur. Bu durum genel olarak uluslararası ilişkiler literatürüne, Batı-merkezci ve dünya siyasetini büyük güçlerin politikalarıyla yönlenen bir yer olarak tasavvur eden bakışın hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Üçüncü olarak çalışma, vaka olarak seçilen Batı-dışı aktörlerin failliğini, Batılı devletlerle oluşan etkileşimlerini içeren ve şekillendiren politik, tarihsel ve sosyolojik bağlam içinde ve karşılaştırmalı bir biçimde ele alarak alana bir katkıda bulunmaktadır.

Dördüncüsü, Ortadoğu çalışmalarında genellikle devletlerin dış politikaları, uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim olan anarşi yaklaşımının tüm devletlerin eşit egemenlik sahibi olduğunu varsayımından yola çıkan teorik perspektiflerini kullanarak irdelenmektedir. Bu çalışma, ulus devlet nitelikleri ve egemenlikleri kağıt üzerinde eşit görünse de Vestfalyan çekirdeğe uzaklıkları nedeniyle pratikte daima sistemik eşitsizlikler ve tabakalaşmış bir dünya düzeni içinde faillik gösteren Ortadoğu ülkelerini ele almada hiyerarşi yaklaşımının hem daha geniş hem de daha derinlikli bir teorik bakış

sunduğunu kabul etmektedir. Bu anlamda Ortadoğu’da ABD’nin müttefikleri olan Suudi Arabistan ya da Mısır gibi ülkeler, ABD otoritesini kabul etmeleri itibariyle belli derecede özgürlüğü, arzu edilen sosyal ya da politik düzenlemelerle değiş-tokuş eden takas mantığıyla ve sözleşmelere dayalı meşru otorite ilişkilerine odaklanan *dar hiyerarşiler* (Mattern ve Zarakol, 2016) perspektifinden çalışılmaya uygun görünmektedir. Fakat ABD otoritesini kabul etmeyip ona meydan okuyan ve bu nedenle de ABD’yle bir *takas mantığı* hatta diplomatik bir ilişki içinde olmayıp cezalandırılan ülkelerin çalışılması için hiyerarşileri daha *geniş* (Mattern ve Zarakol, 2016) bir perspektiften ele alan analitik çerçevelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, İran, Libya ve Suriye’nin küresel sistemdeki yerini bu geniş hiyerarşiler içinde inceleyerek hiyerarşi literatürüne katkıda bulunmaktadır. Son olarak, uluslararası normatif düzenin sınırlarının giderek daha fazla sınıır hale geldiği şu dönemde çalışma, “haydut devlet”lerin mevcut normatif düzenin dönüşümüne ne gibi bir katkıda bulunabileceğini araştırarak, daha önce bu konuda incelenen İran örneğini farklı açılardan ele alarak ve Suriye ve Libya’yı da incelenen ampirik vakalara ekleyerek norm literatürüne katkıda bulunmaktadır.

Çalışmada en büyük güçlük, etkileşimci bir perspektif benimsenmesi nedeniyle süreç takibinde zamansal sıralamayı ayırıştırmak ve etki-tepki şeklinde seyreden olayları ve çoğu zaman iç içe geçmiş olan neden sonuç zincirlerini belli bir düzende yorumlamak konusunda yaşanmıştır. Tezin teorik perspektifi, olayların yorumlanmasını, Vestfalya Barışı’nı takip eden süreçte Batılı güçlerin yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecine girişiyle birlikte İran, Libya ve Suriye’nin 19. yüzyıl sonunda sömürgecilik yarışında işgal ve sömürgeleştirmeye maruz kalmalarından başlatıp nedensellik zincirlerini buradan itibaren kurmaktadır.⁴ Devamında, Soğuk Savaş döneminin ve sonrasının olaylarını “damga” kavramı etrafında geliştirilen analitik araçlara uygunluğuna göre takip etmekte ve ayıklamaya tabi tutmaktadır. Soğuk Savaş sonrası damgalanma bağlamını oluşturan nedenler, aktörlerin sisteme damgalı

---

⁴Batı hakimiyetinin öncesinde Doğu’nun dünya düzenlerinin nasıl yükselip düştüğüne dair (Zarakol, 2022)’de kapsamlı bir anlatı bulunabilir. Ayrıca, İslami bir uluslararası toplumdan ayrı bir Osmanlı Düzeni olup olmadığını tartışan bir çalışma için bkz. (Balci, 2021).

girişleriyle bağlantılı olduğundan, hem damgayla başa çıkma stratejisi, hem de yeni damgaların nedenleri olarak ele alınmaktadır. Bu sorun, olayların kavramsal izleğe göre yorumlanması ve tezin bölümleri arasında zamansal geri dönüşlerle çözülmeye çalışıldı. Bunun dışında, devlet dışı aktörlere seçilen aktörlerle ilişki bağlamında yer verildiyse de normatif düzenlerin dönüşümünde devlet dışı aktörlerin faillikleri de son derece önemlidir⁵ fakat bu çalışmada yer sınırlılığı nedeniyle devlet dışı aktörlerin failliği derinlemesine araştırılmamıştır.

Tezin Bölümleri:

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dışında beş ana bölümden oluşmaktadır. Kuramsal-kavramsal tartışmaların yürütüldüğü ilk bölüm, “Anarşiden Hiyerarşiye: Damganın Sistem Kurucu Rolü” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altındaki ilk ana alt başlıkta öncelikle, uluslararası ilişkiler disiplininde hakim olan anarşi anlayışının yerine hiyerarşi perspektifini gündeme getiren yeni teorik tartışmalar ele alınmaktadır. Burada anarşi mantığının problemlerine değinilerek küresel siyasette hiyerarşilerin nasıl kurulduğuna ilişkin teorik argümanlar incelenmekte ve bunların tezin amaçladığı araştırmadaki kullanışlılığı temellendirilmektedir. İkinci alt başlıkta uluslararası toplumda tabakalaşma ve normların iktidar aracı olarak kullanılması ele alınmakta ve yine bu yönde üretilen teorik argümanların çalışmanın amacıyla uyumluluğu ortaya konmaktadır. Son alt başlıkta ise Goffman’ın *damga* kavramı tanıtılarak damgalama pratikleri üzerinden uluslararası normatif düzenlerin nasıl inşa edildiğini tartışan teorik argümanlar sunulmaktadır. Bölümün ikinci ana alt başlığında damganın üretimi ve damga ile başa çıkma stratejileri tartışılmaktadır.

Tezin ikinci bölümü, İran, Libya ve Suriye’nin işgal ve sömürgeleştirilme tecrübelerinden sonra Modern Uluslararası Sisteme zayıf egemenlikler ve ulus devlet

---

⁵Konvansiyonel devletlere düşman bir oluşum olarak İslam Devleti’nin (İŞİD)’in Vestfalya dünya düzenini tehdit edip etmediği sorusunu jeopolitik tahayyül bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. (Can, 2017). Yine Ortadoğu’daki silahlı devlet dışı aktörlerin jeopolitik alanın dönüşümüne etkilerini bu aktörlerin ideolojileri ve stratejileri üzerinden inceleyen bir araştırma için bkz. (Yeşiltaş ve Kardaş, 2017). Tabakalaşmış ve yapılandırılmış bir bağlamda silahlı devlet dışı aktörler ve egemen devletlerin karşılıklı olarak birbirini nasıl kurduğunu inceleyen iki diğer çalışma için bkz. (Yeşiltaş ve Kardaş, 2018), (Yeşiltaş, Kardaş ve Jacoby, 2022).

olmaktan uzak siyasi yapılarla ve “kendini kendini yönetemeyecek devletler” olarak damgalı bir şekilde girişleri ve bütün bu aşağılayıcı durumlara karşı geliştirdikleri tepkisel ideolojik tutumlarını anlatmaktadır. İran başlığında ilk olarak İran’ın 19 ve 20. yüzyıllarda İngiltere ve Rusya’nın işgallerine sahne olmasından sonra yerleşik sınıflar arasında Anti-Emperyalist ideolojilerin gelişmesi incelenmekte, ikinci olaraksa Rıza Han’ın dış destekli bir darbeyle yönetimi ele geçirmesinden sonra İran’ın uluslararası toplum içindeki statüsünü yükseltmek üzere Batılılaşma yönünde atılan adımlar ve buna paralel olarak geleneksel sınıflar arasında artan rahatsızlık ele alınmaktadır. Son alt başlıkta ise başta İngiltere ve Rusya karşısında bir kurtarıcı gibi görülen ABD’nin 1953’te Musaddık’ın ABD ve İngiliz destekli bir darbeyle devrilmesinden sonra İran’da ABD’ye karşı yükselen tepkiler anlatılmaktadır. Libya başlığında benzer şekilde bugünkü Libya coğrafyasının erken bir dönemden itibaren nasıl sömürgeleştirildiği ve I. Dünya Savaşı sonrasında BM kararıyla Batılı güçlerin güdümündeki Kral İdris’in yönettiği bir monarşi haline getirdiği anlatılmaktadır. Nasır’ın Arap milliyetçiliğinin etkisiyle bu duruma karşı geliştirilen tepkilere de yer verildikten sonra Kaddafi’nin yönetimi ele geçişi ve radikal siyasi vizyonu ikinci alt başlıkta anlatılmaktadır. Son alt başlıkta ise Kaddafi’nin 1970’ler ve 1980’ler boyunca giderek Anti-Emperyalist hedefleri doğrultusunda Libya’yı ABD’den uzaklaştırarak Sovyetler Birliği’ne yaklaştırması ve bunun yarattığı rahatsızlığın ABD yönetimlerinin Libya için başlattığı sapkınlık inşasından tam bir damgalamaya dönüşmesi süreci anlatılmaktadır. Suriye başlığında ise işgaller ve manda tecrübesinden sonra egemenliğini kağıt üstünde kazansa da pratikte kazanamamış olan Suriye’nin uluslararası sistemin periferisindeki konumu ve buna tepki olarak Milliyetçi ve Anti-Emperyalist hareketlerin gelişimi anlatılmaktadır. Sonraki alt başlıkta İsrail’in kurulması ve ABD karşıtlığının yükselişi, üçüncü alt başlıkta ise Baas’ın yükselişi ve Suriye siyasetinin ana aktörüne dönüşmesiyle İsrail üzerinden gelişen ABD karşıtlığının Suriye dış politikasında belirleyici bir hale gelişi anlatılacaktır.

Üçüncü bölümün ilk başlığında, Soğuk Savaş sonrası ABD hegemonyasıyla şekillenen dünya düzeninde ABD’nin “haydut devletler” etiketini, normatif düzenin sınırlarını çizmek üzere yeni ötekilerini damgalamak için nasıl kullandığı incelenmektedir. İkinci başlıkta normaller ve sapkınlık ayrımının haydut devlet damgası üzerinden nasıl inşa edildiği ABD’nin bu dönemdeki politik söylemi incelenerek analiz edilmekte, üçüncü

başlıkta ise normların çıkarları meşrulaştıran birer iktidar aracı olarak kullanılması örneklerle temellendirilmektedir.

Tezin dördüncü bölümünde İran, Libya ve Suriye'nin damgalanma bağlamını oluşturan süreçler, Soğuk Savaş sonrasında bu süreçlerde başlayan sapkınlık inşasının haydut devlet doktrinine dönüşmesiyle damganın üretilip uygulanması ve üç ülkenin damgayla nasıl başa çıktıkları üç başlık altında incelenmektedir. Çalışmanın beşinci bölümünde ise üç aktörün geliştirdikleri damgayla başa çıkma stratejileri üzerinden yaşadıkları kazançlar ve kayıplar değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede maliyetler; “yaptırımların ekonomik maliyeti”, “rejim değişikliği” ve “işgal/müdahale” başlıkları altında değerlendirilirken, kazançlar; “rejim güvenliği”, “bölgesel nüfuz” ve “sistem karşıtı aktörlerden destek” başlıkları altında incelenmektedir. Çalışmanın altıncı bölümünde, Soğuk Savaş sonrası normatif düzenin müzakere edilmesinde “haydut devletler”in rolü, bir önceki bölümde elde edilen bulgular ışığında değerlendirilmektedir. Bu bölümde ayrıca vakaların süreç takibi sonucunda tezin damga teorisine, uluslararası ilişkiler disiplinin temel sorularından biri olan norm-çıkardikotomisinin aşılmasına yönelik katkıları değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışmanın literatüre teorik ve ampirik katkıları sıralanmakta ve yeni çalışmalar için öneriler sunulmaktadır.

BÖLÜM 1: ANARŞİDEN HİYERARŞİYE: DAMGANIN SİSTEM KURUCU ROLÜ

1.1. Uluslararası Sisteme Hiyerarşiden Bakmak

1.1.1 Anarşiden Hiyerarşie Sistem Tartışmaları

1648 Vestfalya Barışı'ndan itibaren ortaya çıkan modern uluslararası sistemin doğasına dair sorgulamalar, uluslararası ilişkiler disiplininin en temel kuramsal tartışmalarından birini oluşturur. 17. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da çatışan güçlerin arasında barışı sağlamak üzere imzalanan Vestfalya Barışı'nın, "Avrupa devletlerinin egemenliği ve siyasal esasları, devletler arası (yasal) eşitlik, ve bir devletin iç işlerine başka bir devletin karışmaması" prensipleri, egemen devletlerden oluşan modern uluslararası sistemin temellerini attı. Eşitlik, anarşi, egemenlik ve bağımsızlık kavramlarının Avrupa sistemine işlemeleri Vestfalya'da gerçekleşti (Simpson, 2004, s. 31). Batı merkezli bir disiplin olarak uluslararası ilişkiler disiplini de uluslararası sistemin doğasına ve belirleyici ilkelerine dair varsayımlarını Avrupa'yı merkez alan Vestfalyan sistemin egemen-devlet anlayışı üzerine inşa etti, bu nedenle uluslararası ilişkilerin kurucu gerçekliğinin anarşik bir yapıda olduğu fikri disiplinin en yaygın ön kabullerinden⁶ biri olageldi.

Anarşik bir sistem tasavvuru ilk kez Birinci Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti ile hedeflenen dünya barışı idealinden uzaklaşılmasıyla daha gerçekçi bir perspektif edinme gereği duyan klasik realistlerce ortaya atıldı. E.H. Carr, Hans Morgenthau gibi isimlerin temellerini attığı klasik realizm, uluslararası ilişkileri devletlerin rasyonel aktörler olarak daima çıkarlarını en üst seviyeye taşıyacak şekilde bir güç mücadelesini sürdürdüğü ve hayatta kalma yarışı içinde güçlerini sürekli arttırma çabasında olduğu bir ortam olarak tasvir eder (Balci, 2017, ss. 129-130). Anarşi tasavvuru, Neo-realist kuramcılarının uluslararası sistemi her bir egemen devletin kendi otoritesinin üzerinde bir otoritenin bulunmadığı anarşik bir yapı olarak incelemesiyle sürdürüldü. Bu anlayışa göre uluslararası sistem gücün kullanımını tekelinde tutan tek bir karar alıcının olmadığı, her bir aktörün "kendi başının çaresine baktığı" ve güç arttırmaktan ziyade

---

⁶ Bu varsayımı detaylı olarak inceleyen iki çalışma için bkz. (Milner, 1991; Schmidt, 1998)

“gücü dengelemeye” çalıştığı (Waltz, 1979, s. 127) bir ortamdır. Otorite, yönetim ve hukukun belirleyiciliğinde *hiyerarşik* bir alan olan ulusal alandan farklı olarak uluslararası alan gücün, mücadelenin ve uzlaşmanın belirleyici olduğu *anarşik* bir alandır (Waltz, 1979, s. 113). Sistemin içindeki güç dağılımının aktörlerin maddi kapasitelerince belirlendiği bu anarşi yaklaşımı, daha sonraki kuramlarda da çoğunlukla yeniden üretildi. Örneğin Neo-realizme karşı argümanlar üreten Neo-liberaller devletlerin anarşik düzende güç mücadelesi içinde olduğu varsayımını kabul etmekle birlikte uluslararası hukuk ve kurallara uyarak aralarında işbirliği yaparak güvensizliğin tırmanmadan aşılabileceğini ve istikrarın sağlanabileceğini (Axelrod ve Keohane, 1985; Keohane, 1984) öne sürerler. Benzer şekilde İngiliz Okulu kuramcıları da egemen devletlerin kendilerini küresel kurallara uymaya zorlayabilecek daha yüksek bir güç tekeline boyun eğmediklerinden devletlerin oluşturduğu uluslararası toplumun anarşik olduğunu savunurlar (Linklater, 2019, s. 123).

Neo-realist ve liberal yaklaşımlara önemli bir karşı çıkış, inşacılığın öncülerinden olan iki kuramcıdan geldi. Onuf ve Klink (1989), uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi disiplinlerinin kurulu olduğu anarşi ve otorite arasındaki Hobbesçu karşıtlığı ve buradan temellenen anarşi ve otorite paradigmasını reddederek uluslararası ilişkilere hakim olan asimetriteri ortaya koymak üzere hiyerarşi, hegemonya ve heteronomi üçlüsünden oluşan bir yönetim paradigması öneriyordu. Onlara göre uluslararası ilişkiler, geleneksel olarak tasvir edildiği üzere anarşik değil, hâkimiyet kurma ve tabi olmaya dayalı ilişkililerdir (Onuf ve Klink, 1989, s. 54). Onuf ve Klink’in temellerini attığı bu düşünce, Wendt (1992)’in sembolik etkileşimci kuramdan faydalanarak, uluslararası rejimlerin anarşi mantığının üstesinden gelip gelemeyeceği ve bunun hangi koşullar altında gerçekleşebileceği sorusuyla “inşacı” yaklaşımı gündeme getirdiği teorik tartışmayla genişletildi ve anarşi yaklaşımını eleştirel bir okumaya tabi tutan inşacı literatürün yolu açılmış oldu.

Uluslararası sistemin anarşik doğasına vurgu yapan bütün Avrupa merkezci kuramların ortak özelliği, uluslararası ilişkileri egemen devletlerin arasındaki ilişkiler olarak incelemeleriydi. Nitekim uluslararası ilişkiler disiplinin kurucu çalışmalarına ve daha sonraki ana akımı oluşturan çalışmalara bakıldığında bu çalışmada vaka olarak seçilen İran, Suriye ve Libya gibi ülkelerin genelde büyük güçlerin çıkarlarının yahut güç mücadelelerinin uzantısı olarak ele alındığı görülebilir. Bu ülkelerin I. Dünya Savaşı ve

öncesindeki tarihi, işgaller ve sömürgecilikle karakterize olurken, yaşanan iki dünya savaşının ardından eski sömürgeci güçlerin uğradığı yıkımla birlikte sömürgeciliğin çözülüşüne sahne olan dünya siyasetinde, işgallerden bunalmış İran, yahut sömürge ve manda yönetimleri sonrası bağımsızlığını kazanan Libya ve Suriye gibi devletler için iki seçenek vardı: ABD'nin yahut Sovyetler Birliği'nin yanında yer almak. Dolayısıyla bu ülkeler Soğuk Savaş düzenine, ABD'nin ülkeleri Sovyetler Birliği nüfuzundan korumak üzere inşa ettiği bağımsızlık ve demokrasi söyleminden etkilenerek yahut da Sovyetler Birliği'nin Anti-emperyalizm ve sosyalizm anlayışından beslenen ABD karşıtı bir tutumla girdiler. Bu durum da sömürge tecrübesi olan yahut sistem karşıtı duruşlar sergileyen aktörlerin çalışılmasına yönelik arayışlar Marksist ve post-yapısalcılıktan beslenen Post-kolonyal çalışmalarda zengin bir literatür oluşturdu. Hinnebusch, genelde uluslararası siyasette ve özelde Ortadoğu'da hiyerarşi kavramının en iyi, bağımlılık teorisini, dünya sistemleri teorisini ve neo-Gramscianizmi kucaklamak için alınan Marksist esinli 'yapısalcılık' merceğinden anlaşıldığını öne sürer (Hinnebusch, 2011, s. 2)

Bütün bunlarla birlikte uluslararası ilişkiler disiplini içinde yukarıda bahsedilen anarşi mantığına karşı çıkan kuramcılarının sayısı giderek arttı ve bir hiyerarşi literatürünün temelleri atılmış oldu. Devletlerarası ilişkilerin belirleyici ilkesi olarak anarşiyi tartışmaya açan⁷ ve sistemin hiyerarşik özelliğine vurgu yapan bu kuramcılara göre geçmişten günümüze devletler tamamen yahut kısmen kendilerinden üstün olan devletlere tabi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Cooley, 2005; Hobson ve Sharman, 2005; Lake, 2004, ss. 2-5). Gerek uluslararası hukuk gerekse devletlerarası siyasi ilişkileri düzenleyen BM gibi kuruluşların beyannamelerinde devletlerin egemen eşitliği bir ilke olarak kabul edilse de ne soğuk savaş yıllarının çift kutuplu düzeninde ne de

---

⁷Buzan ve Little, uluslararası ilişkiler disiplininin temel kavramı olarak uluslararası sistemle ilgili bazı soruların cevaplanamamış hatta hiç sorulmamış olmasının en önemli nedenlerinden biri olarak *anarkofiliyi* gösterirler. Anarkofiliden kasıtları, uluslararası sistemin yapısının her zaman anarşik olduğunun yanı sıra bunun doğal ve iyi bir şey olduğunun kabulüdür. Realizm ve neorealizmde hakim olan bu varsayımlar onlara göre tarihdışılığın ve *Avrupamerkezciliğin* birer ürünüdür (Buzan ve Little, 1994).

günümüzün tek kutuplu dünyasında devletlerarası ilişkilerde bir eşitliğin olduğundan söz etmek mümkün değildir (Kingsbury, 1998; Renshon, 2017, s. 1).

Uluslararası ilişkiler disiplinin üzerine kurulu olduğu anarşi, bir siyasal proje olarak ulus-devletten yola çıkan ve onu yeniden üreten, belli bir tarihselliğe dayalı bir varsayımdır (Zarakol, 2017b, s. 265). Her bir aktörün birbirinden bağımsız birimler olarak hareket ettiği neorealist sistem tasavvuru modern Avrupa tarihi göz önünde bulundurularak ortaya atılmıştır, öte yandan daha geniş tarihsel süreçler incelendiğinde ve odak Avrupa'dan Doğu Asya ve Ortadoğu'ya kaydırıldığında, asıl soru neden hiyerarşik sistemlerin süreklilik gösterdiği olacaktır (Buzan ve Little, 1994, s. 249).

Bütün bu teorik argümanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin çalışılmasında hiyerarşi yaklaşımının geçerliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma için hiyerarşi literatürünün tercih edilmesinde önemli bir etken, uluslararası sistemi anlamada yalnızca büyük güçlerin arasındaki ilişkileri değil, zayıf devletleri de hesaba katmanın önemine dair vurgular içermesidir. Literatürün başlıca kuramcılarında Jack Donnelly, *koordinasyon* ve *superordinasyon* ilişkilerini anlayabilmede zayıf devletleri⁸ resme katmanın önemine dikkat çeker, çünkü kapasitelerin uluslararası dağılımı kutuplulukla yani bir sistemdeki büyük güçlerin sayısı ile tanımlandığında zayıflara uygulanan *gayriresmi tahakküm* yapıya dair anlatının dışında bırakılmaktadır (Donnelly, 2009, s. 56). Bununla birlikte Donnelly, anarşi ve hiyerarşi kavramlarının düzenleyici ilkeler olarak görülmesine itiraz eder; uluslararası ilişkilerde düzenleyici ilkeler, işlevsel farklılaşma ve kapasitelerin dağılımına dayalı Waltzçı “yapı” anlayışı, uluslararası siyasi yapılarda mevcut bulunan sıralamayı (ranking) (Donnelly, 2009, s. 56) gizleyen bir tablo ortaya koymaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında, dünya hâkimiyeti iddiasıyla ortaya çıkan yeni Amerikan düzenini, bu *dikey farklılaşmayı* gözardı ederek okuyabilmek mümkün değildir.

---

⁸ Hiyerarşi literatüründen faydalanarak lider devlet ile daha küçük müttefikler arasındaki hiyerarşik ilişkilerin mikro temellerini keşfeden ve asimetric ittifak ilişkilerinin kaderini belirleyen devletten devlete ilişkiler değil, rekabet halindeki büyük güçlerin daha küçük devletlerdeki yönetici kadrolarla ilişkileri olduğunu irdeleyen bir çalışma için bkz. (Balcı ve Yolcu, 2023).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla kendisini Soğuk Savaş'ın galibi ilan eden ABD'nin normatif ideallerine uygun davranmayan aktörlere karşı işlettiği disipline etme ve cezalandırma mekanizmaları, sistemin hiyerarşik yapısını ortaya koymaktadır. Nitekim Ikenberry, Amerikan hegemonyasını, Amerikan güç hakimiyeti ve liberal yönetim ilkeleri üzerine kurulmuş, güvenlik ve diğer bazı “sistem hizmetleri” sağlayarak diğer devletler için kabul edilebilir kılınmış hiyerarşik bir sistem olarak tanımlar (2011, ss. 5-6). Bu tezin incelediği, Soğuk Savaş'ın bitiminden ABD'nin Irak'tan çekilmesine kadar süren yaklaşık 20 yıllık süreçte uluslararası sisteme hâkim olan tablo, anarşik bir düzenden ziyade ABD'nin tepesinde bulunduğu hiyerarşik bir düzen olarak okunduğunda daha iyi anlaşılmaktadır. Bu hiyerarşi içinde İran, Suriye ve Libya'nın sistemden dışlanması ve cezalandırılması, sistemin her bir devletin kendi başının çaresine bakabileceği anarşik düzen tasavvuru ile örtüşmediği gibi bu devletlerin faillik kapasitelerine dair sorgulamalara da izin vermez.

Zarakol, hiyerarşi çalışmalarını iki temel araştırma etrafında tasnif etmiştir, bunlardan ilki hiyerarşilerin *kaynağı ve doğası* iken ikincisi mevcut hiyerarşiler içinde *aktörlerin davranışlarıdır* (Zarakol, 2017a, s. 4). Yine çalışmalar içinde iki farklı damar bulunmaktadır; bunlardan ilki *hiyerarşilerin kaynağına dair aktöre dayalı/kurumsal sorgulamaları* içerirken diğeri, daha *yapısalcı* anlayışları içerir. İlk damardaki çalışmacılar hiyerarşileri *sistemin problemlerine çözümler* olarak görürken ikincidekiler *hiyerarşilerin kısıtlayıcı doğasına* odaklanır (Zarakol, 2017a, ss. 4-5).

Benzer şekilde, iki aktör arasındaki ilişkileri inceleyen “aktöre dayalı/kurumsal” yaklaşımlar *dar hiyerarşilere* odaklanmaktadır. Buna karşın hiyerarşileri “organize eşitsizlikler” olarak ele alan yapısalcı yaklaşımlar ise *geniş hiyerarşilere* odaklanır (Zarakol, 2017a, s. 9). İlk yaklaşım hiyerarşileri rızaya ve fayda-maliyet denklemlerine dayalı, düzenin korunması için gerekli mekanizmalar olarak görürken (Cooley, 2005; G. J. Ikenberry, 2011; Lake, 2009) ikincisi odağı rızadan baskı ve zorlamaya kaydırır ve hiyerarşileri aktörlerin katılımından önce oluşmuş ve eşitsizliğin yeniden üretimini sağlayan mekanizmalar olarak görür (Adler-Nissen, 2014a; Pouliot, 2017; Suzuki, 2017; Zarakol, 2012).

Bu çalışma, hiyerarşi çalışmaları içinde hiyerarşilerin kısıtlayıcı doğasına ve hiyerarşileri “organize eşitsizlikler” olarak ele alan *geniş hiyerarşilere* dayalı literatürden

faydalanmaktadır. Nitekim bu çalışmaya konu olan İran, Suriye ve Libya uluslararası sisteme Vestfalyan düzenin kurucularından olan egemen devletler olarak değil, büyük güçlerin emperyalist mücadelesinde uzun bir süre işgal veya sömürgeciliğe maruz kaldıktan sonra bağımsızlıkları tanınmış devletler olarak dâhil olmuşlardır. Örneğin Şah Rıza Pehlevi'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitlerin fikirlerine yakınlaşması ve bağımsızlık idealiyle İngiliz etkisini kırmak üzere, ittifak güçleri tarafından zor durumda olan Ruslara gönderilecek yardımın topraklarından geçirilmesine izin vermemesi, İran'ın İngiliz ve Ruslar tarafından işgaline ve Rıza Şah'ın ülkeden çıkarılmasına malolmuştur. Yaşanan bu süreçler, İran gibi devletlerin manevra alanının ne denli sınırlı olduğunun açık bir göstergesidir. Dolayısıyla bu devletler hâlihazırda varolan hiyerarşi içinde bir konum almak zorunda kalmıştır.

Zarakol ve Mattern, hiyerarşi çalışmalarında üç temel hiyerarşi mantığından söz eder: Bunlardan ilki hiyerarşiler içinde şifrelenmiş olan işlevsel pazarlıklara odaklanan *değiş-tokuşlar* mantığıdır. İkincisi, hiyerarşileri ürettiği anlaşılabilir konumsal yahut rol-temelli davranışların çeşitliliğine vurguyla hiyerarşileri karakterize eden maddi ve/veya toplumsal düzenlemelere odaklanan *konumsallık* mantığı, üçüncüsü ise hiyerarşilerin aynı anda birbirinden farklı siyasi alanları ve onları dolduran ve harekete geçiren aktör ve eylemleri üreten pratik yahut edimsel ontolojisine odaklanan *üretkenlik* mantığıdır (Mattern ve Zarakol, 2016, s. 634). Bu çalışma, hiyerarşilerde alternatif olarak uyumlu ve dirençli davranışı teşvik ederek etki yarattığı düşünülen kodlanmış işlevsel *değiş-tokuşlar* mantığından türeyen *sözleşmecilik* (Cooley ve Spruyt, 2009; Ikenberry, 2011; Lake, 2009) perspektifleri dışarıda bırakarak *konumsallık* ve *üretkenlik* mantıklarına dayanan çalışmalardan (Adler-Nissen, 2014a, 2014b; Zarakol, 2012) faydalanmaktadır.⁹ Zira üç aktörün de bu süreçlerde ABD ile olan ilişkileri otorite kabulüne dayanmaz ve

---

⁹Lake'in hiyerarşileri "aktörlerin egemenliklerinin bir bölümünden vazgeçmeleri karşılığında belli kazançlar sağlaması" olarak ele alan yaklaşımı, bu çalışmanın, seçilen vakaların Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzenindeki failliklerini ortaya çıkarmaya yönelik amacına hizmet etmediğinden tercih edilmemiştir. Bununla birlikte, meşru otoriteye dayalı sözleşmeler mantığı, bir süpergüçle daha önce kurulmuş olan hiyerarşik ilişkiden ayrılmayı yahut bu ilişkinin dayalı olduğu sözleşmenin bozulmasını açıklamakta önemli teorik perspektifler sunmaktadır. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini bu perspektiften inceleyen araştırmacılar Türkiye'de hiyerarşi yaklaşımına dayalı bir literatürün oluşumunda rol oynamışlardır. Bkz. (Balci, Cicioğlu ve Muslu, 2021; Yetim, 2021; Yetim ve Balci, 2021).

daha çok ABD'nin otoritesine karşı çıkışlarla karakterize olur. Bu aktörler egemenliklerinin bir bölümünü devretmek şöyle dursun, tam bağımsızlık yönündeki söylem ve eylemlerinin sisteme yarattığı tehditler yüzünden izolasyona maruz kaldılar.

Çalışmada bu teorik perspektifin seçilmesinde, sözleşmecî mantığa getirilen eleştiriler önemli rol oynadı. Sharman, hiyerarşi süreçlerinin tamamını karşılıklı fayda getiren pazarlıklar olarak görerek açıklamaya çalışan sözleşme mantığını ve anarşi altında "egemenimsi" (sovereign-like) birimlerden oluşan bir uluslararası sistem tasavvurunu son derece dar bir bakış açısı olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir (Sharman, 2013). Pouliot ise önceden var olan birimlerin otorite ilişkisine belirli bir noktada dâhil olduğunu varsayan sözleşme mantığına dayalı hiyerarşi yaklaşımını eleştirir. Bunun yerine, Pouliot, hiyerarşinin faillerden önce var olduğunu ve zaman zaman yeni hiyerarşiler kurulabilmesine rağmen, tahakküm yapılarının genellikle önce geldiğini belirtir (Pouliot, 2017, s. 122). Adler-Nissen ve Zarakol'un bakış açıları da bu yaklaşımla örtüşmektedir. Benzer şekilde Hinnebusch, yapısalcı bir bakış açısıyla, Ortadoğu'da bölgesel sistemin kökenlerinin emperyalizmle şekillendiğini, eşitsiz kapitalist gelişmenin, emperyalizmin bölgeyi istila etmesine izin vererek, parçalanmış, ekonomik olarak çevrelenmiş, kimlik açıklarından muzdarip zayıf devletler sistemi yarattığını belirtir. Emperyalizm, bölgede güçlü bir Batılı vekil olan İsrail'i kurmuş, bölgenin petrol kaynaklarını yandaş rejimler aracılığıyla güvence altına almış ve önceki hiyerarşik düzeni tersine çevirmiştir (Hinnebusch, 2011, s. 240).

Sözleşme perspektifiyle ilgili bir başka eleştiri de onun gönüllülüğe dair vurgusuna yöneltilmiştir. Sharman (2013, s. 191)'ın belirttiği gibi, tahakküm ve itaat üzerine kurulu bir öncüden ziyade resmi olarak eşit taraflar temelinde "yatay" bir piyasa etkileşimi; ancak eğer taraflar kendi çıkarlarına en uygun şekilde pazarlık yapmakta, karşılıklı eylemlerde bulunmakta veya müzakereleri sona erdirmekte özgürse mevcuttur. Uluslararası ilişkilerdeki sözleşmecî açıklamalar, alt aktörlerin her zaman uzaklaşabileceğini açıkça varsayarak piyasalar ile devletlerin arasındaki hiyerarşileri birbirine karıştırmaktadır (Sharman, 2013, s. 197). Oysa bu çalışmanın ele aldığı ülkeler ne Soğuk Savaş sırasında ne de takip eden dönemde kendi çıkarlarına en uygun şekilde pazarlık yapmakta yahut müzakereleri sona erdirmekte özgür olabildiler. Resmîyette onlara tanınan egemenlik haklarıyla dâhil oldukları hukukî çerçeve, onlara bu özgürlüğü

sağlamanın aksine, sisteme getirdikleri itirazları uluslararası normlar çerçevesinde yasa dışı kılmış ve sömürgeciliğin yasal bir çerçevede sürdürülmesine imkân tanımıştır.

1.1.2 Uluslararası Toplumda Tabakalaşma ve İktidar Aracı Olarak Normlar

Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e uzanan kurumların tarihi, uluslararası düzeni belli normlara dayandırmaya yönelik daimi bir arayışı ortaya koymaktadır. Bu uluslararası normlar, Vestfalyan sisteme sonradan dâhil olan eski sömürge ülkeleri ile sistemin kurucuları arasında bir farklılaştırma mekanizması olarak işlev görürler. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, tek bir "uluslararası topluluğun" varlığını kabul etme eğilimi giderek artmaktadır. Fakat bu topluluk, meşru üyelik için giderek artan taleplerde bulunmaktadır (Suzuki, 2017, s. 238). Uluslararası toplumun ortaya çıkışını araştıran başta İngiliz Okulu olmak üzere farklı ekoller içinde norm araştırmaları zamanla kuvvetli bir damar oluşturmuş olsa da yapılan çalışmalar, liberal-Batılı norm girişimcilerinin idealize edilmiş normlarının ortaya çıkışına ve yayılmasına yönelik faaliyetlerini analiz etmekle sınırlıydı ve hâkim normatif düzeni ilerleme yönünde yeniden üretmeye ya da kademeli olarak reforme etmeye yönelik çalışmaları (Wunderlich, 2020, s. 1)¹⁰. Bu idealize edilmiş normatif iddiaların aksine eşitsiz uygulama, uluslararası hukukun istisnası değil, temel bir özelliğidir ve egemenlik kavramını, gizlediği yasallaştırılmış hiyerarşileri anlamadan anlayabilmek mümkün değildir (Simpson, 2004, s. 9). Böylece uluslararası hukuk ile meşrulaştırılmış eşitsizlik, maddi kaynaklara sahip olan rantiyeye devletlerin mevcut kapasitelerini kullanabilmelerinin önüne koyduğu engelleri gizler. Özetle, hiyerarşik düzenler içindeki devletlerin egemenlik hakları da eşitsizdir.

Gerek İngiliz Okulu, gerekse klasik inşacıların perspektifinden bakıldığında, uluslararası toplum, devletler arası ilişkilerde hâkim normlara uygun davranışların sürekli olarak pazarlık konusu olduğu bir alanı ifade etmektedir. Örneğin 19. Yüzyılda Avrupa'daki egemen devletlerin oluşturduğu uluslararası toplumun “Medeniyet Standardı” “Hıristiyan-Avrupalı” değerlere dayalıydı (Gong, 1984) ve bu değerlere

---

¹⁰ Wunderlich, (2020) bu çalışmalara örnek olarak Finnemore ve Sikkink (1998) ve Florini (1996) gibi araştırmacıların çalışmalarını gösterir.

uymayan devletler “geri kalmış” olarak etiketleniyordu. (Adler-Nissen, 2014a, s. 148). Böylece normlar, neyin normal ve arzu edilir olduğunu tanımlarken, neyin anormal ve istenmeyen davranış olduğunu belirler ve bir normu karşılamayan devletleri yetersiz ve aşağı olarak sıralamak için araçlar sağlar (Townes, 2012, s. 180).

Bu çalışmada vaka olarak seçilen üç ülke de sistemle işgal ve sömürgeleştirme tecrübeleriyle tanıştılar ve süreç içinde egemen devletler olarak tanımlanmalarına rağmen bu egemenlik onlara bağımsızlık değil, bağımlılık getirdi. Aynı anda sistemin hem içinde hem dışında olmanın yarattığı *ontolojik güvensizlik* hissiyle, kimliklerini pekiştirmek üzere karşı-hareketler geliştirdiler. Otoriteyi kabul ettikleri anda eksik de olsa bu egemenliğin avantajlarını yaşayabilecekken, işgal ve sömürgeleştirilme travmalarından kaynaklanan bir “tam bağımsızlık” saplantısıyla hareket ettiler. Böylece onlara verilen egemenlikle dâhil oldukları uluslararası hukukun eşitsiz uygulamalarından paylarını aldılar ve yasallaştırılmış hiyerarşilerin güçlü aktörleri tarafından sistem dışına itildiler. Bu çalışma, hiyerarşileri rızaya ve bundan doğan fayda-maliyet denklemlerine dayalı meşru otorite ilişkileri olarak deneyimlemekten ziyade, otoriteyi kabul etmeyerek egemenliğin olumlu değil olumsuz getirileriyle karşı karşıya kalan İran, Suriye ve Libya’nın tecrübelerini, uluslararası hukukun yasallaştırdığı bu hiyerarşi ilişkileri içinden incelemektedir.

Normlarla yasallaştırılmış bu hiyerarşiler, normların tabakalaştırıcı özelliğinden dolayı aktörleri belli bir sıralamaya sokar ve aktörler sıralamadaki yerlerini, yani statülerini korumak veya iyileştirmek için bir mücadele yürütürler. Statü, bir toplumda neyin değerli olduğuna dair kolektif inanışlar tarafından belirlenen rütbe sıralamasında aktörlerin konumlarını ifade eder (Renshon, 2017, s. 33).

Bu çalışmanın benimsediği *konumsallık mantığı* ise,

Bir aktörün belli bir hiyerarşideki konumunun yalnızca bir tercih yahut pazarlığın sonucu olmadığını, aynı zamanda aktörlerin kimliği, rolü, çıkarları ve/veya beklentilerinin sistemdeki konumları tarafından inşa edildiğini yahut etkilendiğini, görece olarak uzun ömürlü olduğunu ve hiyerarşilerin dünya siyasetinde bu sosyalleşme dinamikleri üzerinden belli etkiler yaratmasını ifade eder (Mattern ve Zarakol, 2016, s. 639).

Böylece konumsallık, sisteme uyum yaratabileceği gibi direniş de üretebilir (Mattern ve Zarakol, 2016, s. 640). Bu türden hiyerarşiler norm ve sapmanın inşasına izin verir, benzer şekilde normlar ve sapkınlık inşaları da bu hiyerarşileri sürekli olarak yeniden üretir (Smetana, 2020, s. 50).

Dünya siyasetindeki tabakalaşma bu süreçlerle meydana gelir ve hiyerarşinin üst sıralarında olan aktörler ve yönettikleri kurumlar, bu yapısal olarak avantajlı konumdan faydalanırlar. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi temsilcisinin, ellerindeki resmi araçlarla saldırgan devletleri etiketleme ve cezalandırma tasarrufuna sahip olmaları itibariyle, tabakalaşmanın alt sıralarında yer alan aktörler karşısındaki avantajlı konumları, bu duruma örnek gösterilebilir (Smetana, 2020, s. 50). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, toplumsallaşmanın ardında, eşitsizliği sürdüren güç dinamikleri bulunur (Zarakol, 2012, s. 40).

Normların temelde iktidar araçları olduğu fikri de benzer şekilde, geçtiğimiz yüzyıldan bu yana toplumsal güç dinamiklerini etraflıca tartışmış olan sosyoloji literatüründen alınmaktadır. Normlar sistemin güç dinamiklerini yansıtırlar ve onları iyileştirebilecekleri gibi devam da ettirebilirler. Örneğin, Weber'in meşru ve meşru olmayan güce dayalı otorite/zor kullanma ayrımı düşünüldüğünde, güç kullanımının meşrulaştırılması gerekmektedir, aksi halde güç sahibi gücünün bir bölümünü kaybedebilir (Schulz, 2019). Üzerinde uzlaşmış bir toplumsal düzende ahlak bu işlevi görürken (Ben-Yehuda, 1990, s. 50) uluslararası toplumda normlar, işte bu güç kullanımının meşrulaştırılması işlevini görür. Toplumlar, belli üyelerinin toplumsal konumları itibariyle daha muteber sayıldıkları "itibar hiyerarşileri" içerir ve tabakalaşmış gruplardan oluşan bütün sistemlerin üyeleri en üstteki grubun herhangi bir şeye dair tanımlamalarını doğru kabul etme eğilimindedir (Becker, 1967, s. 241). Benzer şekilde kurallar da hiyerarşide aşağı inildikçe daha şiddetli bir uygulama alanı bulur: yoksullar zenginlere, siyahlar beyazlara göre bu kurallara daha fazla maruz kalırlar (Becker, 1963, ss. 12-13).

Bu sosyolojik çıkarımlar, etkileşimci perspektifin uluslararası ilişkiler literatürüne uyarlanması ve norm ihlâl edici davranışlarda bulunan devletlerin onlar için inşa edilen "sapkınlık" kavramı yahut "haydut devletler" kategorilerinin altında incelenmesiyle aktarılmıştır (Geldenhuys, 2004; Smetana, 2020; Wunderlich, 2020). Üçüncü kuşak

inşacı teorisyenler, uluslararası siyasette kimlik, güç ve sapma sorunlarını ele almak için Erving Goffman ve Harold Garfinkel ve diğer sembolik etkileşimcilerin sosyolojisine geri dönmüş (Adler-Nissen, 2016, s. 27) ve Goffman'ın damga kavramından faydalanmıştır. Böylece uluslararası toplum, devletlerin üzerinde uzlaşmış bazı normlara uyumluluklarına göre statü ve itibar kazandıkları yahut güç dinamikleri üzerinden damgalanıp cezalandırıldıkları hiyerarşik bir düzen olarak çalşılmıştır.

Uluslararası aktörler hâkim normlara dayalı bu güç dinamikleri içinde toplumsallaşırken normlara uyum göstermeyenler sistemin “ötekileri” haline gelir. Ötekilik ise bir yerleşik-dışarıdaki dinamiğinin varlığına işaret eder (Zarakol, 2012, s. 41). Uluslararası sistemin her bir tarihsel dönemi belli bir normatif çerçeveye karakterize olmaktadır. Bu çerçeveler, “yerleşik” ve “dışarıdaki ülkeler” olarak görülebilecek ülkeler arasında asimetrik bir güç dinamiğini ortaya çıkarır. İçeridekiler-dışarıdakiler ayrımının temel kurulumu şöyle özetlenebilir:

“Normatif çerçeveler daima yerleşiklerin mevcut niteliklerinden elde edilmiş değerleri temsil ederken aynı zamanda o niteliklerin idealize edilmiş hallerini de temsil eder. Başka bir deyişle, dışarıdakileri ideal bir standarda göre değerlendirip böylece o standarda ulaşmada başarısız olacaklarını garanti ederek, istenen niteliklere yakın nitelikler içindeki yerleşikler, kendilerini güvende hissederler.” (Zarakol, 2012, s. 130).

Ontolojik güvenlik, her şeyden önce tutarlı bir benlik duygusuna sahip olmayı ve bu duygunun başkaları tarafından onaylanmasını gerektirir (Zarakol, 2010, s. 6). Adler Nissen'e göre ihlalcı devletlerin uluslararası toplumun sınırlarına doğru sürülmesine yönelik asıl itici güç, ortak değerler değil, *ontolojik güvensizlik*dir. Normatif çerçeveler, ortak değerler üzerinde katı bir uzlaşmadan değil, aktörlerin bir kimlik tehdidi olarak algıladıkları (Mitzen, 2006, s. 342) derin güvensizlikten doğar ve damgalama yönelimi de *uluslararası toplumu neyin bir arada tuttuğuna dair* bu belirsizlik yüzünden ortaya çıkar (Adler-Nissen, 2014a, s. 144). Bu normatif çerçevenin dışında kalan devletler damgalama pratikleriyle sistemin dışına doğru itilirler. Böylece, modern uluslararası sistem bir damgalama dinamiği üzerine kurulur, -pek çok ülke fakat özellikle de Batılı olmayan ülkeler- ister sömürgecilikten kaçmış, ister kaçmamış olsunlar, sisteme dezavantajlı bir şekilde katılmışlardı (Zarakol, 2014, s. 313). Yüzyıl başında Osmanlı

Devleti'ne uygulanan "Medeniyet Standardı" dışlaması (Zarakol, 2012), 1. Ve 2. Dünya Savaşı sonrasında savaş suçlarından dolayı cezalandırılan Almanya'nın yasadışı devlet olarak tanımlanmasında bir başka örneğini buluyordu (Adler-Nissen, 2014a). Bu dışlama yüzyıl sonunda, 1960'lardan itibaren eski sömürgelerin dâhil edilmesine yönelik girişimlerle revize edilmekle birlikte tamamen terk edilemedi; Sovyetler Birliği'nin dağılışımdan sonra "Uluslararası Terörle Mücadele" söylemi altında İran, Suriye ve Libya gibi devletlerin haydut devletler olarak tanımlanarak sistemin dışında bırakılmasıyla dışlama farklı bir formda devam etti (Simpson, 2004, ss. 255-256).

Yukarıda anlatıldığı üzere, norm inşası dinamik bir süreçtir ve uluslararası normlar üzerinde her zaman tam bir uzlaşma olmadığından damgalama da her zaman başarılı olmayabilir. Bununla birlikte sistemin güç dinamikleri, bu sapkınlık inşasının sistemin daha alt sıralardaki tüm aktörlerini ilgilendirmesine neden olmaktadır. ABD'nin damgalama pratikleri sistemin diğer aktörlerinden her zaman kabul görmeyebileceği gibi, sistemin hiyerarşik doğası, ABD'nin tek başına sürdürdüğü bir damgalamanın gerektirdiği cezayı sapkın olarak etiketlenen aktöre uygulamaya o kadar hevesli olmayan aktörlere de yaptırım uygulanmasını mümkün kılmaktadır. ABD'nin tek başına 2015 nükleer anlaşmasından çekilmesinden sonra İran'dan petrol ihraç etmeye devam eden ülkelere de yaptırım uygulayacağını açıklaması bu duruma örnektir.

1.1.3 Damgalama Pratiklerinin Düzen Kurucu Rolü

Yunanca bir kökten türeyen "Stigma" (damga) kelimesi "işaret, demirle işaretleme" gibi anlamlara gelir. Antik dönemde büyükbaş hayvanların, kölelerin derisine yakılarak yahut kesilerek işlenen tanımlayıcı bir çeşit dövmeyle ifade etmek üzere kullanılmıştır (Jones, 1987). Hıristiyanlıkta da Hz. İsa'nın bedenindeki çarmıha gerilme izleriyle ilişkilendirilen "stigma", tarih boyunca asilik eden kölelere, savaş mahkumlarına ve suçlulara yapılan bir uygulama olması itibarıyla metaforik anlamda bir aşağılanma ve alay konusu olmayı da ifade eder.

Sosyolojide sembolik etkileşimciliğin öncü isimlerinden Erving Goffman, damga kavramını belli özelliklerinden dolayı toplumun dışına itilmiş, toplumca "normal" görülmeyen bireyleri incelemek üzere geliştirmişti. Goffman'a göre "toplum, kişileri kategorize etme araçlarını ve her bir kategorinin mensupları için sıradan ve doğal olduğu düşünülen nitelikler bütününe tesis eder" (Goffman, 2014, s. 28). Böylece

karşılaşılması muhtemel kişi kategorileri oluşup sabitlenir ve yeni karşılaşmalarda bu kategoriler karşılaşılan kişinin “toplumsal kimliğinin” peşinen kestirilmesine imkân tanır. Bu kestirmeler, yargılara ve normatif beklentilere, “makul olduğu düşünülen taleplere” dönüşür (Goffman, 2014, s. 28). Bu beklentileri karşılamayan, bazı “istenmeyen farklılıklara” sahip bireyler ise bir damga taşırlar. Damga terimi son derece itibarsızlaştırılmış bir sığa atıfta bulunmak için kullanılır fakat damganın açıkladığı toplumsal bağlam bir sıfatlar dilini değil, ilişki dilini ifade etmektedir (Goffman, 2014, s. 29). Etkileşimin damgalanan tarafında olanların damgayı idare etmek için bazı yolları vardır, “normal” bireylerle arkadaş olup uyum sağlamaya çalışabilir yahut kendi gibi olanlarla grup ittifakı kurabilir (Goffman, 2014, s. 154). Goffman’ın altını çizdiği bu “ilişki dili” olma özelliğiyle “damga”, toplumsal normların işleyişine ve faillğe dair getirdiği yeni açılımlarla uluslararası ilişkiler alanının çalışmacılarına da yeni teorik çıkarımlar yapma ve yerleşik kuramları inceltme imkânı tanımıştır.

Kavramdan uluslararası ilişkiler literatüründe ilk etkilenenlere dâhil edilebilecek Barnett (1998) Tannenwald (1999), Wendt (1999), ve Schimmelfennig (2002), Kusow (2004) gibi araştırmacılardan sonra özellikle bu çalışmaya temel sağlayan Rebecca Adler-Nissen (2014a, 2014b), Ayşe Zarakol (2012, 2014) ve Michal Smetana’nın (2020) teorik katkıları, disiplin içinde alternatif bir damar oluşturdu.

Ayşe Zarakol, Norbert Elias (1995)’ın toplumlarda görülen yerleşikler-dışarıdakiler ayrımını uluslararası sistemi düşünmede kullanarak dışarıdaki devletlerin verebileceği muhtemel etkileşimsel tepki biçimlerini belirlemek için damga kavramından faydalandı. Zarakol, uluslararası ilişkilerde “norm içselleştirmeyi sosyalleşme; sosyalleşmeyi de uyum sağlama ile bir tutan” inşacı yaklaşımı eleştirerek, norm literatüründe “iyi” normlar çoğunlukla uluslararası sistemin merkezindeki Batı’ya atfedilirken Batı-dışı faillerin “iyi” davranışlarının dış kaynaklı görüldüğüne ya da bu faillerin ancak “kötü” davranışlarla ilişkilendirildiğine dikkat çeker. Zarakol’a göre damgalama, bir kimsenin özelliklerini “istenmeyen” olarak tanımlayan belli bir normatif standardın içselleştirilmesini beraberinde getirir (Zarakol, 2014, s. 314). Fakat damgalama mekanizması, norm içselleştirmenin daima sosyalleşmeyi beraberinde getirmediğini göstermektedir. Damgaya sebep olan “kusurun” düzeltilmesine yönelik hamleler, çoğu zaman damgayı ortadan kaldırıp damgalıya “normal” statüsü getirmek yerine damgalananı “damgalı” olandan “damgasını düzeltmiş olana” dönüştürecek (Goffman,

1963, s. 9), bir damga bir diğeri ile ikame edilecektir (Zarakol, 2014, s. 316). Zarakol'a göre:

Modern uluslararası toplum bir *damgalama* dinamiği üzerine inşa edilmiştir – çoğu devlet, ama özellikle Batılı olmayanlar- resmi kolonizasyondan kurtulmuş olsunlar ya da olmasınlar, ona dezavantajlı bir şekilde katıldılar ve damgalamanın yarattığı çeşitli patolojiler modern ulusal anlatılara ve devlet kimliklerine eklemelendi. Bu, Batılı olmayan devletlerin hem *norm uyumu* hem de *norm reddinin* birçok örneğinin, norm-girişimcilerinin her türlü dostça iknası veya hangi davranış tarzının sözde daha iyi, ahlaki veya insancıl olduğunu görmeye yönelik yaygın bir inattan ziyade, damgalamanın sonucu olduğu anlamına gelir (2014, ss. 312-13).

Avrupalı güçlerin 19. yüzyılın Medeniyet Standardı'na göre dünyayı “medeni” “yarı-medeni” ve “vahşi” nitelendirmeleriyle bölerek Batı-dışı aktörleri damgalayışı, bu standarda dâhil olmak isteyen aktörlerin de kendilerini onların gözlerinden görerek onlarla bu “normal” anlayışını paylaşmalarını beraberinde getirmişti. Zarakol, böylece, Batılı olmayan devletler için ulus inşasının bir “iç sömürgeciliğe” dönüştüğünden (Zarakol, 2014, s. 323) ve yerel düzeyde farklılaşmalar olabilecekse de devlet yönetimi gibi temel meselelerde modernlik ve egemenliğin gerçekleştirilmesinde Batılı pratiklerin taklit edilmesinin gerekliliğinden bahseder. Fakat “normal”in ne olduğu üzerindeki bu uzlaşım bir kez kurulduktan sonra damgalamada kullanılan “barbar”, “vahşi” gibi nitelendirmeler, kendilerini yönetme becerisine sahip olmayanların kendi iyilikleri için sömürgeleştirilmesi gerekliliğinin savunulmasından, egemenlik ilkesinin dışında bırakılmalarına uzanan bir ölçekte eşitsiz muamelenin meşrulaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Zarakol, Chatterjee ve Rao'dan (2010) alıntıyla, benzer bir damgalama sürecinden geçerek Batılılaşma tecrübesi yaşayan aktörlerin maddi anlamda Batı'yı taklit ettikçe milli kültürlerini koruma refleksiyle norm-reddi davranışına soyunduklarının altını çizmektedir (Zarakol, 2014, s. 327). Daha sonra gelen Milletler Cemiyeti manda sistemi de “Medeniyet Standardı”na benzer bir mekanizmaya sahiptir, ve norm-yayılmı modelini savunan tarih-dışı inşacı yaklaşımların gözden kaçırdığı şey, Batı-dışı aktörlerin davranışlarına içkin görülen norm-reddinin modernite ve uluslararası sistemden gelen baskılarla inşa edilmiş olduğu (Zarakol, 2014, s. 328) ve damgalamanın bu sistemin sürekliliğini sağlayan bir fasit daire yarattığıdır.

Zarakol'un norm-reddine dair getirdiği bakış açısı, bu çalışmaya konu olan üç vaka için de geçerlidir. Gerek İran, gerekse Libya ve Suriye 19. yüzyıl boyunca işgal ve sömürgecilik tecrübelerine maruz kaldı ve bir taraftan ve belli dönemlerde Batılılaşmayı benimserken bir taraftan da sömürgecilik karşıtlığıyla şekillenen milliyetçi reflekslere sahne oldular. Üç ülke de “kendilerini yönetme becerisinden yoksun” görülerek sömürgecilik, manda yönetimi yahut iç müdahalelerle karşılaştı. Dolayısıyla bu üç ülke üzerindeki damga, 20. yüzyıl boyunca onların içinde gelişen norm reddedici fraksiyonlarda etkili oldu ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki yeni dünya düzeninde yenilenen “Medeniyet Standardı” anlatısında bu ülkeler taşıdıkları tarihsel yük ile, damganın taşıdığı mesaj yeniden formüle edilerek konumlandırıldılar.

Adler Nissen, Zarakol'un çalışmasından yola çıkarak, uluslararası toplumun küresel bir olgu haline geldiğinin kabul edildiği günümüzde neden İran ya da Küba gibi ülkelerin hala damgalanmaya maruz kaldıkları sorusunu sorar (Adler-Nissen, 2014a). Nissen de Zarakol gibi, damgalamanın uluslararası ilişkilerde yalnızca modernite ya da belli bir tarihsel dönemde görülmüş değil, daha genel ve sürekli bir olgu olduğunu öne sürer. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Normatif çekirdeğe uzak olan failler, hem normatif düzenle daha baştan büyük bir (D)amga taşıyarak ilişki kurarlar, hem de tekil eylemlerinden dolayı norm koyucuların uyguladığı küçük (d)amgalara maruz kalırlar. İran, Libya ve Suriye, Medeniyet Standardı'na göre “geri kalmış”, Milletler Cemiyeti'nin “Egemenlik Standardı”na göre “kendini yönetemeyecek” ülkelerdi. Soğuk Savaş sırasında İran ABD'nin otoritesini kabul etmekle “damgalı”dan, “damgasını düzeltmiş olan”a dönüştü ve ABD'nin yoğun iç müdahalelerine maruz kaldı. 1969'a kadar Libya'da da benzer bir tablo vardı. Fakat devlet kimliği Libya'da 1969, İran'da 1979'da ABD aleyhine değiştiği anda, yeni bir damgalama süreci başladı. İki ülke bu süreçte “yasa dışı” devlet, “terör destekçisi devlet” gibi küçük damgalara maruz kaldı. Soğuk Savaş'ın sonunda terör destekçiliğine, nükleer silah elde etme gibi, ABD'de ontolojik güvensizlik yaratan ve düşmanlarını tehdit edici kılan bütün özellikler eklenerek bunlar “Haydut Devlet” etiketi altında toplandı ve meydan okuyanları dışarı itip, otoriteyi tanıyan “içeridekilerin” ontolojik güvenlik hissini güçlendiren yeni, sistem kurucu bir damgaya dönüştürüldü. Böylece ABD'nin, Soğuk Savaş sonrası hegemonik iddiaları için yeni bir damga teorisi inşa ederek düşmanı olmaya devam edenleri cezalandırabileceği bir “yasallaştırılmış hiyerarşi” oluştu. Suriye

içinse süreç bundan biraz farklıydı. Suriye “terör destekçisi” olarak etiketlense de “haydut devletler” arasına hemen alınmadı. Böylece damga, Suriye’yi normatif çekirdeğe doğru yaklaştırmak için bir tehdit unsuru olarak kullanıldı ve ancak 2011 sonrasında Suriye için “haydut devlet” damgası tam olarak uygulandı.

Bu çalışma seçtiği vakalarda hem damgalama pratiklerinin normatif düzenleri kurucu rolünü, hem de normatif düzenlerin dönüşümündeki rolünü araştırdığından Zarakol’un Adler-Nissen’in analitik çerçevelerini birleştirerek, Campbell (1992)’in “dış politika” ve “Dış politika” arasında yaptığı ayırmadan ilhamla, sistemin normatif sınırlarını çizen (D)amga ile güçlendiren (d)amgalar arasında bir ayrıma gitmiştir. Nitekim Zarakol’un tanımladığı (D)amga bir “Medeniyet Standardı”ndan doğar ve damgalıların üzerinde güç kurmayı meşrulaştırırken, Adler-Nissen’in tanımladığı (d)amgalar düzeni tehdit edenin cezalandırılmasını meşrulaştırır görünmektedir. Düzene itirazlar başarıya ulaştığında sistemin yarışan görüşleri arasında bir bölünme gerçekleşecek, bu da alternatif bir düzenin oluşumuna evrilebilecektir. Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin hegemonik iddialarını hangi normatif ideallerle meşrulaştırdığını ve buradan nasıl yeni bir yasallaştırılmış hiyerarşi ortaya çıkarmaya çalıştığını göstermektedir. Fakat son kertede, düzene itiraz edenlerin failliği, bu (d)amgaları başarısızlığa uğrattığında düzenin yeniden dönüşümü için bir alan açılmaktadır.

Goffman’a göre toplum bütüncül ve sabit bir oluşumdan ziyade tüm üyelerinin katkıda bulunduğu, norm ve değerleri sürekli olarak doğrulanmadığı takdirde çökebilecek kolektif bir başarının ürünüdür. Benzer şekilde uluslararası toplumun işleyişi de iyinin ve kötünün ne olduğuna dair ortak bir algının varlığıyla mümkündür. Fakat bu algı sürekli olarak kendiliğinden mevcut değildir. İşte bu noktada damgalama, kabul edilebilir davranış ve kimlikleri netleştirmenin yanı sıra uyumsuzluk göstermenin karşılaşılabileceği ayıplama, dışlama ve diğer cezalandırma biçimlerinin belirlenmesine yarar, böylece uluslararası toplumun normatif çerçevesini çizen önemli bir bilgi kaynağı oluşturur (Adler-Nissen, 2014a, s. 149).

Zarakol’un belli bir normatif uzlaşmayı öngören “içeridekiler”, hem de düzenle damgalı olarak ilişki kuran faillerin “normal” üzerinde hemfikir olması gerekliliğine dair anlayışına Adler-Nissen bir boyut daha katar. Adler-Nissen, normalin ne olduğu üzerinde bir uzlaşımın ziyade bir kesinliğin ve mutabakatın olmayışına vurgu yapar;

tam da bu mutabakat eksikliği yüzünden uluslararası toplumun istikrarını sağlamak, belli özellikleri veya ideolojileri dışlamak için normallerden oluşan bir seyirci grubuna ihtiyaç duyar, böylece normlar damgalama süreçleri ile kurulur. Normalin ne olduğuna dair tartışmaların ve devlet kimliklerinin kayganlığı yüzünden, damgalama sıkıntılı ve çaba gerektiren bir süreçtir. Bu nedenle Adler-Nissen, *normal izleyiciler* (audience of normals) “başarılı damgalama yapanlar” olarak tanımlamak yerine “damgalama girişiminde bulunanlar” olarak tanımlamayı tercih eder, yani damgalamanın başarısız da olabileceğini ve bu başarısızlığın sonuçlarının çözümlenmesi gerektiğini öne sürer (Adler-Nissen, 2014a, s. 152). Bu teorik çıkarımlar, damgalanan devletlerin damgalayanlarla her zaman normalin ne olduğuna dair bir uzlaşım içinde olmayabileceği bir senaryonun çözümlenmesine alan açar.

Daha sonra etkileşimci bakış açısından faydalanan Michal Smetana (2020) damgalama ile sapkınlığın bağlantısını kurarak damgalamayı sapkın etiketlerin “sapkın” ile “izleyiciler” arasında pazarlık edildiği bir süreç olarak incelemiştir. Nissen’in bakış açısına benzer şekilde, Smetana’ya göre de damgalama, sapkın kabul edilen davranışlar karşısında verilen bir cevap, sapkın kimlikler üzerinde yaşanan pazarlık ve çekişmeler (contestation) üzerinden toplumda sapkınlığın ve normalliğin sınırlarını sürekli olarak yeniden inşa eden bir toplumsal eylemdir (Smetana, 2020, s. 5). *Damgalama siyaseti* ise, uluslararası siyasette devletlerin birbirleriyle olan etkileşimleri sırasında söylem ve pratikler¹¹ aracılığıyla sürekli olarak pazarlık edilen farklı toplumsal kimliklere sahip olduğu fikrine dayanmaktadır (Smetana, 2020, s. 16). Smetana, nükleer düzenin kendisinin kötü tanımlanmış, tartışmaya açık (ve tartışmalı) normatif yapılar üzerine kurulu olduğu gibi nükleer siyasette de neyin “normal” ve neyin “sapkın” olduğuna dair kategorilerin benzer şekilde kurulduğunu öne sürmektedir (Smetana, 2020, s. 19). Smetana, damgayla başa çıkmada *normalleşme*, *nötralizasyon*, *uygulamalı red* ve *meşrulaştırıcı red* olmak üzere dört farklı kategori tanımlayarak İran, Hindistan ve

---

¹¹ Süregiden dışlama pratiklerinin toplumu inşa etmedeki/ hegemonyanın sürdürülmesindeki rolüne ve meydan okumanın kimlik inşa edici ve güç ilişkileri üzerindeki dönüştürücü etkisinin dış politika söylem ve pratikleri üzerinden araştırılmasına dair güçlü bir literatür, daha önce Foucault, Agamben gibi isimlerin felsefelerinden teorik argümanlar üreten postkolonyal, postyapısalcı ve eleştirel çalışmalardan türemiştir, bkz. (Campbell, 1992; Zevnik, 2009; Laclau ve Mouffe, 2013; Akçali, 2016; Balci, 2018)

Kuzey Kore'nin nükleer çağda norm ihlalcileri olarak damgalanmasını ve bu damgayla nasıl başa çıktıklarını ele almıştır.

Bu çalışma, İran, Libya ve Suriye'nin damgalanma süreçlerini açıklamada hem Zarakol'un hem de Adler-Nissen ve Smetana'nın teorik katkılarından ve analitik çerçevelerinden faydalanmaktadır. Zarakol'un Vestfalyan düzene eklenen Batı-dışı ülkelerde norm içselleştirme ile birlikte giden tepkiselliğe dair açıklamaları, 19. ve 20. yüzyıllarda Libya ve Suriye'nin sömürge, İran'ın ise işgale uğrama tecrübelerinden sonra Batılılaşma çabalarıyla ve bu çabaların sosyo-politik düzlemde eşanlı olarak bir tepkiselliğe ve norm reddine yol açmasıyla uyumludur. Bununla birlikte Nissen'in açıklamaları, özellikle Libya'da Kaddafi yönetimi, İran'da 1979 devrimi, ve Suriye'de Baasçılıkla devlet kimliğine dönüşen Batı karşıtı ideolojilerin, normalin ne olduğuna dair uluslararası toplumla bir uzlaşma içinde olmayışı ve buradan çıkan karşı damgalama stratejilerine açıklık kazandırmaktadır. Her ne kadar Adler-Nissen vaka incelemelerini daha dar ve spesifik örneklerle gerçekleştirse ve bu çalışmaya konu olan üç ülke için damgalamanın Zarakol'un perspektifine de uyan bir tarihsel sürekliliği olsa da Adler-Nissen'in normların pazarlık edilebilirliğine ve "karşı damgalama" stratejisine dair açıklamaları ve Smetana'nın damgayla başa çıkma stratejilerine dair teorik katkıları, seçilen vakaları açıklamaya önemli temeller sağlayacaktır.

1.2 Damganın Üretimi ve Damga ile Başa Çıkma Stratejileri

1.2.1 Damganın Üretimi

Damga genellikle, belirli davranış veya özellikleri paylaşılan sosyal norm(lar)a göre "sapkın" olarak nitelendiren kurucu bir iletişimsel eylem olan damgalama mesajı yoluyla ve sözde sapkın kişiyi cezalandırma ve disipline etme süreci yoluyla uygulanır (Smetana, 2020, s. 55). Goffman, bir bireyin damgalanmasının aynı zamanda bir damga teorisinin, damgalananın aşağıda oluşunu ve arz ettiği tehlikeyi anlatmak için kullanılan bir ideoloji inşa edilmesini ifade ettiğini belirtir (Goffman, 1963, s. 14). Damgalama, bir aktör için "sapkın" imajını inşa etme girişimlerini ifade eder. Damgayı ileten mesajın bir söylem olarak sürekli yeniden inşa edilmesi gerekir.

Adler-Nissen, damga mesajının inşa edilmesinde *etiketleme*, *stereotipleştirme*, *ayırma* (separation) ve *ayrımcılık* (discrimination) (Adler-Nissen, 2014a, s. 145; Link ve Phelan, 2001) mekanizmalarının işlediğini belirtir. Damgalama kavramını analitik

olarak güçlü kılan, yalnızca *stereotipleştirme değil, ayırma, statü kaybı ve ayrımcılık* mekanizmalarına da işaret etmesidir (Adler-Nissen, 2014a). Damgalama, yalnızca “ötekileştirme” gibi salt söylemsel bir mekanizmadan ibaret değildir, aynı zamanda maddi ve cisimleştirici boyutları vardır. Etiketleme, stereotipleştirme, ayırma, statü kaybettirme ve ayrımcılık süreçleri birbiri ardına gelebileceği gibi aynı anda da gerçekleşebilir. *Etiketleme*, belli insani ya da toplumsal farklılıkların seçilerek bazılarının ön plana çıkarılması bazılarının ise görmezden gelinmesidir. Damganın ikinci bileşeni, etiketlenen bu farklılıkların *stereotiplerle* ilişkilendirmesiyle oluşur. Böylece toplumsal tanımlama ve bilgi mekanizmaları olarak işleyen belli kategoriler oluşturulur. Üçüncü bileşen olan *ayırma*, toplumsal etiketlerin bir “biz” ve “onlar” ayrımını ifade etmesiyle gerçekleşir (Adler-Nissen, 2014a). Buradaki “biz” ve “onlar” tasarımı, “normal” olan “biz” ile “sapkın” olan “onlar” arasında bir ayrım yapmayı amaçlar. Bu süreçler de içeridekiler ve dışarıdakileri birbirinden ayırır ve içeridekiler dışarıdakilerden sadece farklı değil aynı zamanda onlara oranla daha aşağı aktörler olarak sunulur.

Damgalama süreçleri, etiketlenen grubun daha az insan olduğunu, hatta uç örneklerde insan bile olmadığını ima eder (uluslararası toplum açısından bu devletlerin egemen ve egemen olmayan olarak ayrılmasına denk gelir). Dördüncü bileşende, etiketlenen kişi *statü kaybı ve ayrımcılığa* uğrar. Etiket “istenmeyen özelliklerle” ilişkilendirilerek damgalanan kişiyi değersizleştirmek, reddetmek ve fiziksel olarak dışlamak üzere belli bir mantık inşa edilir. Böylece sapkınlık ve onun sonuçlarını inşa eden bir damgalama süreci yaşanır ve devletler de “başarısız”, “haydut”, “parya” yahut “kanun kaçağı” şeklinde etiketlenebilir (Adler-Nissen, 2014a, ss. 146-147).

Damgalama, belli bir “normal seyirciler” grubu ile saldırgan bir birey ya da grubun etkileşimleri esnasında üretilir. Adler-Nissen, “normal izleyiciler” kavramının “norm girişimcisi” kavramına benzediğini belirtir, fakat normal seyircilerin yeni uluslararası normların üretiminde anahtar rol oynaması şart değildir. Böylece Adler-Nissen, bu grubu “damgalaması başarıya ulaşanlar” olarak değil, “damgalama girişiminde bulunanlar” olarak tanımlar. Yani damgalamanın her zaman başarılı olması gerekmez, normal seyirciler, belli bir sosyal beklentiden olumsuz yönde ayrılmayanlardır, yerleşik bir grup olmaktan ziyade belli damgalama süreçlerinde kurulur ve onaylanırlar. Bu da sık sık damgalamanın meşrulaştırılması ve saldırgan devletlerin nasıl disipline edilmesi

gerektiği konusunda tartışmalara yol açar (Adler-Nissen, 2014a, s. 152). Gelecek başlıklar altında gösterileceği üzere, bu çalışmaya konu olan Libya, İran ve Suriye'nin damgalanması ve disipline edilmesi konusunda ABD ve AB arasında bu türden tartışmalar sıklıkla yaşanmış ve ABD'nin damgalama girişimlerinin başarısız olduğu dönemler olmuştur.

Smetana, damga mesajının iletilmesinde *etiketleme*, *stereotipleştirme*, *ayırma* ve *ayrımcılıktan* oluşan sürece üç farklı bağlantı biçimi ekler. *Saldırganlık bağlantısı* seçilen sapkınlık özelliğinin, bireyin sapkın olarak görülebilecek başka özellikleriyle ve/veya zaten inşa edilmiş ya da yeniden sapkın olarak inşa edilmiş geçmiş davranışlarının söylemsel olarak ilişkilendirilmesini ifade eder (Smetana, 2020, s. 40). Örneğin, uluslararası siyasette liberal demokrasilerdeki karar vericilerin pek çoğu kendi ülkelerinde insan haklarını ihlal eden devletlerin başka devletlere karşı da saldırgan olabileceğini kabul etme eğilimindedir (Smetana, 2020, s. 40). Bu yaklaşımın bir benzerine, bir kez hırsızlık yapanın her zaman hırsız olduğu kabulüyle geçmiş norm ihlallerinin devletlerin hâlihazırdaki algılanmalarını da etkileyen ve devletlerin “doğal olarak sapkın” olarak görüldüğü tutumda rastlanır (Schur, 1980, aktaran; Smetana, 2020, s. 40).

Norm bağlantısı sapkın davranışı, mevzubahis olan sapkınlık vakasında sözde ihlal edilen normlara, kurallara yahut ahlaki prensiplere söylemsel olarak bağlar. Böylece uluslararası toplumun “normal” üyeleri ile “sapkın” arasında bir karşıtlık kurularak damgalama ve ayrımcılık meşrulaştırılmış olur (Smetana, 2020, s. 40). Tıpkı ülkelerin toplumları gibi uluslararası toplum da devletlerin davranışlarının ahlaki ve meşru algılanması için eylemlerini normatif olarak temellendirmesini bekler (Crawford, 2002, s. 35, aktaran; Smetana, 2020, s. 40). *Tehdit bağlantısı* ise sapkın davranışın topluma ne derecede tehlike teşkil ettiğinin araçsal, pratik ve bilimsel argümanlarla temellendirilmesidir. Uluslararası siyasette tehdit bağlantısı barışın, uluslararası güvenliğin yahut istikrarın tehlikeye girmesine dair dilin kullanımını içerir (Smetana, 2020, ss. 40-41).

1.2.2 Damga İle Başa Çıkma Stratejileri

Damga kavramının sunduğu analitik imkânlardan en önemlisi, yapı ile fail ilişkisini etkileşim olarak ele almasıdır. Goffman, damganın toplumsal işleyişteki yerini

incelediği çalışmasında damgalananların damga ile başa çıkma stratejilerine dair açıklamalara da yer vermiştir. Bu açıklamalardan yola çıkarak uluslararası toplumda damgalananların ne türden stratejiler izleyebileceğine dair teorik çıkarımlar yapan araştırmacılar, “normallik” algısını inşa edenlerin karşısında “sapkın” görülen devletlerin faillik kapasitelerini inceleme imkânı da bulmuşlardır.

1.2.2.1 “Yenilgiden sonra” Damganın Benimsenmesi

Zarakol, damga karşısında devletlerin elinde iki stratejinin olduğunu yazar. Bunlardan ilki, normallik, yani “yerleşiklere” katılma çabasıyla uluslararası normatif düzeni benimsemek ve damgayı iç kaynaklı göstererek damgayla başa çıkmaktır. Bu seçenekte *geçiş* ve *düzeltilme* stratejileri işler. İkincisi ise herhangi bir nedenle geçiş denenmediğinde veya istenen sonucu vermediğinde uluslararası normatif düzeni reddederek damgaya dış kaynaklı bir mesele olarak yaklaşmak ve sistemde bir “dışarıdaki” olarak kalacağını kabul etmektir. Bu stratejiyi izleyen aktörler yenilgiyi bir ahlaki zafer olarak görüp alternatif bir değer sistemi etrafında başka aktörleri de toplayıp konumunu güçlendirebilir (Zarakol, 2012, ss. 140-141).

Zarakol, failin damgaya tepkisini etkileyen birkaç etmenden bahseder. Bunlar “damgalanan aktörün geçmişi (habitus), aktörün hayal gücü, aktörün şu andaki kabiliyeti ve daha geniş anlamda normatif çerçeve”dir (Zarakol, 2012, s. 140). Ülke içinde devlet kimliğinin bir çekişmeye konu olması uluslararası strateji üzerinde etkilidir. Ülke içi normların sistemin normatif idealleriyle uyumluluğu uluslararası sistemdeki rekabet gücünü artırır. Habitusun etkisi, ülkenin tarihsel olarak kendi nüfuz alanı üzerindeki etki gücünü kaybetmesinin yarattığı hoşnutsuzluktan yani Nietzsche’nin tabiriyle *ressentiment* duygusundan gelir. *Ressentiment*, “damgalı olmayı kabul etmekten ziyade bu duygu etrafında bir değerler sistemi yaratacak kadar iktidara alışık, ve iktidarı kendi hakkıymış gibi gören fakat bu iktidarı daha güçlü birine kaybetmiş birinin hissettiğidir” (Zarakol, 2012, s. 141). Ortadoğu coğrafyasında kurulan imparatorlukların Avrupa’daki derebeyliklere üstün olduğu tarihsel çağlardan modern döneme geçilirken değişen güç dengeleri, bu teze konu olan vakaların *ressentiment* duygusunu yoğun olarak taşımasına neden olmuştur. Güvenlik tehdidinin yanı sıra yenilginin yarattığı *ontolojik güvensizlik*, damgalının yenilgiye karşı tepkisini arttıracak ve sisteme uyumlu hale gelme süresini uzatacaktır. Toplumsal bölünmeler ekonomik

temelli bölünmelerden daha fazla etkili olsa da ülke içi meşruluk bir dereceye kadar maddi kaynaklarla sağlanabileceğinden damgalanan devletin maddi performansının yüksekliği de egemen normu uygulama veya damgalanmadan kaçınma ihtiyacını azaltır, *ressentiment* saldırılarını mümkün kılar (Zarakol, 2012, s. 143). O halde, rantiyeye devletlerin norm ihlaline yatkın olduğu düşünülebilir, 1979 sonrası İran örneğinde bu özellikle belirgindir.

Zarakol, (2012) bu analitik çerçeve dâhilinde, 1. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, Soğuk Savaş sonrası Rusya ve 2. Dünya Savaşı sonrası Japonya'nın uluslararası sisteme dezavantajlı olarak girmeleriyle yaşanan damgalama karşısında “damgayı benimseme” yoluna gitmeleri sürecini anlatır. Bu süreçte “Medeni olmamakla” suçlanan Türkiye bütün çabalarını “Doğululuğun” izlerini yok etmeye yöneltmiş, Japonya militarist geçmişinden vazgeçtiğini ilan ederek bir yandan pasifizmi benimseyip, bir yandan da ekonomik “gelişme” için büyük çaba harcamış; Rusya ise şeffaflık ve tavsiyelere açıklık yolunu tercih etmişti (Zarakol, 2012, s. 38).

1.2.2.2 Damganın Kabulü, Reddi ve Karşı-Damgalama

İnşacı yaklaşımlara göre normatif olmayan bir davranış bile toplumsal bağlamdan bağımsız değildir ve salt maddi çıkar diye bir şey yoktur (Hoffmann, 2017, s. 5). Bu nedenle devletler damgayla nasıl başa çıkacaklarını belirlemede tamamen özgür değildirler (Adler-Nissen, 2014a, s. 153). Aktörlerin failliği yapının kısıtlayıcılığından etkilendiği gibi, ülke içindeki siyasi dengeler ve aktörler, toplumsal gruplar, devletin maddi kaynakları vb. faktörler de faillige etki eder. Toplumsal bağlamın dışında hareket etmek mümkün olmadığından Adler-Nissen, devletlerin kendilerine atfedilen belli kategorilere dayalı davranışlar sergilediklerini fakat bunun her zaman “damgayı kabul etmek” olmayabileceğini belirtir (Adler-Nissen, 2014a, s. 153). Nitekim Adler-Nissen, damgayla baş etmede “damganın kabulü”nden farklı olarak aktörlerin başvurabileceği stratejilere “damgayı reddetme” ve “karşı-damgalama”yı da ekleyerek bu tepki biçimlerini Almanya, Avusturya ve Küba vakalarıyla örneklendirir (Adler-Nissen, 2014a). Adler-Nissen'e göre damgayla başa çıkma stratejisinin ne olacağına en az iki faktör belirleyicidir, bunlardan ilki damganın altında yatan normların ne derece paylaşıldığıdır. Normlar tamamen paylaşılıyorsa ve damgalayanın ahlaki otoritesi kabul ediliyorsa damgalanan devletler “medeni grup”un bir parçası olmak isteyeceklerdir, bu

normların paylaşılmadığı durumlarda ise normları reddederek “sapkınlar” arasında dayanışma aramaları daha mümkündür. Damgayla başa çıkma stratejilerinin ikinci belirleyicisi ise devletin sahip olduğu maddi ve toplumsal kaynaklardır. Çatışma dolu yahut bu kaynaklar bakımından zayıf ülkelerin damgayı kabul etmekten başka pek seçeneği yokken çok güçlü devletler uluslararası ayıplamayı görmezden gelebileceklerini düşünür ve damganın reddi yahut karşı damgalama yoluna giderler (Adler-Nissen, 2014a, s. 154). Damga ile başa çıkmada bu türden farklı tepkilerin tanımlanması, normal standartlara uymayan devletleri başarısız sosyalizasyonun nesnelere olmaktan çıkarıp kendilerine dayatılan utançla başa çıkma stratejileri olan aktif failer hâline getirmesi açısından önemlidir (Adler-Nissen, 2014a, s. 144). Adler-Nissen’in geliştirdiği üç damgalama biçimi, bu damgalarla başa çıkma stratejileri ve damgalanan devlet ve uluslararası toplum açısından beraberinde getirdiği sonuçlar Tablo 1.’de görülmektedir.

Tablo 1
Damga İle Başa Çıkma Biçimleri

	Damganın Kabulü	Damganın Reddi	Karşı Damgalama
Damgayla Başa Çıkma Biçimi	Yüksek uyum sağlayarak ‘olgunlaşma’, öz-disiplin	Damganın sorgulanması	Damganın bir gurur simgesine dönüştürülmesi (iç grupla özdeşleşme)
Damgalanmış Devlet Açısından Sonuç	Damganın dönüştürülmesi	Damganın tersine çevrilmesi	Ayrı bir şeref sistemi
Uluslararası Toplum Açısından Sonuç	Uluslararası toplumun ahlaki bütünlüğü güçlenir	Uluslararası toplumun ahlaki bütünlüğü sorgulanır	Uluslararası toplumun yarışan görüşleri arasında bölünme gerçekleşir

Kaynak: Adler-Nissen, 2014 s.155.

Damganın Kabulü:

Adler-Nissen’de damganın kabulü, Goffman’ın *dış-grup uyumu* (Adler-Nissen, 2014a, s. 153; Goffman, 1963, s. 36) olarak tanımladığı normların içselleştirilmesini ifade etmektedir. Bu stratejide damgalananlar “normal izleyicilerle” özdeşleşir, onların değer yargılarını içselleştirir ve saldırgan davranışları veya özellikleri için özür dilerler. Sapkın devlet normal olmak için çaba sarf eder, uluslararası toplum tarafından kabul

görür ve uluslararası toplumun ahlaki bütünlüğü perçinlenir (Adler-Nissen, 2014a, s. 153).

Adler-Nissen'in bu strateji için seçtiği vaka, 2. Dünya Savaşı sonrası Batı düzeninde Nazizm tecrübesi yüzünden damgalanan ve damgaya dış-grupla özdeşleşme ve norm içselleştirme stratejisiyle cevap veren Almanya'dır. Kendilerini ahlaki düzenin savunucusu olan "Özgür Batı" olarak gören ittifak devletleri Almanya'yı işgal ederek "biz" ve "onlar" ayrımını belirginleştirmiş, stereotipleştirme yalnızca devlet yetkililerinin değil tüm Alman halkının parya statüsünde görülmesiyle uygulanmış, Alman çocuklarıyla dahi konuşmak yasaklanmıştır. Çok geçmeden Soğuk Savaş'ın başlaması ABD'nin baskısıyla bu tür uygulamaları hafifletirken Almanya'nın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılması Doğu Almanya'nın Batı'nın suçlarından kendini soyutlamasıyla sonuçlanmıştır. Batı Almanya ise diğer mağlup devletlerle bir iç grup ittifakı yerine 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurucu üyelerinden biri olurken 1955'te Nato'ya üye olarak Batı Medeniyeti'ne eklenme çabasına girişmiştir. Bununla birlikte Almanya'nın hem iç hem dış politikası 1994'e dek gözlem altında tutulmuş, Almanya üzerindeki stereotipleştirme ve Almanya'nın Avrupa'da hakimiyet kurma ihtimalinin yarattığı korku günümüze kadar devam etmiştir. Bütün bunlara rağmen Almanya 1991-1992'deki müzakerelerde güçlü para birimi Alman Markı'ndan vazgeçmesiyle Avrupa Birliği'ne (AB) alınmış ve günümüzde AB, Birleşmiş Milletler ve NATO'da askeri ve güvenlik konularında aktif görevler alan bir konuma yerleşmiştir (Adler-Nissen, 2014a, ss. 156-157).

Adler-Nissen, Almanya'nın 2. Dünya Savaşı sonrasında düştüğü izolasyon durumunda kurtularak kademeli olarak iyileşen bir konuma gelişini damgayı kabul ederek uluslararası işbirliğini benimsemesine ve böylelikle damgayı dönüştürmesine bağlamaktadır. Almanya 1980'lerden itibaren Soykırım anıtları dikmek ve Yahudi müzeleri açmak suretiyle geçmişiyle hesaplaşırken, eşanlı olarak "normal seyirciler" Amerika hâkimiyetindeki İttifak güçlerinden Avrupa devletlerine dönüşmüş, Almanya'nın tekil tecrübesi ise tüm Avrupa'nın "geçmiş geride bırakma" tecrübesi haline gelmiştir. Almanya'nın damgayı dönüştürmedeki başarısının nedenlerinden biri de, bu stratejiye dair toplumsal bir mutabakatın sağlanmış olmasına bağlıdır (Adler-Nissen, 2014b, ss. 159-160).

Fakat bu durumun her zaman o kadar kolay olmadığını belirtmek gerekir. Daha sonra göreceğimiz üzere bir kez damgalanan aktör onu üzerinden sıyrıp atsa da uluslararası toplum tarafından hiç damgalanmamış gibi kabul görmesi pek mümkün değildir. Nitekim Almanya'ya iliştilen Nazi etiketi günümüzde dahi uluslararası organizasyonlarda zaman zaman yeniden ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu türden girişimlere AB üyesi diğer ülkelerce gösterilen yoğun tepki, Almanya'nın damgasını dönüştürmedeki başarısını göstermektedir. Almanya'nın bu başarısını sürdürmesi ise, sürekli olarak, içselleştirdiği “normal” ölçütlerinden bile daha iyi bir performans sergileyerek sadece kendini değil Avrupa'da normal devlet anlayışını da dönüştürmesiyle mümkün olmuştur (Adler-Nissen, 2014a, s. 160).

Karşı Damgalama:

Karşı damgalama, damgalananların damgayı kabul ettiği fakat diğer damgalananlarla özdeşleşerek onu bir gurur simgesine dönüştürdüğü *iç-grup* ile yani kendine benzeyenler ile uyumlandığı bir stratejiyi ifade eder (Adler-Nissen, 2014a, s. 153; Goffman, 1963, ss. 112-23). Damgalananların öz-saygılarını ve statülerini koruma imkanı bulduğu bu strateji başarılı olursa damgalayanların *saldırgan* olarak görülebileceği yeni bir vasatın oluşması beklenebilir (Adler-Nissen, 2014a, s. 153).

Devletin konumu güçlendirmeye hizmet edecek şekilde yönetildiğinde damgalama her zaman bir statü kaybı yahut dışlamaya yol açmayabilir ve sapkınlık etiketi bir şeref simgesine dönüşür. Adler-Nissen, karşı damgalamaya örnek olarak Küba vakasını inceler. Soğuk Savaş sırasında Fidel Castro önderliğindeki sosyalist devrimin ardından ABD tarafından Amerikan Devletleri Örgütü'nden çıkarılan, ambargoya uğrayan ve diplomatik bağları kesilen Küba, 1960'lı yıllardan itibaren ABD'nin sistematik izolasyon politikasına maruz kalmıştı. Bu süreçte Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar Hareketi ile ittifak halinde olan Küba, Afrika'da sol görüşlü hükümetlere desteği ve Latin Amerika'daki askeri varlığı ile ABD'nin askeri ve siyasi gücüne açık bir meydan okuma sergiliyordu. Soğuk Savaş'ın bitiminde ekonomik ve ideolojik desteğini kaybederek büyük bir ekonomik darboğaza giren Küba üzerindeki ABD baskısı daha da arttı. ABD, Küba'yı bir “komünist tiranlık” olarak etiketledi ve Batı Yarımküre'de palazlanan demokratik ülkeler topluluğunu ifade eden “biz” ve ezilen Küba halkını ifade eden “onlar” ayrımı yaptı (Adler-Nissen, 2014a, s. 166). 1990'lı yıllardan

2000'lerin ilk yarısına uzanan süreçte arada kısa kesintiler olsa da ABD, Küba'ya uyguladığı ambargolara uluslararası toplumda destek bulmak ve bir "normal izleyiciler" topluluğunu harekete geçirmek üzere pek çok girişimde bulundu fakat gerek Clinton döneminde, gerekse George W. Bush döneminde, Libya, İran ve Suriye gibi düşmanlarla temaslarda bulunduğu altı çizilerek Küba, Şer Eksenini'nin bir üyesi ilan edildiğinde bu girişimler hep karşılıksız kaldı ve sonuçta Küba'yı saldırganca damgalayan ABD kendisi saldırgan konumuna düşmüş oldu (Adler-Nissen, 2014a, s. 167).

Adler-Nissen, Küba'nın bu stratejisinin başarıya ulaşmasında gerek iç gerekse dış siyasette izlediği karşı-damgalamanın etkili olduğunu belirtir. Amerikan yaptırımlarına öfkeyle cevap vermenin ötesinde Kübalı liderler ABD'nin öne sürdüğü ayrımcı kimlik sisteminin dışında kalmak üzere iç ve dış siyasette etkili olan "ayrı bir şeref sistemi" yaratmışlardı. 2005 Noel'inde ABD'nin Havana'da ortasında Komünist otoritelerce alıkonulan 75 muhalife göndermede bulunan neon 75 rakamını Noel ağaçlarıyla süsleyerek sergilemesi karşısında Kübalılar da Havana'daki ABD bürosunun önündeki billboardları ABDli askerlerin Ebu Garip hapishanesinde Iraklı mahkumlara işkence ettiği fotoğraflarla donatmış, yanına da "ABD malı Faşistler" sloganını ilıştirmişlerdi (Kusow, 2004). Uluslararası arenada ise Küba kendisine Latin Amerika'daki yoksul, sol-tandanslı ülkelerin uluslararası lideri rolünü biçmiş, Meksika, Venezuela, Bolivya gibi ülkelerin liderlerinin hayranlığını kazanmış ve bunu kurumsal işbirliklerine dönüştürmüştü (Adler-Nissen, 2014a, s. 168). ABD'ye karşı kazanılan bütün bu diplomatik zaferler, 2009'da ABD'yi, Küba'yı yeniden Amerikan Devletleri Örgütü'ne davet ettirdi fakat Castro, "Latin Amerika uluslarının onurunu daima ayaklar altına almış olan rezil bir kurumun üyesi olmayacağını" söyleyerek bu daveti reddetti. Adler-Nissen'e göre ABD'nin Küba karşısındaki damgalama stratejisini terk etmesinin süreklilik göstermesi, zayıf bir madun devletin karşı-damgalama üzerinden kendisine uluslararası toplumda nasıl manevra alanı açabileceğine dair çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir (Adler-Nissen, 2014a, s. 169).

Damganın Reddi:

Adler-Nissen, Goffman'ın tanımladığı bu iki kategoriye bir de “damganın reddi” stratejisini ekler. Burada yine damgalanan, sapkınlık kategorilerini kabul eder ancak damgalayanlardan farklı olduğunu reddeder. Damganın reddi, her iki taraf için de karşılıklı utanç duyulan durumlar yaratır ve başarıya ulaştığında sapkın olarak görülen taraf normal olarak görülmeye başlar (Adler-Nissen, 2014a, s. 154).

Adler-Nissen damganın reddine örnek olarak Avusturya'nın aşırı sağcı siyaseti yüzünden 2000'lerin başında AB tarafından damgalanışını ve Avusturya'nın bu suçlamayla nasıl başa çıktığını inceler. 2. Dünya Savaşı sırasında Avusturya, Nazi Almanyası topraklarına kendi iradesiyle katıldıysa da savaş sonrasında Almanya'dan farklı olarak Nazizmin uygulayıcısı değil kurbanı olarak görülmüştür. Bu nedenle Almanya gibi Nazi kimliğinden arınması talep edilmemiş, aksine, savaş sonrası yaşanan kimlik inşa süreci ve 1938 yılında Nazi birliklerine katılan eski Avusturya Başkanı Kurt Waldheim'in 1986'da olayın halka açıklanması üzerine suçu reddetmesi, Avusturya için belli bir “kurban kültürü”nün gelişmesine sebep olmuştur (Adler-Nissen, 2014a, s. 161). Alman kamuoyunda ülkenin Nazi geçmişine dair yaygın bir uzlaşma söz konusuken Avusturya'da bu tarihten itibaren konuya ilişkin kamuoyunda farklı görüşler çoğalmaya başlamış, buna rağmen kurban hikayesi hiçbir zaman tam olarak sorgulanmamış, Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra Avusturya AB'ye kolayca entegre olmuş ve 1995 yılına gelindiğinde tam üyelik sağlanmıştır (Adler-Nissen, 2014a, ss. 160-161).

Avusturya için damga, Almanya örneğinde olduğu gibi devletin tamamının tek bir stereotipe, “aşırı yabancı düşmanlığına” indirgenmesiyle gerçekleşmiştir. Nazilerle ve Hitler ile ilgili olumlu sözler sarf eden Haider'in yönetimindeki Avusturya Özgürlük Partisi (AÖP) ile yönetime dâhil olması Avrupa'da yaygın hoşnutsuzluğa neden olurken 2000 yılında Avrupa Konseyi, Avrupa'daki aşırılık yanlısı siyasi partilere artan destek konusundaki ciddi endişelerini resmileştiren bir kararı kabul etmiş ve AÖP'yi "sağcı popülist ve Nazi sempatisine sahip bir parti" olarak etiketlemişti (Adler-Nissen, 2014a, s. 162). AB ülkeleri AÖP'nin yabancı düşmanlığını Avusturya'nın tamamına atfederek yarattığı “biz” ve “onlar” ayrımı, AB tarihinde ilk kez bir üye ülkeye diplomatik yaptırım uygulanmasıyla devam etti ve bu süreci de 14 AB üyesi ülkenin Avusturya ile

ilişkilerini dondurması ve yaptırımların uzantısı olan boykot ve benzeri uygulamalar takip etti (Adler-Nissen, 2014a, s. 162).

Bu uygulamalar karşısında AÖP, AB üyeliğinin geçmişle hesaplaşmayı gerektirdiği fikrine açıkça itiraz etti ve AB yaptırımları yalnızca Avusturya değil, Danimarka gibi bazı üye ülkeler tarafından da sorgulandı¹² (Adler-Nissen, 2014a, s. 162). Damganın reddine yönelik bir diğer strateji ise bir günah keçisi üretmekti, böylece Avusturya'nın geçmişine yönelik eleştiriler, geçmişin intikamını almak isteyen Yahudilerin de katkıda bulunduğu bir komplo senaryosu olarak görüldü, muhaliflerin ülkeye sadakati sorgulandı ve yaptırımlara “içerdeki hainler”in sebep olduğu öne sürüldü (Adler-Nissen, 2014a, ss. 161, 163). Damgalama iki tarafın birbirini ayıplama sürecine dönüşürken AB üyesi 14 ülke Avusturya'nın “ortak Avrupa değerleriyle” uyumlu bir ülke olduğunu duyuran bir rapor hazırlattı ve Avusturya üzerindeki damgayı kısmen kaldırdı. Bunda, AB yaptırımlarının Avusturyalı seçmenin tepkisine yol açarak AÖP'nin tabanını güçlendirmesinden ve Birlik'in ülkelerin iç işlerine karışmasından rahatsız olan daha küçük AB ülkelerini de kızdırmamasından duyulan endişe de etkili olmuştu (Adler-Nissen, 2014a, s. 163). Avusturya yaptırımların kaldırılmasını büyük bir zafer olarak gördü ve Avusturya'nın masum bir kurban olarak imajı bir kez daha onaylanmış oldu. Avusturya'nın damgalanması gerçekten de “sapkın” davranışı güçlendirmiş görünmekteydi. 2008 seçimlerinde iki aşırı sağcı parti meclisteki koltukların üçte birini aldı ve daha sonra Haider, Irak ve Libya gibi uluslararası parya devletlerle yakın ilişkiler kurma ve Avrupa sağ kanat partilerinden bir birlik kurma girişimlerinde bulundu. AB'nin bu duruma tepkisi ise 2009 yılında imzalanan Lizbon Anlaşması ile sapkın davranışlara, nasıl damgalanacaklarına ve hangi devletlerin AB'den dışlanabileceklerine dair net bir çerçeve çizmek ve AB'nin normatif bir düzen olarak sınırlarını netleştirerek ontolojik güvensizliğini azaltmak oldu. Böylece Avusturya'nın

---

¹² Avrupa aşırı sağının iktidara gelme çabasında Türkiye karşıtı söylemlerle AB'nin temel değerlerine meydan okumak suretiyle AB'nin çoğulculuk ve demokrasi gibi temel değerlerini sarsarak hegemonya karşıtı bir dile alan açışını postyapısalcı bir analizle gösteren başka bir çalışma için bkz. (Balci ve Cicioglu, 2020).

damgayı reddi normatif düzenin dayanağı olan kural ve prosedürlerin netleştirilmesine yol açtı (Adler-Nissen, 2014a, s. 164).

Adler Nissen'in üç vaka örneğinde de damgayla başa çıkma stratejileri başarıya ulaşmış görünmektedir. Almanya damgayı kabul ederek geçmişle hesaplaştı ve sonuçta onu damgalayanlardan daha normal bir konuma gelerek "normal"ın sınırlarını yeniden çizdi, Küba, karşı damgalama stratejisi ile kendisini saldırganlıkla suçlayan ABD'yi saldırgan konumuna düşürdü, Avusturya ise damgayı reddetmede izlediği stratejiyle 14 AB ülkesinin kendisine uyguladığı yaptırımları sonlandırmada başarıya ulaştı.

Bu üç örnekteki aktörlerin uyguladığı stratejilerin başarı kazanması, bu çalışmaya konu olan İran, Libya ve Suriye gibi devletler açısından ne kadar mümkün olabilmiştir? Her şeyden önce bu devletler onları damgalayanlarla ne coğrafi ne de siyasi olarak ortaklığa sahip olmadıkları gibi çoğu zaman gerek yönetici elitler arasında gerekse toplumsal düzlemde belli bir mutabakattan yoksundurlar. Aksine, bu ülkeler için damganın kabulüne dair stratejiler, düşman ötekiler karşısında bir aşağılanmanın körüklediği iç çalkantılara yol açarak "karşı damgalama" üzerine kurulu radikal tutumları tercih eden siyasi eliti yönetime getirmiş görünmektedir. Dolayısıyla bu ülkeler için damganın etki gücü çok daha yüksekken damgayla başa çıkma kapasiteleri de aynı oranda düşüktür.

1.2.2.3 Normalleşme, Nötralizasyon, Uygulamalı red, Meşrulatırıcı red

Örnek vakalarını Batı'dan seçen Adler-Nissen'den farklı olarak İran, Hindistan, Kuzey Kore gibi ülkeleri çalışan Smetana'nın tanımladığı "damgalama gücü" kavramı bu türden eşitsizlikleri anlamada önemli araçlar sunar. Smetana'ya göre damgalama gücü, damgalama sürecinde rol oynayan sosyal düzenlerdeki sosyal tabakalaşmalara, hiyerarşilere ve iktidar operasyonlarına bağlıdır (Smetana, 2020, s. 17). Bu çalışmada analitik araçlar olarak her ne kadar Adler-Nissen'in damga ile başa çıkma kategorilerine ağırlık verilecekse de Smetana'nın eklediği ve ileride göreceğimiz üzere İran'ın nükleer rejimde damgalanması vakasında değerlendirdiği bu nokta, seçilen vakaların izledikleri stratejilerin neden başarı veya başarısız olduklarını anlamaya yardımcı olacaktır.

Damgayı bir analitik çerçeve olarak kullanan diğer bir araştırmacı olan Smetana, dört farklı damgayla başa çıkma stratejisi tanımlar. Bunlardan ilki, aktörün saldırganlığını kabul ettiği ve "normal" kabul edilmek için aktif adımlar attığı, *normalleşmedir*. İkincisi, aktörün norm ihlalini kabul ettiği fakat saldırganlığını önemsiz göstermek,

affettirmek ya da meşrulaştırma yoluyla utancı azaltmaya çalıştığı *nötralizasyondur* (Smetana, 2020, s. 44). Smetana, Sykes ve Matza (1957)'nın tanımladığı damganın reddine dair nüansları açıklamada son derece kullanışlı olabilecek farklı nötralizasyon biçimlerini şöyle özetler:

'Sorumluluğun reddi', kuralı ihlal eden eylemin kasıtlı ve tamamen oyuncunun kontrolünde olduğunun reddini ifade eder, 'hasarın reddi' ise norm ihlali sonucunda ciddi bir hasar verilmediğini gösterir. “Kurbanın reddi”, eylem kasıtlı olsa ve zarara neden olsa bile, ihlalden etkilenen aktörün bunu meşru bir ceza veya misilleme olarak hak ettiğini ve masum bir kurban olmadığını vurgular. “Kınayanların kınanması”, sapkın olduğu iddia edilen kişiyi damgalamaya çalışanların bu tür suçlamalar için motivasyonlarının ve bunu yapmaya yönelik ahlaki haklarının olup olmadığını sorgulanmasıdır. Son olarak, 'daha yüksek bağlılıklara başvurma', belirli bir durumda tercih edilen diğer normlara, kurallara veya ilkelere atıfta bulunarak normları yıkan davranışı haklı çıkarır (Smetana, 2020, ss. 44-45).

Smetana, sapkın davranışlarını sıklıkla “ulusal güvenliğin yüce amacı” ile ilgili meşru bir istisna olarak haklı çıkaranları örnek göstererek bu son tekniğin, uluslararası siyasetin aktörleri arasında özellikle yaygın görüldüğünü belirtir (Smetana, 2020, s. 45). *Uygulamalı red*, sapkınlıkla suçlananların, söz konusu normun normatif geçerliliğini bir yandan söylemsel olarak tanıyıp kabul ederken bir yandan da suçlamaya neden olan özelliğin veya davranışın bu normun ihlalini temsil ettiğini reddettiği durumdur. Dördüncü kategori olan *meşrulatırıcı red* ise aktörün saldırganlığını savunarak uygulanan normun meşruiyetini ve sonucu olan yaptırımları reddettiği durumdur (Smetana, 2020, s. 45). Finnemore (2005, s. 197)'dan alıntıyla Smetana bu durumu şöyle açıklar: Uluslararası siyasette “sizin kurallarınıza uymuyorum” demek yerine kurallara yine kurallarla karşı çıkmak ve “ben kurallara uyuyorum, ama sizinkilere değil, çünkü sizinkiler yanlış” demek siyasi anlamda her zaman daha etkilidir (Smetana, 2020, s. 46). Smetana bu kategorilerin her zaman birbirini dışlamak zorunda olmadığını ve bir aktörün damgayla mücadelenin farklı aşamalarında bunlardan birini yahut da aynı anda hepsini uygulayabileceğini belirtir (Smetana, 2020, s. 42).

Smetana'nın damgayı reddetme yönündeki stratejilerin anlaşılmasında daha nüanslı bakış açıları sunan kavramsallaştırmaları, bu çalışmada üç aktörün de zaman zaman başvurduğu stratejilerdir. Bunlar ve Smetana'nın damga siyaseti etrafında oluşturduğu kavramlar seti Tablo 2.'de görülmektedir.

Tablo 2
Damga Siyaseti Kavramı

Damgalama siyasetinin boyutları	Ana Bileşenler	İkinci dereceden kavramları
Damga bağlamı	Sapkın aktör İzleyiciler	Ahlaki girişimciler (kural uygulayıcılar, kural oluşturucular), grup içi/grup dışı hizalamalar, sosyal kontrol
Damgalama	Damga mesajı	Etiket, stereotip, ayırma, sorumluluk, saldırganlık bağlantısı, norm bağlantısı, tehdit bağlantısı
Damgayla başa çıkma	Kural dayatma	Yaptırım, disiplin
	Normalleştirme	Düzeltilme, gizleme / geçiştime
	Nötralizasyon	Nötrleştirme teknikleri (sorumluluğun reddi, hasarın reddi, kurbanın reddi, kınayanların kınanması, daha yüksek bağlılıklara başvurma)
	Uygulamalı Red	Başvurucu söylemler, itirazlar, kullanımdaki anlam
	Meşrulaştırıcı red	Gerekçelendirici söylemler, meydan okuma, (kendi kendine) izolasyon, sosyal tamponlar / direniş alanları
Damganın tersine çevrilmesi	Damgadan kurtulma/(yeniden) entegrasyon	Arınma, kısmi / tam normalizasyon, zedelenmiş kimlik, gözetim
Damga gücü	Çok boyutlu güç	Yapısal güç, üretken güç, zorlayıcı güç, kurumsal güç
	Katmanlı güç	Sapkınlık oluşturma sürecinin katmanları / aşamaları
	İşlemsel güç	Statü kaybı, ayrımcılık (yaptırımlar, yapısal, makro / mikro düzey uygulamalar), yetkisizleştirme / güçlendirme

Kaynak: Smetana 2020, s.56.

Geliştirdiği “damga siyaseti” kavramı üzerinden Smetana, 2002 ile 2018 yılları arasını kapsayan zaman diliminde İran'ın nükleer faaliyetleri yüzünden ABD'nin başını çektiği

uluslararası “normaller” tarafından bir “nükleer haydut” olarak nasıl damgalandığını ve bu damgayla nasıl başa çıktığını inceler. İran damga karşısında öncelikle “uygulamalı red” stratejisi ile nükleer silah elde etme niyetinde olduğuna ve Nükleer Silahsızlanma Anlaşması’nın kurallarını ihlal ettiğine dair suçlamaları reddeden bir söylem benimsemiştir. UAEK ve BMGK karar ve yaptırımlarına karşı “meşrulaştırıcı red”de başvurmuş ve “kınayanları kınamak” suretiyle gerek kendi halkını gerekse Bağlantısızlar Hareketi’nden müttefiklerini harekete geçirip üzerindeki kınamayı nötralize etmeye ve davranışlarını meşrulaştırmaya çabalamıştır. Uluslararası müzakereler bağlamında ise şeffaflık normuna “aşırı uyumlu” bir hâle gelmiş bir devlet portresi çizerek davranışını normalleştirme yolunda pek çok adım atmıştır (Smetana, 2020, ss. 143-144).

Bu inceleme sonucunda Smetana, İran’ın farklı başa çıkma stratejileri izlemesine rağmen İran’a dair sapkınlık inşası sürecinin nükleer ve uluslararası düzenlerdeki sosyal tabakalaşmayı ve hiyerarşileri bir kez daha teyit ettiğini ve İran’ın küresel nükleer güçler karşısında daha zayıf bir konumda olmaya devam ettiğini belirtir (Smetana, 2020, s. 155). Bununla birlikte Smetana, İran’ın iç siyasetinde yönetimin güçlendiğini, ABD baskısının, İran’ın nükleer programını büyük oranda destekleyen İran halkını birleştirdiğini ve nükleer teknolojiyi eskisinden daha çok ister hale getirdiğini gözlemlemektedir (Smetana, 2020, s. 156).

Smetana’nın teorik katkılarından biri, bireysel türden normatif itirazların şiddetinin makro düzeydeki normlarda, mikro düzeydeki normlara oranla daha yoğun olduğunu göstererek, failliğin normatif düzenlerin dönüşümündeki etkisini detaylandırmasıdır (2020, s. 228). İran vakasında Smetana, İran’ın nükleer enerjinin barışçıl kullanımını öngören normun meşruiyetini kabul ederek bu normu ihlal ettiğini reddettiğini gösterir. Fakat daha mikro düzeyde, barışçıl kullanım normunun yorumu, anlamı ve nükleer şeffaf olmama bağlamında uygulanabilirliği ile ilgili uğradığı çifte standart karşısında İran, normun uygulanış biçimlerini eleştirerek meşrulaştırıcı redde başvurur (Smetana, 2020, ss. 156-57, 162).

Bu çalışma, Adler-Nissen’in “damganın reddi” kategorisi İran ve Suriye’yi açıklamada yeterince nüanslı olmadığından, Smetana’nın *meşrulaştırıcı red* ve *uygulamalı red* kavramlarına başvurmaktadır. İran vakasında “zedelenmiş” (spoiled) kimliğinin

normalleşmesi yahut damganın tamamen ortadan kalkması söz konusu olmadığı gibi, ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımların yeniden başlamasıyla varılan yeni konjonktürde, “eski sapkınlar” için damga siyasetine geri dönülmesinin an meselesi olduğu görülmektedir (Smetana, 2020, s. 162). Smetana (2020, s. 133), küresel nükleer düzendeki daha geniş normatif dinamikler zeminine karşı, kural bozucu İran ile kural dayatıcı kitleler arasındaki interaktif damgalama yarışını analiz ederek, bu perspektiften bakıldığında İran'ın bir önkabul olarak “yasadıışı” görülmekten ziyade yarışan normatif anlayışlara karşı koyan ve güçlü devletlerin damgalaması ile stratejik bir mücadele yürüten bir aktör olarak görülebileceğini tartışmaktadır

1.2.2.4 Norm Girişimcileri Olarak Haydut Devletler

Wunderlich (2020) de benzer bir bakış açısıyla uluslararası ilişkilerde eleştirel inşacılık perspektifinin bir uzantısı olarak yaptığı çalışmada İran'ın uluslararası siyasette bir haydut devlet olarak inşa edilmesini ele almakta ve norm literatüründe “Batılı-liberal normların yayıcısı” olarak ele alınan *norm girişimcisi* kavramını eleştirel bir okumaya tabi tutarak İran gibi “haydut devletler”in de birer “norm girişimcisi” olarak düşünülebileceğini ortaya koyar. Wunderlich, “haydut devlet”lerin yalnızca yerleşik uluslararası normları yıkmayı amaçladığı varsayımının ampirik olarak doğrulanması gerektiğini iddia etmekte, onların düşmanca tavırlarının, hüküm süren Batılı liberal normatif düzen kavramından kökten sapan alternatif normlar oluşturmaya dair girişimler olabileceğini, bu nedenle “haydut devletler”in norm girişimcileri olarak da görülebileceğini öne sürmektedir (2020, s. 72). Wunderlich'in bu savı, Adler-Nissen'in karşı damgalamanın başarılı olması durumunda uluslararası sistemin yarışan görüşleri arasında bölünme yaratacağına dair çıkarımını destekler niteliktedir.

Bettiza ve Lewis (2020), norm literatürünün normatif itirazları ele alma biçiminin, güç dinamiklerini ya gözden kaçırma ya da dışsallaştırma eğiliminde olduğunu tartışır ve normatif itirazları, reel-politik duyarlılıkla bilgilendirilmiş, daha açık ve tutarlı bir şekilde gücü analizin merkezine yerleştiren bir güç politikası yaklaşımıyla ele almayı önerirler. Bu çalışma da etkileşimsel damga süreçlerinde normların çıkarları ve güç dinamiklerini meşrulaştırıcı özelliğine dikkat çekerek, normatif çekirdeğe uzak olan bu aktörler için güç dinamiklerinin nasıl işletildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Smetana ve Wunderlich'in İran ile ilgili analizlerine katılırken “terör

destekçiliği” ile ilgili norm ihlalinden ve buradan doğan karşı damgalama stratejisinden reel-politik düzlemde ne gibi kazanımlar elde ettiğini ve bu kazanımların aynı anda hem sistemin güç dinamiklerine, hem de normatif düzenin dönüşümüne etkilerini araştırarak ampirik bir katkı sunma hedefindedir. Çalışmada, Suriye ve Libya’nın damgayla başa çıkma biçimlerine dair analizlerde *uygulamalı red*, *meşrulaştırıcı red* ve *nötralizasyon* da analitik araçlar olarak kullanılarak, yine bu aktörlerin benimsediği stratejilerin reel-politik sonuçlarının normatif düzene etkileri tartışılacaktır. Bu anlamda çalışma, normların çıkarları meşrulaştırıcı boyutunu yalnızca norm uygulayıcılar açısından değil, normatif itirazlar sergileyenler açısından da değerlendirerek norm-çıkar ilişkisini vakalarda takip etmeyi amaçlamaktadır

BÖLÜM 2: İRAN, LİBYA VE SURİYE'NİN MODERN ULUSLARARASI SİSTEMLE İMTİHANI VE SOĞUK SAVAŞ YILLARI

Damga literatürünün bir önceki bölümde aktarılan temel çalışmaları incelendiğinde, kavramın, uluslararası sistemleri kurucu rolünü inceleyen ve daha uzun zamanları kapsayan yapısal analizlerde kullanılabildiği gibi, vaka bazlı analizlerde de kullanılabileceği görülmektedir. Bu çalışma, iki yaklaşımı birleştirerek bir analitik çerçeve çizmektedir. Buna göre ele alınan vakalar, öncelikle modern uluslararası sistemle sömürgeleştirilebilir, egemenlikten ve kendi kendini yönetmekten yoksun aktörler olarak zedelenmiş kimlikleri bağlamında ilişki kurdular ve (D)amgalı bir konum edindiler. Sonraki süreçlerde ise bu özellikleriyle sürekli olarak yeni (d)amgalamalara açık hâle geldiler. Dolayısıyla bu bölümde önce İran, Suriye ve Libya'nın Batılı egemen ulus devletler düzeniyle işgal, manda ve sömürgecilik süreçlerinde karşılaşmalarının onlarda yarattığı zedelenmiş kimlikler, sonra da bu zedelenmiş kimliklerin süreç içinde devlet kimliğine dönüşmesiyle Batılı-liberal normatif düzene karşı geliştirdikleri ideolojilerle şekillenen faillikleri ele alınacaktır.

2.1 İran

2.1.1 Emperyalist Güç Mücadelesi ve İran

Uluslararası düzenler, damgalama pratikleriyle şekillenen bir içeridekiler-dışarıdakiler ayrımı ile kurulur ve sürdürülür. Bu düzenlerin normatif idealleri, onlarla karşılaşanlar üzerinde yapının kısıtlayıcı etkisini yaratır ve bunun yarattığı ontolojik güvensizlik hissi, yeni kimliklerin ortaya çıkmasını ya da mevcut kimliklerin pekiştirilmesini beraberinde getirir. İran'da 19. yüzyıldan itibaren çok farklı toplumsal kesimleri bir araya getiren Anti-Emperyalist, bağımsızlıkçı ideolojiler de, İran'ın, Vestfalyan ulus-devletler düzeninde sömürgeci güçler tarafından uğradığı işgal ve müdahalelerle egemenliğinin tanınmaması ve “dışarıda” bırakılmasına karşı verilen tepkilerle şekillendi.

İran coğrafyası 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin emperyalist güç mücadelesine sahne oldu ve geniş bir coğrafyaya yayılan aşiretleri merkezden yönetmekte zorlanan Kaçar şahları yakın tehlike olan Rusya'yı İngiltere ile dengeleyebilmek için İngilizlere önemli imtiyazlar tanıdılar. Batılı güçlerin İran'a nüfuzu bir yandan ülkede Batılılaşmanın

tohumlarını atarken, modern eğitim alan aydınlar liberalizm, milliyetçilik, hatta komünizm gibi fikirlerin yayılmasına aracılık ettiler (Abrahamian, 2017, s. 49). Diğer yandan, 1890'daki tütün protestoları örneğinde olduğu gibi, verilen bu imtiyazlar Safevilerden itibaren ülkede güçlü bir sınıfsal konum edinen (Kurt, 2018) ve o dönemde halkı yönlendirme kabiliyetleri ve bürokrasideki etkinlikleriyle ülkeyi fiilen yöneten Şii ulemanın fetvalarıyla halka yayılan ve müdahaleci güçlere karşı bağımsızlığı esas alan bir tepkiye yol açtı.

1900lerin başında İran'da petrolün bulunmasıyla daha da kızışan emperyalist mücadelede, İran'ın kuzeyi Rus tüccarların, güneyi ise İngiliz tüccarların nüfuz alanı haline geldi ve 1907 yılına gelindiğinde Rusya ve İngiltere aralarında imzaladıkları anlaşmayla bu durumu resmileştirdiler. 1908'de İran'da dev bir petrol sahasının bulunmasının hemen ardından İngiliz-Pers Petrol Şirketi kuruldu ve Britanya yönetimi 1914 yılında şirket hisselerinin %51'ini alarak şirketin kontrolünü ele geçirdi.

Bu dönemde büyük toprak kayıplarıyla sarsılan Kaçar yönetimi giderek zayıflarken 19. yüzyıldaki ticari genişlemeyle güçlenen tüccar sınıfı da yaşanan ağır yenilgiler ve yabancılara tanınan imtiyazlardan rahatsızlık duyarak ulema ile birlikte devlete ve uluslararası sermayeye karşı isyanlarda ön saflarda yer aldılar (Moaddel, 1994, ss. 5-9). Yaşanan büyük toprak kayıpları, İranlılarda *ressentiment* duygusunu tetiklerken, Kaçarların yönetimi altında İran, zayıf merkezi otorite ve modern olanaklardan yoksun bir ordu ile emperyalist güçlerin işgaline karşı bir savunma yapmaktan aciz, egemen bir devlet olmaktan uzak bir tablo çiziyordu (Zirinsky, 1994, s. 47).

Bu güçsüz konumu nedeniyle İran, 1. Dünya Savaşı'nda resmi olarak tarafsızlık ilan etse de İngiliz ve Rus güçlerine karşı Almanya ve Türkiye'yi desteklemesi İran'ı bir savaş alanına çevirdi, Rusya, Osmanlı Devleti, Almanya ve İngiliz güçleri arasındaki mücadeleye sahne olan İran nüfusunun dörtte biri salgın hastalıklar ve kıtlık yüzünden hayatını kaybederken oluşan merkezi yönetim boşluğunda İngilizler yönetimde hakim konuma geldiler (Zirinsky, 1994, ss. 47-48). Bolşevik Devrimi'yle birlikte 1907 anlaşmasının sona ermesinin ardından İngiltere 1919'da yeni bir anlaşma imzalama girişiminde bulundu ve İranlı yetkililer rüşvet karşılığında anlaşmayı imzaladı. İran'ın askeri ve mali kaynaklarının tamamının kontrolünü Britanya'ya devredecek olan bu anlaşma gerek toplum nezdinde gerekse aralarında sonradan İran Şahı olacak Rıza

Han'ın bulunduğu, bağımsızlık yanlısı subaylar tarafından tepkiyle karşılandı ve Meclis'te onaylanmadı (Zirinsky, 1994, s. 48).

2.1.2 Şah Rıza Pehlevi dönemi: Batılılaşma ve ABD ile yakınlaşma

Rıza Han 1921'de bir grup subayla birlikte, çıkar çatışması içindeki İngiliz ve Ruslarca desteklenen bir askeri darbe yaptı ve sonrasındaki birkaç yıl içinde yönetimi tamamen ele geçirdi. Şah Rıza Pehlevi, gerek 19. yüzyıl boyunca gerekse 1. Dünya Savaşı sırasında uğradığı yenilgi ve işgallerle egemenliği sürekli olarak tehdit edilen ve uluslararası siyasette son derece zayıf bir statüye sahip olan İran'da derhal Türkiye'dekine benzer bir modernleşme hamlesi başlattı. Rıza Pehlevi'nin yaptığı reformların amacı, Batılı güçlerce "kendi kendini yönetemeyecek bir devlet" olarak damgalanan İran'ın işgal ve müdahalelerle büyük zarar görmüş olan egemenliğini yeniden tesis etmek ve İran'ın bir egemen devlet olarak sisteme kabul edilip modern dünyadaki yerini almasını sağlamaktı. Fakat Türkiye'den farklı olarak İran, onu emperyalist güçler için cazip hale getiren çok zengin petrol yatakları üzerinde duruyordu ve uğradığı işgallerden bir bağımsızlık mücadelesi sonunda değil, dünyadaki güç dengelerinin değişmesi yüzünden kurtulmuştu. Maddi kaynakların fazlalığı, damgalananların sistemin dayattığı normlara uyum göstermemesi için bir dayanak oluşturur, bununla birlikte Batılıların sahip olduğu modern teknolojiler olmadan İran'ın petrollerini çıkarması mümkün değildi ve bu da İran'daki yönetici elit için fazla seçenek bırakmıyordu. Öte yandan, verilen imtiyazlar ve hızla Batılılaşmanın geleneksel sınıflar arasında yarattığı hoşnutsuzluk, İran'da monarşi karşıtlığını Batı karşıtlığıyla birleştiren *ayrı bir şeref sisteminin* temellerini attı.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra İran'ın kuzeyindeki petrol rezervlerini sömürmek ve yol ve demiryolu inşa ederek İran'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak isteyen ABD, Britanya ve Rusya'yı dengelemek amacıyla kendisine başvuran İran'a belli petrol imtiyazları karşılığında yardımlarda bulundu (Keddie ve Richard, 2003, s. 83). İran 1920 yılında kurulan Milletler Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasındaydı. Bununla birlikte Milletler Cemiyeti'nin içindeki güç dinamikleri, İran'ın silah ticaretine yönelik bağımsız kararlar almasına ve o dönemde Çin'den sonra dünyanın en büyük afyon üreticisi olan İran'ın afyon üretimine yasak getiriyordu (Kasra, t.y.). Büyük güçler karşısında İran gibi zayıf devletlerin egemenliğinin bu şekilde kısıtlanması, I. Dünya

Savaşı sonrası uluslararası düzende Milletler Cemiyeti'ni yasallaştırılmış hiyerarşilerin bir örneği kılıyordu.

1922-27 arasında Arthur Millspaugh'nun finansal misyonu Pehlevi yönetiminin finansal altyapısını oluşturdu. Aslında Millspaugh'yu İran'a yönlendiren de Rıza Şah'ın yönetimi ele geçirmesindeki en büyük desteği olan İngiliz Bakan Sir Percy Loraine'di. İngiliz hegemonyasını kırmak üzere Lord Curzon'un yardım teklifini reddeden İran'ın ABD'den yardım istemesi üzerine Curzon, "İran'ın yenilenmesini kimin üstleneceği, bunun gerekliliğinden çok daha önemsizdir" demiş ve Loraine'in süreç yönetimi sonucunda ABD misyonu İngiliz politikasının aracı haline gelmişti (Zirinsky, 1994, ss. 61-62). Dönemin iki büyük gücünün gözünde İran, egemen bir devlet değil, "kendi kendini yönetmekten aciz, geri kalmış bir ülke", kendileri ise "ilerlemişlikleri sayesinde doğal olarak bu hakka sahip" devletlerdi ve bu "biz" ve "onlar" ayrımı üzerinden inşa edilen normatif düzende İran'ın failliği güç ilişkilerinin meşrulaştırıldığı bu bakış açısı ile sınırlıydı.

Böylece Kaçarlar döneminde yaşanan dış güçlerin yönetimdeki nüfuzu Pehleviler döneminde de devam ederken Muzafereddin Şah'ın 1901'de İngiliz W.K. D'arcy'e tanıdığı, ülkenin büyük bölümünde petrol arayabilme imtiyazının sürdürülmesi, Şah karşıtları arasında tepkilere yol açıyordu. Şah 1932'de bu imtiyazları kaldırmaya çalışıp başarılı olamayınca 1933'te İran'ın lehine olacak şekilde pazarlığa girdi fakat yeni adıyla İngiliz-İran Petrol Şirketi varılan anlaşmada verdiği sözleri tutmadı (Kinzer, 2014, ss. 71-73). İran'ın kısıtlanan failliği, Avrupa'da Nazi Almanyası işgallerinin başlamasıyla birlikte, 1. Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti'yle uluslararası topluma yerleştirilmeye çalışılan normların tehdit edildiği bu dönemde Şah'ın Nazi Almanyası'yla kurduğu ilişkiler üzerine 1941'de ülkeyi terk etmek zorunda kalmış olmasında da belirgindir. Bu olaydan sonra yönetimi oğlu Muhammed Rıza Şah'ın devralmasıyla birlikte 1926'da ülkeden kovulan Millspaugh geri çağrıldı ve 2. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Rusya'nın ülkeyi yeniden işgal etmesinin ardından İran çareyi dünya siyasetinin yükselen gücü ABD'nin desteğinde buldu.

Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika'nın işgaline uğraması, İran'ın uluslararası sistem içindeki zayıf statüsünü bir kez daha göstermişti. Stalin'in 1941'de Sovyet ordularını kuzeyden İran'a göndermesinden itibaren ABD gelişmeleri

kaygıyla izledi ve Britanya'nın bölgedeki düzeni sürdürmesinin artık ABD yardımı olmadan mümkün olmayacağı anlaşılınca ABD "üçüncü bir dünya savaşına neden olabilecek durumları engellemek" üzere bölgedeki etkinliğini artırmaya karar verdi (Little, 2009, s. 120). İran, 1945'de Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Stalin'in 1946'da İngiltere ve ABD ile imzaladığı Üçlü Pakt ile askerlerini İran'dan çekmesinden hemen sonra Azerbaycan'a saldırmasıyla patlak veren kriz ise Soğuk Savaş'ın başlangıcını işaretlemektedir. Dönemin ABD başkanı Harry Truman'ın, "Sovyetler Birliği'nin İran petrolünün kontrolünü ele geçirmesi dünyanın hammadde dengesinde Batı ekonomilerine ciddi kayıplar yaşatacaktır" (Saikal, 1980, s. 33; Truman, 1996, s. 95), şeklindeki sözleri, Soğuk Savaş ortamında İran'ın kontrolünün dünya güç dengeleri açısından ne denli kilit bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu çıkarları meşrulaştıran normatif söylem ise, İran'a "iyi ile kötü, özgürlük ile tiranlık, liberal demokrasi ile totaliterlik, kapitalizm ile komünizm" ("Truman and His Doctrine", 2012) arasındaki çatışmada ABD'nin yanında yer almayı dayatıyordu.

Böylece İran, yeni şekillenen Soğuk Savaş Düzeni'nde ABD'nin dostları hanesine yazıldı. 1949 yılında, ABD başkanı Truman, Muhammed Rıza Şah'ı Washington Uluslararası Havalimanı'nda karşıladığında, "İran'ın ihtişamına ve kültürüne dair mirasından ve Majesteleri Muhammed Rıza Şah'ın liderliğinde modern dünyanın sorunlarıyla yüzleşmedeki cesaret ve ileri görüşlülüğünden" dem vuruyordu. İran'ın ABD'nin yanında yer almasıyla "faşizme karşı iki ülkenin verdiği ortak mücadele" ("Remarks of Welcome to the Shah of Iran at the Washington National Airport", 1949) İran'ın ABD'nin normatif düzenine dâhil edildiğinin bir göstergesiyken, İran'ın bir ABD müttefiki olarak uluslararası statüsünün yeniden tanımlanışını ortaya koymaktaydı.

İranlı yöneticiler içinse ABD, 19. yüzyıldan itibaren sürekli olarak güç mücadeleleri arasında ezildiği emperyalist güçler İngiltere ve Rusya karşısında ulusların bağımsızlığını destekler görünen liberalizm ve demokrasi gibi normatif idealleri ve yükselen ekonomik gücüyle daha olumlu bir imaja sahipti. ABD, Sovyet karşıtı Muhammed Rıza Şah'ı desteklerken Şah da kendisini ABD'nin İran'daki çıkarları için

vazgeçilmez bir müttefik olarak sunuyordu. Böylece İran, 1979'a kadarki süreçte Suudi Arabistan ile birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını dayandırdığı *iki sütundan* biri oldu. Bununla birlikte, İran'da 19. yüzyılın sonlarından beri varlığını sürdüren Monarşi karşıtı toplumsal kesimlerin ABD'ye aynı güveni duyduğunu söylemek güçtür, nitekim ABD'nin Şah'a desteği çok geçmeden işgaller ve dış müdahale karşısında hiçbir tahammülleri kalmayan sol ve milliyetçi kesimlerin tepkisini çekmişti. Özellikle İran gibi derin kimlik bölünmelerinin yaşandığı ülkeler için belli bir liderin izlediği dış politika uluslararası siyasette statü kazanmak anlamına gelirken diğer fraksiyonlar için bir aşağılanma anlamını taşıyabilmekte, bu da uluslararası siyasette hakim olan normların içselleştirildiği damganın kabulü stratejisine muhalefet olarak gelişen bir *karşı damgalama* damarına sebep olmaktadır. Her ne kadar Muhammed Rıza Şah saltanatı boyunca ülke içindeki bu tepkileri yatıştırmak adına ABD nüfuzuna sınırlı çekmek yahut Sovyetler Birliği ile de diplomatik ilişkiler kurmak suretiyle bazı hamlelerde bulunmuşsa da bunda başarılı olamadı.

2.1.3 1953 Darbesi: ABD Karşıtlığının Ortaya Çıkışı ve Yükselişi

İran'da 19. yüzyıldan itibaren sömürgeci güçlerin işgal ve dış müdahalelerinin getirdiği aşağılanmaya karşı duyulan *ressentiment* ile gelişen siyasi damar, ülkede milliyetçi ve komünist fraksiyonlarla siyasete taşındı. İngilizlerin İran'ın petrol sanayiini kontrol altında tutarak gelirlerin büyük bölümüne el koyması ve İngiliz-İran Petrol Şirketi yetkililerinin sömürgeci tutumlarını sürdürmelerine (Ansari, 2014, s. 110) karşı İran'da öncelikle komünist Tudeh (Kitleler) Partisi tarafından dile getirilen petrolün millileştirilmesi arzusu Muhammed Musaddık önderliğinde Milliyetçi Cephe'nin kurulmasıyla giderek güçlendi ve kısa sürede büyük bir halk desteğini arkasına aldı. Böylece Musaddık 1951 Nisan'ında başbakanlığa atandı ve petrol sanayiinin millileştirilmesini kabul eden yasa meclisten geçti. İran'daki petrol çıkarlarına büyük zarar veren bu durumdan son derece rahatsız olan İngiltere, İran'a çeşitli ekonomik yaptırımlar ve petrol ambargosu uygulayarak Musaddık'ı yıpratmaya çalıştı ve bunda bir ölçüde başarılı olduysa da (Saikal, 1980, s. 41) Musaddık'ı yerinden etmeyi başaramadı. İngiltere bir kez daha İran'daki çıkarlarını korumak için ABD'nin yardımına başvurdu fakat İngiltere'nin İran'a 19. yüzyılın zihniyetiyle yaklaşması, ABD'nin Soğuk Savaş'ın "komünizm"e karşı "özgür uluslar" ikiliği üzerine kurduğu normatif idealiyle örtüşmediğinden ABD'de karşılık bulmadı. Dönemin ABD başkanı

Harry Truman, eski moda emperyalist zihniyete karşıydı, ulusalcı hareketleri destekliyordu ve İngiltere'nin sunduğu işgal seçeneğine destek vermediği gibi, Musaddık'ın bir darbeyle düşürülmesi planına da sıcak bakmadı. 1952'de Dwight Eisenhower'ın ABD başkanlığına seçilmesi üzerine İngiliz Gizli Haberalma Servisi'nin kıdemli ajanlarından C.M. Woodhouse, bu kez “Musaddık, İngiliz mülkiyetini millileştirdiği için gitmesi gereklidir” tezi yerine “İran'a yönelik komünist tehdidi” vurgulayarak başkanı ve ekibini harekete geçirmeyi başardı. Böylece İran'ı komünizm tehlikesinden uzaklaştırmak ve yerine Batı yanlısı, güvenilir bir başbakan getirmek üzere CIA de devreye girdi ve Musaddık devrildi.¹³ ABD ve İngiltere, İran'daki çıkarlarını korumak üzere, Soğuk Savaş boyunca ABD'nin girişimciliğini yaptığı normları ihlal ettiği gerekçesiyle İran'ı damgalayıp rejim değişikliğiyle cezalandırdılar ve yeniden çıkarlarıyla tam uyumlu bir hale getirdiler.

Musaddık, gerek Şah ve Monarşi karşıtlarını gerekse dış müdahalelere tepkili İngiliz karşıtlarını bir çatı altında toplayarak petrolün millileştirilmesi siyasetiyle kitlelerin desteğini kazanmıştı. Onun İngiltere ve ABD tarafından planlanan bir darbe ile devrilmesi, İran'daki kitleler arasında dış müdahale ve monarşiye karşı öfkenin derinleşmesine neden oldu. Darbe sonrasında artık ABD de İranlıların gözünde bir emperyalist düşman olarak Britanya'nın yanına eklenmişti. Ayrıca, darbenin Ulusal Cephe ve Tudeh hareketlerini yıkıma uğratması, dini harekete alan açmış ve milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizmin yerine İslam “köktendinciliğinin” konmasına yardım etmişti (Abrahamian, 2017, s. 161). Abrahamian bu tespitiyle, 1979 devriminin asıl köklerinin 1953 yılına kadar uzandığının savunulabileceğine işaret etmektedir. Bu süreç ayrıca 1979 devriminden sonra Anti-Amerikancı dini elitin siyasette hakim olması ile birlikte karşı-damgalama stratejisine dönüştü. Damga siyaseti, tek bir eylemden ziyade uluslararası toplumda sapkınlığı sürekli yeniden inşa eden dinamik ve etkileşimsel bir süreç (Smetana, 2020, s. 31) olduğundan, sürekli bir etki-tepki söz konusudur ve Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde ABD'nin İran'ı “haydut devlet” olarak damgalamasına sebep olan etkiler temelde İran'ın 19. yüzyılda

---

¹³ Dönemin gelişmeleri için bkz. (Kinzer, 2014, ss. 17-32)

oluşmakta olan yeni uluslararası sistemde büyük güçlerce nasıl konumlandırıldığı ve buna nasıl tepkiler verdiğiyle yakından ilgilidir. Toplumsal tabakalaşma içindeki zayıf konumu ve güç dengelerinin dayattığı baskılarla failliği kısıtlanan İran, zayıf statüsünü güçlendirmek üzere Batılılaşmayı ve ABD'nin sadık bir müttefiki olmayı seçerken Dr. Musaddık kitleleri de arkasına alarak bu seçimden uzaklaşmaya dair adımlar atınca¹⁴ derhal Musaddık için bir sapkınlık inşası başlamış (“Case of Common Enemy”, 1951; “Mossadegh Acts Like A Madman”, 1951) ve yapılan darbe başarılı olmuştur. Böylece, Soğuk Savaş yılları boyunca ABD'nin sadık bir müttefiki olan İran'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde “haydut devlet” olarak damgalanmasının bağlamını oluşturmada en önemli noktalardan biri olan ABD karşıtı tutumun temelleri 1953 yılında Musaddık'a yapılan darbeye birlikte atıldı.

2.2 Libya

2.2.1 Libya'da Sömürgecilik ve Batı/ABD karşıtlığının yükselişi

Libya'da ABD ve Batı karşıtlığının gelişmesi, Libya'nın Kuzey Afrika'daki diğer ülkeler gibi 19. yüzyılda sahne olduğu sömürgecilik tecrübesiyle yakından ilgilidir. Libya 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne bağlanmış olsa da diğer Kuzey Afrika eyaletleri gibi buranın yönetiminde de çoğu zaman Bab-ı Ali yetkililerinden ziyade askeri liderler ve korsan reisleri hüküm sürdü. Akdeniz'deki konumu itibarıyla erken bir dönemde sömürgecilerin ilgisini çekmiş olan Libya, Batı algısında Kuzey Afrika'nın “barbar” devletlerinden biri olarak kodlanmıştı (Geldenhuis, 2004, s. 142). ABD'nin bağımsızlığı sonrasında gemilerinin Akdeniz'de serbestçe dolaşımı önünde engeller çıkınca (Geldenhuis, 2004, s. 142) Başkan Thomas Jefferson duruma itiraz etti ve Barbar korsan devletleri ve hâmlerini cezalandırmak üzere ABD savaş gemilerini gönderdi. Trablus'un bombalanmasının yanında Amerikalılar Karamanlı'yı devirip yerine kendilerine yakın olan kardeşi Ahmet'i getirmek üzere harekete geçtiler. Fakat ABD'nin tarihindeki ilk kez bir yöneticiyi devirme planı olan bu girişim (St. John, 2012, s. 66) başarısız oldu ve Yusuf Karamanlı, Trablus'u otonom bir güç olarak yönetmeye devam etti.

---

¹⁴ Döneme dair detaylı bir internet arşivi için bkz. (“The Mossaddegh Project”, t.y.)

1830'da Cezayir'in Fransızlarca işgali üzerine Osmanlı Devleti 1835'ten itibaren 124 yıllık Karamanlı saltanatını yıkarak Libya'yı yeniden Osmanlı'ya bağladı ve Muhammed Raif Paşa'nın yöneticiliğinde bütün eyaletleri birleştiren bir merkezileşme hamlesi başlatıldı (St. John, 2012, s. 62). Yapılan reformlar belli ölçüde başarıya ulaştıysa da bağımsız hareket etmeye ve isyana meyilli kabilelerden oluşan Libya'nın parçalı yapısı bu girişimi de sonuçsuz bıraktı. Öte yandan Cezayir'deki Fransız işgaline tepki olarak Muhammed el Senusi liderliğinde, Avrupalıların tacizlerine karşı gelişen İslami diriliş hareketinin ilk zaviyelerinden biri, 1843'de Sirenayka'da kuruldu (Simons, 1996, s. 106). Sonraki kırk yıl boyunca Senusi hareketi Sirenayka'daki Bedevileri tek bir çatı altında toplayıp güvenli ticaret, tarımsal gelişim ve eğitim için gerekli düzeni sağlamayı başardı.

Bu arada ABD'nin bağımsızlıktan sonra Büyük Britanya benzeri bir sömürgeci güç olma planlarının parçası olarak Libya'daki faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında da devam etti. Bu faaliyetler içinde, Sirenayka'da Amerikan gemileri için kurulması planlanan kömür istasyonu, küresel bir sömürgecilik ağının, telgraf hatlarının ve kömür istasyonlarının kurulması suretiyle ABD'nin denizlerdeki gücünün arttırılmasına yönelik planın bir parçasıydı. Fakat 1882'ye gelindiğinde ABD bölgeye yeni bir büyükelçi atayarak hem Sirenayka'daki deniz üssünü hem de köle ticaretine verdiği resmi desteği ortadan kaldırdı (St. John, 2012, ss. 73-74).

20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde Libya, 1911-12 yıllarında gerçekleşen savaş sonucunda İtalyan topraklarına katıldı ve 1860'da siyasi birliğini sağlamasından itibaren İngiltere ve Fransa ile birlikte Kuzey Afrika'daki sömürgecilik yarışına dâhil olan İtalya'nın sömürgesi haline geldi (Metz ve diğerleri, 1989, s. 26). İtalyan işgali altında Libya'da ciddi can kayıplarına yol açan büyük isyanlar yaşandıysa da bu direniş birleşmeye yol açan bir toplumsal harekete dönüşmedi. 2. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa İtalyanları Libya'dan çıkarıp kendi askeri yönetimlerini kurdular. O sırada sürgünde olan Senusi tarikatının başı Emir İdris es-Senusi ile anlaşmaya vararak onu 1944'te Libya'ya getirdiler, böylece 1951'de Birleşmiş Milletler kararıyla Sirenayka, Fizan ve Trablus eyaletlerinden oluşan, Kral İdris yönetiminde federal bir monarşi kuruldu. Her ne kadar 1951 Libya Anayasası'nın ilk maddesinde "Libya özgür, bağımsız, egemen bir devlettir" yazsa da Libya gerçekte taşıdığı

damgayla, “bağımsız bir krallıktan ziyade suni bir sömürge, ulussuz bir devlet” (Geldenhuis, 2004, s. 143) konumundaydı.

1950lerde nüfusunun çoğu Berberi Araplar ve Sünni Müslümanlardan oluşan bir çöl krallığı ve dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olarak Libya, uluslararası toplumun “içerideki” egemen devletlerinden biri olmaktan çok uzaktı. Bu durumla başa çıkmak üzere Libyalı yöneticiler dış politikada İngilizlerle işbirliği yaparken Arap ülkeleri ve Batı ile sıcak ilişkiler içindelerdi; Libya 1953’te muhafazakar bloka yakın bir duruş sergileyerek Arap ligine katılmıştı (Geldenhuis, 2004, s. 143). 1954’te Libya, ABD’den aldığı ekonomik yardım karşılığında Trablus’ta Wheelus Askeri üssünün kurulmasına izin verdi. 1959’da ülkede petrolün keşfedilmesiyle birlikte Libya’nın uluslararası toplum nezdinde zedelenmiş kimliğini iyileştirmek üzere ABD’ye sunabilecekleri daha da arttı.

Libya’da petrol aranmasına 1955’te başlandı, 1959’a gelindiğinde ABD’li araştırmacıların ticari kullanıma yetecek miktarda rezervlere ulaşmasından sonraki on yıl içinde gerek üretim gerekse petrol gelirlerinde önemli bir yükseliş görüldü (St. John, 2012, s. 133). Ülkenin petrol ihracatından gelirleri 1962’de 40 milyon dolarken 1967’de 625 milyon dolara yükseldi, ilk gönderimi takip eden sekiz yıl içinde Libya, tarihte görülmemiş bir genişlemeyle dünyanın dördüncü ham petrol ihracatçısı haline geldi. Libya bu süreçte sermaye sıkıntısı çeken bir devletten sermaye fazlası üreten bir devlete dönüştü, yardım alan değil yardım eden bir ekonomi haline geldi (St. John, 2008, s. 76). Böylelikle, Libya ile ABD arasında, ABD’nin petrol çıkarları karşılığında iç işlerine karışmadığı bir ilişki kurulmuştu. Siyasi partileri yasaklayan ve 1963’te Libya’nın federal sistemini üniter bir devletle değiştiren Kral İdris’in ABD ile ilişkisi, normatif düzene Batılı değerleri benimseyerek dâhil edilme ve statü edinme kaygısı yerine petrol ve askeri üsler karşılığında güvenlik satın almayı içeren bir sözleşmeye dayalıydı.

Bununla birlikte, petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte kamu harcamalarında ve halkın refah seviyesinde yaşanan yükseliş eğitimi de yaygınlaştırdı, fakat yetişmiş öğretmen bulunamadığından Mısır’dan getirilen öğretmenler müfredatlarını bir tür “pedagojik emperyalizm” yönelişiyle oluşturarak Nasır yanlısı bir eğitim uyguladılar (St. John, 2012, s. 145). Yeni kurulan cumhuriyette Mısır yönetim ve yargı sistemlerinin benimsenmesi, Mısır gazeteleri ve Kahire Radyosu’nun Arapların Sesi programının

popülaritesi ve Mısır'da okumaya giden Libyalılar, Nasır merkezli bir Mısır etkisinin diğer bileşenleriydi (St. John, 2012, s. 145).

Yaşanan toplumsal gelişmeler yeni nesillerin politik bilinçlerine de yansırken Monarşi'nin petrolün çıkartılmasında Batı'ya olan ihtiyacının yanında Kuzey Afrikalı komşularıyla ekonomik ve teknik işbirliği Nasır'ın sunduğu Pan-Arapçılık idealinin çekiciliğiyle yarışamaz hale gelmişti. Yeni gelişmelere kayıtsız kalan apolitik bir karakteri olan Kral İdris'in gerek iç gerekse dış politikaları dar kafalı görülüyor, merkezi yönetimi elinde tutan Senusi kabile reislerinin imza attığı yolsuzluk skandalları halk arasında giderek artan bir memnuniyetsizliğe neden oluyordu (St. John, 2012, s. 135).

Libya'da bu süreçlerle oluşan milliyetçilik fikri, bir ulusal birliğin sağlanmasından çok sömürgeciliğe bir tepki olarak siyasi bağımsızlık idealiyle alakalıydı. Birleşik Libya Krallığı altında Sirenayka, Fizan ve Trablus bölgeleri bir araya gelse de buraların sakinleri kendilerini Libyalı gibi hissetmediler. Monarşi, Kuzey Afrika ülkelerindeki sömürgecilik karşıtlığıyla birleşen Arap milliyetçiliğini ulus devletleşme karşısında rakip bir ideoloji olarak görüp merkezi yönetimi güçlendirmeye çalıştıysa da Libyalı milliyetçiler bu rejimi yabancı güçlerce dayatılan bir diğer suni yapı olarak gördüler (St. John, 2012, ss. 136-137). 1967 Arap-İsrail Savaşıyla birlikte Batı karşıtı hisler ve Arap Milliyetçiliği daha da hız kazandı, Nasır'ın Kral İdris'i savaş esnasında Libya'daki üsleri İsrail lehine kullanırmakla suçlaması üzerine Kral'dan duyulan rahatsızlık daha da arttı.

2.2.2 Kaddafi'nin Radikal Siyasi Vizyonu

Libya'nın siyasi atmosferine giderek hâkim olan emperyalizm karşıtı ideolojiler, Libya'yı, ABD'yi ve temsil ettiği Batılı-liberal normlara itiraz eden bir konuma yerleştirdi. 1969'da Kral İdris, Muammer Kaddafi liderliğindeki Hür Subaylarca düzenlenen bir askeri darbe sonucu devrildi ve 1951 Anayasası 1969'daki geçici bildirgeyle değiştirildi. Devrimci Yönetim Konseyi ülke yönetimindeki en yüksek otorite haline geldi ve monarşi yıkılarak yerine *Libya Arap Cumhuriyeti* kuruldu. Tüm muhalefetin ve kraliyet ailesinin tasfiye edilmesinin ardından Libya'da kamusal hayatın bütün yönleri ve dış politika kararları Kaddafi'nin “özgürlük, sosyalizm ve birlik” sloganıyla yeniden düzenlendi. Özgürlük, Libya'nın “yoksulluktan, sömürgecilikten ve

yabancı askeri güçlerin varlığından arınması” hedefini temsil ediyordu; birlik, etkili bir pan-Arapçılık ile tüm Arap halklarının birleşmesini sağlamayı; sosyalizm ise İslami sosyalizmi ifade ediyordu (Simons, 1996, s. 215).

Böylece 1960’larda Nasır’ın Arap milliyetçiliğinin etkisiyle Batı karşıtı fikirlerin yükselişe geçmesi, 1966’da İngiliz, 1970’de ABD üslerinin kapatılmasıyla sonuçlandı ve ABD’nin Libya ile ilişkilerinin geleceğine dair olumlu intibama ilk darbe vurulmuş oldu. Yine de bütün anti-emperyalist retorğine rağmen, Kaddafi ülkedeki petrol endüstrisinin büyük bölümünü idare eden Amerikan petrol şirketlerinin millileştirilmeyeceği konusunda ABD’ye garanti verince ABD-Libya ilişkileri düşmanca bir tonda seyretmemiştir. Kaddafi, rejimin ilk yıllarında, Sudan’daki komünist darbe girişimini kınamak gibi Sovyetler Birliği’ne mesafe koyan eylemlerinin yanında ABD’nin Libya’ya askeri uçak satışı ve CIA’in Kaddafi’ye suikast düzenlemek isteyenlerle ilgili istihbarat sağlaması gibi karşılıklı jestlerle bir denge kurarak kırılğan rejiminin güvenliğini sağlamaya çalışıyordu (Abomo, 2019, s. 104; St. John, 2002, s. 104).

Kaddafi liderliğinde Hür Subaylar, 1970’lerde bir popüler kültürel devrime girişerek devrimci kurumları yerleşik hale getirecek birtakım düzenlemeler yaptı. Genel Halk Kongresi temel temsil organıyken Arap Sosyalist Birliği 1971’de Libya’nın bu organda temsil edilen tek siyasi partiydi. 1976 tarihli *Yeşil Kitap*, Kaddafi’nin demokrasi anlayışını ve devrim sonrası Libya’da yaşanan politik dönüşüm vizyonunu anlatmaktaydı. Kapitalist demokrasiden ve bürokratik devlet kontrolünden uzak bir halk iradesinin kurulmasını hedefleyen bu vizyon, 1977’de *Libya Sosyalist Arap Cemahiriyesi* adıyla hayata geçirildi (Simons, 1996, s. 213).

Kapitalizm ve Marksizm’e alternatif sunan “Üçüncü Evrensel Teori” adını verdiği İslami eğilimli bir sosyalizm anlayışıyla Kaddafi, üretim ve tüketime kolektif katılımı ülkenin İslami geleneğiyle bağdaştırmaktaydı. Bununla birlikte Arap Birliği ideali de Kaddafi için kutsal bir görevdi ve Libya’nın dış politikasında son derece belirleyiciydi. Kaddafi, Nasırcılıktan etkilenerak Libya’yı “Arap Milletinin kalbi, öncüsü, umudu ve hâmisî” (St John, 1983, ss. 473-74) olarak görüyordu. Böylece Libya’nın dış politikasında, monarşinin muhafazakar Arap ülkeleriyle birlikte sürdürdüğü Batı yanlısı ılımlı tutumundan, radikal milliyetçiliğe sert bir geçiş görüldü (Metz ve diğerleri, 1989,

s. 44). Kaddafi 70'li ve 80'li yıllardaki siyasi kararlarında anti-emperyalizm, Anti-kolonyalizm, Anti-Siyonizm, Pan-Arapçılık, Pan-Afrikacılık yahut Pan-Mağripçilik gibi başlıklarla özetlenebilecek ideolojik prensiplerle hareket etti (Entelis, 2008, s. 177).

Kaddafi'nin devriminin ekonomik kaynağını petrol gelirleri oluştururken, devrimin doğrudan bir sonucu da petrolün millileştirilmesi oldu. Kral İdris 1969'da devrildiğinde Libya petrol ihracatı günlük 3 milyon varili aşmasına rağmen dünyadaki en düşük fiyatlardan biriyle satılıyordu (Mahmud ve Russell, 1999, s. 215). Hükümet 1971'de Britanya Petrollerinden başlayarak iki yıl içinde Libya'da faaliyet gösteren tüm petrol şirketlerinin kontrolünü ele geçirdi ve sonraki yıllarda, petrol çıkarma konusundaki teknik bağımlılığın yarattığı zorunlu imtiyazlarla birlikte petrol üretiminin kontrolü %70 oranında hükümetin eline geçti (Metz ve diğerleri, 1989, s. 41). Rezervlerini korumak üzere kontrollü üretim ve kârlarını maksimum seviyeye ulaştırmak üzere fiyat tırmandırma politikalarını benimsedi. Petrol konusunda da meydan okumacı bir tavır sergileyen Devrimci Komuta Konseyi, petrol fiyatlama politikasında son derece agresifti çünkü petrolü en etkili politik silahı olarak görüyordu (St. John, 2008, s. 76). Kaddafi hükümeti 1973'te OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)'in kuruluşunda önemli rol oynadı, petrol fiyatlarının yükselmesinde ve zaman zaman ambargo koyulmasında aracılık etti (Metz ve diğerleri, 1989, s. 51). Bu tarihten itibaren petrol gelirlerinde görülen büyük artış Kaddafi'ye hayal ettiği adil, eşitlikçi ve katılımcı toplumsal düzeni sağlamak için gerekli ekonomik kaynağı sağlarken Batı'ya şiddeti giderek artan bir meydan okumada bulunmasına da imkân verdi. Bununla birlikte, halkın devrime kayıtsızlığı karşısında hükümet, petrol gelirlerini popülist politikalarını finanse etmede kullandı (Vandewalle, 2012, s. 96) ve bunun sonucu olarak halkın refah seviyesinde genel bir artış sağlandı. Kaddafi petro-dolarlarını devrimi destekleyen grupların bağıllığını korumak ve halkın devrime kayıtsızlığını aşmak üzere cömertçe harcarken Devrimci Komuta Konseyi içinde yaşanan çıkar çatışmalarının 1975'de Kaddafi'ye karşı bir darbe girişimiyle sonuçlanması karşısında Kaddafi'nin popülizmi daha da hız kazandı, kamu sektörünün geliştirilmesine yönelik umutlar havada kaldı ve ekonomide gerçek bir reform sağlanamadı (Vandewalle, 2012, s. 98). Bu sayılan faktörler, Kaddafi rejimini son derece kırılğan bir hale getiriyordu.

70'li yıllardan Kaddafi'nin politik gücünü giderek daha da arttırıp diktatörlüğe dönüştürdüğü 1990'lara uzanan süreçte ülke içinde muhalefet, protestolar ve pek çok darbe girişimi bastırıldı. 80'li yıllarda Kaddafi, Libyalıları “devrim düşmanları” olarak fişlediği kimseleri etkisiz hale getirmeye teşvik ederken yine aynı yıllarda ve 1990'larda ülke içindeki muhaliflere ve dışındaki sürgünlerin önde gelenlerine karşı düzenlenen suikastler, Batılı ülkelerce devlet destekli terör olarak görüldü ve olumsuz karşılandı (Geldenhuys, 2004, s. 146). Bütün bunlarla birlikte, Kaddafi'nin millileştirme hamlesi henüz ABD şirketlerini kapsamadığından ABD'ye petrol akışını sekteye uğratmamış ve ABD'den bir tepkiyle karşılaşmamıştı. 1973'te Libya ABD'nin ikinci büyük petrol ihracatçısıydı ve binlerce Libyalı öğrenci ABD'de farklı alanlarda eğitim görüyordu (Abomo, 2019, s. 105).

2.2.3 Anti Emperyalizm'den “Terör Destekçiliği”ne

Kaddafi'nin ülke içinde kurduğu otoriter yönetimin etkileri uluslararası siyasette olumsuz yankılar uyandırırken radikal düşünceleri de bölge devletleri arasında rahatsızlık yaratıyordu. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan Arapların yenilgiyle ayrılması, 1958'den itibaren Suriye ve Mısır arasında yaşanan bölünmenin derinleşmesi ve Nasır'ın ölümü Arap Birliği idealine büyük bir darbe vururken değişen konjonktürde Kaddafi, Arap Ligi'nde ılımlı bir pozisyon sergileyen Arap devletlerine eleştirel bir tavır takındı ve onları neo-kolonyalizmle suçladı. Bu durum Kaddafi'nin Arap Birliği ile *ayrı bir şeref sistemi* kurma isteğini boşa çıkarıyordu. 1973'teki Ekim Savaşı'nın arifesinde geleneksel Arap rekabetinin yeniden yükselişe geçmesiyle birlikte, Pan-Arabizm artık ölü bir dava haline gelmişti (St. John, 2012, s. 72).

Kaddafi yönetimi altında Libya'nın büyük güçlerle olan ilişkilerinde başlarda bağlantısızlık ilkesi gereği Sovyetler Birliği ile de yakın temas kurulmadı. Bu dönemde ABD, Kaddafi'nin “Sovyet Emperyalizmi”ne karşı duruşunu Libya-ABD ilişkilerinin geleceği açısından olumlu bulduğunu açıkladı (Zoubir, 2014, s. 263). Fakat ilerleyen süreçlerde Kaddafi, bölgede İsrail'i yenmek ve ona olan desteğinden dolayı ABD'yi bölgeden çıkarmak üzere Arapların Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilere girmesini savundu (Metz ve diğerleri, 1989, s. 140). Nitekim 1970'lerde Doğu Avrupa ülkeleriyle yapılan pek çok anlaşma, 1980'lerde de devam edecek şekilde Libya'ya petrol karşılığında aldığı askeri ve mali yardımların kapısını açtı. 1980'lerde petrol gelirlerine

bağlı ekonomisi iyice kırılanlaşan Libya'nın Kuzey Afrika ülkelerine yardımlarında büyük bir düşüş oldu. Bu dönemde Libya, elektrik üretimine hız verirken endüstriyel yatırımlarının gerektirdiği enerji gereksiniminin, petrol ihracatına darbe vurabileceği endişesiyle, Sovyetler Birliği destekli bir nükleer santral inşasına başladı (Metz ve diğerleri, 1989, s. 91).

Libya'nın Soğuk Savaş devam ederken ABD karşıtı bir konuma yerleşmesinde üç faktör etkili oldu. Bunlardan ilki Libya'nın 1973 Arap-İsrail Savaşı'na dâhil olması ve ABD destekli barış görüşmelerine karşı çıkmasıydı. İkinci olarak Libya, 1973 petrol ambargosuna katıldı, kaldırılmasına karşı çıktı ve 1973-74 yıllarında ülkedeki Amerikan petrol şirketlerini millileştirdi. Üçüncüsüyse, Kaddafi'nin Sovyetler Birliği'nin Filistin davasına verdiği desteği övmesini takip eden yıl, Mayıs 1975'te, üst düzey bir Sovyet heyetinin Libya ile büyük bir silah anlaşması yapmak için Trablus'u ziyaret etmesiyle hız kazanan Libya-Sovyetler Birliği ilişkileriydi (Abomo, 2019, ss. 105-106). Bu gelişmeler karşısında ABD, Libya'ya silah satışını durdurma kararı aldı. 1976'da Başkan Ford, Libya'yı terörü desteklemekle suçladı ve bu suçlamalar BM genel kuruluna taşındı, Libya'nın ABD'nin düşmanları arasında dördüncü sırada yerini alması, normatif düzenin “biz” ve “onlar” ayrımı içinde değişen konumunun habercisiydi. Öte yandan ilişkilerdeki bu bozulma, henüz iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri etkilememiş görünüyordu. 1977-80 arasında ABD, Libya petrolünün en büyük alıcısı haline gelmişti (Abomo, 2019, s. 106).

Bu yıllarda Libya bölgede giderek daha da yalnızlaştı. 1977'de Enver Sedat'ın İsrail ile Camp David anlaşmasını imzalaması Mısır ile gerilimi arttırdı, Suudi Arabistan ve Ürdün, Libya'nın Filistinli radikallerle ilişkisinden rahatsızlık duyduklarını açıkladılar. Lübnanlı Şiiler İmam Musa Sadr'ın bir Libya ziyareti sırasında ortadan kayboluşunu bir türlü unutamamış; Lübnanlı Hıristiyanlar iç savaş sırasında Libya'nın Sünni Müslümanlara verdiği desteğe içerlemişti. Sudan bu süreçte Libya ile ikircikli bir ilişki sürdürürken İran 1980'den itibaren Libya'nın ittifak taleplerini geri çevirdi. Bu yıllarda Libya, bölge devletleri arasında izolasyona uğrarken bunu tek istisnası, Suriye ile olan sürekli dostluğuydu (Joffé, 2008, s. 198).

Arap Birliği'nde *ayrı bir şeref sistemi* arayışının başarısızlığa uğramasına paralel olarak 70'li yıllar boyunca Kaddafi, Kuzey Afrika ülkeleriyle bölgesel bir *iç grup ittifakı*

oluşturmaya girişti. Bölgesel güç dengeleri yüzünden Tunus, Cezayir ve Fas ile gelgitli ilişkiler yaşandı, özellikle Cezayir 1970'lerin ikinci yarısında Libya'nın başlıca bölgesel müttefiki olduysa da 1980'li yıllarda Cezayir de dâhil olmak üzere Kaddafi'nin Arap birliği çağrılarına kulak veren pek kimse kalmamıştı (St. John, 2012, s. 187). Arap Birliği'ne dair hayal kırıklığı, Kaddafi'yi Afrika'da *ayrı bir şeref sistemi* kurmak için çabalama yöneltti. Kaddafi, Afrika'da, Arap gücüne zarar verdiği düşündüğü İsrail nüfuzunu azaltmak üzere yoğun bir diplomasi ve propaganda faaliyeti sürdürmenin yanında ekonomik ve askeri yardımlarda da bulundu. Buna ek olarak bölgede Batı nüfuzunu azaltmak, yabancı askeri üsleri kaldırmak, apartheid rejimlerine muhalefet, Afrika özgürlük hareketlerine destek, İslam propagandası yapılması ve bölgenin kaynakları üzerinde kontrol sağlanması da Devrimci Komuta Konseyi'nin hedefleri arasındaydı (St. John, 2012, s. 188). Libya'nın çabaları çok geçmeden diplomatik başarıya dönüştü, 1973 sonunda Libya ile ilk kez ilişkiler kuran yirmiden fazla Afrika ülkesi İsrail ile diplomatik ilişkilerini kopardı, Batı'ya ait askeri üslerin bir kısmı kapatıldı. Kaddafi ile Uganda Başbakanı Idi Amin'in 1972 tarihli görüşmesinden sonra yüzlerce İsrailli danışmanı ülkeden çıkarıp sonraki süreçte İsraille diplomatik ilişkileri sonlandırması (St. John, 2012, s. 189) Kaddafi'nin bu ülkeler üzerindeki etkisinin ve bölge ülkelerini İsrail karşıtlığında birleştiren *ayrı bir şeref sistemi* oluşturmaya başlamasının bir diğer somut örneğiydi. Bütün bunlarla birlikte Kaddafi'nin Nelson Mandela'yı desteklemesi de ABD'nin çıkarlarına ters düşen hareketlerinden biriydi (Takeyh, 2001, s. 63). Libya'nın İsrail karşısında bölgedeki devletleri direnişe yönlendirmenin yanında devlet dışı aktörlere de destek olması, uluslararası siyasetteki "terör destekçisi" suçlamalarına altyapı oluşturuyordu. Libya 1980'li yıllar boyunca ABD'nin terör listesinde baş sıralarda yer alan Siyonizm düşmanı Filistinli bir örgüt olan Ebu Nidal, ve yine benzer bir davayı güden Japon Kızıl Ordusu gibi pek çok örgütü desteklemekle suçlandı (Vandewalle, 2012). Bununla birlikte Kaddafi'nin İsrail'e olan düşmanlığı, onu bölgede İsrail'i destekleyen başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle karşı karşıya getiriyor, agresif imajını güçlendiriyordu.

2.3 Suriye

2.3.1 Suriye'nin Uluslararası Sisteme Girişi: İşgaller ve Manda Tecrübesi

Günümüz Suriye'sinin temelleri 1. Dünya Savaşı sonrasında atılmış olsa da Suriye'nin egemen bir devlet olarak uluslararası sistemde konumlanması hayli sancılı bir süreç oldu.

Yaşanan iç müdahaleler ve manda yönetimi, Suriye’de de tıpkı İran ve Libya gibi sömürgecilik karşıtı hareketlerin ve bundan doğan tepkisel bir milliyetçiliğin yükselişini beraberinde getirdi. Günümüzün Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün devletlerini kapsayan Büyük Suriye coğrafyası, 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim’in Arap seferleriyle Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Napolyon’un Mısır seferiyle Fransız Devrimi’nin “özgürleşme” ve “uluslaşma” fikirlerinin yayılmasıyla birlikte bölgede Arap milliyetçiliğinin tohumları atılırken, Ortadoğu, Avrupa’nın nüfuz ve rekabet alanı içine girdi, Fransızların geri çekilmesinden sonra oluşan iktidar boşluğunu Mehmed Ali Paşa doldurdu. Suriye, 1831 ile 1840 arasında Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın kontrolünde iken bölgede Avrupalı diplomat, misyoner ve tacirlerin etkinliği arttı. Avrupa sanayi mallarının Ortadoğu’yu istila etmesiyle bölgedeki ticaret dengeleri alt üst olurken yoksullaşan Müslüman zanaatkarlar ile Hıristiyan yeni zenginler arasındaki servet eşitsizliği, Hıristiyan cemaatlere verilen imtiyazlara duyulan hoşnutsuzlukla birleşince Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yaşanan gerginlik isyanlara dönüştü. İsyandar çok geçmeden yatışsa da yaşanan tecrübe, muhtemel yeni isyanları önlemek ve dini cemaatler arasındaki bağı güçlendirmek üzere farklı cemaatlerin Arap kültürü paydasında birleşmesini öngören Arapçılık ideolojisini doğuracaktı (Rafeq, 2017, ss. 288-92).

1. Dünya Savaşı sırasında Britanya İmparatorluğu 1918 yılında Suriye topraklarını ele geçirdi. İngilizler ve Fransızlar arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşmasıyla Suriye toprakları, İngilizler ve Fransızlar tarafından paylaşıldı ve bölgede bir Fransız askeri yönetimi kuruldu. Bölgede Fransız varlığına karşı yoğun bir direniş vardı, 1919 yılında ABD’li yetkililerden oluşan King-Crane komisyonunun yaptığı kamuoyu araştırması, Suriyelilerin ülkelerinde manda yönetimi istemediğini, Sykes-Picot ve Balfour Deklarasyonu’na karşı olduklarını ve Filistin’i kapsayan birleşik bir Büyük Suriye talep ettiklerini ortaya koyuyordu (“The King-Crane Commission Report: Syria”, 1919). Fakat araştırmanın sonuçları İngiltere ve Fransa tarafından görmezden gelindi, Milletler Cemiyeti kararıyla eski Osmanlı Arap vilayetleri yeni devletlere bölündü ve İngiltere ile Fransa’ya onları manda statüsünde yönetme yetkisi verildi (Cleveland, 2015, s. 194).

Milletler Cemiyeti’nin manda yönetimi, eski sömürgeci anlayışa bir alternatif olarak sunuluyordu. Manda yönetimi altına giren ülke, kendi kendini yönetmeye uygun kabul edilene dek atanan ülke tarafından yönetilecek, görev süresi sona erdiğinde bağımsız bir

devlet doğacaktı (Bentwich, 1930). Milletler Cemiyeti Anayasası'nın 22. maddesine göre, 1. Dünya savaşının bir sonucu olarak, “daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliği altında olmaktan çıkan ve modern dünyanın zorlu koşulları altında henüz kendi başlarına ayakta kalamayan halkların yaşadığı sömürge ve toprakların vesayeti, ileri uluslara emanet edilmeli”ydi (“The Covenant of the League of Nations”, 1924). Cleveland'a göre, Milletler Cemiyeti'nin sunduğu bu normatif çerçeve, mandanın, imparatorluk kontrolünün sadece başka bir adı olduğu gerçeğini saklamaktaydı ve manda sistemi İngiltere ile Fransa'ya sözü çok edilen kendi kaderini tayin etme ilkesine bağlılık adı altında, Ortadoğu'da kendi stratejik çıkarlarını sağlama alma fırsatı tanıyordu (Cleveland, 2015, s. 194). Böylece 1. Dünya Savaşı sonrasında, Vestfalya'dan beri egemen-ulus devletler olarak yükselmiş sömürgeci güçlerce kurulan bu yeni normatif düzende İran ve Libya gibi Suriye de “kendi kendini yönetmeyecek ülke” damgasıyla sistemin “ne içinde, ne dışında” yer alıyordu ve bundan dolayı büyük bir *ontolojik güvensizlik* içindeydi.

İngiltere Ortadoğu'da daha dolaylı bir yönetimi tercih ederken, onu dengelemek isteyen ve Osmanlı'nın son on yıllarında Fransız şirketlerinin demiryollarına, liman tesislerine ve ticarete yaptığı çok büyük yatırımları korumak isteyen Fransızlar Suriye'de yerel yöneticilerin özerkliğine pek fırsat bırakmayan, doğrudan, Suriye içinde var olan dini, etnik ve bölgesel farklılıkları teşvik edip vurgulayan “böl ve yönet” politikasına dayalı bir yönetim modelini benimseyerek bölgedeki varlıklarını uzatmaya çalıştılar (Cleveland, 2015, ss. 242-44).

1. Dünya Savaşı, Büyük Suriye vilayetleri için gerek sivil nüfuslar gerekse askeri açıdan büyük kayıpların yaşandığı, son derece travmatik bir süreçti. Fransızlar 1920'de Lübnan'ı Büyük Suriye topraklarından ayırarak bölgedeki en büyük dini topluluk olan Maruni Hıristiyanların çıkarına olacak bir düzen kurunca mezhep çatışmalarına müsait bir ortam yaratıldı. Dürzi Alevileri milli politikadan çıkarılarak Sünni Müslümanların hakimiyetinde bir Suriye Devleti kuruldu ve bu türden bölünmelerle Suriye milli kimliğinin gelişmesi geciktirildi (Cleveland, 2015, s. 245). İngiliz-Fransız sömürgecilik mirasının etkileriyle Büyük Suriye coğrafyası, Lübnan, Filistin ve Ürdün olmak üzere bölünürken zayıf ve parçalanmış bir görünüm arz eden Suriye'de ortaya çıkan ulus devlet, sağlıklı bir kurumsallaşmadan uzaktı (Salık, 2014, s. 27). Fransız manda yönetimi eliyle gerçekleştirilen değişikliklerin yarattığı rahatsızlık, 1925 yılında Dürzi

aşiretlerinin başlattığı, “Büyük Suriye İsyanı” olarak bilinen milli bir isyana dönüştü. Her ne kadar isyan Fransızlar’ın Şam’ı havadan ve karadan bombalamasıyla bastırıldıysa da Osmanlı döneminde güç sahibi olan İbrahim Hananu, Şükri el-Kuvvetli gibi Suriyeli liderlerin milliyetçi reflexlerle kurduğu Milli Blok (el-Kitle el-Vataniyye) manda yönetiminin sonuna kadar Suriye’de siyasal hayatın merkezine yerleşti.(Cleveland, 2015, s. 249) Öte yandan Osmanlı döneminde Güney Suriye’nin bir parçası olan Filistin de İngiliz mandası altına girmiş ve 1917 Balfour Deklarasyonu ile bölgede Siyonist amaçlarla Yahudi göçü başlatılmış, bu durum da Araplar arasında hoşnutsuzluğu ve Büyük Suriye’nin bağımsızlığı talebinin yükselmesini körüklemişti (Cleveland, 2015, s. 273). Yaşanan toprak kayıpları *ressentiment* duygusunu körüklerken, Suriye coğrafyasında büyük bir *ontolojik güvensizliğe* neden olmuştu. Bu yıllarda temelleri atılan İslamcı hareket, 1930’lu yılların sonunda sömürgeci hareketlere direniş saikiyle kurulan Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi (Cemiyet-i İhvan-ı Müslimin) ve 1941 yılında kurulan “Muhammed Gençliği” gibi örgütlerle gelişimini sürdürdü (Abdullah, 1985, s. 118).

Suriye’de Fransız mandasının yarattığı siyasal parçalanma karşısında farklı unsurları birleştirebilecek yeni hareketler arayışında öne çıkan aktörlerden biri de 1947 yılında Suriyeli bir Hıristiyan olan Mişel Eflak ve Sünni bir Müslüman olan Selahhadin el-Baytar tarafından kurulan Baas (Diriliş) Partisiydi (Choueiri, 2017, s. 366). Baas, ortaya çıkan yeni toplumsal koşullarda imtiyazlı bir konum edinmemiş sınıflardan ve “büyük ölçüde, Aleviler, Dürziler ve Hıristiyanlar gibi Sünni Müslüman çoğunluğun dışındaki cemaatlerden, eğitimini henüz tamamlamış bir zümrenin” (Hourani, 2013, s. 467) taleplerine karşılık gelen bir Arap Birliği idealini temsil ediyordu.

Böylece, 1.Dünya Savaşı’ndan 2. Dünya Savaşı’nın sonunda bölgede İngiliz-Fransız hakimiyetinin zayıflamasına dek geçen süreçte Arap siyasal etkinliği yabancı kontrolünden bağımsızlaşma eğilimiyle (Cleveland, 2015, s. 194) şekillenmişti. 1936’da Fransa ve Suriye arasında imzalan anlaşmayla Suriye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılması da Suriye’nin beklediği egemenlik hakkını getirmediği gibi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden ziyade daha sıkı bir Fransız kontrolüne yol açtı. (Cleveland, 2015, s. 250) Bütün bu gelişmeler, 1946’dan sonra ortaya çıkan bağımsız Suriye Devleti’nin ulusal birlik ve egemenlik konusunda pek çok kaygı taşımasını beraberinde getirdiği gibi Arap/İslam Birliği’ne vurgu yapan ve sömürgecilik karşıtı siyasi

hareketlerde de son derece etkili olmuştur. Suriye'nin 1945'te Birleşmiş Milletler'e katılmasıyla manda yönetimi yasal olarak son buldu, Birinci Suriye Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı ve Fransızlar ülkeden çekildi. Fakat Suriye'nin zayıf egemenliği ve zedelenmiş kimliği, onu dış müdahelere açık kılmaya devam etti.

ABD'nin Suriye'ye girişi tıpkı İran'daki gibi olumlu bir imajla olmuştur. 19. yüzyıl başında Levant'a akın eden Amerikalı misyonerlerin Arapları Osmanlı boyunduruğundan kurtulmaya dair teşvikleri, ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Arapların kendi kaderini tayin hakkını da içeren ünlü On Dört İlkesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Başkan Truman'ın Suriye bağımsızlığına desteği (Little, 1990, s. 52) gibi faktörler, Suriyelilerde, ABD'nin Suriye'nin bağımsızlığını desteklediği yönünde bir algı uyandırmıştı. Fakat bağımsızlığının ilk yıllarında ülkede çok sayıda darbe ve darbe girişimi yaşandı ve Suriye, 1949 gibi erken bir tarihten itibaren CIA'in örtülü darbe denemelerine sahne oldu (Little, 1990, ss. 51-52). ABD ile ilgili güvensizliğin temelleri bu yıllarda atılırken yaşananlar Suriye'yi, Sovyetler Birliği'ne yaklaştırdı.

2.3.2 İsrail'in Kurulması ve Amerikan Karşıtlığının Ortaya Çıkışı

Bağımsızlık sonrası Suriye'nin ilk cumhurbaşkanı, Büyük Suriye İsyanı'nın başlıca aktörlerinden ve Ulusal Blok'un lideri olan Şükri el-Kuvvetli'ydi. 1945'te kendisinden Suriye'nin, "Levant'taki hizmetlerinden dolayı Fransızları ödüllendirecek bir dostluk anlaşması" yapmasını isteyen Churchill'e verdiği cevap, Kuvvetli'nin ve Suriye'nin yeni kurulan dünya düzenindeki statü arayışını ve ona dâhil edilmeye yönelik bir siyaset çizme isteğini özetlemektedir:

"Benden istediğinizi verirsem, kendi infaz emrimi imzalamış olurum. Berrak suları kırmızıya çevirmek için yeterince kan dökmeye hazırız Bay Churchill! Halkım beni asla affetmez. Suriye halkı, Bay Churchill, gençliklerini, servetlerini, mallarını feda etti ve çeyrek asırdır Fransa ile savaştı. Asla pes etmediler - bir gün bile. Müttefik güçlerden yapmalarını istedikleri tek şey, onları, yarattığınız bu yeni dünya düzeninde yaşama ayrıcalığına sahip insanlar listesine eklemek. Suriye, tüm dünya liderlerinin saygısını hak ediyor, çünkü bu savaşın ilk etapta başlatıldığı doktrinleri vaaz ediyor."(Moubayed, 2012, s. 55).

Kuvvetli, bu sözlerini destekleyecek şekilde Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'ya savaş ilan etmiş ve Roosevelt döneminde ABD ile ısınan ilişkiler, Suriye'nin 1945'te ilk kez toplanan Birleşmiş Milletler kurulunda bir yer edinmesini sağlamıştı. Fakat bu tablo Roosevelt'in ölümünden sonra yerine bölgede İsrail Devleti'nin kuruluşunu yoğun olarak destekleyen Truman'ın geçmesiyle değişti (Moubayed, 2012, ss. 55, 60). Kuvvetli, ülkesinde sol ideolojinin ve Sovyetler Birliği nüfuzunun güçlenmesini istememesine rağmen sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler Suriye'de bu iki etkenin hâkim olmasını beraberinde getirdi. Suriye'nin gözünde ABD'nin başlardaki olumlu imajı, İsrail Devleti'nin kuruluş sürecinde ABD'nin Filistin politikası nedeniyle değişti ve Başkan Truman'ın BM'nin 1947'deki taksim planını desteklemesi gibi olaylar, gerek siyasiler gerekse halktan yükselen sert tepkilere yol açtı (Little, 1990, s. 53). Bu noktada, ülke içindeki hakim normlar, ABD'nin normatif tutumuyla çelişmiş ve Suriye'yi sisteme uyum sağlama stratejisinden bir anda uzaklaştırmıştı. Suriye, 1948 yılında bağımsız bir İsrail devletinin kurulmasının hemen ardından Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan ile birlikte İsrail'e savaş açtı ve 1949'da İsrail ile ateşkes imzalayan Mısır, Lübnan ve Ürdün'ün aksine, ateşkese yanaşmadı (Moubayed, 2012, s. 76). Arapların yenilgisi, diğer ülkelerde olduğu gibi Suriye'de de rejimin yetkinliğine dair sorgulamalara yol açarken Baas partisinin sesi muhalefette daha baskın hale geldi ve ordunun artan etkinliği Suriye'de sonraki yıllarda yaşanacak darbeler silsilesinin hazırlayıcılarından biri oldu (Özkoç, 2008, s. 78).

İsrail dışında ABD ve Suriye arasındaki ipleri geren iki konu daha vardı. Bunlardan ilki, Suriye'nin Fransızların çekilmesi sırasında Türkiye'ye bıraktığı İskenderun Sancağı'na dair talebini 1947'nin başlarında BM'ye getirerek hak iddia etmesine karşılık ABD'nin bu iddiaların tanınmasının, Sovyetlerin kuzeydoğu Türkiye'ye yönelik iddialarını güçlendirmeye hizmet edeceği gerekçesiyle Suriye'nin aleyhine tavır almasıydı. İkinci konu ise Suud petrollerini Akdeniz'e taşımak üzere ABD destekli Suudi Arabistan Petrol Şirketi tarafından kurulan petrol boru hattının geçişi konusunda Suriye'nin gerekli imtiyazı sağlamamasıydı (Little, 1990, ss. 53-54).

ABD, Suriye'nin Fransız mandasından kurtarılıp bağımsız olmasına verdiği destek karşılığında, artık BM'nin kurucu üyelerinden ve bağımsız bir devlet olan Suriye'den, otoritesini kabul etmesini ve yukarıda sayılan konularda işbirliği yapmasını beklemişti (Moubayed, 2012, s. 68). Suriye'nin bu alışverişe yanaşmaması ABD'yi harekete

geçirdi ve Truman, 1948 Filistin Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) ilk denizaşırı operasyonunu onayladı (Moubayed, 2012, s. 60). Kuvvetli ve Cemil Merdam hükümeti, ülkedeki Fransızların yoğun saldırıları altında düzenlenen ABD destekli bir darbeyle 1949'da devrilerek yerine General Hüsnü el-Zaim geçti (Little, 1990, s. 58). Bu olay, İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende ABD'nin, otoritesine meydan okuyan Ortadoğu ülkelerini nasıl cezalandırdığını özetlemektedir. Her ne kadar uluslararası hukuk açısından statüleri "egemen devlet" olsa da Suriye gibi ülkeler tam bir egemenlik statüsünü deneyimlemekten hayli uzaktı.

Kuvvetli'nin, Birleşmiş Milletler'in açılışında ülkesini temsil eden ve o dönemde ABD'de olan meclis başkanı Faris el-Huri'ye çektiği telgrafta konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne sunmasını "Şam'da olup bitenlere bak, ABD'de nasıl bir Birleşmiş Milletler örgütü kuruyorlar? Truman'a git ve ona Fransızların Suriye'deki toprakları başımıza yıktığını söyle!"(Moubayed, 2012, s. 64) şeklindeki sözleri, hem Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki zayıf konumunu hem de önceki yıllarda ABD'ye olan güveninin kökten sarsıldığını gösteriyordu.

Zaim, kısa bir zaman dilimi içinde Suudi Arabistan Petrol Şirketi'nin Suud petrollerini Akdeniz'e ulaştıran Trans-Arap petrol boru hattının geçişi konusunda önceki yönetimin koyduğu engelleri ortadan kaldırıp, Suriye'nin İskenderun'la ilgili Türkiye'ye karşı tüm iddialarını geri çekerek ve Suriye-İsrail ateşkes anlaşmasını imzalayarak ABD'nin beklediğinden de iyi bir performans sergiledi (Little, 1990, s. 57). Zaim'in İsrail yanlısı politikaları yüzünden çok geçmeden idam edilmesinden 1955'te el-Kuvvetli'nin yeniden başa gelmesine dek geçen sürede, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin önde gelen üyelerinden Edip Çiçekli isminin ön plana çıktığı ve yönetimin birkaç kez el değiştirmesine neden olan askeri darbelerde de, ABD'nin giderek komünist ideolojiye doğru sürüklenen Suriye'deki yönetimi kendi hizasına getirme amacıyla düzenlediği gizli operasyonların etkisi olabileceği düşünülmektedir (Little, 1990, s. 59). ABD'nin bu yıllarda Ortadoğu ve özellikle İsrail politikalarına uygun hareket eden yöneticilere para ve silah desteği sağlama girişimleri Suriye'de içerden yükselen Batı karşıtı seslerle baltalanırken ABD yanlısı sağ kanat liderlerce baskılanan Komünist Parti ve Baas Partisi'nin siyasetteki etkisiyle birlikte ülkedeki Sovyet nüfuzu da giderek artıyordu (Little, 1990, ss. 62-63). Soğuk Savaş koşullarında Sovyet deneyiminden ve Leninist self determinasyon fikirlerinden etkilenen Baas, Cemal Abdül-Nasır'ın sosyalist

programından ilhamla 1953 yılında Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek “Arap Sosyalist Baas Partisi” adını aldı (Ovacıklı, 2019, s. 242).

1955’te yeniden devlet başkanı seçilen ve muhafazakar eğilimleriyle bilinen el-Kuvvetli döneminde yürütülen tam bağımsızlık politikası ve Baas’ın itirazlarıyla Suriye, NATO’nun bölgesel uzantısı olan Bağdat Paktı’na katılmadı ve Mısır’ın Arapların bağlantısız olması çağrısına katılarak Batı yanlısı Irak başbakanı Nuri Said’i güçsüzleştirmek için Nasır ile işbirliği yaptı (Little, 1990, s. 63). Bu yılların başlıca gelişmelerinden anlaşılacağı üzere, Soğuk Savaş’ın çok erken bir döneminden itibaren Suriye, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadelenin Ortadoğu’daki en aktif sahalarından biri oldu. Süveyş Krizi’nden sonra Nasır’ın ve Sovyetler Birliği’nin bölgede artan itibarı ve “ABD’nin Suriye radikalizmini Eisenhower Doktrini altında karantinaya alma girişimi” Suriye’de komünizm yanlısı tepkileri yükseltti (Hinnebusch, 2002, ss. 140-141). Her ne kadar yöneticiler Suriye’yi bir Sovyet uydusu haline getirmekten kaçınmak ve ülkede komünizmin etkisini geriletmek istese de İsrail, ABD ve Suriye arasında bir sorun olarak kaldığı sürece halk nezdinde ABD karşıtlığının yükselmeye devam edeceği artık anlaşılmıştı. Kuvvetli 1957’de ülke tarihinde ilk kez “ABD’nin Suriye’nin düşmanı olduğunu” dillendirdi (Moubayed, 2012, s. 136).

Nasır’ın Arap dünyasında liderlik konumunun güçlendiği bu yıllarda Suriye’de Nasır sempatisini olan halkın Batı karşıtı duygularından güç alarak meclisteki sandalye sayısını da arttıran Baas Partisi’nin girişimleriyle Suriye 1958’de Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşti. Bir görüşe göre, bu birleşmede, hem Baas partisinin hem de Nasır’ın, komünistlerin Suriye’de iktidarı ele geçirmesinden duydukları endişe vardı (Abu Jaber, 1970, s. 55,58; Özkoç, 2008, ss. 87-88). Nitekim komünistlerin ve Baasçıların emperyalizmle mücadele biçimi son yıllarda giderek farklılaşmıştı (Özkoç, 2008, s. 87). Fakat, Nasır’ın yeni kurulan birlikte Suriye’nin varlığını silikleştiren tutumu, siyasi baskılar, ekonomik anlamda Suriye’nin bazı yapısal farklılıklarının Nasır’ın politikalarına uygun olmaması (Özkoç, 2008, ss. 92-93) nedeniyle Suriye birlikten ayrıldı ve Nasır’ın Arap milliyetçiliği karşı Araplığın Mısır’ın tekelinde olmadığı mesajını taşıyan bir seçimle (Özkoç, 2008, s. 99), “Suriye Arap Cumhuriyeti” adını aldı.

2.3.3 Baas'ın Yükselişi ve Suriye Siyasetinin Ana Aktörü Haline Gelişi

1963 yılında yeniden bir darbe ile iktidarı ele geçiren Baas Partisi olağanüstü hal ilan edip anayasal hak ve özgürlükleri feshederek sonraki yıllarda ülke yönetiminin başat aktörü oldu. Baas Partisi'nin “birlik, özgürlük ve sosyalizm” şeklinde ifade edilen sloganı, “ebedî misyonu olan bir tek Arap milleti” oluşturmayı temsil ederken, emperyalizm ve siyonizmden özgür olmayı ifade eden özgürlük ilkesi (Görgün, t.y.), Suriye'nin işgaller ve savaşlarda yaşadığı toprak kayıpları, toplumsal altüst oluşlar ve manda tecrübesinden Baasçı iktidara uzanan yıllarda geliştirdiği tepkiselliğin bir ürünüydü. Yeni rejimin dış politikası radikal bir çizgide şekillendi; “Filistin'in özgürlüğü” için İsraille savaşan Filistinli fedailere silah ve eğitim verilirken Batılı şirketlere ait Irak Petrol Şirketi'nin Suriye'den geçen boru hattı geçiş ücreti ödemesi gündeme gelene kadar kapatıldı, bölgedeki Batı yanlısı devletlere ve Batı çıkarlarına karşı propaganda başlatıldı. Baas'ın bu ilk döneminde Suriye Batı karşıtı bir tutum izlerken Sovyetler Birliği'nden askeri, siyasi ve ekonomik yardım almaya başlamıştı (Hinnebusch, 2002, s. 54) ve bütün bunlar, Suriye'nin damga karşısında giderek bir karşı-damgalama stratejisi geliştirmesine işaret ediyordu.

1967 yılında patlak veren Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların yenilmesiyle birlikte Suriye'nin Golan Tepelerinin İsrail'in eline geçmesi, sonraki yıllarda Suriye'nin gerek bölgesel gerekse küresel siyasetinde belirleyici bir faktör haline geldi. Alınan ağır yenilgi Baas'ta radikallerin liderliğini zayıflatırken, aynı zamanda Suriye'nin siyasi radikalleşmesini sonraki yıllarda tedrici olarak tersine döndüren bir sürecin başlangıcını işaretledi (Hinnebusch, 2002, s. 55).

1970'lerin başında radikallerin güç kaybettiği siyasi konjonktürde, Savunma Bakanı General Hafız Esad devrimci fikirlerin askıya alınarak kaybedilen toprakların yeniden kazanılması için Suriye ve Arap milli çıkarlarını önceleyen “realist” bir siyaseti savunan (Hinnebusch, 2002, s. 55) vizyonuyla Suriye Siyaseti'nin en güçlü ismi haline geldi. Esad, farklı sosyalist fraksiyonları, kurduğu “Ulusal İlerici Cephe” çatısı altında topladı, bu çatı dışındaki tüm siyasi örgütlenme ve faaliyette bulunma yollarını yasakladı ve Baas giderek bir tek adam yönetimine dönüştü (Özkoç, 2008, s. 134,137). 1967 savaşından sonra Sovyetlerin Suriye'ye desteği arttı, 1971'de Esad'ın Rusya ziyaretinde maddi desteğe ek olarak 700 milyon dolarlık bir silah anlaşması yapılırken Kremlin,

'İsrail saldırganlığının' ortadan kaldırılmasına yardım sözü verdi (Hopwood, 1988, s. 75). Bununla birlikte, Hafız Esad'ın yönetime gelişiyle Suriye'nin karşı-damgalamaya doğru evrilebilecek söylem ve pratiklerinin yerini daha pragmatik ve bir politika aldı.

Esad iktidarıyla birlikte Baas partisi gerek Suriye'nin iç yapısından kaynaklı nedenler, gerekse neo-liberalizmin Arap dünyası ve Ortadoğu'ya nüfuzu nedeniyle sosyalizmden liberal bir çizgiye kaydını ve Arap milliyetçiliğinin yerini ülke çıkarları, Arap Sosyalizminin yerini ise liberalleşme ya da "ekonomide dışa açılma" anlamına gelen "infitah" aldı (Özkoç, 2008, ss. 142-143). Baas'ın ideolojisinde yaşanan bu kırılma, partinin, Suriye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasına ağırlık veren milliyetçi-sosyalist çizgiden İsrail'le mücadeleye ve orduya odaklanan bir programa geçişini ve Sovyetler Birliği ile daha da yakınlaşmasını beraberinde getirdi (Özkoç, 2008, s. 144). Böylece İsrail'le mücadele Suriye politikasında reel-politikle normatif iddiaları birleştiren bir bağlam haline geldi. Buna yönelik olarak 1970'lerin başında Suriye Arap dünyasındaki dışlanmışlığını kırmak üzere bazı adımlar attı, Arap Birliği ideali temelinde, Mısır, Libya ve Ürdün ile ilişkilerini geliştirdi (Hopwood, 1988, ss. 55-56). 1972'de, BM 242 numaralı kararını, İsrail'in 1967'de işgal ettiği bölgelerden tamamen çekilmesi ve Filistinlilerin haklarının iadesi yapıldığı takdirde siyasi yerleşime temel olarak kabul edeceğini bildirdi (Hopwood, 1988, s. 56). Fakat İsrail BM'nin geri çekilmeye dair tüm taleplerini geri çevirdi ve 1973 yılında İsrail ve Arap dünyası arasındaki gerilim yeniden savaşa dönüştü. Altı Gün Savaşları'nda Suriye'nin yaşadığı büyük yıkım onu Filistin davasına yaklaştırırken İsrail karşıtlığını güçlendirdi. Bu savaş boyunca Sovyetler Birliği, Suriye'ye tam destek verdi, hatta İsrail ateşkes çağrısına cevap vermeyince Moskova kendi askerlerini gönderme tehdidinde bulundu, bu baskı işe yaradı ve İsrail saldırılarını durdurdu (Hopwood, 1988, s. 75). Bu durum, Suriye'nin Ortadoğu'da oluşan ABD-İsrail hattına itirazında Sovyetler Birliği'nden aldığı desteği ortaya koyuyordu.

ABD ile ilişkilirse bu olaydan itibaren giderek kötüleşti. Savaş esnasında Arap ülkelerinin Avrupa ve ABD'ye petrol arzını durdurmaları her ikisini de İsrail'i ateşkese ikna etmek için harekete geçirmiş, Amerika Dışişleri Bakanı Kissinger, Suriye-İsrail çatışmasını sona erdirmek için mekik diplomasisini kullanmış ve Suriye, ABD ile doğrudan ilişki kurmuştu. Suriye, Mayıs 1974'teki geri çekilme anlaşmasının başarıyla imzalanmasında Amerika'nın rolünü tanıyarak, tamamen Sovyet Rusya'ya bağlı

olmadığını göstermişti (Hopwood, 1988, s. 60). Fakat Esad'ın, İsrail'in 67 öncesi sınırlarına çekilmesi, Filistin'in haklarının tanınması gibi taleplerinin boşa çıkması, savaşı takip eden birkaç yıl içinde ABD'nin Mısır-İsrail barış sürecine katkılarıyla birleşince (Seale, 1990, ss. 248, 255) Suriye'nin ABD'yi giderek daha fazla suçlamasına neden olacaktı. 1975'te Hafız Esad, Mısır'da Enver Sedat'ın İsrail ile yaptığı anlaşmayı "Arap Birliği'nin affedilmez bir ihlali" (Hopwood, 1988, s. 60) olarak gördü. ABD artık Ortadoğu'ya hakim olmak için komplo kuran düşmandı, iki ülke arasındaki temaslar fiilen sona erdi. ABD'ye olan güvenini tamamen kaybeden Suriye'nin tutumu sertleşerek Sovyet yanlısı bir hale geldi ve Esad, Washington'u "Arap halkının 'baş düşmanı'" olarak kınadı (Hopwood, 1988, ss. 75-76) Suriye'nin İsrail ile çatışması, 1982'de İsrail Güney Lübnan'ı işgal ettiğinde Suriye'nin Hıristiyanlar lehine iç savaşa dâhil olmasıyla devam etti.

Bütün bu gelişmelerle birlikte Suriye yönetiminin gözünde ABD giderek şeytanlaşırken Moskova, İsrail'e karşı mücadelesinde Suriye'yi desteklemeye istekli Arapların dostu olarak tanımlandı. Esad'ın Ekim 1979'da Moskova'yı ziyaretiyle başlayan süreç, Ekim 1980'de bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. 1986'da Suriye, Sovyetler Birliği'nin en büyük Üçüncü Dünya silah alıcısı oldu. Teslimatlar arasında helikopterler, devriye botları, füzeler, tanklar ve denizaltılar vardı. Suriye'de yaklaşık 5.000 Doğu Avrupa ve Sovyet askeri danışmanı olduğu ve Sovyet askeri gemilerinin Suriye limanlarına erişimi olduğu bildirildi (Hopwood, 1988, s. 76) Bunlarla birlikte, Suriye, Sovyetler Birliği ile ilişkisini bir süper güç ile vassalı arasındaki bir ilişkiden ziyade eşit bir ilişki olarak görmek istiyordu. Savunma Bakanı Mustafa Tlas'ın tabiriyle, "ABD, Kral Hüseyin ve Başkan Mübarek'i vassal olarak görüyor"du (Hopwood, 1988, s. 76; McCown, Spiegel ve Tlas, 1984).

BÖLÜM 3: ABD’NİN HAYDUT DEVLETLERİ: DAMGA BAĞLAMI VE SOĞUK SAVAŞ SONRASI HİYERARŞİNİN OLUŞUMU

3.1 Yeni Dünya Düzeni, Hâkim Normları ve ABD’nin Yeni Ötekileri

Soğuk Savaş yıllarının çift kutuplu düzeni, Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte yerini Amerika Birleşik Devletleri’nin hegemonik iddialarını normatif idealleriyle desteklediği bir uluslararası sisteme bıraktı. Soğuk Savaş yıllarında ABD’nin Sovyet komünizmi karşısında savunuculuğunu yaptığı demokrasi söylemi de böylece sistemin normatif sloganı haline geldi (Simpson, 2004, s. 301). Böyle bir ortamda, demokratik olmayan yönetimlerin uluslararası toplumda tam bir statütünün avantajlarını yaşamamanın ön koşulu olan egemenlikten yoksun olduğu tartışılmıştır (Reisman, 1990). Clark, uluslararası meşruiyet ilkelerinin Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle değişmediğini ve büyük ölçüde yeniden teyit edildiklerini tartışır. Soğuk Savaş sonrası normatif düzeni, “çok taraflılık ve küresel ekonomiye bağlılık ilkeleri, güvenliğin kolektifleşmesi ve bir dizi liberal haklar değerlerine bağlılık” gibi Soğuk Savaş öncesi ilkelerin elden geçirilmiş halidir (2001, s. 238). Clark’a göre Soğuk Savaş’ın bitiminde, paylaşılan uluslararası meşruiyet kavramlarının gösterdiği yayılım da çağdaş emperyal projenin tanımlayıcı bir özelliğidir (2001, s. 238). Bilgin ve Morton ise, Soğuk Savaş sırasında ABD’de sosyal bilimlerin Üçüncü Dünya kavramını kurarken ortaya attığı, sömürge sonrası devletlerin genellikle eksiklik veya başarısızlık unsurları etrafında dönen daha çağdaş temsillerinin, 'yarı devletler', 'zayıf devletler', 'başarısız devletler' veya 'haydut devlet' olarak Soğuk Savaş sonrasında da devam ettiğini tartışır (Bilgin ve Morton, 2002). Bu çalışmaya konu olan İran, Libya ve Suriye’ye dair sapkınlık inşasının Soğuk Savaş yıllarında başlamış olması bu savı desteklemektedir.

Yeni sistemde ABD-Sovyet hattında oluşan çift kutupluluk ortadan kalkmış olsa da modernizasyon kuramları yeniden yorumlandı ve sistem bu revize edilmiş *Medeniyet Standardı*’na göre, bir barış ve demokrasi bölgesi ile bunun dışında kalan bir anarşi, kargaşa, otoriterlik ve gelişmekte olan bölge olarak ikiye ayrıldı (Zarakol, 2012, s. 129). Böylece önceki dönemlerin ikiye bölünmüşlüğü yerini, Batılı çekirdeğin egemen normatif ölçütleriyle maskelenen tek bir küresel sosyal hiyerarşi aldı (Zarakol, 2012, s. 128). Bu ortamda insan hakları, serbest piyasa ve temsili demokratik sistemler,

devletleri ortak norm ve değerlere uyum sağlama yolunda uygulanan uluslararası baskıyı meşrulaştırmada sık sık gündeme gelmektedir (Adler-Nissen, 2014a, s. 143).

Soğuk Savaş'ın bitiminde George H. W. Bush yönetimindeki ABD dış politikası “Yeni Dünya Düzeni” söylemiyle karakterize olmaktadır. Bush bu yeni düzeni, “terör tehdidinden daha uzak, adalet arayışında daha güçlü ve barış arayışında daha güvenli yeni bir çağ” olarak tanımlıyor, “bölgesel istikrarsızlığın sonuçlarının küresel olabileceğine” dikkat çekerken “Amerika'nın hayati çıkarlarını koruma kapasitesini riske atmanın zamanı olmadığını” belirtiyordu (“Address Before a Joint Session of the Congress”, 1990). Bush'a göre Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılmasıyla sonuçlanan 1991 Körfez Savaşı “yalnızca küçük bir ülke değil; yeni bir dünya düzeni” ile ilgiliydi. Bu yeni dünya düzeninde, “farklı uluslar, insanlığın barış ve güvenlik, özgürlük ve hukukun üstünlüğünden oluşan evrensel gayelerine ulaşmak için ortak bir davada bir araya gelmekte”ydi (“State of the Union”, 1991). Bush'a göre, Soğuk Savaş'ın bitimi yalnızca ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında zaferi değil, “tüm insanlığın zaferi”ydi ve zaferin kazanılması, ABD'nin liderliği aracılığıyla gerçekleşmişti (“State of the Union”, 1991). ABD'nin bu dönemde Ortadoğu Barışı'na dair sorumlulukları dört başlıkta toplanıyordu: Bölgedeki ABD dostları ve müttefikleri ile ortak güvenlik düzenlemelerinde bulunmak; kitle imha silahlarını ve onları taşıyacak füzelerin geliştirilmesini kontrol altında tutmak; Ortadoğu'da Barış ve istikrar için askeri güç dışında yeni imkanlar yaratmak; barış ve ilerleme adına ekonomik gelişmeyi desteklemek (“New World Order’: George Bush’s speech”, 1991). ABD'nin bu yeni düzendeki en önemli rollerinden biri de diplomasi yoluyla “İsrail ile Arap devletleri ve İsraililer ile Filistinliler arasındaki uçurumu kapatmak” idi (“New World Order’: George Bush’s speech”, 1991).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dünyaya dair bu politik vizyonu Francis Fukuyama'nın (1989) tarihli makalesinde ortaya attığı “tarihin sonu” tezi ile örtüşmekteydi. Fukuyama, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından ABD'nin ve onun temsil ettiği Batılı liberal demokrasi anlayışının yükselişiyle birlikte insanlığın yalnızca Soğuk Savaş'ın değil, insanın ideolojik evriminin de zirvesi ve aşılamaz bir yönetim biçimi olarak Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesiyle birlikte tarihin de sonuna geldiğini savunur. ABD'nin temsil ettiği normlarla kurulan bu yeni dünya düzeninde küresel serbest

ticarete entegre olarak liberal demokratik değerleri benimseyen ülkeler için refah ve kalkınma yolu açılacaktır.

Daha nce ABD için ötekiyi ifade eden Sovyetler Birliği'nin yerini ise bu dönemde yeni düzene küresel ekonomiye entegre olmayı reddeden, ABD'nin belirlediği demokratik norm standartlarına uymayan ülkeler aldı. ABD dış politikasının gündemine “komünizmle mücadele” söyleminin yerine, “küresel terörle mücadele” söylemi yerleşti. Bu noktada Soğuk Savaş sonrası ABD dış politikasını anlamada anahtar rolü olan bir diğer tez de Huntington (1993)'ın “Medeniyetler atışması” teziydi. Huntington, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte gelinen yeni dünya düzeninde çatışmanın ana kaynağının artık ideolojik ya da ekonomik değil kültürel olacağını, bu medeniyetler atışmasının “Batı” ve “Batı'nın dışında kalan diğerleri” arasındaki bir savaş olacağını ne sürmüştü. Huntington'a göre,

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'nın Ortadoğu'dan çekilmesi ve sömürgeciliğin zlşyle birlikte Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği ve İslami Kktenciliğin ortaya çıkması, ABD'nin enerji ihtiyacını karşılamak için Körfez ülkelerine bağımlı hale gelmesi, petrol satarak zenginleşen Arap lkelerinin silah alımına başlaması ve Arap-İsrail savaşları gibi sebeplerle ABD Lübnan'a girmiş, Libya'ya saldırmış ve İnan ile zayıfların silahlarını ele geçirip Batı uçaklarını ve üslerini bombalayan ve Batılıları rehin alan, ve en az üç Ortadoğu lkesi tarafından desteklenen Arap ve İslami Teröristlerle çok sayıda silahlı çatışmada bulunmuştur ” (1993, s. 31).

Huntington'ın “Batı ile İslam arasındaki yüzyıllar süren çatışmanın sona ermesinin mümkün görünmediğine ve gelecekte daha da kuvvetli olabileceğine” dair ngrs, Soğuk Savaş'ın bitimiyle bir düşman öteki olarak Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra ABD için yeni “düşman öteki”nin kim olacağını ve ABD dış politikasının nasıl Őkilleneceęini de ortaya koymaktaydı. Bu yeni düzende, “dünya siyasetinin ana eksenini (...) “Batı ve ötekiler” arasındaki mücadele, Batı dışı medeniyetlerin Batı'nın gücüne ve değerlerine karşı tutumu oluşturacaktır” (Huntington, 1993, s. 41). Burma, Kuzey Kore gibi, toplumlarını Batı nüfuzundan ve “yozlaşmasından” korumak üzere izolasyonu ve Batı-hakimiyetindeki küresel topluluğa

katılmamayı seçen Batı-dışı ülkeler için bunun maliyeti ise elbette yüksek olacaktı (Huntington, 1993, s. 41).

Bu anlayış, Soğuk Savaş sonrası ABD dış politikasına damgasını vurmuş görünmektedir. Bahsi geçen “Batı ve diğerleri” ayrımına uygun bir içeridekiler-dışarıdakiler ayrımının kurulmasında, aynı yıllarda ABD dış politikasında hakim bir söylem haline gelen ve özellikle İslam’ın “öteki” olarak kurgulanmasının doruk noktasına ulaştığı (İnat, 2004, s. 5) 11 Eylül 2001 sonrasında giderek daha da sertleşen politikalara kaynaklık eden “haydut devlet” doktrini önemli rol oynar. Soğuk Savaş koşullarında ABD’nin normatif iddialarına ve bunlarla meşrulatırdığı çıkarlarına ters düşen aktörler “terör destekçisi” etiketi ve silah ambargolarıyla damgalanmıştı. Öte yandan bir sonraki bölümde detaylandırılacağı üzere bu ülkelerle ilgili, Kaddafi örneğinde kendini net olarak gösteren bir “nükleer tehdit kaynağı” imajı da üretilmekte, ülke içinde insan hakları ihlallerinden duyulan rahatsızlık gündeme getirilmekteydi. Soğuk Savaş sonrası ABD’nin bütün bu küçük damgaları, “Haydut Devlet” etiketi altında bir stereotip üretmek için bir araya getirildi. Böylece “Haydut Devlet” damgası, içeride normali kurmak için normlara uymayanları damgalayarak dışarıda bırakmakta kullanıldı. Bu damgayı taşıyan devletler damgalanmanın bedelini de çeşitli şekillerde ödediler ve bu damgayla farklı şekillerde başa çıktılar.

3.2 “Normaller” ve “Sapkınlar”: Haydut Devlet Damgası

1980 öncesinde Soğuk Savaş’ın ruhuna uygun olarak “haydut devlet” stereotipini oluşturan unsurlar, “nükleer suçlu”, “kanun kaçağı” yahut “parya” gibi etiketlerle tanımlanmışlardı (Betts, 1977; Harkavy, 1981) Bu dönemde damgalama komünizmi yaymak ve ülkelerin iç işlerinde demokrasiye dair normatif ihlaller üzerinden yapılırken, 1979’da ABD Başkanı Jimmy Carter’ın ilk defa uluslararası terörizmi destekleyen devletler listesi yayınlamasıyla birlikte odak, ülkelerin dış politikalarındaki uygunsuz hareketlerine kaydı (Wunderlich, 2020, s. 58).

Terörle mücadele söyleminin temelleri ise Soğuk Savaş öncesinde, Başkan Ronald Reagan’ın Soğuk Savaş anlatısı ile terör kavramını birleştirerek “terörle savaş” söylemini gündeme getirmesiyle atıldı. Reagan yönetimi için terörizm “demokrasinin antitezi” ve yeni bir “savaş hali” idi (“Interview With Robert L. Bartley and Albert R. Hunt of the Wall Street Journal on Foreign and Domestic Issues”, 1984). Reagan

döneminde ABD, 1986'da Batı Almanya'da gerçekleşen La-Belle gece kulübü bombalamasının planlayıcısı olarak suçladığı Libya'yı bombaladı, Reagan'ın terörle savaş söylemi dâhilinde Kaddafi "Ortadoğu'nun çılgın köpeği", "barbar" ve "Libya rejiminin kanun kaçağı" (Winkler, 2007, s. 309) olarak betimlendi.

1979 yılında Reagan yönetimi tarafından hazırlanan "terör sponsoru ülkeler" listesi, Soğuk Savaş sonrasında George H. W. Bush, Bill Clinton ve George W. Bush dönemlerinde Libya, İran ve (zaman zaman) Suriye'yi de kapsayan "haydut devletler" stereotipinin temel unsurlarından biri oluşturdu (Litwak, 2000, s. 53). Böylece 1990'lardan itibaren "haydut devlet" doktrini, ABD'nin, tanımı üzerinde uzlaşmaya varmanın pek de kolay olmadığı terörizm kavramını, dost ve düşmanlarını kendi çıkarlarına uygun bir şekilde ayırıştırarak (Yeşiltaş, 2004, ss. 14-22) bir normatif çerçeveye dönüştürmesini sağladı.

Soğuk Savaş sonrasında Amerikan dışişleri yetkilileri "haydut (rogue), "yasadıışı" (outlaw) "tepkili" (backlash) devlet gibi tabirleri birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde kullandılar. Başkan Reagan'ın 1985 gibi erken bir tarihte "Nazi Almanyası'ndan beri görülmüş en tuhaf uyumsuzlar, akıl kaçkınları ve sefil suçlular topluluğunu oluşturan yasadışı devletlerden gelen (...) saldırıları asla tolere etmeyeceğiz" ("Isolating and punishing 'rogue' states—Post-cold War Policy", t.y.) derken, yeni tehlikeyi Batı'nın hafızasında bir büyük şeytan olarak yer etmiş Hitler'e ve Nazi Almanyası'yla karşılaştırarak bir *tehdit bağlantısı* kurmaktaydı.

Soğuk Savaş sürerken temelleri atılan sapkınlık inşası, Soğuk Savaş sonrasında da devam ederek yeni dünya düzeninde damgalama pratikleri, ABD için dost ve düşmanlarını yeniden tanımlama işlevine yönelik kullanıldı. ABD Başkanı Bill Clinton'ın "demokratik genişleme" (Clinton, 1991) kavramıyla özetlenen dış politika vizyonu, "Amerikan askeri ve güvenlik kapasitelerinin güncellenmesi ve yeniden yapılandırılması, ekonominin uluslararası ilişkilerdeki rolünün yükseltilmesi ve yurt dışında demokrasinin teşvik edilmesi"ni içeriyordu (Brinkley, 1997, s. 112) Clinton'a göre, Soğuk Savaş sırasında ABD'nin odağı demokrasi ve serbest piyasalara karşı küresel tehditleri çevrelemeye yönelmişken, Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD'nin artık piyasa demokrasilerini yayma konusunda yeni yollar bulmasının önünde bir engel kalmamıştı (Clinton, 1991; Carothers, 1995; Brinkley, 1997, s. 115). Clinton'ın bu bakış

açısı, bir önceki Başkan George Bush'un Savunma Bakanı Dick Cheney'nin "Dünya Hakimiyeti" anlayışını "Yeni Dünya Düzeni" retorikleriyle öne sürmesinden farklı olarak "demokratik yayılmacılığın" ön plana çıktığı bir politik vizyonu beraberinde getirdi (Brinkley, 1997, s. 115; Carothers, 1995; Antony Lake, 1993). Bu vizyona göre, "piyasa demokrasileri toplumu güçlendirilirken", "demokrasiye düşman olan devletlerin saldırganlığıyla mücadele edilecek ve bu devletlerin liberalizasyonu desteklenecek"ti (Brinkley, 1997, s. 116; Antony Lake, 1993, s. 4). Böylelikle, bir önceki dönemin "dünya hakimiyeti" iddiası, demokrasinin yayılmasına yönelik normatif ideallerin içeriğini oluşturan ilkelerle yeniden tanımlandı.

Clinton'ın ulusal güvenlik danışmanı Lake'in 1994 yılında Foreign Policy dergisinde çıkan makalesinin ilk iki paragrafı, bu yeni düzende içeridekiler-dışarıdakiler/biz-onlar ayrımlarının hangi ilkelere dayalı olduğunu, bu ilkelerin belli çıkarlara da hizmet ettiğini ve ABD'nin bu düzenin korunmasında kendine atfettiği liderlik konumunu açıkça ortaya koymaktadır: Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Doğu Avrupa'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, artık demokratik kurumlar arayışına, serbest piyasaların genişlemesine, anlaşmazlığın barışçıl çözümüne ve kolektif güvenliğin artırılmasına kendini adanmış uluslar ailesinin önemli ölçüde genişlemesi potansiyelini taşımaktadır. Hem çıkarları hem de idealleri uğruna, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu temel değerleri beslemek ve geliştirmek için özel bir sorumluluğu vardır. Başkanın "Ulusa Sesleniş" konuşmasında açıkça belirttiği gibi, Clinton Yönetiminin dış politikasının çoğu bu çabaya adanmıştır (Lake, 1994, s. 45).

Bu yeni uluslararası sistemde ABD'nin belirlediği; demokratik kurumların hedeflenmesi, serbest piyasaların genişlemesi, çatışmaların barışçıl yollarla çözümlenmesi ve kolektif güvenliğin artırılması şeklindeki normlara uyan uluslardan oluşan ailenin "normalliği", paragrafın hemen devamında bu normlara uymayan ve "haydut devletler" olarak damgalanıp dışarıda bırakılan devletlerin "sapkınlığı" üzerinden tanımlanmaktadır:

Aynı zamanda, politikamız, sadece ailenin dışında kalmayı seçen değil, aynı zamanda temel değerlerine de saldıran inatçı

ve yasadışı devletler gerçeğiyle yüzleşmelidir. Birkaç "tepkili" devlet var: Küba, Kuzey Kore, İran, Irak ve Libya. Şimdilik çevrelerinde yaratılan demokratik düzeni ciddi şekilde tehdit etmelerine olanak tanıyabilecek süpergüç kaynaklarından yoksunlar. Bununla birlikte, davranışları genellikle saldırgan ve meydan okuyucu. Uyum sağlama becerilerinden yoksun gibi göründükleri bir küresel eğilimden kendilerini saptırmaya veya karantinaya almaya çalışırken aralarındaki bağlar büyüyor (Lake, 1994, s. 46).

Böylece yeni düzende çeşitli söylem ve eylemleriyle ABD otoritesinmeydan okuyan devletler “Tepkili Devletler” (Backlash State) olarak etiketleniyordu. Lake, “(demokratik uluslardan oluşan) aileye katılmamayı tercih etmekle kalmayıp bu ailenin temel değerlerine de saldıran itaatsiz ve yasadışı devletlerin gerçekliğine” değinerek, Küba, Kuzey Kore, İran, Irak ve Libya’nın bu ailenin dışında kalmayı tercih ettiği vurgusuyla “biz ve onlar” ayrımına gidiyordu. Bir devletin “tepkili devlet” olarak tanımlanmasına sebep olan koşullar: Kitle imha silahları elde etme çabasında olması, terör destekçiliği, kendi vatandaşlarına kötü muamelede bulunması ve ABD’yi açıktan eleştirmesiydi (Lake, 1994, s. 46). Lake bu makalede “Haydut Devlet” tabirini hiç kullanmadıysa da, Lake’in tanımlaması sonraki yıllarda ABD politik dilinde kullanılan “Haydut Devlet” kavramına temel sağlıyordu. ABD karar alıcılarına göre İran, Irak, Kuzey Kore ve Libya, ve farklı oranda da olsa Suriye, Soğuk Savaş sonrasında belli dönemlerde bu tanıma uygun davrandıkları gerekçe gösterilerek ABD politik söyleminde “Haydut Devlet” olarak damgalandılar, arada bu tabir terk edilip yerine başka ifadeler kullanılsa da ABD’nin bu devletlere dair dış politikası büyük ölçüde bu seksenli yıllardan itibaren başlayan ve Soğuk Savaş sonrası yeni düzende yarattığı içeridekiler-dışarıdakiler ayrımı üzerinden uluslararası alanı kuran damgalamanın sonuçlarını yansıtacak şekilde devam etti. Lake makalesinde bu devletler karşısında ABD’ye şu rolü biçmekteydi:

Tek süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri, etkisiz hale getirme, kontrol altına alma ve seçici baskı yoluyla belki de sonunda bu tepkisel devletleri uluslararası toplumun yapıcı

üyelerine dönüştürme stratejisi geliştirme konusunda özel bir sorumluluğa sahiptir (1994, s. 46).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası zaferine dayanarak yerleştirme girişiminde bulunduğu bu normatif çerçeve, önemli ekonomik ilişkiler kurdukları İran ve Libya gibi ülkelerin dışlanmasını öngören bu düzenden çıkarları zarar gören Avrupa ülkelerini rahatsız etti. “Haydut Devlet” politikası, stratejik manevra alanını daraltan katı bir politikaydı ve ABD'nin Suriye ve Pakistan gibi ülkeleri dışlamaktan kaçınması, normatif iddialarına uymamalarından çok, politik çıkarlarıyla ilişkiliydi (Litwak, 2000).

Böylece Clinton'ın ikinci döneminin ikinci yarısında “Haydut Devlet” tabirinin keyfiliği ve genellemeciliği tartışıldı, ABD'nin haydut devlet doktrini sonucunda bu devletlere karşı uyguladığı yaptırımların istenen sonuçları vermediği görülerek bir gevşemeye gidildi ve “haydut devlet” yerine “endişe kaynağı devletler” (states of concern) tabiri kullanıldı (O'Sullivan, 2000). Bu kararda, Washington'ın haydut devlet olarak tanımladığı İran'a izolasyon politikası ve Irak'a yaptırım uygulama kararlarının pek çok müttefiki tarafından paylaşılmaması (Klare, 2000, s. 46) da etkili oldu. Fakat 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının hemen ardından ABD yeniden damgalama siyasetine geri döndü.

11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında George W Bush,

Saldırı Amerikan topraklarında gerçekleşti, ancak medeni dünyanın kalbine ve ruhuna yönelik bir saldırıydı. Ve dünya, 21. yüzyılın ilk ve umarız tek savaşı olan yeni ve farklı bir savaşta savaşmak için bir araya geldi. Terör ihraç etmeye çalışanlara ve onları destekleyen ya da koruyan hükümetlere karşı bir savaş (“Global War on Terror”, t.y.).

Şeklindeki sözleriyle medeni dünyayı temsil eden “biz” ve terörü ihraç eden ve destekleyen “ötekiler” arasındaki savaşa vurgu yapmaktaydı. Böylece Soğuk Savaş döneminde düşman öteki olarak tanımlanan terörist algısı, Soğuk Savaş sonrasında bu tanıma “küresel” ifadesinin de eklenmesiyle tüm uluslararası toplumu ilgilendiren bir norm olarak yeniden tanımlandı, terörle ilişkilendirilen ülkelere çeşitli yaptırımlar uygulanarak sistemin dışına itildiler.

Eylül 2002 tarihli ABD ulusal güvenlik belgesinde (“The National Security Strategy of the United States of America”, 2002) 1990’ların başındaki dış politika anlayışına daha da sertleşerek geri dönüldüğü görülmektedir. Belgede 20. yüzyılda süregiden “özgürlük ile totalitaryanizm” arasındaki savaşın yerini 21. Yüzyılda “teröristlere ve tiranlara” karşı savaşın aldığı ifade ediliyordu. Bu tabloda Sovyetler Birliği ve Komünizm tehdidinin yerini ise haydut devletler ve terörizm almıştı. Yeni güvenlik stratejisi ise öncekinden farklı olarak *caydırıcılık* üzerine değil *önleyicilik* üzerine kuruludur. Belgede, 90’lı yıllarda ortaya çıkan “haydut devlet”lerin ortak özellikleri o yıllarda yapılan tanımla örtüşecek biçimde şöyle veriliyordu:

- Kendi halkına gaddarca davranmak ve ulusal kaynaklarını yöneticilerin kişisel çıkarları için israf etmek;
- Uluslararası hukuku dikkate almamak, komşularını tehdit etmek ve taraf oldukları uluslararası anlaşmaları acımasızca ihlal etmek;
- Bu rejimlerin saldırgan tasarımlarını gerçekleştirmek için tehdit veya saldırı aracı olarak kullanılmak üzere diğer gelişmiş askeri teknolojilerle birlikte kitle imha silahları edinmeye kararlı olmak;
- Tüm dünyada terörizmi desteklemek;
- Temel insani değerleri reddederek Amerika Birleşik Devletleri’nden ve temsil ettiği her şeyden nefret etmek (“The National Security Strategy of the United States of America”, 2002, s. 14)

Bu tanıma uyan haydut devletler ve destekledikleri terörist gruplarla mücadelede ise onlar ABD ve dostlarına karşı henüz kitle imha silahlarını kullanmadan yahut tehdit oluşturmadan önce onları durdurmaya yönelik hamleleri içeren önleyici stratejilere başvurulacağı açıklandı (“The National Security Strategy of the United States of America”, 2002, s. 6). Bush, “tarihe karşı sorumluluğumuz şimdiden belli: bu saldırılara cevap vermek ve dünyayı kötülüklerden kurtarmak” (“The National Security Strategy of the United States of America”, 2002, s. 5) diyerek tıpkı Lake’in 94 tarihli makalesinde olduğu gibi ABD’ye tüm dünyanın koruyuculuğunu atfetmektedir.

Bu belgenin göze çarpan bir diğer özelliği, hangi devletlerin haydut devlet olduğunun ifade edilmemesi ve düşmanın herhangi bir siyasal rejim, kişi, din yahut ideoloji değil, terörizm olduğunun ifade edilmesidir. Terörizm ise, “masum insanlara yönelik siyasal

amaçlarla önceden planlanmış şiddet” (“The National Security Strategy of the United States of America”, 2002, s. 5) olarak tanımlanmıştır. Düşman tanımının böylesine geniş bir çerçeveye alınarak muğlaklaştırılması, müdahaleyi de keyfi bir hale getiriyordu. Fakat 11 Eylül sonrasının gergin atmosferinde bu keyfilik, Clinton döneminde haydut devlet tanımının tartışmaya açıldığı kadar sorgulanma alanı bulamadı. ABD’nin tüm uluslararası tepkilere rağmen Irak’ı işgali bu damgalama sürecinde gerçekleşti. ABD’nin Ortadoğu politikası da “haydut devlet” ve “teröre destek veren ülke” etiketlerinin çoğu kez iç içe geçtiği sonraki yıllarda, Soğuk Savaş sonrasında elde ettiği süper güç statüsü ile belirlediği normlara uymayan ve çerçevesini çizdiği yeni dünya düzenine katılmayı reddeden tüm aktörlere vurabileceği bir anlayış içinde şekillendi, bölge devletleri ile ilişkilerin temel belirleyicisi, terörizm ile mücadelede ABD’yi ne ölçüde destekledikleri oldu. Böylece ABD için çıkarları doğrultusunda Ortadoğu’ya müdahale edebileceği geniş bir alan açıldı.

Takip eden yıllarda “Küresel terörle mücadele” söylemi, başta Irak olmak üzere ABD’nin Libya ile birlikte haydut devletler olarak etiketlediği bütün ülkelerle ilgili siyasi hamlelerinin belirleyicisi oldu. BMGK’nın üyeleri arasında zaman zaman çıkan anlaşmazlıklar, uluslararası normların pazarlık edilebilirliğini ve çıkar çatışmalarının zaman zaman bu pazarlıklarda etkili olduğunu gösteriyordu. Buna rağmen ABD’nin damgalama girişimleri çoğunlukla damgalanan ülkeler için ciddi cezalandırma süreçleriyle sonuçlandı.

3.3 Normlardan Çıkarlara: Haydut Devletler ve ABD’nin Ortadoğu Politikası

1993 yılında Merkezi İstihbarat Teşkilatı Başkanı James Woolsey’nin katılımıyla Temsilciler Meclisi Uluslararası Güvenlik, Uluslararası Kurumlar ve İnsan Hakları Alt Komisyonu’nda ABD’nin “Haydut Rejimler”e karşı politikasının konuşulduğu toplantıda Haydut Rejimler, “uluslararası bombacılar, uluslararası sistemin periferisinde olan, uluslararası düzenden çok az çıkarı olan ve türlü menfur niyetlerle bu düzeni bozmak isteyen ülkeler” olarak tanımlanıyordu (Rights ve States, 1994, s. 1). Mevcut uluslararası düzene bağlılıkları olmayan, oyunu kendi kurallarıyla oynayan, öngörülmesi ve caydırılması zor olan (Rights ve States, 1994, s. 3) bu ülkeler genellikle ABD’nin terör destekçisi devletler listesinde yer alan ve “sorumsuz ve kabul edilemez davranışları” nedeniyle BM tarafından yaptırımlar uygulanan ülkelerdi. Liste sabit

olmamakla ve zaman içinde farklı ülkelerin eklenebileceği belirtilmekle birlikte, Libya'nın yanı sıra, İran, Irak, Suriye, Kuzey Kore, Küba, Sırbistan, Sudan ve Burma'nın adı geçiyordu. “Haydut rejimler” bu tanımla stereotipleştirilirken, bu rejimlerden bazılarının nükleer silah edinme çabaları uluslararası güvenliğe en ciddi tehdit olarak görülüyor ve Irak, İran ve Kuzey Kore örnekleri veriliyordu (Rights ve States, 1994, ss. 1-2). Haydut rejimlerle ilgili en önemli problemlerden biri onları neyin caydırabileceğinin tam anlaşılabilmesiydi. Öyle ki “Saddam Hüseyin ve Kaddafi’yi caydırmak Breznev ve Kruşçev’i caydırmaktan çok daha zor”du (Rights ve States, 1994, s. 3).

Bu toplantının içeriğinden de anlaşılacağı üzere, Soğuk Savaş sonrası yeni düzenin tek süpergücü olarak hiyerarşinin tepesinde yer alan ABD, kendisine dünya barışını korumak gibi bir rol atfetmekte, kendi çıkarları için olanı aynı zamanda tüm dünyanın çıkarına görmekteydi. Örneğin, Eylül 1998’de BM Genel Kurulu’na hitap eden Başkan Clinton, dünya liderlerine “terörizme karşı savaş”ın Amerikan gündeminin en üst sırasında yer aldığını ve dünya gündeminin de en üst sırasında yer alması gerektiğini söylüyordu (Crossette, 1998) Böylece ABD politik söylemine içkin olarak belirlenen normlara uyan ve uymayan devletleri ayırt etmek üzere inşa edilen “haydut devlet” damgası, aynı zamanda ABD’nin çıkarlarına hizmet eden bir araca dönüşüyordu. Klare, haydut devlet doktrininin, 1989 sonlarında Colin Powell tarafından Sovyet-benzeri bir düşmanın olmadığı bir dünyada yeni bölgesel çatışmalara cevap vererek ABD’nin silah harcamalarında bir düşüşü önlemek ve ABD’nin süpergüç pozisyonuna meşruiyet sağlamak düşüncesiyle inşa edildiğini (Klare, 2000, s. 47) belirtir. Nitekim ABD’nin o dönemden günümüze Ortadoğu’da son derece aktif, dönem dönem işgale varan bir varlığı oldu.

Bir üst başlıkta ele alındığı üzere, “Terör destekçiliği”nin önemli bir unsurunu oluşturduğu Haydut Devlet doktrini “önleyici vuruş” doktrinine de bir arkaplan sağlayarak ABD’nin Irak’ı işgali ve haydut devlet olarak tanımladığı diğer ülkelere çeşitli yaptırımlar uygulayarak onları cezalandırmasına zemin teşkil etti. Cox’a göre, komünizme karşı uluslararası mücadele 1947’den sonra Amerikan etkisinin genişlemesine yol açtığı gibi (...), terörizm olarak bilinen yeni küresel düşmana karşı savaş da 11 Eylül sonrası Amerikan gücünün genişletilmesine yardımcı olmuştu (Cox, 2002, s. 271).

Soğuk Savaş Sonrası dönemde ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları iki ana başlıkta özetlenebilir. Birincisi, ABD ve birincil ticaret ortakları, ekonomilerini devam ettirmek üzere fosil yakıtlara her zamankinden daha bağımlı hale gelmişlerdi. İkincisi, ABD stratejik düşüncesinde, barışın korunması adına güçler dengesi siyasetini destekleyen güçlü bir yöneliş bulunmaktadır. Bu da ABD'nin İsrail ve düşman komşuları arasındaki askeri güç dengesini koruma misyonuna bağlı kalması anlamına gelir (Root, Li ve Balasuriya, 2014, s. 38). Dolayısıyla ABD'nin gözünde, “haydut devletler”in saldırganlığının ve terörist grupların petrol akışını engellemeye yönelik tehditlerinin yanı sıra dünya petrol rezervleri üzerindeki artan rekabet de tehlike arz etmekteydi (Korb ve de Wit, 2009, s. 30). Bir görüşe göre ABD İsrail'i bölgedeki güç dengelerini korumak adına desteklerken, bir görüşe göreyse kendi normatif ideallerine en yakın ülke olduğu için desteklemektedir. 11 Eylül sonrası dönemde George W. Bush'un demokrasinin yayılmasına yönelik aktif politikasında yönetim içinde bu görüşü savunan yeni muhafazakârlar etkili olmuştu (Telatar, 2012a). ABD'nin bu dönemde demokratik normların dışında kalmakla ve terör destekçiliği ile suçlayarak damgaladığı ülkelerin bu çıkarlara hizmet edecek şekilde ABD ile ittifaklar kurmayan ve İsrail'e düşmanlık besleyen ülkeler olması, normların birer iktidar ve disipline etme aracına dönüştüğünün göstergesidir.

Normların çıkarlara zarar veren durumlarda birer iktidar aracı olarak kullanılmasının tersinden bir sağlaması, ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiklerinin demokrasi, insan hakları gibi normları ne derecede içselleştirmiş olduğu sorusuyla yapılabilir. ABD'nin “küresel demokrasinin en büyük savunucusu” imajının aksine, MENA bölgesine ABD yardımları, bölgenin en otokratik zamanında zirve yaptı. Bölgede İsrail'den sonra ABD yardımını en fazla alan ülkeler olan Mısır ve Ürdün'ün her ikisi de otokrasidir ve en otokratik oldukları dönemde ABD yardımı en yüksek olmuştur (Root ve diğerleri, 2014, s. 46). ABD'nin bu ülkelere en otokratik oldukları dönemde en fazla yardımı yapması, bu ülkelerin liderlerinin ABD ile kurdukları tabiiyet ilişkileriyle alakalıdır. Bu durum akla Lake'in, tabi olan aktörlerin egemenliklerinin bir bölümünden vazgeçmeleri karşılığında hegemondan belli çıkarlar elde etmelerine dair savını getirmektedir (Lake, 2004, 2009). ABD'nin Ortadoğu'da ittifak kurduğu ülkelere bakıldığında, geçmişte ABD liderlerinin ABD'nin petrole erişimini güvence altına almak amacıyla otokratik Ortadoğu rejimlerine yakın kaldıkları sıklıkla görülmektedir. Bu trend günümüzde de

pek çok otokratın “terörle küresel savaş” adı verilen mücadelede ABD ile ittifak içinde olması ile birlikte devam etmektedir (Korb ve de Wit, 2009, s. 30). Bununla birlikte önceki başlıkta tartışıldığı üzere terörün tanımının muğlaklığı ve örneğin ABD’nin teorist ilan ettiği grupların İsrail’e karşı eylemlerde bulunmaları ve “terör destekçisi” olarak etiketleyip cezalandırdığı ülkelerin bu grupları destekliyor olması, terör karşıtlığının nasıl çıkarları meşrulaştıran bir norm olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

2000’lerin başında ABD’nin bu politikası yoğun eleştirilere maruz kaldı. Chomsky (2000), haydut devletlerle ilgili eleştirel çalışmasında Batılı güçlerin kendi normatif standartlarını sürdürmekte nasıl başarısız olduklarına dikkat çeker. Blum ise, asıl “haydut devlet”in ABD olduğuna dair iddiasını, ABD’nin terörle mücadele söylemini, yayılcılığını meşrulaştırmak üzere nasıl araçsallaştırdığını pek çok örnek vaka üzerinden göstererek temellendirmektedir (Blum, 2002). Klare’e göre ise “haydut devlet” doktrini, -belirsiz tehditlerin ve yer değiştiren sadakatlerin olduğu bir zamanda- net bir şekilde tanımlanmış bir düşmanlar grubuna işaret ettiği ve (Soğuk Savaş sonrasında) hiçbir yetkilinin ortadan kalkmasını istemeyeceği mevcut askeri yapılanmanın korunmasının meşrulaştırılması amacına hizmet ettiği için 1990’lardan 2000’lere geçilirken de popülerliğini korudu. Buna ek olarak, askeri düşünce kuruluşları ya da kurumlar, yüksek teknoloji ürünü silah üreticileri ve diğerleri statükonun korunmasından çıkar elde ettiler (Klare, 2000, s. 49).

BÖLÜM 4: İRAN, LİBYA ve SURİYE İÇİN DAMGA SÜREÇLERİ

4.1 İran:

4.1.1 İran İçin Damga Bağlamı

İran, 1979 Devrimi ile karşı damgalamanın devlet kimliğine dönüşmesinden önceki Soğuk Savaş yıllarında, ABD'nin Ortadoğu'daki en yakın iki müttefikinden biriydi. Musaddık'a yapılan darbeyi takip eden süreçte Muhammed Rıza Şah'ın yönetimi yeniden ele alması ve darbeyi planlayanlardan General Zahidi'nin etkisiyle "komünizm tehlikesinden" uzaklaştı ve kapitalist sisteme entegre olmaya hazır olan İran yeniden ABD'nin Ortadoğu'daki güvenilir müttefiki satütüsüne döndü. ABD ise petrol çıkarlarını korumak ve devam ettirmek üzere İran'daki siyasi dengeleri sürekli kontrol altında tutmak üzere müdahalelerine devam etti. ABD ile müttefiklik İran'a dünya siyasetinde ayrıcalıklı bir konum ya da askeri ve mali yardımlar sunuyor, Batılılaşma yönünde atılan adımlar, damganın kabulü üzerinden Batılı-liberal normatif idealleri içselleştirmiş bir devlet kimliğiyle İran'a Batı bloku içinde ABD'nin *ikiz sütunlarından* biri olarak kabul sağlıyordu.

4.1.1.1 İran İslam Devrimi ve ABD ile İlişkilerin Tersine Dönmesi

Bununla birlikte, Musaddık darbesinden beri ülke içinde yükselen ABD karşıtı tepkiler, farklı toplumsal grupları etkileyen muhalif hareketlere dönüşmüştü ve bu grupların normatif idealleriyle, devlet kimliği arasında giderek büyüyen bir yarıma mevcuttu. Böylece Şah yönetimi damganın kabulüne yönelik stratejiler geliştirirken muhalif gruplar ABD'ye yönelik bir karşı damgalama stratejisi geliştirmekteydi. Devrim sonrasında İslamcı kadroların yönetime hakim olmasıyla bu strateji devlet politikasına dönüştü ve ABD ile ilişkiler hızlı bir şekilde tersine döndü.

Aslında devrimin ilk günlerinde tablo bundan çok daha farklıydı. Devrim, monarşiyle birlikte ABD nüfuzunu da ülkeden kovma saikiyle gerçekleşmiş olsa da, Nixon döneminde ABD'nin Körfez'de Suudi Arabistanla birlikte "ikiz sütunlar"ından biri olarak stratejik ve petrol çıkarlarının muhafızlığını (Abrahamian, 2004, s. 98) yapan İran, ABD için kaybedilmemesi gereken bir müttefikti. Nitekim Başkan Carter, devrimden hemen sonra yaptığı 12 Şubat 1979 tarihli konuşmasında "ABD'nin İran halkının iradesine ve tercihlerine saygı göstereceğini" ifade etti. İran'da devrimin hemen ardından Mehdi Bazergan başkanlığında kurulan Geçici Hükümet de Humeyni

yanlıları ve sol grupların aksine ABD ile köprülerin tamamen atılmasından yana değildi (Menashri, 1990, s. 97). Devrim sürecinde ABD büyükelçiliğiyle temas halinde olan ılımlı muhalefet liderleri devrim sonrasında da büyükelçiliği sık sık ziyaret ederek ilişkileri iyileştirmek için bir zemin yaratmaya çalıştılar. Geçici hükümet özellikle de ekonomik anlamda ülkeyi kalkındırabilmek ve dünyaya açılabilmek için ABD ile ekonomik ilişkilerin kesilmeyeceğini açıkladı. Bununla birlikte, gerek köktencilerle aralarındaki hassas ittifakı zedelememek gerekse halkın tepkisini çekmemek için dikkatli davranıyorlardı (Bashiriyeh, 2011, ss. 138-139).

ABD ile ilişkilerin tamamen kopmasına sebep olan asıl olay, rehine kriziydi. Rehine krizi liberalleri geri plana iterken köktenci İslami kanadın gücünü konsolide etmesine yardımcı olan elçilik işgali radikallerce İkinci İslam Devrimi olarak kutlandı (Abrahamian, 2017, s. 220) ve ABD-İran ilişkilerini bambaşka bir yola saptırdı. İran'daki yeni dini elitin yürüttüğü karşı-damgalama stratejisinin doğal bir uzantısı olan rehine krizi, ABD tarafından derhal sert bir şekilde cezalandırıldı. Rehin tutulan 52 diplomatıyla birlikte büyükelçiliğinin 444 gün boyunca işgal edilmesi karşısında ABD'nin yaşadığı aşağılanma hissi ise sonraki on yıllar boyunca İran'a karşı sürecek olan damgalamanın temellerini attı.

Bu damgalamanın ilk hamleleri olarak Şah döneminde başlatılan büyük ölçekli silah alım programı ve İran'dan petrol ithalatı durduruldu, İran'ın ABD'deki tüm varlıkları donduruldu ve 183 İranlı diplomat ülkeden çıkarıldı. Bunların yanında tüm ticarete ambargo konuldu ve İran'a seyahat yasaklandı (Clawson, 2010; Sick, 2010). Devrimin ilk yıllarında İran'ı dünyanın geri kalanıyla normal ticari ilişkiler kurmaktan men eden ambargolar, kriz çözüldüğünde bir süreliğine kaldırılrsa da, 1984'te İran'ın uluslararası terörü destekleyen devlet ilan edilmesinden itibaren geleneksel, biyolojik, kimyasal ve nükleer silah elde etmesinin önüne geçmek amacıyla askeri uygulamalara yönelik tüm mal ve teknik verileri kapsayan ithalat yasaklarıyla genişleyerek devam etti.

Humeyni'nin ölümünü takip eden süreçte İran'ın ABD ile ilişkilerini iyileştirme çabaları gözardı edilerek "haydut devlet" olarak damgalanmasında devrimin ABD karşıtlığıyla aynı anlama gelmesini sağlayan ve ABD için gerek kendi halkı karşısında gerekse uluslararası arenada büyük bir zaafiyet göstergesi olan rehine krizinin yarattığı travmanın rolü büyüktür. Devrimin ilk on yılında İran'ın bölgesel faaliyetlerinde devrim

ihracına yönelik davranışları da ABD ile karşılaşmalarına neden oldu. Başkan Carter'ın yerini Ronald Reagan'ın almasıyla rehine krizi sona erse de Reagan döneminde İran'ın ABD ve özellikle de İsrail karşıtı tutumu, Hizbullah'ın kuruluşu, ABD uçağının düşürülmesi ve ABD üssünün havaya uçurulması gibi vakalarda somutlaştı.

İran'ın yeni yapılan devrimin sarsıntılarıyla zayıfladığını ve kendisi harekete geçmezse İran'ın Irak'taki Şii nüfustan faydalanarak devrimi ihraç etme çabalarını giderek arttıracaklarını gören Saddam Hüseyin 1980'de İran'a saldırdı ve İran'ın Saddam güçlerini topraklarından kısa sürede çıkarmasına rağmen devrim ihracı niyetiyle savaşı sürdürmesiyle savaş 8 yıl boyunca devam etti. Bu süreçte ABD, kendisine büyük bir düşmanlık besleyen ve bölgedeki çıkarlarının tersine hareket eden İran'a karşı askeri olarak Irak'ı destekledi. Reagan yönetimi rehine krizinin sona ermesiyle birlikte daha önce uygulanan ambargoyu gevşetmiş olsa da İran'a doğrudan silah satışını reddetmeye devam etti. Bununla birlikte ABD yapımı silahlar başka ülkeler üzerinden İran'a ulaşmaya devam edince ABD 1983 yılında başlatılan operasyonla ABD müttefiki ülkelerin İran'a silah satmasını da yasakladı (Clawson, 2010). Bu kararın nedeniyse, Hizbullah'ın ortaya çıkışıydı. Soğuk Savaş öncesinde detayları İran'ın damgayla başa çıkma stratejisi başlığı altında anlatılan bu süreçte İran, ABD tarafından terör örgütü ilan edilen Hizbullah, Hamas, Filistin İslami Cihat Örgütü gibi örgütlere sağladığı destekten dolayı doksanlı yıllar boyunca zaman zaman kesintiler olmakla birlikte ABD'nin terör destekçisi ülkeler listesinde baş sıralarda yer aldı ve yaptırımlarla cezalandırıldı.

4.1.1.2 İran Kontra Skandalı

Bu noktada, devrimin ilk yıllarında İran-Irak Savaşı devam ederken gerçekleşen İran kontra skandalının, İran'ın damgalanmasında bir kesintiye işaret edip etmediği sorusu sorulabilir. Reagan yönetimi 1985 yılında 1980'lerin ikinci yarısında İran'a silah satışını tamamen yasaklamıştı. Savaş esnasında askeri kaynakları tükenmeye yüz tutan İran'ın çaresizliği, ABD'nin Hizbullah tarafından tutulan rehinelere salınmaması isteği ve İsrail'in bölgedeki jeopolitik hesapları, bu üç aktörü İran kontra skandalının tarafları hâline getirecekti (Parsi, 2008, s. 114).

ABD'nin savaş esnasında İsrail üzerinden İran'a silah sattığına dair ortaya çıkan iddialarla gündeme gelen İran-Kontra skandalıyla Reagan yönetimi, Lübnan'da

Hizbullah tarafından rehin tutulan askerlerinin salıverilmesinin peşindeydi. Daha sonra Başkan Reagan'ın getirdiği açıklama ABDli yetkililerin İran'daki bu ılımlı siyasetin temsilcisi olan Rafsancani ile görüşerek ABDli rehineleri serbest bıraktırmaya, ABD-İran ilişkilerini yeniden tesis etmeye ve İran'ı terörizmi desteklemekten vazgeçirmeye yönelik bir girişimde bulunduğu (Kornbluh ve Byrne, 1993, ss. 214-215) şeklindedir. Bunların yanına Reagan'ın kararında İran'ın Sovyet kontrolüne girmesinden duyduğu endişe de eklenebilir.

Öte yandan Trita Parsi (2005, s. 255)'ye göre, skandalın arka planında, devrimin ilk yıllarında, Humeyni döneminin geçip gideceğini öngören ve Humeyni sonrası dönemde Tahran'a siyasi erişimini korumak isteyen İsraili karar alıcıların ABD'ye baskısı önemli rol oynuyordu. İsrail'e göre İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın kazanması bölgede Arapları güçlendirecek bir faktördü ve İsrail, Washington'daki etki güçleri giderek artan Enver Sedat'ın Mısır'ına ve Araplara karşı dengeleyici bir jeostratejik ortak olabilecek İran'a geçmişte yaptığı yatırımları kaybetmeyi göze alamıyordu (Parsi, 2005, s. 255). Savaş esnasında ABD'nin İran'a gelişmiş Amerikan silahları satma fikri de Şimon Perez'e yakın yardımcılarından biri olan Amiram Nir tarafından ortaya atılmış ve başta ABD Dışişleri Bakanlığı ve Pentagon tarafından reddedilse de İsraililerce ikna edilen iki Ulusal Güvenlik Konseyi yetkilisinden destek görmüştü (Parsi, 2005, s. 256).

Rafsancani ve çevresine göre ise mesele bir hayatta kalma meselesiydi ve İran'ın ABD'ye ihtiyacı vardı. Bu durum, hayatta kalma söz konusu olduğunda normatif ideallerin bir süre askıya alınabildiğini düşündürmektedir. Öte yandan önde gelen bir reformist stratejiste göre, İran, İsrail'i ABD'ye ulaşmada bir araç olarak kullanmak niyetindeydi, İsraille diyalogu yeniden başlatmak gibi bir hedefi yoktu (Parsi, 2008, ss. 115-16). Nitekim skandalın ortaya çıkışından sonra Rafsancani, "İsraililerle silah alımı için asla müzakerelerde bulunmadıklarını" ve "kendilerine ulaşan silahların İsrail'den geldiklerini öğrendikleri takdirde asla cephede kullanmayacaklarını" açıklarken, Washington'ın Şah'ın satın aldığı silahları teslim etmesi halinde İran'ın Lübnan'daki Amerikalı rehinlerin salıverilmesine yardım etmeye hazır olduğunu" belirtiyordu (Parsi, 2008, s. 125) İsrail karşıtlığı İran Devrimi'nin en önemli normatif temellerinden birini oluşturuyordu ve İran'ın kurduğu *ayrı şeref sisteminin* sınırlarını belirleyen kırmızı çizgiydi. Humeyni sonrası İran'ın reform girişimlerine rağmen bölgesel politikasında İsrail düşmanlığından vazgeçmemesiyle İsrail açısından beklenen gelişmelerin

gerçekleşmemesi, İsrail'in İran'a karşı tavrının 1992'den itibaren sert bir şekilde değişmesi ve ABD ile İran'ın yakınlaşmasına şiddetle karşı çıkmasıyla sonuçlanacaktı (Parsi, 2005, s. 256).

Skandalın ortaya çıkışı gerek ABD gerekse İran'da büyük bir fırtınaya sebep oldu ve iki ülke arasında varolan güvensizliğin daha da artmasına yol açtı. Operasyon Reagan yönetimine büyük bir darbe vururken, bazı rehinelere salınmasından sonra Hizbullah'ın yeni ABD'li rehinelere alması, ABD'nin hedefine ulaşamadığını gösteriyordu. ABD'nin bu açılımı İran'ın en çaresiz olduğu sırada ona destek sağlayarak İran'a yeniden otoritesini kabul ettirebileceği bir süreci başlatma girişimi olarak da okunabilir. Bu durum aynı zamanda ABD'nin Ortadoğu'daki politikalarının, aynı beklenti içinde olan İsraili karar alıcıların jeostratejik hesaplarına ne denli duyarlı olduğunu gösteriyordu. Beklentileri gerçekleşmeyen İsrail takip eden dönemde İran'ı çevrelemek üzere Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken İran'ın bir "terörist devlet" olduğu suçlaması İsrail'in siyasi retoriğinin ayrılmaz bir parçası haline geldi ve İsrail her fırsatta gerek ABD'yi gerekse AB'yi İran'ın taşıdığı büyük tehlikeye ve çıkarlarının İran tarafından tehdit edildiğine ikna etmeye çalışırken (Parsi, 2005, ss. 262-63) ABD'nin damgalamasına önemli bir dayanak oluşturdu. İran için değerlendirildiğinde bu süreç, İran'ın İsrail karşıtlığı üzerinden gelişen karşı damgalama siyasetini tahkim eden bir sonuç yarattı.

4.1.1.3 İran'ın "Haydut Devlet" olarak Damgalanma Sebepleri

Damga bağlamının oluşmasında en önemli faktör İran'daki devrim sonrası devlet kimliği haline gelen ABD karşıtı tutumdur. İran ve ABD, 1980'ler ve 1990'lar boyunca pek çok diğer karşılaşma yaşadı. İran-İrak savaşı boyunca Kuveyt gibi müttefiki olan ülkelerin petrol tankerlerini İran'ın saldırılarından korumak üzere ABD çeşitli saldırılar düzenledi. 1988'de İran'a ait bir yolcu uçağının savaş uçağı sanılarak ABD tarafından vurulması sonucu 290 yolcu ve mürettebatın tamamı hayatını kaybetti (Kemp, 2010). FBI'a göre, İranlı diplomatlarla çalışan Hizbullah, 18 Temmuz 1994'te Buenos Aires'teki Arjantin-Yahudi Karşılıklı Derneği binasının 86 kişinin ölümüne neden olan bombalamasından da sorumluydu (Katzman, 2002). İran'ın 1992'de, İngiltere'nin 1971'de çekilmesinden beri BAE ile egemenlik konusunda anlaşmazlık yaşadığı Abu Musa adasından yabancı işçileri çıkararak tam kontrol sağlaması bölgesel barış ve güvenlik açısından tehdit olarak görüldü ve bölgede geniş çaplı tepkiyle karşılaştı.

1992’de Arap Ligi, BAE’ye desteğini açıkladı, 1995’te ABD Savunma Bakan Yardımcısı Joseph Nye, ABD’nin meseleye dair tutumunu ‘Hürmüz Boğazı’na Batı’dan giriş yollarının yanına düşman bir gücün üs kurması ticari trafik, kendi deniz kuvvetlerimizin varlığı ve Arap dostlarımızın güvenliği açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir” şeklinde özetledi (Geldenhuis, 2004, s. 120). ABD Savunma Bakanlığı’nın yayınladığı 1995 tarihli rapora göre İran “Basra Körfezi’nde hakimiyet kurma emelleri güdüyordu” ve “daha küçük Körfez komşularına karşı iddialı bir tavırla gövde gösterisinde bulunduğu açık”tı (Geldenhuis, 2004, ss. 120-21). Rafsancani döneminin ilk beş yılında İran’ın 10 milyar dolarlık askeri harcamada bulunması, gerek Avrupa gerekse ABD’nin tepkisini çekmiş ve İran’ın bölge ülkelerinin güvenliğini ve bölgesel dengeleri tehdit etmesinden duyulan endişeler dile getirilmişti (Geldenhuis, 2004, s. 122).

İran’ın Soğuk Savaş sonrası dönemde “haydut devlet” olarak damgalanmasının önemli nedenlerinden biri de kitle imha silahları üretmekle suçlanmasıydı. İran kimyasal silahların kullanımının gerekliliğini ilk defa İran-İrak savaşı sırasında yaşadığı tecrübeden sonra, 1988 yılında cumhurbaşkanı Rafsancani’nin yaptığı açıklamalarda (Tarzi, 2004, s. 102) ortaya koymuştu. 1990’ların ortasında Batılı güvenlik analistleri İran’ın büyük miktarda kimyasal ve biyolojik silah depoladığını düşünmekteydi ki bu durumda İran bu konuda geçmişte imzaladığı anlaşmaları ihlal etmiş oluyordu. Nükleer silahlara gelince, devrim sonrasında Humeyni, nükleer silah üretmenin İslami olmadığına dair açıklamalarda bulunmuş olsa da İran’ın 1985’te savaş esnasında Şah döneminde başlatılan nükleer programı yeniden başlattığı ve halen tarafı olduğu Nükleer Silahsızlanma Anlaşması’nı ihlal ettiği düşünülüyordu. İran’ın Irak savaşının başlangıcından beri uzun menzilli füze kapasitesindeki hızlı artış da kitle imha silahlarını taşıyacak araçları geliştirmesine yoruluyordu (Geldenhuis, 2004, s. 121).

İran’ın kitle imha silahları üretme niyetlerine yönelik olarak 1992’de İran ve Irak’ın kimyasal, biyolojik, nükleer yahut gelişmiş geleneksel silahlar elde etmesine yardımcı olacak mal ve teknolojilerin İran ve Irak’a transferini yasadışı kılan İran-İrak Silahsızlanma Anlaşması devreye sokuldu (Berman, 1992). Bir sonraki yıl ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu, İran, Irak ve Libya’nın nükleer malzeme ihracatına ambargo uyguladı.

İran'ın damgalanmasında önemli rol oynayan faktörlerden bir diğeri “terör destekçisi devlet” listesine alınmasıydı. Bu etiketlemenin arka planında ABD Dışışleri Bakanlığı'nın İran'ın terörist faaliyetleriyle ilgili yıllık raporlarındaki bilanço yer alıyordu. Bakanlık ve CIA'in hesaplamalarına göre 1979 ve 1996 arasında Tahran'ın izini taşıyan 200 terör eyleminde 1000'den fazla insan hayatını kaybetmişti (Cordesman ve Hashim, 1997, s. 13; Geldenhuys, 2004, s. 123). İran'ın faaliyetlerine yönelik rakamlar yıldan yıla düşüş gösterse de ABD Dışışleri 1994 yılında Uluslararası Terörist Eylemler raporunda İran'ı “en tehlikeli terör destekçisi devlet” olarak nitelendirmekteydi. İki yıl sonra, Suudi Arabistan'daki ABD askerlerinin bombalanması hadisesi bu nitelendirmeyi daha da şiddetlendirdi ve o yılın raporunda İran en aktif terör destekçisi devlet olarak anıldı. Benzer şekilde 90'lı yıllar boyunca sürgün ya da muhalif İranlıların İran dışında çeşitli suikastlara kurban gitmesi İngiltere, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'den sert tepkiler görüyor ve bu katliamlardan İranlı yetkililer sorumlu tutuluyordu (Geldenhuys, 2004, s. 123). 1993 yılında ABD'de İsrail yanlısı düşünce kuruluşu Washington Enstitüsü'nün yayınladığı bir raporda, Rafsancani'nin ilk üç yılında İran dışında öldürülen İranlı muhaliflerin sayısının Humeyni'nin on yıllık yönetiminden daha fazla olduğu öne sürülerek Rafsancani liderliğindeki ılımlılarca yönetilen İran'ın çıkarlarını ilerletmede terörizme başvurma bakımından radikallerden bile daha önde olduğu iddia edilmekte (Clawson, 1993, s. xi), İran'ın bu tutumu karşısında ABD için en doğru politika olarak “çevreleme” önerilmekteydi (Clawson, 1993, s. xiv). İran'a atfedilen uluslararası terörizm ve kitle imha silahları üretme niyetleri, Clinton döneminde üretilen “haydut devlet” damgasının ve çifte çevreleme politikasının temel argümanlarını oluşturacaktı.

Damganın bir diğeri nedeni olan insan hakları ihlalleri konusunda İran'ın karnesi oldukça zayıftı. 1979 devrimiyle birlikte yaşanan büyük politik alt üst oluş ve rejimin kırılma beraberi muhalif seslerin bastırılmasına dönük eylemleri getirdi. Öyle ki Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 1979 ile 1985 arasında İran'da 7000'den fazla muhalifin idam edildiğini raporlamıştı (Netter, 1987). Bununla birlikte Uluslararası Af Örgütü 1980'ler ve 1990'lar boyunca siyasi tutuklamalar, vicdani redçilerin suçlamasız ve yargısız tutuklanması, haksız yargılama, işkence ve kötü muamele görmesi, ortadan kaybolması ve yargısız infaza uğramasıyla ilgili pek çok suçlamada bulundu (Geldenhuys, 2004, s. 125; “Iran: Violations of human rights

1987—1990”, 1990). Hindistan doğumlu İngiliz yazar Selman Rüşdi'nin “Şeytan Ayetleri” kitabının İslam'a saldırıda bulunduğu gerekçesiyle Humeyni tarafından katli vacip fetvası verilmesi ve yazarın başına 2 milyon dolar ödül koyulması ise önemli bir insan hakları ihlali olarak özellikle Avrupa'nın ve İngiltere'nin büyük tepkisiyle karşılaştı. İran'ın reformist Hatemi döneminde getirdiği bütün liberal açılımlara rağmen insan hakları ihlalleri konusunda beklenen yolu kat edememesi ve Hatemi sonrası dönemde Ahmedinejad cumhurbaşkanlığında bir önceki dönem elde edilen kazanımların da kaybedilmesiyle 2000'ler boyunca zaman zaman kesintilerle birlikte İran'ın Batı'nın gözündeki imajının değişmemesine neden oldu.

4.1.2 Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki İran İçin Damganın Üretimi

4.1.2.1 Haydut Devlet Damgası

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, bir önceki bölümde anlatıldığı üzere ABD Ortadoğu'daki dost ve düşmanlarını yeniden tanımlarken İran'ın gerek yeni düzende ABD'nin belirlediği normları reddederek devrimle yerleşik hale gelen kendi itibar sistemiyle özdeşleşmesi gerekse yukarıdaki eylemleriyle Ortadoğu'da ABD'nin çıkarlarının tersine hareket eden bir ülke olması, İran'ın ambargo ve yaptırımlarla cezalandırılmasına sebep oldu. Bill Clinton'ın başkanlığının ilk döneminde gündeme gelen “çifte çevreleme” politikası uyarınca, “dünyanın en önde gelen terör destekçisi ve suikastçi devleti olması ve kitle imha silahları geliştirme girişimleri itibarıyla uluslararası topluma büyük bir tehdit oluşturan ve bölgedeki eylemleriyle Arap-İsrail barış planlarını sekteye uğratan ve İran halkına insan haklarına aykırı bir şekilde davranan İran'ın Irak ile birlikte çevrelenmesi” gerekiyordu (Indyk, 1993). Bu politika önerisi, 1994 yılında Lake tarafından, çevrelenen ülkelere Küba, Kuzey Kore ve Libya'nın da eklenerek bu ülkelerin “yasadışı devlet”, ve “tepkili devlet” olarak etiketlenmesiyle genişletildi (Lake, 1994, s. 45). “Haydut devlet” kavramı bu makalede kullanılmamış olsa da kavramın kullanımı 1980'lerin sonuna kadar gidiyor (Fairbanks, 2001, s. 451) ve temelde makalede yapılan tanımlamaya uyan İran için kullanılıyordu. Bu tanımlamada İran'ın endişe kaynağı olarak görülen özellikleri: Kitle imha silahları üretimi, terörizmi desteklemesi, Ortadoğu Barış Süreci'ne karşı şiddet kullanan muhaliflere verdiği destek, bölgesel düzene oluşturduğu tehdit ve ülke içindeki insan hakları ihlalleri olarak sıralanıyordu (Fairbanks, 2001, s. 452). İran, bu özellikleriyle stereotipleştirilerek bir “tepkili devlet” olarak etiketleniyordu. Soğuk Savaş'ın sonunda

demokratik kurumların yerleştirilmesi, serbest piyasaların genişlemesi, çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi ve kolektif güvenliğin tesisi gibi ortak ideallere sahip olan milletler ailesinin dışında kalmayı tercih eden bir devlet olarak uluslararası toplumdan ayrılmasının vurgulanması “biz” ve “onlar” ayrımına işaret ederken, bir damgalama aracı olarak, daha önce Libya ve Irak örneklerinde olduğu gibi uluslararası konsensus sağlanarak BM yaptırımları ile cezalandırılmak isteniyordu (Lake, 1994, ss. 45-46).

Fakat devrim sonrası İran'a nasıl davranılması gerektiği, uluslararası siyasetin önemli aktörleri arasında uzlaşma sağlanmış bir konu değildi. Avrupa'dan, İran'ı cezalandırmanın onu daha da agresifleştirebileceği fikri üzerine kurulu itirazlar yükselirken Indyk ve Lake, geliştirdikleri nükleer ve biyolojik silahlar ve balistik füzelerle Tel Aviv ve Riyad'ı tehdit eden İran'a bazı müttefiklerinin öne sürdüğü üzere ticari imtiyazlar tanınması, yahut borçların yeniden yapılandırılmasının daha uysal bir İran'a yol açacağı fikrine karşı çıkıyordu (Fairbanks, 2001, ss. 450-51).

Bu ikircikli durum, Rafsancani'nin içerde radikallerin tepkisini çekmemek için dışarda devrim ideolojisinden ödün vermeden ekonomik ilişkiler kurmaya (Ansari, 2006, s. 142) yönelik dış politika stratejisiyle birleşince, İran'la ticari faaliyetlerini yeniden başlatan ABDli petrol şirketleri 1994 yılında İran'ın en büyük müşterisi olan Japonya'yı geride bırakmışlardı (Arjomand, 2009, s. 144). Bütün ideolojik sürtüşmelere rağmen, 1995 Mart'ında Amerikan Conoco şirketi ile 1980'den beri ilk defa, bir milyar dolarlık bir anlaşma imzalandı (Salpukas, 1995). Damgada kısa süreli bir kesintiye işaret edebilecek bu durum, “teröre verdiği destekten” dolayı İran'a yapılacak dış yatırımların önüne geçmeyi hedefleyen İran-Libya Yaptırımlar Yasası (ILSA) ile değişecek ve bu sürecin ilk adımı olarak anlaşma yürürlüğe girmeyecekti. Anlaşmanın açıklanmasından kısa bir süre sonra Clinton yönetiminin Beyaz Saray Sözcüsü McCurry, Clinton yönetiminin “uluslararası teröre desteği, Ortadoğu Barış görüşmelerinin altını oymaya yönelik çabaları ve kitle imha silahı geliştirme” faaliyetlerinden dolayı İran'ın ekonomik izolasyonunu sürdürme amacında olduğunu ve İran'ın “kabul edilemez davranışları değişmediği sürece normal ilişkiler kurulmasının mümkün olmadığını” söyleyerek anlaşmanın engellendiğini duyurdu (Southerl ve Devroy, 1995). 1995'te Clinton yönetiminin çifte çevreleme politikası sonucunda İsrail'de yaşanan bir dizi terörist saldırının İran destekli gruplara atfedilmesiyle ticari ilişkiler durdurulurken ABDli şirketler İran'dan petrol alıp satmaya devam etmekle birlikte İran'ın enerji

sektörüne ABD yatırımları ve daha sonra tüm ABD ihracatı durduruldu (Fairbanks, 2001, ss. 453-54). Bu kararın direkt etkisi, İran para biriminin değerinde ani bir düşüş ve ardından riyalin resmi olarak devalüasyonu oldu. Her ne kadar İran Rusya, Çin ve AB ülkeleriyle ticari ilişkilerini sürdürse de petrolünü daha ucuza satmak zorunda kalırken petrol çıkarmak için gereken ekipman ve diğer ilgili işlemler daha maliyetli hale gelmiş, kaybedilen itibar yüzünden ikili borç yapılandırmaları ve kredilendirmeler dezavantajlı şartlarda gerçekleştirilmiş, Bazı Avrupalı petrol şirketleri, Azerbaycan, Japonya, Avustralya ve hatta Çin gibi ülkeler ABD baskısından çekinerek İran'a enerji yatırımlarından vazgeçmiş yahut anlaşmaları bilinmeyen bir zamana dek ertelemişlerdi (Amuzegar, 1997, ss. 193-194).

Fakat çok geçmeden ABD'nin İran'a uyguladığı bu yaptırımların yalnızca İran'ın enerji rezervlerine yatırım yaparak gelişmelerine yardımcı olan Avrupa ülkelerinin çıkarına olduğu kaygısı güçlendi (Fairbanks, 2001, s. 454). Bu noktada, Avrupa ülkelerinin İran ile olan ilişkilerine değinmek gerekir. İngiltere ile sorunlu geçmişi onu ayrı bir konuma itse de Almanya, Fransa ve İtalya'nın İran nezdinde imajı olumluydu ve bu ülkeler için İran'ın büyük bir ihracat potansiyeli taşımasının siyasi yaklaşımlarını da yumuşatacağı beklenebilirdi. Fakat gerçekte bu ülkelerin ABD yönetimindeki NATO üyelikleri ve Ortadoğu'da ABD ile ortak çıkarları nedeniyle İran'a dair dış politikalarının ABD'den radikal bir şekilde farklılaşması mümkün değildi (Halliday, 1994, s. 312). Bu durum ABD ile AB arasındaki hiyerarşinin de bir göstergesidir ve AB de dönem dönem ABD'ye normatif itirazlar sergilemektedir. Sonraki yıllarda AB'nin İran politikası bu iki konumlanmış arasında gidip geldi. AB ülkeleri ile İran arasında yapıcı ilişkiler kurulmasına yönelik 1992'de "Kritik Diyalog" adı altında bir program başlatılmıştı. Aynı yıl Berlin'deki Mikonos adlı restoranda İranlı Kürt muhalefet liderlerine suikast düzenlenmesi hadisesinin davasının sonuçlanmasının ardından bu diyalogun devamı için gerekli zeminin bulunmadığına karar verildi ("Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on Iran. Council Press Release 32/97 (7009/97, Presse 97), 10 April 1997", 1997) ve AB 1997'de İran'a bir dizi diplomatik yaptırım uyguladı ("Declaration by the European Union on Iran", 1997). Fakat daha öncekiler gibi bu karar da fazla uzun ömürlü olmadı ve AB Dışişleri Bakanları sonraki yıl uluslararası işbirliğinin arttığı bir atmosferde İran ile kapsamlı ve sürekli bir diyalog istediklerine karar verdiler. Böylece 2002 yılına dek AB-İran ilişkilerinde ayrıştırıcı siyasi meseleler

bir kenara bırakılıp ekonomik ilişkilere odaklanılırken İran'ın sapkın imajında AB açısından bir kesinti gerçekleşecekti (Geldenhuis, 2004, s. 135).

Diğer taraftan, ABD'nin İran ve Libya'ya uyguladığı ILSA yaptırım paketinin ABD sınırlarını aşan ve üçüncü ülkeleri de kapsamaması, İran ile güçlü ekonomik ilişkileri olan Avrupa ülkelerinin büyük tepkisini çekti. AB Kasım 1996'da ILSA'nın taraflar arasında bağlayıcılığını bloke eden bir dizi karşı yaptırıma imza attı, 1997'de ise AB, ABD yasasına doğrudan bir meydan okumayla İran ile Fransa, Rusya ve Malezya'dan oluşan konsorsiyum arasında 2 milyar dolarlık bir doğal gaz anlaşmasını destekledi. Pek çok Körfez ülkesi ve Türkiye de ILSA yaptırımlarına karşı çıkınca, ABD kendisi dışında hiçbir ülkenin İran ile ekonomik ilişkilerini kötüleştirmek istemediği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldı (Geldenhuis, 2004, s. 136).

4.1.2.2 Clinton'ın İkinci Dönemi: Damgada Kesinti

Norm uygulayıcılar arasında cezalandırma konusundaki bu bölünme nedeniyle ABD'nin İran'ı damgalama girişimi başarısız olmuş görünüyordu. ABD'nin İran'a baskısını sürdürebilmesi için gereken çok taraflı işbirliğinin sağlanabilmesi, öncelikle İran'ın yeterince büyük bir tehdit olduğuna ve sonra da onu disipline etmek için yaptırımların en etkili yol olduğuna ikna etmesine bağlıydı fakat ABD'nin ikna çabaları boşa çıktı ve Clinton yönetimin sonlarında İran'a karşı uygulanan çevreleme politikasının işe yaramadığına hatta İran'ın ABD'yi rahatsız eden eylemlerini güçlendirdiğine karar verildi (Fairbanks, 2001, ss. 457-58). Daha da ilginç bir şekilde, aynı yıllarda benzer bir tepki, İsrail'de Perez'in yerine seçilen Benyamin Netanyahu'dan geldi. Bölgede İsrail'e karşı artan terör olaylarından rahatsızlık duyan ve bu durumun siyasi kariyerine darbe vurmasından çekinen Netanyahu liderliğindeki Likud Partisi, köktencilğe karşı savaşın İslam'a karşı bir savaş olmadığını belirterek medeniyetler çatışmasının kaçınılmaz olduğu tezini reddediyordu. Bu yeni vizyon, İran ile olan ilişkilerin de yeniden değerlendirilmesini beraberinde getirdi ve 1996 sonlarında İsrail başkanlık ofisinden yapılan bir açıklamada çifte çevreleme politikası devrinin kapandığı ve İsrail'in Tahran'a karşı tavrını değiştirdiği ifade edildi. Netanyahu'nun Barış Sürecini askıya alması da İran'la doğrudan bir karşılaşma yaşamaması anlamına geliyordu (Parsi, 2005, ss. 266-67). Geçmiş yıllarda Hazar Denizi çevresinde devasa petrol rezervlerinin keşfedilmesi, İran'ın Orta Asya ve Hazar Denizi'ne açılan geçit

olduğu ve İran Devrimi'nin miadını doldurduğu fikirlerinin ağırlık kazanması üzerine Clinton'ın ikinci döneminde Irak'ın çevrenmesi devam ederken “çifte çevreleme” politikası yerini İran ile ilişkilerin normalleşmesini öngören “farklılaşmış çevreleme” politikasına bıraktı (Dorraaj ve Zangeneh, 2014, ss. 490-91). Henüz Hatemi dönemi başlamadan önce ABD'nin AB baskısı ve İsrail etkisiyle yaşanan bu politika değişikliği, İranın damgayı kabul ederek normalleşme sürecine girmesinden ziyade ABD'nin İran'a bir normalleşme alanı açması olarak değerlendirilebilir.

Bütün bunlara paralel olarak 1997 yılında İran'da reformist hareketin lideri Muhammed Hatemi cumhurbaşkanlığına seçildi. Dünyaya açılma politikası kapsamında Hatemi CNN'e çıkıp “medeniyetler arası diyalog”un gerekliliğinin altını çizerek “büyük Amerikan medeniyeti”ne övgüler sıraladıktan sonra rehine krizinin talihsiz bir “trajedi” olduğunu ima etti. İran'ın karşı damgalama söylemindeki bu yumuşamaya Clinton yönetiminin cevabı ise gecikmedi; açılıma cevap olarak ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright, Haziran 1998'de İran'ın kritik bölgesel rolünü kabul ederek uyuşturucuyla mücadelesini överken ABD'nin İran ile “normal ilişkilere giden bir yol haritası” çizeceği vaadinde bulundu. Albright bir yandan da Tahran'ın terörist faaliyetlerine devam etmesi ve kitle imha silahları üretme niyetinin devamı halinde Amerika'nın ekonomik yaptırımları yeniden uygulayacağı konusunda gözdağı veriyordu. Albright, İran'da Hatemi döneminde kaydedilen olumlu gelişmelerden söz ederken, ABD'nin İran'daki rejimi devirme peşinde olmadığını belirtiyor, İran'ın uluslararası topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmesini beklediklerini ifade ediyordu (“Albright to Asia Society”, 1998). Bundan iki yıl sonra, Albright bu kez ABD'nin İran konusunda geçmişte yaptığı hataları kabul ederek petrol temelli olmayan yaptırımların gevşetildiğini açıkladı (R. Wright, 2000). ABD İran'daki rejimin ezeli düşmanı Halkın Mücahitleri'ni terör örgütü olarak tanıdı, İran'ı “haydut” ve “parya” devlet olarak etiketlemeyi bıraktı, 1953 darbesini ve Musaddık'ın devrilmesini ABD'nin organize ettiğini itiraf etti, 1979'dan beri uygulanan ağır yaptırımlar gevşetildi ve iki ülke arasında ticaret yeniden başladı (Abrahamian, 2004, s. 95) Dönemin bu ve benzeri gelişmeleri damgalamada bir kesintiye işaret etmekteydi. Bu kesintiye iki sebep gösterilebilir, bunlardan ilki Avrupa ülkelerinin İran'ı gözden çıkarılamayacak kadar önemli bir ticari partner olarak görmesiydi ve ABD yaptırımlarını Avrupa'yı da kapsayacak şekilde genişletip İran ile ilişki kuran AB ülkelerini de cezalandırmaya

çalıştığında AB'nin buna tepkisi sert oldu. Her ne kadar ABD ile AB arasında da hiyerarşik bir ilişki olsa da AB'nin ABD'ye cezalandırmaya karşı itirazının gücü, maddi kapasiteleriyle orantılıydı. ABD'nin AB'ye ticaret yasağını uygulatamaması hem dünya siyasetinde kendine atfettiği kural koyuculuk rolünün altını oyuyor hem de AB ülkelerinin elde ettiği çıkarlardan ABD'nin faydalanamamasına neden oluyordu. Böylece ABD, İran'ın üzerindeki baskıyı bir süreliğine hafifleterek bu dezavantajlı durumu bertaraf etmeye çalıştı.

Bu durum teorik anlamda, damgalamanın yalnızca damgaya verilen tepkiler sonucunda ortadan kaldırılabileceği argümanını revize etme gerekliliğini gündeme getirmektedir. Düzenin hakim normları sürekli olarak müzakere edilir fakat bu müzakerede her zaman normatif itirazlar etkili olmaz, nitekim hiyerarşinin tepesindeki aktörün bu gücü korumak için hem bir yandan çıkar dengelerini gözetmesi hem de bunu, savunduğu normatif çerçeveye uygun olduğunu göstermesi gerekir. Böyle durumlarda damgalanan tarafın damgaya neden olan eylemlerinde köklü bir değişiklik olmasa bile damgalayan taraf bu kez onun için bir “normallik inşasına” başlayabilir. Damgada kesintiye neden olan gelişmelerin Hatemi döneminden önceki yıllara dayanması, bunun İran'ın norm içselleştirmeye dair güvenilir sinyaller göndermesinden ziyade, ABD'nin İran'a bir normalleşme alanı açmasından ve bu normallik inşasının içeriğini doldurmasını beklemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim İran Hatemi döneminde bu beklentiye cevap verdi ve kısa süreliğine de olsa ilişkilerde bir normalleşme yaşandı.

Dönemin gelişmelerine bakıldığında İran'ın kendisine açılan “normalleşme” alanını nasıl kullandığı görülür. İsrail'de Likud Partisi'nin İran'la olan gerilimi düşürme çabaları, 1997'de İran'ın İsrail'i menziline alan Şahap-3 balistik füzelerini ürettiğine dair açıklamalarıyla büyük bir darbe aldı. Bir yıl sonra Hatemi'nin Filistin meselesi konusunda iki devletli çözüm de dâhil olmak üzere Filistinlilerin kabul edebileceği her türlü çözümü kabul etme siyasetini yinelemesi İran'ın İsrail politikasında büyük bir değişim olmadığını gösteriyordu (Parsi, 2005, s. 268). Yine de Hatemi'nin ABD nezdindeki kredisinin tükenmesi hemen olmadı. Adalet Bakanlığı'nın Haziran 2001'de 14 kişinin iddianamesini verirken, İran'ın Haziran 1996'da Suudi Arabistan'daki Khobar Kuleleri bombalama olayına karıştığına ve 19 ABD'li havacının öldüğüne inandığını belirtmesine rağmen pek çok uzman ABD ve Suudi Arabistan'ın, bombalamadan hemen sonra seçilen Hatemi yönetimini zayıflatmamak için bu olay üzerinde fazla durmadığını

düşünmekteydi. Nitekim ABD yönetimi, Hatemi'nin niyetlerinin samimi olduğuna inanıyor ve 1999 ve 2000 tarihli "Patterns" raporlarında İran'ın terörist faaliyetleri Rehber Ali Hamaney'in kontrolündeki Devrim Muhafızları ve İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı gibi belli kurumlara atfediliyordu. Bununla birlikte 2000 tarihli raporda muhafazakar siyasetçilerle birlikte Hatemi'nin de İsrail'in yok edilmesi çağrılarının yer alması Hatemi'ye duyulan güveni zedeliyordu ("2000 (Patterns of Global Terrorism)", 2001) Bu örnekte olduğu gibi, İran'ın İsrail konusundaki tutumu, resmi olarak dillendirilmese de damgalamanın önemli bir nedenidir ve damganın şiddetini belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu durum, bir kez damgalananın o damgadan kolayca kurtulamayacağını da bir göstergesidir. Uzun zamanlara yayılan sapkınlık inşası, damgalananın eylemlerini keyfi bir şekilde değerlendirebilmek için sağlam bir dayanak teşkil etmektedir.

ABD'de özellikle İsrail'e yakın grupları kaygılandıran bu türden gelişmelere rağmen İran ve ABD arasındaki ilişkiler, Ocak 2001'de başkanlık koltuğuna oturan George W. Bush yönetiminin ilk aylarında olumlu bir seyir izlemeye devam etti. 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere Taliban tarafından düzenlenen terör saldırısı karşısında İran'ın tepkisi terörü lanetlemek ve Bush'un Afganistan'daki ortak düşmanları Taliban ile mücadelede işbirliği çağrısına olumlu yanıt vermek oldu. İran, Afganistan'da Karzai hükümetinin kurulmasında yapıcı bir rol üstlenirken gelişmekte olan ülkeler arasında 650 milyon dolar ile, Afganistan'ın yeniden inşası için en yüksek miktarda bağışı yapan ülke oldu (Dorraj ve Zangeneh, 2014, s. 492). 11 Eylül'ün hemen sonrasında İran'ın ABD ile Taliban konusunda işbirliği, Bush yönetiminin ABD ve İran'ın Taliban'a karşı mücadelede ortak hareket etmesi ve Afganistan'da her iki tarafın da onayladığı bir hükümetin kurulmasıyla devam etmiştir.

Fakat ABD-İran arasındaki bu yakınlaşma, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Soğuk Savaş'ın son yıllarından beri sürdürdüğü "teröre karşı savaş" söyleminin zirveye ulaşmasıyla yeniden alt üst oldu. Bu yeni atmosferde, 29 Ocak 2002'de ABD Başkanı Bush'un "Ulusa Sesleniş" ("President Delivers State of the Union Address", 2002) konuşmasında İran'ı çok sert sözlerle eleştirip Irak ve Kuzey Kore'nin yanında "Şer Ekseni"nin bir üyesi ilan etmesi, İran için şok etkisi yaratacaktı. ABD'nin bu kararında, Ocak 2002'de ABD ve İsrail'in İran'ı Filistin Yönetimine büyük çaplı bir silah satışında bulunmakla suçlaması ve ABD'nin İran'ın daha önce ilişki içinde olmadığı, İslami

olmayan Filistinli gruplara da yardım etmeye başladığı yönündeki kaygıları etkili olmuştu.(Katzman, 2002, s. 35) Bush, bu tarihi konuşmasında, ABD'nin saldırılarla yaşadığı şok sonrasında Afganistan'a yapılan müdahalelerden bahsediyor, buradaki terörist yetiştirme kamplarının yok edildiğini fakat Hamas, Hizbullah, İslami Cihat ve Ceyş-ül Muhammed gibi gruplardan oluşan bir terörist yeraltı dünyasının varlığını sürdürdüğünü ifade ediyordu. ABD'nin birincil hedefi bu terör kamplarının kapatılması iken ikinci hedefi ise ABD ve dünyayı tehdit eden kitle imha silahları üretme amacındaki rejimlerin önlenmesiydi. Bush, bu rejimlerin bazılarının 11 Eylül'den beri sessiz kaldıklarını fakat ABD'nin "onların gerçek doğasını" bildiğini ifade ediyor, Kuzey Kore ve Irak'ın yanında İran'ın da bu silahları üretme peşinde olduğunu, terör ihrac ettiğini ve seçilmemiş olan azınlığın İran halkının özgürlük umutlarını baskıladığını belirtiyordu ("President Delivers State of the Union Address", 2002). Böylece 11 Eylül saldırılarıyla bir alakaları olmamasına rağmen bu üç ülkeye terörizm ve kitle imha silahları üretme amaçları "gerçek doğaları" olarak atfedilirken, İran'a daha önce vurulan fakat Clinton'ın ikinci döneminde kesintiye uğrayan "haydut devlet" damgası bu kez "Şer Ekseni" etiketi altında İran'ın daha önce söylemsel olarak öne çıkarılan reformist-muhafazakar ayrımı bu kez gözetilmeksizin Kuzey Kore ve Irak gibi tek sesli yönetimlerle aynı kefeye konmak suretiyle stereotipleştirilmesi ile devam ediyordu.

George W. Bush, İran'ı nükleer faaliyetlerinin de içinde olduğu saldırgan davranışları için damgalama cezalandırma ve disipline etme yönünde uluslararası "normal izleyicileri" harekete geçiren bir kural dayatmasının baş aktörüydü. Bush yönetiminin damga mesajı, *etiketleme*, *stereotipleştirme* ve *ayırma* yoluyla bir nevi "nükleer haydut" olarak inşa etti (Smetana, 2020, s. 136). İran, Smetana'nın *saldırganlık bağlantısı* olarak tanımladığı mekanizma üzerinden, ABD söyleminde aşırılıkçı ve demokratik olmayan doğası ve terör destekçiliği yüzünden nükleer silah elde etmesine izin verilmemesi gereken bir aktör olarak konumlandırıldı (Smetana, 2020, s. 136).

11 Eylül saldırılarının hemen ardından yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında Bush, "teröre karşı savaş", "bu, dünyanın savaşı. Bu medeniyetin savaşıdır. Bu, ilerlemeye ve çoğulculuğa, hoşgörüye ve özgürlüğe inanan herkesin mücadelesidir." ("President Delivers State of the Union Address", 2002) diyerek tanımlıyor, "Artık her bölgede her milletin vereceği bir karar var: Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle," diyerek dünyayı

ikiye bölüyordu. Terör destekçiliği ile birlikte İran'ın "Şer Eksenini" söylemine dâhil edilmesinin ikinci nedeni olan kitle imha silahları üretimi suçlaması ise Fransa'da sürgünde olan İranlı muhalif grup Halkın Mücahitleri Örgütü'nün 2002'de İran'ın nükleer programıyla ilgili ortaya attığı gizli bilgilerle yeniden alevlendi (Memarian, 2011).

2002 tarihli ulusa sesleniş konuşmasında Bush, "medeni dünyanın daha önce benzeri görülmemiş tehlikelerle karşı karşıya olduğu"nu, "terörü destekleyen ülkelerin nükleer silahlarla Amerika'yı yahut dostlarını tehdit etmesini önlemeyi amaç edindiklerini", İran'ın saldırgan bir tavırla bu silahları üretme ve terör ihraç etme peşinde olduğunu" ve "bu türden ülkelerin ve onların terörist destekçilerinin, dünya barışını tehdit eden "Şer Eksenini" oluşturduklarını" ("President Delivers State of the Union Address", 2002) söyleyerek medeni ve barışçıl ülkelere oluşan bir "biz" ve saldırgan ve terör destekçisi ülkelere oluşan Şer Eksenini ifade eden bir "onlar" ayrımını ortaya koyuyordu.

Saddam'ın devrilmesinden sonraki dönemde İran'ın Irak ve Afganistan'da belli gruplara eğitim, silah ve destek sağladığına dair artan şüpheler ve 2002'de sürgündeki İranlı muhalif grup Halkın Mücahitleri'nin siyasi kanadı olan Ulusal Direniş Konseyi, İran'ın Natanz'daki gizli uranyum zenginleştirme tesisinde gizlice nükleer silah geliştirme faaliyetleri yürüttüğüne dair açıklamalarda bulundu ve bu da ABD'yi bir BM soruşturması ve ardından İran'a karşı yaptırımlar için zorlamaya yöneltti (Memarian, 2011). 2003, 2004, ve 2005 yıllarında da İran, Bush'un ulusa sesleniş konuşmalarında "nükleer silah üretme peşinde" ve "başı çeken terör destekçisi ve halkını özgürlüklerden mahrum bırakan ülke" ("State of the Union Address", 2005) gibi ifadelerle anıldı, 2006 yılında Bush, "2006'nın başında, dünyamızdaki insanların yarısından fazlası demokratik ülkelerde yaşıyor. Suriye ve Burma, Zimbabve, Kuzey Kore ve İran gibi yerlerde yaşayan diğer yarısını da unutmuyoruz," diyerek "biz" ve "onlar" ayrımını bir kez daha tekrarlıyordu. Bush,

"Şu anda bir ulus, halkına baskı yapan ve onu izole eden küçük bir dini seçkinler grubu tarafından rehin tutuluyor. O ülkedeki rejim, Filistin ve Lübnan topraklarındaki teröristlere destek oluyor ve bu artık sona ermeli. İran yönetimi nükleer emelleriyle dünyaya meydan okuyor ve dünya ulusları

İran rejiminin nükleer silah elde etmesine izin vermemeli.” (“State of the Union Address by the President”, 2006)

Şeklindeki sözleriyle İran’ı “terör destekçisi” ve “nükleer silah üretme peşindeki” ülkeler arasında konumlandırarak bu ayrımı pekiştiriyordu. Başkan Bush’un başka konuşmalarında ise İran, “medeniyet düşmanı”, “terör müttefiki” ve “kanun kaçağı” gibi ifadelerle etiketleniyordu (“George W. Bush—Address to the Military Officers Association of America”, 2006)

2002 yılında, sürgündeki rejim muhalifi Halkın Mücahitleri örgütünün siyasi kanadının İran’ın Natanz ve Arak yakınlarında nükleer tesisler inşa ettiğini açıklamasını takip eden yıllarda İran’ın nükleer faaliyetleri giderek daha fazla mercek altına alındı fakat İran, Uluslararası Atom Enerjisi Kurulu’nun uranyum zenginleştirmeyi durdurması ve benzeri taleplerini reddedip 2006’da ilk kez %3.5 oranında uranyum zenginleştirdiğini açıkladı (Davenport, 2022). Aynı yıl P5+1 ülkelerini oluşturan Çin, Fransa, Rusya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya, İran’a zenginleştirme programını belirsiz bir zamana dek durdurması için teşvikler sunan bir çerçeve anlaşma teklif etti. BM Güvenlik Konseyi, UAEK’nın İran’a zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini askıya alma çağrılarını ilk kez yasal olarak bağlayıcı hale getiren 1696 sayılı kararı çıkardı ve 2006 sonunda BM Güvenlik Konseyi, zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini askıya almaması nedeniyle İran’a yaptırım uygulayan 1737 sayılı (*S/RES/1737*, 2006) kararı oybirliğiyle kabul etti. Yaptırım, ülkelerin İran’a hassas nükleer ve füze ile ilgili teknoloji transfer etmesini yasaklıyor ve tüm ülkelerin, İran’ın nükleer ve füze programlarına katılımları nedeniyle on İran örgütünün ve on iki kişinin varlıklarını dondurmasını gerektiriyordu (Davenport, 2022). BMGK’dan çıkan bu karar, Ahmedinejad döneminde İran’ın nükleer siyasetinde izlediği meydan okuma karşısında İran’ın cezalandırılması konusunda varılan uluslararası uzlaşmanın işaretiydi.

Demokrat aday Obama 2009’da ABD başkanlığına seçildiğinde İran’a yönelik farklı bir politika izleyeceğinin sinyallerini verdi. Mart 2009’da Obama, 'yeni bir başlangıç' teklif eden video mesajıyla İran'a ulaşmış ve ABD'nin İran halkının milletler topluluğu içindeki yerini, terör veya silah yoluyla değil, İran insanının ve medeniyetinin gerçek büyüklüğünü gösteren barışçıl eylemler yoluyla almasını istediğini belirtti (“Videotaped Remarks by The President in Celebration of Nowruz”, 2009). Obama mesajında Bush

döneminde ABD'nin İran'a karşı yürüttüğü damgalayıcı siyaset dilinin etiketlerinin hiçbirini kullanmazken, Hizbullah ya da Hamas gibi sorun teşkil eden konulara hiç değinmeden iki ülke arasındaki tüm meselelerin diplomasiyle ele alınacağını ve ABD, İran ve uluslararası toplum arasında yapıcı bağlar kurmaya kararlı olduğunun altını çizdi (“Videotaped Remarks by The President in Celebration of Nowruz”, 2009). Fakat Ahmedinejad'ın nükleer siyaset konusundaki tavizsiz tutumu ve İran siyasetini yeniden karşı damgalama stratejisine döndürmesine paralel olarak İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması yönündeki teklifleri reddedince ilgili yaptırımlar Mart 2007'de 1747 (*Resolution 1747*, 2007) numaralı kararın ardından Obama döneminde de sertleşerek devam etti ve BMGK'da Haziran 2010'da alınan 1929 (*Resolution 1929*, 2010) numaralı kararlarla genişletildi.

Başkan Obama, ABD adına rafine petrol satışları, ciddi insan hakları ihlalleri ve İran'ın uluslararası finans sistemine erişimi alanlarında İran'a karşı mevcut ABD yaptırımlarını güçlendiren Kapsamlı İran Yaptırımları, Hesap Verebilirlik ve Elden Çıkarma Yasası'nı kongreden geçirdi (“Fact Sheet”, 2012). Aynı yıl Haziran ayında ABD bu kez, Rusya, Çin ve diğer ülkelerin desteğini de alarak İran rejiminin o güne dek karşılaştığı en kapsamlı ve en sert uluslararası yaptırımları oluşturan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1929 (*Resolution 1929*, 2010) sayılı kararının alımında önemli rol oyanarak uluslararası toplumu İran'ı damgalama konusunda birleştirdi. ILSA yaptırımları da George W. Bush başkanlığında birkaç kez uzatılırken 2006'da Libya'nın yaptırım listesinden çıkarılması üzerine ISA adını aldı (Katzman, 2022, s. 11) ve 2016'da 10 yılına uzatıldı (“Extension of Iran Sanctions Act passes U.S. Congress”, 2016).

Teorik bölümde bahsettiğimiz üzere, Nissen'den farklı olarak Smetana vaka analizlerinde “damga gücü” olarak adlandırdığı kavramla damganın güç ile olan ilişkisini de irdeleme imkânı bulur. Örneğin, İran vakasında UAEK'nın nükleer faaliyetlere ilişkin izleme ve gözlemleri temelde teknik faaliyetler olmasına rağmen, UAEK Yönetim Kurulu'nun İran davasını BM Güvenlik Konseyi'ne iletme kararı doğası gereği politiktir. Bu durumun yaşanmasında kurumun yönetim kurulunda İran'ın lehine kararlar verebilecek Bağlantısızlar Hareketi'nden yahut “gelişmekte olan” ülkelerden gelen üyelerin “gelişmiş” sanayi ülkelerine göre daha az oranda olması etkilidir. Bu eşitsizlik, Nükleer Silah Sahibi ülkelerin “uluslararası barış ve güvenliğe

tehdit oluşturan” eylemleri tanımlama yetkisine sahip olan BMGK’da daimi üyelik ve veto hakkıyla, yapısal olarak imtiyazlı olan “büyük güçler” konumunda olmalarıyla devam etmektedir (Smetana, 2020, ss. 154-155). Bu “yapısal güç”ün yanı sıra aynı kurumlar İran’ın kimliğini lekelemeye ve onu söylemsel pratikler üzerinden nükleer silah üretme niyetlerinde şeffaf olmayan, güvenilir bir kapalı kutu olarak yeniden üreten “üretken güce” sahiptirler. Kriz boyunca norm dayatmacılarının uyguladığı “zorlayıcı güç” ise, yaptırımlar, ABD ve İsrail’in askeri güç kullanma tehditleri ve hatta nükleer alanda faaliyet gösteren bilim adamlarının uğradıkları suikastlerle kendini göstermiştir (Smetana, 2020, s. 155).

4.1.3 İran’ın Damgayla Başa Çıkma Stratejisi

Bu bölümün ilk başlığında anlatıldığı üzere Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin İran’ı damgalamasına neden olan gelişmeler aslında başlangıcı İran’ın travmatik işgal ve dış müdahale geçmişine uzanan bir sürecin devamıydı. Bu süreklilik içindeki farklı dönemleri daha anlaşılır bir şekilde değerlendirebilmek için İran’ın damgalanmaya cevabını da iki aşamada ele almak daha doğru olacaktır. Bunlardan ilki, İran’da Musaddık darbesinden itibaren ortaya çıkan ABD karşıtlığının 1979 devrimiyle birlikte devlet kimliğinin önemli bir unsuru ve karşı damgalama stratejisinin lokomotifine haline geldiği dönemdir. Bu karşı damgalamanın ABD’de yarattığı tepki ise Soğuk Savaş’ın bitiminde İran’ı çevrelemek üzere bir strateji geliştirerek haydut devlet olarak damgalamaktı. İran siyasetinin karmaşıklığından dolayı bütün bu süreçlerin iç içe geçmiş olması ve zaman zaman aynı anda farklı stratejilerin izlenmesi, analizi zorlaştırmaktadır. Örneğin Rafsancani’nin ekonomik pragmatizmi öne çıkaran siyaseti İran’ın karşı damgalamasında bir kesinti gibi durmaktadır fakat dönemin gelişmelerine yakından bakıldığında İran’ın devrimci ideolojisinden ödün vermediği ve Hizbullah ve Hamas gibi en önemli iç grup ittifaklarını bu dönemde kurduğu görülmektedir. Rafsancani döneminde yaşanan bu gelişmeler daha sonra ABD tarafından “Haydut Devlet” damgasının sebepleri olarak sıralanmıştır. İkinci aşamada ise ABD’de özellikle 2001 sonrasında Bush yönetiminin İran’ı “Şer Ekseni”ni oluşturan haydut devletlerden biri olarak damgalamasına cevap olarak yürüttüğü red stratejisi ele alınmaktadır. Bu stratejiye göre İran Hatemi döneminde tüm dünyaya reform mesajı vererek uluslararası normları içselleştirdiği izlenimi verse de bir yandan İran’ın da terörün bir kurbanı olduğunu öne sürerek damgayı reddetme yoluna gitmişti. İran’ın damgayla başa çıkma

stratejisinde önemli bir nokta da Ayetullah Hamaney ve muhafazakar kanatla İran daima bir karşı damgalama söylemini sürdürürken kısmen Rafsancani ve büyük oranda Hatemi döneminde görüldüğü gibi İran'ın damganın reddini de bir strateji olarak sürdürmesidir.

4.1.3.1 Karşı Damgalama Stratejisinin Devlet Politikası Haline Gelmesi

İran, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'yi sömürgeci güçlere karşı adeta bir kurtarıcı gibi görmüştü fakat ABD'nin bu imajı Musaddık darbesindeki rolünün anlaşılmasıyla kısa sürede tersine döndü. Öte yandan 1906 Anayasa Devrimi'nden beri monarşiden kurtulmak isteyen kesimler, Şah'ı ABD'nin kuklası gibi görüyor ve zaman zaman ülkeyi fiilen ABD'nin yönetmesine varacak denli yoğun olan dış müdahaleye karşı giderek artan bir tepki gösteriyordu. Böylece İran Devrimi'ne giden süreçte gelişen karşı damgalama, devrimin ilk yıllarında liberal kadroların yönetimden tasfiye edilmesiyle İran'ın temel dış politika stratejisi haline geldi. Bu stratejinin baş aktörü ise 1953 darbesi sonrasında ülkedeki başlıca muhalif odak olan ulema sınıfıydı. Ulema arasından öne çıkan ve yaptığı konuşmalarla devrimin itici gücü olan Ayetullah Humeyni, devrime giden süreçte, işgal ve müdahalelerle yıpranmış İran halkının yabancılara duyduğu aşırı güvensizliği Batı karşıtı bir söylem inşa etmede kullandı ve böylece yabancılar, Pehlevi rejiminin iplerini elinde tutan kötü bir 'öteki' ile özdeşleştirildi (Gholizadeh ve Hook, 2012, s. 183). Humeyni'nin konuşmalarında kullandığı Farsça "yabancı" kelimesi "ghayr" yani kelimenin tam anlamıyla "öteki"ydi. Bu nedenle, Humeyni yabancıardan veya yabancı kontrolünden bahsettiğinde, doğal olarak ötekilik çağrışımlarına başvuruyordu. Humeyni'nin temelde Batı karşıtlığından ve ezenler/ezilenler gibi dikotomilerden türeyen bu muğlak "öteki" tanımı iç siyasete dönük olarak İran'ın parçalanmış muhalefeti için kitlesel bir çekicilik sağladı (Gholizadeh ve Hook, 2012, ss. 184-185). Böylece Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde gelişen Şii-İslami hareket, Monarşi karşıtı liberaller ve Halkın Mücahitleri gibi o dönemde sol çizgide olan aktörlerle birlikte 1979'daki devrimin lokomotifi olurken, devrim sonrasında Ayetullah Humeyni etrafında toplanan devrimci kadrolar diğer fraksiyonları eleyerek bütün gücü elinde topladı. Bu elemde ABD karşıtı tutumun galip gelmesini işaretleyen rehine krizi önemli rol oynadı.

Devrimin ilk aylarında, liberal eğilimli Mehdi Bazergan'ın hazırladığı Anayasa taslağı üzerinde yönetimde laik-demokratik ilkeleri savunan gruplar ile İslami kurallara uygunluğu savunanlar arasında gerilimin giderek tırmandığı bir noktada Başkan Carter'ın ülkeden kovulan Şah'ın kanser tedavisi için ABD'ye girmesine izin vermesi, 4 Kasım 1979'da -sonradan "İmam'ın İzinde Müslüman Öğrenciler" adını alan- 400 üniversite öğrencisinin ABD Büyükelçiliği'ni işgal etmesiyle başlayan rehine krizini ateşleyen olaylardan biriydi. Bazergan'ın 1979 Ekim'inde ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezinski ile el sıkışırken çekilen fotoğrafları radikallerce kontrol edilen İran medyasında Amerikan etkisinin geri dönmekte olduğuna dair halka bir uyarı olarak yayınlandı (Baqer Moin, 2009, s. 213) ve büyükelçiliğin CIA tarafından karargah olarak kullanıldığına ve orada 1953 darbesini yeniden canlandırarak hükümeti devirme planlarının yapıldığına inanan öğrencilerin harekete geçmesinde (Abrahamian, 2017, s. 219) etkili oldu. ABD'nin Şah'ı teslim etmesi talepleri karşılanmayan öğrenciler büyükelçilik evrakını yaktı ve 52 ABD'li diplomatı 444 gün boyunca rehin tuttu. Rehine krizi, radikallere istediğini verdi; işgali kaldırmak için bulunduğu girişimlerden hiçbir sonuç alamayan Mehdi Bazergan krizin ilk günlerinde istifa ettirildi ve siyasette üstünlük radikal grupların eline geçti. Bu durum, karşı damgalama stratejisi ile iç siyasette elde edilen ideolojik zaferlerin tipik bir örneğidir.

Humeyni'nin kriz sırasında ABD için kullandığı "Büyük Şeytan" tabiri Pehlevi idaresinin son yıllarındaki gidişattan memnuniyetsizlik duyan İranlıları derinden etkiledi ve onların hissiyatını günümüzde bile etkileri süren güçlü bir sembolle ifade ederken (Beeman, 2008, s. 119) "devrimi ortadan kaldırmaya çalışan" ABD'ye karşı tutumları devrim taraftarlarını birleştirdi. Bu olayın rüzgarıyla yapılan anayasa referandumunda Humeyni'nin Velayet-i Fakih doktrinini temel alan Anayasa yüzde doksan dokuz evet oyuyla kabul edildi. Anayasa'nın 152. maddesinde İran'ın yeni dış politikasının: "Her türlü tahakkümün reddedilmesi, ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, tüm Müslümanların haklarının savunulması, hegemonyacı süper güçlerle bağlantısızlık ve tüm savaşımayan devletlerle karşılıklı barışçıl ilişkilerin sürdürülmesi" (Maloney, 2002, s. 103) üzerine kurulu olduğu belirtiliyordu. Bu maddelerin ortaya çıkışında etkili olan ve önceki bölümde anlatılan tarihsel arka plana bakıldığında İran'ın dış politika vizyonunda, 19 ve 20. yüzyıllarda yaşanan toprak kayıpları ve işgallerin yarattığı *ressentiment* duygusunun ve ontolojik güvensizliğin etkili olduğu açıktır. Bu

yıllarda dini elitin şeytanlaştırma terminolojisinde “bütün sorunların kaynağı” olan ABD, “Tanrı’nın düşmanı, İslam’ın düşmanı ve insanlığın düşmanı” “Büyük Şeytan” iken, Irak “Büyük Şeytan’ın Şeytanı” idi. Sovyetler Birliği “Kızıl Şeytan” ve “İkinci Şeytan” olarak görülürken “Küçük Şeytan” olarak anılan Fransa dışında ABD’nin Batı Avrupalı müttefiklerine de şüpheyile yaklaşıyordu. Humeyni’nin şeytanlar galerisinde Britanya ise yerini “emperyalizmin yaşlı kurdu” olarak almıştı (Geldenhuy, 2004, s. 127).

Rehine kriziyle birlikte ABD ile ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini düşünen liberal kanat tasfiye edilirken tam bağımsızlık söyleminin uzantısı olan “Ne Doğu, Ne Batı, İslam Cumhuriyeti” sloganı İran’ın devrimin ilk yıllarındaki dış politikasını belirledi (Behrooz, 1990, s. 13). Böylelikle İslami devrimci kadrolar, Batı blokundan ayrılırken tüm dünyaya Sovyetler Birliği’nin otoritesini de kabul etmeyeceklerine dair bir mesaj vermiş oluyordu. Köktencilerden oluşan Devrim Konseyi, İran’ın ne pahasına olursa olsun anti-emperyalist, bağımsız duruşundan ödün vermemesi gerektiğini düşünüyordu, bunun için de ABD ile ilişkiler tamamen koparılmalıydı (Menashri, 1990, s. 167). Bu doğrultuda İran derhal NATO’nun Ortadoğu’da SSCB’ye karşı 1955’te kurulan kolu olan Merkezi Antlaşma Teşkilatı üyeliğinden çıkıp Bağlantısızlar Hareketi’ne katıldı. SSCB ile yapılan 1921 anlaşmasıyla birlikte Pehlevi yönetiminin İsrail ve Güney Afrika ile olan tüm anlaşmalarını reddederek bu ülkelere açıktan karşıtlığını ilan etti (Maloney, 2002, s. 103). Bunların yanında 1959 tarihli İran-ABD Savunma Anlaşmasıyla birlikte ABD ile olan tüm savunma ve silah anlaşmalarını iptal etti. Filistin’in yeniden kurulabilmesi için ortadan kaldırılması gereken İsrail, İran İslam Cumhuriyeti tarafından gayrimeşru bir devlet olarak görülüyordu, bu nedenle Yahudi devleti ile, başta petrol ticareti olmak üzere tüm ticareti yasakladı, İsrail’in İran’daki eski misyonunu Filistin Kurtuluş Örgütü’ne devrederek İsrail ile diplomatik ilişkilerini tamamen kesti. Dahası, İsrail’i tanıyan Mısır, Ürdün, Fas ve Tunus gibi Arap devletlerine karşı düşmanca bir tavır takındı (Geldenhuy, 2004, s. 119). Bunlar, İran İslam Cumhuriyeti’nin artık Batı blokunun karşısında yer alan *ayrı bir şeref* sistemine dâhil olduğunu netleştiren uygulamalardı.

1980 yılında Radyo Tahran’dan yayınlanan konuşmasında Humeyni, “devrimimizi dünyaya ihrac etmek için canla başla çalışmalı (...), dünyaya ideolojimizle meydan okumalıyız” (“Khomeini”, 1980, s. 22) derken, “Doğu yahut Batı süpergüçlerinin

pençelerinden kaçmak için savaşılan tüm hareketlere, cephelere ve gruplara” desteğini bir kez daha tekrarlıyordu. Humeyni bunlar arasında Filistin, Lübnan ve Sovyet işgali altındaki Afganistan’ı zikrediyordu. Böylece İran tüm dünyaya, sistemin hakim normlarına artık itibar etmediğini, bağımsızlığının “şeref madalyonu” olarak kendi değerler sisteminden ödün vermeyeceğini ve bu ideolojiyi paylaşan diğer aktörlerle bir *iç grup ittifakı* içinde olduğunu ilan ediyordu. İran böylece İsrail ve ABD karşıtlığı üzerinden kurduğu *ayrı şeref sistemini* Lübnan’da Hizbullah, Filistin’de Hamas başta olmak üzere belli grupları mobilize etmede işlevsel kıldı. Bu mobilizasyonun mümkün olabilmesinde İran’ın zengin hammadde kaynaklarına sahip olması etkiliydi.

Hizbullah’ın gerek fikri gerek askeri altyapısı İran Devrimi’nin ideolojik temelleriyle yakından alakalıdır. Dini eğitim için seçilen Lübnan Şii geleneksel olarak Irak’ın Nefes kentine giderdi. Fakat 1970’lerin sonunda İran devriminin ayak sesleri güçlendikçe yabancı Şii Irak’ta istenmez olmuştu. Böylece Hizbullah’ın kuruluşunda önemli rol oynayacak Abbas el-Musavi, devrimci fikirlerle Lübnan’a döndüğünde Bekas Vadisi’ndeki Baalbek’te tıpkı Nefes gibi bir dini havza kurdu ve geleceğin Hizbullah Lideri Seyit Hasan Nasrallah’ı burada yetiştirdi (Norton, 2009, s. 31).

1982’de İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi üzerine Lübnan’daki Şii gruplar giderek radikalleşti ve İran’dan aldığı mâli ve askeri destekle Hizbullah, silahlı bir direniş örgütüne dönüştü. İşgal sırasında arabuluculuk yapmak üzere Lübnan’a gelen ABD askerleri ve İran destekli Hizbullah bu süreçte karşı karşıya geldi. 1983 ve 1984’de iki ABD Büyükelçiliği’ne Hizbullah tarafından düzenlenen intihar saldırılarında 241 ABD askeri öldürüldü. Hizbullah 1982’den itibaren ABD’nin Lübnan’daki siyasi ve askeri varlığını sonlandırmak üzere Amerikalılarla birlikte başka Batılıları da kaçırdı. 1982 ile 1991 yılları arasında 21 ülkeden en az 96 kişi rehin alınmıştı (Kemp, 2010). Böylece, devrim sonrası İran’da karşı damgalama stratejisi, emperyalist güçlere karşı Hizbullah ve Hamas gibi örgütler üzerinden kurulan iç-grup ittifaklarıyla güçleniyordu.

İran, emperyalist güçler karşısında ezilenlerin yanında Hizbullah dışında Filistin’in bağımsızlık hareketinin öncülerinden Hamas ile de yakın temas içindeydi. İranlı liderler, 1991 yılında davet edildikleri Tahran’da Hamas liderlerine tam desteklerini sundu ve İran’da bir temsilcilik açma izni verdi. Sonraki yıllarda da İran’ın Hamas’a askeri ve lojistik desteği devam etti. Böylece devrimin ilk yıllarında İran devrim ihracı hayalini

devletler düzeyinde gerçekleştirememiş olsa da karşı damgalama stratejisinin uzantısı olan *ayrı şeref sistemini* bağımsızlık ve direniş söylemiyle ABD ve İsrail karşıtı grupların özdeşleşebileceği bir hale getirerek bölgedeki nüfuzunu arttırdı.

Devrimin hemen ardından 1980’de başlayan ve 8 yıl süren İran-İrak Savaşı, bu süreçte devrim ideolojisini güçlendiren ve halk arasında safları sıklaştıran bir etken oldu. Savaş boyunca Batılı aktörler tarafından açıkça desteklenen Irak karşısında destekten yoksun olmak İran’ın yalnızlığını ve Batı’ya dair tehdit algısını daha da arttırdı, öyle ki Humeyni İran-İrak savaşını “iki ülke ya da iki ordu arasındaki bir savaş değil, resmiyette görünmeyen bir uluslararası koalisyon ile tek millet arasındaki bir savaş” (Maloney, 2002, s. 15) olarak betimlemişti. Yaşanan çok sayıda can kaybıyla birlikte Şia’da önemli bir yer teşkil eden şehadet kavramı da devrim ideolojisindeki yerini güçlendirdi. 1979’da iç düzeni yeni İslami rejim ilkelerine uygun bir şekilde korumak üzere kurulan Devrim Muhafızları Ordusu, İran-İrak Savaşı ile birlikte ülke yönetiminde nüfuz sahibi oldu ve sonraki yıllarda gittikçe büyüyen yapısıyla gerek ülke ekonomisinde gerekse bölgesel operasyonlarda baş aktör haline geldi. İran-İrak savaşının gerek ideolojik gerekse askeri olarak yarattığı bu etki, takip eden süreçte İran tarafından karşı damgalama stratejisine yönelik olarak Hizbullah gibi aktörlerle iç grup ittifakları kurmada kullanıldı.

İran’ın devrim ihracı söylemi İran-İrak Savaşı’nın ateşiyle körüklenince Körfez’deki Arap ülkeleri bu durumdan etkilenmemek için savaşın kendi bölgelerine sıçramasına karşı bir savunma mekanizması olarak 1981’de Körfez İşbirliği Teşkilatı’nı kurdular (Ramazani, 2013, s. 49). İran’ı dengelemek üzere Irak’a sağladığı destekten dolayı ABD yoğun bir nefret ve düşmanlığın nesnesi haline gelirken içeride rejim bu düşmanlığı, ABD’nin İran için inşa ettiği sapkın kimliği tersine çevirmede kullanarak temellerini güçlendirdi. Hamaney, 1987 tarihli BM konuşmasında ABD’yi cinayetle ve halkına yalan söylemekle suçluyordu:

“Dün, ABD savaş gemileri İran ticaret gemisi İran-Ajr’a saldırdı. Dört kişiyi öldürdüler ve üç kişiyi yaraladılar. Gemiye el konuldu ve mürettebatı gözaltına alındı. Amerikan televizyon istasyonları dün ABD zırhlılarının bu gemiye, denize mayın döşerken ateş açtığını duyurdu, böylece her zamanki

gibi Amerikan halkına bir sürü yalan söylediler.” (“Key Quotes from Earlier U.N. Speeches”, 2013).

4.1.3.2 Rafsancani Dönemi

İran-İrak Savaşı, bir yandan İran’da rejimi ideolojik olarak güçlendirirken diğer yandan ülke ekonomisini fazlasıyla yıpratmıştı. Böyle bir zamanda yönetime gelen Haşimi Rafsancani, dış yatırımları ülkeye çekmek ve dünya ekonomisine adapte olmak üzere siyasette ideolojik tonlamanın azaltılıp pragmatizmin öne çıktığı bir politika izlemeye çalıştı. Humeyni’nin 1988’de vefat ederek sahneden çekilmesiyle birlikte Rafsancani dönemi, devrim ideolojisini inşa eden İslami radikaller ve daha geleneksel din adamları arasında süregiden rekabette ulusal çıkarları önceleyen pragmatizmin radikal devrimci ideolojiye hakim gelme çabasını işaretliyordu (Wunderlich, 2020, s. 107). Rafsancani’nin cumhurbaşkanlığına geldiği yıl olan 1989’da yapılan anayasa değişikliğiyle, dış politika kararlarını ideolojik iç politikadan ayırtırmak üzere, dış politikada karar alma yetkisi Yüksek Milli Güvenlik Konseyi’ne tanındı (Arjomand, 2009, s. 136).

Rafsancani’nin dış politika vizyonu her ne kadar savaş sonrası İran’ın ekonomik liberalleşme yönünde attığı adımların dünya siyasetine de yansıtacağını düşündürse de, 1989 yılında yaptığı bir konuşmada Rafsancani, devrimden on yıl sonra hala, Batı’nın sömürgeci ve hegemon güçlerinin yayılmacı emellerine körfezdeki polisi olarak hizmet eden Pehlevi yönetiminden farklı olarak kendilerinin Müslüman özgürlük savaşçıları olarak devrim ideallerine ve ilkelerine bağlı kaldıklarını belirtiyor ve yabancıların müdahalelerine karşı diğer bölge ülkelerini uluslararası toplum, İslam dünyası ve tüm insanlığın standartlarına uygun bir çerçevede, işbirliği içinde hareket etmeye çağırıyordu (Ramazani, 1990). Rafsancani’nin bu mesajı, ABD ya da diğer sömürgeci ülkeleri “yabancılar”, onlara karşı işbirliğinin norm çerçevesini ise “uluslararası toplum, İslam Dünyası ve tüm insanlığın standartlarına uygun” bir çerçeve olarak tanımlayarak ABD’nin “medenî ülkeler ve terörist devletler” olarak belirlediği “biz” ve “onlar” ayrımını ABD ve diğer dış müdahale odaklarını marjinalleştirerek tam tersine çevirmekte ve net bir karşı damgalama örneği vermekteydi.

İç siyasette radikallerin rejim ideallerine sadık kalınması yönündeki baskılarından dolayı Rafsancani döneminde normatif çerçevede ciddi bir değişiklikten söz etmek güç

olsa da Rafsancani'nin, dış politikanın uygulanışında ideoloji yerine jeopolitiğin ve pragmatizmin öncelenmesi için mücadele verdiği ve söylemin belli unsurlarının bu doğrultuda yenilendiği görülebilir. Bunun örneklerinden biri, devrimin “Ne Doğu Ne Batı” sloganı yerine kuzeyde Transkafkasya ve Orta Asya, güneyde ise Körfez ülkelerine yönelik hedef ve stratejilerini özetleyen “Hem Kuzey Hem Güney” sloganının geçmesidir (Ramazani, 1992, ss. 393-94).

1990'lara girilirken Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan yeni bağımsız devletler İran için yeni fırsatlar sunuyordu. Daha önce ABD destekli Merkez İşbirliği Örgütü yerine İran, Pakistan ve Türkiye'nin bağımsızlığının bir ifadesi olarak 1964'te kurulan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği örgütünün devamı niteliğindeki Ekonomik İşbirliği Örgütü, bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Müslüman cumhuriyetlerin katılımıyla (Ramazani, 1992, s. 407) İran için “dengeli bir ekonomik düzenin oluşumu ve Kuzey ile Güney arasında bir köprü kurmada yapıcı ve aktif bir rol” oynayacaktı. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın, Avrupa Birliği'ne benzer bir altyapı geliştirmesi gerektiğinde ısrarcı olan Turgut Özal'a karşılık Afganistan ve Filistin'deki acılara dikkat çeken Rafsancani, “bu, geniş bir İslami ailenin buluşmasıdır,” (Ramazani, 1992, s. 408) diyerek İran'ın saldırgan bir karşı-damgalama dili kullanmayı bırakmakla beraber bölgede Müslüman ülkeleri birleştiren *ayrı bir şeref sistemi* etrafında ilişkiler geliştirme isteğini göstermekteydi.

İran için aynı dönemde bu yeni fırsatlar kadar yeni tehditler de söz konusuydu. ABD iki Körfez savaşıyla İran'ın komşuları üzerinde nüfuzunu arttırdı ve İran sınırlarının hemen ötesinde askeri birliklerini yerleşik hale getirdi. Kuzeyde, Sovyet kontrolünün bitmesiyle Azeriler ve Ermeniler arasındaki çatışma gibi uzun zamandır baskılanan etnik çatışmalar yeniden alevlendi ve bu da İran toprak bütünlüğü için büyük bir tehdit demektir (Maloney, 2002, s. 111). İran bu yeni fırsatlar ve tehditler karşısında devrim ideolojisinin uzantısı olan İslamcı söylemini yumuşatma yoluna gitti. Rafsancani'nin, “diğer halkların kültürel ve dini değerlerinin yanı sıra toprak bütünlüğüne saygı” ve Körfez'in inşası için işbirliği (Ramazani, 1992, s. 394) çağrısı İran'ın devrimci ideallerinden sıyrılıp İsrail'e karşı Arap ülkeleriyle bölgesel ittifakı önceleyen pragmatist bir politikaya yöneldiği izlenimi yaratıyordu.

Devrimin ilk yıllarında Irak, Humeyni'nin devrim ihracı arzusunun doğrudan hedefi olmuştu, fakat 1991 yılında Irak'ta çıkan Şii ayaklanmaları sırasında Rafsancani, radikallerin Irak'a devrim ihracı siyasetini sürdürme baskısına rağmen ayaklanmalara askeri destek vermekten kaçındı. Böylece İran, Şiiilerin yanı sıra Kürtlerin de dâhil olduğu ayaklanmaların Irak'ta olası bir parçalanmaya yol açmasını engellemeye olduğu kadar Batı'yla ve Körfez ülkeleriyle gelişen ilişkilerini tehlikeye atmamaya çalışıyordu (Ramazani, 1992, s. 398). İran, kendisini dışlamayan ve Filistinliler için kabul edilebilir olan her türlü anlaşmanın İran için de kabul edilebilir olduğunu açıkladı (Parsi, 2005, s. 263).

Rafsancani'nin bu türden açılımlarına, dini lider Hamaney olmak üzere muhafazakarlardan farklı sesler ve tepkiler yükseliyordu. Öyle ki İran, Hamaney'in itirazı üzerine, Irak'a karşı oluşturulacak çokuluslu koalisyonu katılmadığı (Kaveh L. Afrasiabi, 1994, s. 69) gibi radikal muhafazakarlar arasında bu koalisyonu karşı Irak ile ittifak yapılması gerektiğini savunanlar olmuştur (Brumberg, 2001, s. 173). 1991'de, Kuveyt'i işgal eden Saddam Hüseyin'e karşı başlatılan Körfez Savaşı, Irak'ın İran için oluşturduğu tehdidi ortadan kaldıracak gibi görünüyordu. ABD Başkanı Bush'un "iyi niyetler iyi niyetleri doğurur" açıklamasına cevap olarak İran, iki ABD rehininin salınmasına yardım etti (Arjomand, 2009, s. 143) Savaş esnasında Irak'tan gelen yardım taleplerini geri çevirdi, Şii ayaklanmalarını desteklemekten kaçındı ve ABD'ye hava sahasını kullanma izni verdi. Böylece bir "pozitif tarafsızlık" siyaseti izlemiş gibi görünse de aslında daha çok ABD'ye yakın bir politika güdüyordu (Parsi, 2008, s. 142). Öte yandan iç siyasette radikallerin tepkileri Rafsancani'ye pek hareket alanı bırakmıyordu. 1990 Ekim'inde Kudüs'teki Tapınak Tepesi'nde gerçekleşen katliam üzerine, Ayetullah Hamaney başta olmak üzere İranlı yetkililer İsrail, Siyonizm ve Amerikan Emperyalizmini sert sözlerle kınadılar ve Tahran'da "Filistin'in İslami Kalkışması" adıyla, Batı Şeria ve Tunus'taki İslamcı hareketlerin liderlerinin katıldığı uluslararası bir konferans düzenlendi. Bu türden tepkiler, bir yandan içerideki radikalleri yatıştırma amacı güderken, diğer yandan da Saddam Hüseyin'in Arap dünyasında yükselen öfkeden faydalanarak İslami devrim önderliğini İran'ın elinden alması tehlikesini bertaraf etme amacı güdüyordu (Arjomand, 2009, s. 140). Bu vakada görüldüğü gibi, İran'ın devrim ideolojisiyle yarattığı şeref sistemini koruması, bölgesel rekabetin ve stratejik hesaplarının önemli bir parçasıydı.

1991 yılında ABD Dışişleri Bakanı George Baker'ın, İran'ın Yeni Dünya Düzeni'ne dâhil edileceği yönündeki açıklamaları İran'da radikallerin "Yeni Dünya Düzeni"ne yönelik sert tepkileriyle karşılaşınca ABD geri adım attı.(Arjomand, 2009, s. 144) Radikallerin bu tarz çıkışları İran'ın Batı ile ilişkilerini normalleştirmeye çalıştığı bu dönemde bir yandan da Hizbullah ve Hamas gibi grupları desteklemeye devam etmesiyle birleşince, dünyaya ikircikli mesajlar verilmesine neden oluyordu (Wunderlich, 2020, ss. 107-108). Nitekim ABD ve Körfez ülkelerinin İran'ın niyetlerine dair şüpheleri devam etti ve Bush yönetimi İran'ın Körfez'in güvenliği için önemini sık sık dile getirmesine rağmen Mart 1991'de imzalanan güvenlik planında İran dışarıda bırakıldığı gibi Körfez İşbirliği Teşkilatı artı Mısır ve Suriye'den oluşan ülkelerin imzaladığı Şam Bildirisi'ne de dâhil edilmedi (Ramazani, 1992, s. 403). İran aynı yıl İsrail ile Filistin, Lübnan, Suriye ve Ürdün'den oluşan Arap ülkeleriyle bir barış sürecinin temellerini atmak üzere toplanan Madrid Konferansı'na da davet edilmedi. Bu dışlamadan büyük rahatsızlık duyan Rehber Hamaney, Madrid konferansıyla aynı tarihlerde Tahran'da Hamas ve diğer reddiyeci örgütleri bir araya getiren bir konferansın gerçekleştirilmesine yeşil ışık yaktı (Arjomand, 2009, s. 144). Böylece İran, belirginleşen İsrail-Arap yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlıkla, İran'ın vizyonunu paylaşan Filistin ve Şii grupları desteklediği daha agresif bir bölgesel politikaya yöneldi (Parsi, 2005, s. 264).

1993 yılının Mayıs ayına gelindiğinde İsrail lobisinin ABD dış politikasındaki etkisiyle Clinton Başkanlığında devreye girecek olan "çifte çevreleme" politikası Rafsancani'nin radikallere karşı elini tamamen zayıflatacaktı (Arjomand, 2009, s. 144). Oslo Anlaşması'nın imzalandığı gün olan 14 Eylül 1993'te Başkan Rafsancani, FKÖ'yü "Filistin halkına ihanet etmekle" suçladı ve tarihi barış anlaşmasının imzalanmasının..." Dünyadaki İslam milletleri arasındaki bölünmelerin sakatlayıcı sonucu olduğunu" belirtti. Rafsancani, FKÖ liderlerinin ve Ürdünlü liderlerin "İsraili liderlerle aynı masada oturmayı" kabul etmelerini kınadı ve İsrail'e karşı bilindik "cihat" çağrılarını tekrarladı (Parsi, 2005, s. 264). Buna karşılık ABD, Tahran'ın düşmanca tavrını anlamaya ve daha geniş çaptaki bölgesel barış ve güvenliğe ciddi bir tehdit olarak gördüğünü açıkladı (Geldenhuis, 2004, ss. 119-120). İran, anlaşmanın, 1948 mültecilerinin hakları, İsrail'in Kudüs'ü ilhakı, Batı Şeria'daki yerleşimlerin sürekli olarak genişlemesi ve İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali gibi meselelere bir çözüm

sunmaması itibariyle İsrail ve Araplar arasında hakiki bir barış getirmekte başarısız olduğu kanaatindeydi (Hooglund, 1995, s. 88).

İran bu tarihten itibaren bölgedeki direnişçi Filistinli gruplara ve Hizbullah'a olan desteğini arttırdı. 1993-1996 arasında İsrail'in ABD büyükelçisi olan İsrailli diplomat Rabinoviç'e göre, İran'ın faaliyetlerinin uluslararası teröre evrilmesi 1994 yılında İsrail'in Buenos Aires büyükelçiliğine ve Arjantin'deki Yahudi Merkezi'ne yapılan saldırılarla olmuştu. Diplomata göre bu saldırılar Lübnan'da Hizbullah lideri Abbas Musavi'nin öldürülmesine ve bir Hizbullah kampına saldırı düzenlenmesine karşılık gerçekleştirilmişti ve İsrail'in Lübnan'da Hizbullah'a karşı hareketlerinin cezasız kalmayacağına bir göstergesiydi (Parsi, 2005, s. 265).

Dolayısıyla Rafsancani'nin gerek bölgesel gerekse dünya siyasetinde ekonomik kalkınma ve bölgesel denkleme dâhil edilme hedefiyle ideolojinin etkisinden arındırılmış pragmatik hamleler yapma çabasının iç siyasette radikallerin sert tepkileriyle ve farklı ajandalarıyla baltalandığı görülmektedir. Humeyni'nin vefatından sonra İran'da Hamaney-Rafsancani ekseninde pragmatizm ve ekonomik yeniden inşa ve ideoloji ve mobilizasyon arasında bölünen ikili liderlik (Arjomand, 2009, s. 137) nedeniyle devlet kimliğinin bir çekişmeye konu olması, uluslararası strateji üzerinde de etkili olmuştur. Radikallerin bu tepkileri, karşı damgalama mesajının dış dünyaya Rafsancani'nin pragmatist açılımlarını bastırarak ulaşmasıyla sonuçlanmıştır.

İsrailli bir diplomatın gözünden İran'ın uluslararası teröre geçişinin Rafsancani döneminde gerçekleşmiş olması, ABD'nin olayları yorumlama biçiminde İsrail'in etkisi düşünüldüğünde, güvensizliğin, cezalandırmanın ve yaptırım kararlarının arka planını netleştirmektedir. Halliday'e göre İran tüm devrimci rejimler gibi diplomatik iletişim ve devrimci cazibeyi bir araya getiren "ikili bir politika" izlemekte, çift sesle konuşmakta ve tutarlılığı ertelemektedir. Humeyni döneminde dahi İran, Rafsancani dönemindeki gibi bir yandan dış bağlantılarını güçlendirmeye çalışırken bir yandan da dış dünyaya kesintili fakat tekrar eden bir biçimde meydan okuyordu (Halliday, 1994, s. 311).

Devrim sonrası yıllarda İran'ın dış politikasını yönlendiren bu meydan okuma, önceki bölümde gördüğümüz üzere ABD tarafından İran için belli bir sapkın imajı inşa edilerek İran yaptırım ve ambargolarla neredeyse kesintisiz bir biçimde cezalandırılmıştır. Bu inşa sürecini oluşturan suçlamalar ve damgalanma karşısında İran yukarıda örneklerini

verdiğimiz karşı damgalama stratejisine başvurduğu gibi, özellikle reformist politikaların öne çıktığı anlarda damgayı reddetmiştir.

ABD'nin 1996'da ILSA yaptırımlarıyla İran'ı cezalandırmasının karşısında dönemin dışişleri bakanı Ali Ekber Velayeti'nin Birleşmiş Milletler konuşmasında özetlendiği üzere ABD'yi totalitarizm ve uluslararası hukuk üzerinden kanunsuzluğu yasallaştırmakla suçlaması, bu karşı damgalamaya örnek verilebilir:

Totalitarizmin hukukun üstünlüğü ile uzlaşmazlığının uluslararası sahnede tehlikeli tezahürleri oldu. İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik yıkıcı ve terörist faaliyetlere para tahsis etmek için yasanın çıkarılması ve imzalanması, artık istihbarat servislerinin gizliliğiyle sınırlı olmayan, ancak ABD tarafından pervasızca yasallaştırılan bu kanunsuzluğun en tehlikeli tezahürüdür. Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'nin Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından adam kaçırmayı onaylayan rezil kararı da dâhil olmak üzere, bu yasa ve benzeri hukuka aykırı davranışlar, çok tehlikeli bir eğilimi temsil etmektedir. Yasadışılığı kurumsallaştırma ve hatta yasallaştırma ve uluslararası yükümlülükleri göz ardı etme yönünde artan bir eğilimi göstermektedirler ("Key Quotes from Earlier U.N. Speeches", 2013).

Gerek İran-Irak savaşının ağır maliyeti gerekse yaptırımların etkisiyle İran'da ekonomik kriz giderek rejimin altını oymaya başlamıştı. ABD'nin bu tutumu İran'ı farklı ortak arayışlarına itti, ABD ile ekonomik ilişkiler arayışının yerini Avrupa Birliği ülkelerinin yatırımları alırken Rusya ve Çin gibi ülkelerle yeni köprüler kurulması hedeflendi.

ILSA yaptırımlarının beraberinde getirdiği ekonomik darboğaz sonucunda damgayla başa çıkma stratejisinin belirlenmesinde önemli bir etken olan maddi koşullarda yaşanan bu kötüleşme, bireysel özgürlükler, kadın hakları ve hukukun egemenliği gibi Batılı değerleri savunan ve medeniyetler çatışması yerine medeniyetler arası diyalogu tesis etmenin önemini vurgulayan liberal kimliğiyle (Abrahamian, 2017, s. 241) reformist siyasetin temsilcisi haline gelen Seyyid Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle birlikte İran'ın dış politika vizyonunda da bir kırılmayı beraberinde getirdi.

4.1.3.3 Hatemi Dönemi

Hatemi'nin gelişi, Clinton'ın ikinci döneminde Avrupa'dan yükselen seslerle birlikte İran'a karşı çevreleme politikasının başarısız olduğuna dair artan inançla paralel olmuştu. Bu durum, ABD'nin damgalama stratejisinde başarılı olamadığının da bir göstergesiydi. AB'nin bu tutumunda iki neden etkiliydi, birincisi, ekonomik ilişkilerin öncelenmesi, ikincisiyse, İran'ı izole etmenin onu daha da radikalleştireceğine dair yaygın görüştü. ABD bu doğrultuda damgalamada bir kesintiye giderek İran için bir normallik inşasına başladı. Bununla birlikte muhafazakarların Rafsancani'nin dışa açılma hamlelerini gölgeleyen saldırıları Hatemi'nin seçim kampanyasından itibaren gündemde olacaktı. Reformcu söylemiyle Hatemi, müesses nizamın temsilcisi ve muhafazakarların sokaktaki vurucu gücü olan Ensar-ı Hizbullah milislerince “ülkeyi Amerika'ya satmak istemekle” suçlanmış ve propaganda faaliyetleri fiilen engellenmişti (Oğuz ve Çakır, 2000, ss. 72-73). Böyle bir atmosferde Hatemi reform siyaseti için gerekli zemini yaratmak üzere iç dinamikleri de hesaba katarak dengeli bir tutum sergilemeye çalışıyordu. 1998 Ocak'ında Amanpour'a verdiği röportajda (“Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami”, 1998) Hatemi rehine krizini, “devrimin ilk günlerinde ABD ve diğerlerinin politikaları tarafından kendilerine dayatılan aşağılamalara ve eşitsizliklere karşı halkın haykırışı” olarak tanımlıyor, fakat devrim heyecanıyla yapılan bu eylemlerle, güncel İran'ın mantık çerçevesinde diyaloga açık konumu arasında bir ayırım yapıyordu. ABD dış politikasındaki en büyük kusurlardan birinin, “soğuk savaş zihniyetiyle yaşamaya devam etmeleri ve düşman algısı yaratmaya çalışmaları” olduğunu söyleyen Hatemi, İran'ın ABD karşıtı tutumunun tamamen ABD'nin İran'a karşı saldırganlığının bir sonucu olduğunun her fırsatta altını çizerek ABD'nin bir “kurban” değil “saldırgan” olduğunu vurgulamak suretiyle *nötralizasyona* başvuruyordu.

Hatemi'nin 1998'de BM'de yaptığı konuşma onun uzlaşmacı vizyonunun ana hatlarını yansıtmaktaydı. İran'ın geçmiş BM konuşmalarının aksine Hatemi doğrudan ABD'yi suçlayıcı bir karşı-damgalama dili kullanmamaya özen gösteriyor bunun yerine Doğu'yu ve İran'ın köklü medeniyetini ve kültürel zenginliğini överek “medeniyetler arası diyalogun, evrensel adalet ve özgürlüğün gerçekleşmesinin başlangıcı olabileceğini” (“Statement by H.E. Mohammad Khatami”, 1998) ifade ediyordu.

ABD'nin İran'daki reformistlerin güçleneceği umuduyla damgalamayı bıraktığı bu dönemde iki ülke arasındaki sıcak rüzgarlar bir süre daha devam etti. Fakat Hatemi'nin açıklamalarının ülke içinde yarattığı gerilim giderek tırmanırken reformcuları safdışı bırakmak üzere muhafazakarlarla işbirliği yapan Devrim Muhafızları Ordusu mensupları da ülke siyasetinde giderek daha fazla rol sahibi bir hale geliyordu (Wehrey ve diğerleri, 2009, s. XVI.). Öyle ki 1999 yılına gelindiğinde ülke içinde yükselen öğrenci isyanlarına karşı Devrim Muhafızları'nın yirmi dört üst düzey komutanı, “öğrenci kılığına girmiş riyakarlar ve düşmanlar”ın “benzin döktüğü” kargaşanın bastırılmamasını “daha fazla tolere etmeyeceklerini” bildirerek gözdağı vermişti (George Maschke, 1999).

Hatemi döneminde muhafazakarların bu baskılarına rağmen dünyaya ılımlı bir mesaj vermeye çalışan İran, 2000'lere girilirken, nükleer faaliyetlerinin kitle imha silahları üretmeye yönelik olduğuna dair suçlamalar karşısında bu suçlamaların temelsiz olduğunu söyleyerek *uygulamalı redde* başvurdu, İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğunu öne sürerek *kınayanları kınadı* ve nükleer güçten arınmış bir Ortadoğu'yu savunarak Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nu düzenli olarak teftişe davet ettiklerine dikkat çekti (Fairbanks, 2001, s. 452).

Terör destekçiliği konusunda da İran benzer bir tutum sergilemekte, kendisine yöneltilen bütün suçlamaları reddederken, sürgündeki İranlı muhalif silahlı grup Halkın Mücahitleri gibi İran'da çok sayıda suikasti üstlenen örgütlerin başka ülkelere desteklendiğini ve bu nedenle asıl kendisinin terör kurbanı olduğunu savunarak (Fairbanks, 2001, s. 452) damgayı reddetmekteydi. Öte yandan Tahran, Ortadoğu Barış sürecini sonlandırmak için terörist grupları desteklediğine dair suçlamalara karşı, şiddeti desteklediğini reddetmekte fakat terörün ne olduğunu sorgulamaya açarak gayrimeşru bir rejim olarak gördüğü ve tanımadığı İsrail'e karşı muhalefetini savunmakta (Fairbanks, 2001, s. 453) böylece *meşrulaştırıcı redde* başvuruyordu.

İran, Basra Körfezi'nde hegemonya kurmaya çalıştığı veya donanması ve silah kapasitesinin kıyı devletlerini tehdit ettiği yönündeki suçlamaları da reddediyor, kendisini tehdit eden ABD deniz varlığına karşı savunma yapmak için askeri birimlerini orada tutması gerektiğini (Fairbanks, 2001, s. 453) söyleyerek davranışını haklı çıkarıyor ve yine asıl kurbanın kendisi olduğuna dikkat çekiyordu.

11 Eylül 2001’de ABD’de ikiz kulelerin bombalanmasıyla yaşanan büyük şokun ardından İran saldırıya en büyük tepkiyi gösteren ülkelerden biri oldu. Öyle ki Cuma namazlarının alışıldık sloganı olan “Amerika'ya Ölüm”, başkanlık emriyle birkaç hafta süreyle askıya alındı (Ansari, 2006, s. 181). “Terörizme karşı mücadele”ye İran, ABD'nin Afganistan'da Taliban'a karşı yürüttüğü savaşa uçuş hakları vererek ve Kuzey İttifakı'nı destekleyerek katıldı (Rubin ve Batmanglich, 2008). Başkan Bush'un "teröre karşı savaş"ını Hatemi, dini liderin "şeytani fenomene karşı cihat” ifadesini alıntılıyıp İslam’ın ve İslami devrimin terörle ve şiddetle mücadelesinin altını çizerek destekledi (“Statement by the President Sayed Mohammad Khatami”, 2001). Bunlarla birlikte iki ülke ilerlemekte olan nükleer kriz nedeniyle gizli iletişim yollarını açık tuttu. Örneğin Hatemi 2003’te İsviçre büyükelçisi Tim Guldemann aracılığında ABD ile İran arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılmasına yönelik bir teklifte bulundu (Wunderlich, 2020, s. 109). Bütün bunlar, Hatemi döneminde İran’ın -en azından karar alıcıların bir bölümünün- karşı damgalamadan uzaklaştığının ve uluslararası normları içselleştirmeye daha yakın durduğunun göstergesiydi. Fakat Hatemi gerek ülke içinde reform ajandasını yürütür gerekse dışarıda ABD’ye ve dünyaya bu mesajları verirken iç siyasette muhafazakarların tepkisiyle karşılaşması (Haleh Esfandiari, 1999; Kinzer, 1997), dışarıda İran’ın reformist imajına gölge düşürüyor ve güvensizlik yaratıyordu. İran’ın bir haydut devlet olarak damgalanmasına sebep gösterilen davranışları da Hatemi dönemindeki ikili politikanın bir boyutu olarak devam etti. Hatemi döneminin bütün reformist açılımlarına rağmen bölgede Siyonizme karşı savaşan aktörlerin mücadelesini terörizm değil, İsrail’in devlet terörüyle mücadele olarak görülmesinin yarattığı derin normatif çekişme bunda son derece etkiliydi.

Böylece önce Rafsancani ve özellikle de Hatemi, İran’ın iç siyasetinde reformist bir ajandaya sahip olmakla birlikte dış siyasette rejimin temel ilkelerinden büyük sapmalar gösterememiş, İsrail’e karşı düşmanlık ve Filistin davasına destek gibi belli kırmızı çizgiler korunmuş, ABD ile güven tesis edilememiş, muhafazakar kadroların karşı damgalaması devam ederken uluslararası normları içselleştirmeye yönelik hamleler zayıf kalmış ve bu da ABD’nin cezalandırıcı tavrını sürdürmesine neden olmuştur.

2003 yılında, eski DMO üyelerinin pek çok şehir ve kent konseyinin kontrolünü eline geçirmesinden sonra, 2004 parlamento seçimlerinde Meclis’e giren 152 yeni üyenin 91’i DMO geçmişine sahip adaylardan oluşuyordu ve 34 eski DMO subayı hükümette

üst düzey pozisyonlara gelmişti. 2005 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ahmedinejad'ın yanı sıra yarışan üç aday da DMO ile bağlantılı kişiler olacaktı (Wehrey ve diğerleri, 2009, s. 77).

Bununla birlikte, Nükleer Silahsızlanma rejiminin ve Bağlantısızlar Hareketi'nin aktif bir üyesi olarak İran, gelişmekte olan ülkeler arasında nükleer enerjinin barışçıl kullanımı için öne çıkan aktörlerden biri olarak da görülmekteydi. Dolayısıyla, BMGK'nın beş daimi temsilcisi olan ABD, Rusya, Çin, Fransa ve Birleşik Krallık'a Almanya'nın eklenmesiyle sonradan P5+1 ülkelerini oluşturacak E3+3 ülkeleri "ahlaki girişimciler" (moral entrepreneurs) rolünü benimserken aralarında söylemsel ve politik tercih farklılıkları devam etmekteydi (Smetana, 2020, ss. 133-34) Fransa, İngiltere ve Almanya'dan oluşan E3 ülkeleri kınama ve yaptırımlar yoluyla İran'ı damgalarken nükleer aktivitelerini durdurmaya yönelik müzakerelere açık olduğu mesajını vererek geçmişteki gibi İran konusundaki tutumunun ABD'den farklılığını ortaya koyuyordu.

11 Eylül sonrası Afganistan'da sağlanan işbirliğinin, Amerika'nın İran'ı El-Kaide üyelerini desteklemek vb. eylemlerle suçlaması (Rubin ve Batmanglich, 2008, s. 3) üzerine bozulması ve Bush'un "Şer Eksenini" içinde İran'ı da zikretmesinden sonra İran'ın ABD'nin Irak'tan sonraki işgal hedefi olacağı yönündeki endişesiyle bu dönemde yaşadığı *ontolojik güvensizlik* hissi, muhafazakarların karşı damgalama söylemini daha da sertleştirirken reformist siyasetçileri de yeniden bu söyleme yaklaştırmış, ABD karşısında Rusya ve Çin gibi ülkelerle ittifaklarını güçlendirmeye yönelmişti. 2003 yılında ABD'nin kitle imha silahları barındırdığı gerekçesiyle Irak'ı işgali üzerine Rehber Hamaney'in nükleer silahların kullanımının haram olduğuna dair bir fetva verdiği ve ülkesindeki nükleer programın askıya alınması emrini verdiği iddia edilmişti. İran, AB ülkeleriyle 2003 yılında geçici bir nükleer anlaşma için görüşmelerde bulundu fakat beklentilerinin karşılanmaması üzerine geri adım attı. Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 2000 yılında ilk devlet gezisini düzenlediği ve enerji, madencilik ve turizm gibi alanlarda işbirliği içinde olduğu Çin ("China: Iranian President Khatami Visit", 2000) ise UAEK ile İran arasında arabuluculuk rolü üstleniyordu ("Khatami Meets with Chinese FM", 2004) ABDli karar alıcılar, haydut devletler arasına İran'ı da ekleyerek İran'ın BMGK yaptırımları ile cezalandırılması konusunda uluslararası bir konsensüs oluşturmayı amaçlamış fakat

George Bush ile daha da sertleşen Şer Ekseni söylemine rağmen İran'ı damgalama konusunda norm koyucular arasında fikir birliğini sağlayamamıştı.

Öte yandan, ABD'nin İran için sapkınlık imajı inşasına yönelik damgalayıcı söylemi devam etmekteydi. 2005 yılına gelindiğinde, İranlı yetkililerce UAEK'na gönderilen bir mektupta daha önce Hamaney'in verdiği fetvaya göndermede bulunularak İslami yasalara göre nükleer silahların geliştirilmesinin yasak olduğu ve İran'ın hiçbir zaman nükleer silah geliştirme girişiminde bulunmayacağı tekrarlandı (Eisenstadt ve Khalaji, 2011, s. 1). İran bu söylemiyle damgaya konu olan suçlamayı boşa çıkararak *uygulamalı redde* başvuruyordu. Bununla birlikte 2005 yılında daha önce santralin inşasında işbirliği yaptığı Rusya ile Buşehr Nükleer Santrali'ne nükleer yakıt gönderilmesine dair yeni bir anlaşma imzalanması gibi gelişmeler, ABD'li yetkililerin İran'ın nükleer silah üretme peşinde olduğuna dair endişelerini arttıracaktı (Walsh, 2005).

4.1.3.4 Ahmedinejad Dönemi –damganın reddi ve karşı damgalama

2005 yılında Ahmedinejad'ın yönetime gelişiyle İran'da, kimilerine göre “Üçüncü Devrim” (Eisenstadt ve Khalaji, 2011, s. 17) olmuş, kimilerine göreyse “yeni muhafazakarlar” (Ehteshami ve Zweiri, 2007) in siyasete hakim olacağı bir sürece girildi. Seçimi kazanmasında Rehber Hamaney'in yanı sıra Devrim Muhafızları Ordusu ve Besic'den aldığı desteğin de rolü olan Ahmedinejad kabinesinin yarısı, DMO ile ilişkili yahut savaş gazisi kimselerdi (Ehteshami ve Zweiri, 2007, s. 69).

Devrim ideolojisine sıkı sıkıya bağlı olan Ahmedinejad ile birlikte Hatemi döneminde esen reform rüzgarı tersine döndü. Ahmedinejad, “Amerika'sız ve Siyonizm'siz bir Dünya” adlı konuşmasında Humeyni'nin “ezen ABD” ve “ezilen Müslüman Dünyası” arasında kurduğu karşıtlığı sürdürüyor, ABD baskısıyla İsrail'in Filistin işgalini tanıyanların İslam ülkelerinin gazabıyla yanacağı uyarısında bulunuyordu (“Text of Mahmoud Ahmadinejad's Speech”, 2005). İran'ın *ayrı bir şeref sistemine* ait olduğunu vurgulayan bu karşı-damgalama söylemi, damganın reddiyle birlikte Ahmedinejad'ın izlediği politikalarda da kendini gösterecekti.

Ahmedinejad göreve gelir gelmez İran'ın daha önce askıya alındığı duyurulan nükleer programa yönelik girişimlerini yeniden başlattı. Ahmedinejad'ın dış politikaya dair ilk eylemlerinden biri olarak Tahran'ın İngiltere, Fransa ve Almanya'da görev yapan ve Hatemi döneminde İran'ın nükleer programında önemli roller üstlenen üst düzey

diplomatlarını değiştirmesi, nükleer meseleye dair yeni bir yaklaşımın habercisi olarak görüldü (“Iran recalls senior ambassadors”, 2005). Ahmedinejad, göreve geldikten birkaç ay sonra yaptığı ilk BM konuşmasında ABD’nin adını vermese de “nükleer silahları asıl kullananlar”ın Nükleer Silah Geliştirilmesinin nlenmesi Anlaşması (NPT) kapsamındaki yükümlülüklerini açıkça ihlal ederek, Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Anlaşması’nı imzalamaktan kaçınarak ve Siyonist işgal rejimini kitle imha silahları ile silahlandırarak, geçmişte yaptıklarına are bulmak şöyle dursun NPT’yi açıkça ihlal ettiklerini ve diğer ülkelerin barışlıl nükleer enerji üretecek teknolojiyi edinmelerini engellemeye çalıştığını söyleyerek (“Address by H.E. Dr. Mahmood Ahmadinejad”, 2005, s. 4) İran’ı suçlayanların bunu yapmaya yönelik ahlaki haklarının olup olmadığını sorgulamaya açmak suretiyle *nötralizasyona* başvuruyordu.

Ahmedinejad, terörizm suçlamaları karşısında da benzer şekilde İran İşlam Cumhuriyeti’nin terörizm ve kimyasal silahların asıl kurbanı olduğunu belirtirken Filistin’in işgaline dikkat çekiyor ve “devlet terörünün, terörle mücadele ettiğini iddia edenler tarafından desteklendiğini” ifade ederken *kınayanları kınıyor*, ve normatif iddiaları sorgulamaya açarak *meşrulaştırıcı redde* başvuruyordu. Ahmedinejad, tüm ulusların haklarını koruyabilmesi konusunda eşit bir duruş sahibi olmasına izin verilmesi ve bu konuda demokratik bir sürecin işlemesi gerektiğinin altını çiziyordu (“Address by H.E. Dr. Mahmood Ahmadinejad”, 2005, ss. 4-6).

Ahmedinejad döneminde İran’ın karşı damgalama stratejisini şiddetlendirmesinde, bir önceki dönemde devlet kimliği üzerinde reformistler ve muhafazakalar arasında yaşanan çekişmenin muhafazakalar lehine kazanılmış olmasının, artan petrol gelirlerinin yarattığı ekonomik rahatlamının ve Rusya ve Çin gibi ülkelerle ilerleyen iç grup ittifaklarının etkili olduğu söylenebilir. Bunların yanında, ABD’nin rejim değişikliği politikalarının yarattığı kadife devrim korkusu, rejimin ayakta kalmasına bir tehdit olarak görülüyor ve tepkiselliği daha da arttıyordu.

İran Merkez Bankası verilerine göre ülkenin 2005 yılında 36 milyar dolar olarak açıklanan petrol gelirleri iki yıl içinde 81 milyar dolara yükselmişti (şen, 2016, s. 263). Petrol gelirlerindeki bu artış, Ahmedinejad’ın karşı damgalama stratejisini güçlendiren önemli ayaklardan biriydi. Bu sayede İran, olası yaptırımların ağır ekonomik sonuçlarından sıyrılıp nükleer krizden kaynaklı eleştirilere kafa tutmak için gerekli alanı

ve yanında duran Çin gibi ülkeleri ödüllendirme imkanı buluyordu (Howard, 2007, s. XII).

Ahmedinejad dış politikada karşı damgalama stratejisini sürdürürken bir yandan da nükleer meselesini içerde Dini Lider Hamaney ile birlikte, İran'ın çıkarlarını satmakla suçladığı reformistleri damgalamak için kullanmıştır. Ahmedinejad'ın reformist politikaları güvenlikleştirdiği gibi nükleer meseleyi de İran'ın uluslararası haklarından mahrum bırakıldığına dair milliyetçi bir söylemle çerçevelemesi, başlarda halk nezdinde karşılık bulmuştur (Chubin, 2010). Fakat 2006-2010 yılları arasında İran'a uygulanan ağır yaptırımlar ve kötü yönetim sonucunda giderek bozulan ekonomik dengeler yüzünden halkın yoksullaşması, hoşnutsuzluğa ve giderek artan şiddetteki protestolara yol açmıştır. 2009'da Ahmedinejad'ın ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında yaşanan protestolar, bu hoşnutsuzluğun açık bir ifadesiydi. Protestolar siyasette reformist muhalifleri biraraya getiren Yeşil Hareket'te karşılık bulmuştu. Fakat yükselen protesto dalgası çok geçmeden bastırıldı ve Ahmedinejad'ın ikinci dönemi bu protesto dalgasının dış güçlerin komploları olduğu söylemleriyle rejim güvenliğinin tahkim edilmesiyle geçti. Karşı damgalamanın İran'da rejim güvenliğinin sağlanmasındaki rolünü, diğer kazanımlar ve maliyetlerle birlikte bir sonraki ana başlık altında inceleyeceğiz.

4.2 Libya

Libya'nın "haydut devlet" olarak tanımlanmasının temelleri 1980'lerdeki başkanlığı sırasında Ronald Reagan'ın Libya lideri Muammer Kaddafi için "kanun kaçağı" ifadesini kullanmasıyla atılmıştı (O'Sullivan, 2000). Libya'nın sonraki süreçte damgalanması, 1969 yılında bir darbeyle başa gelen Kaddafi'nin, Libya'yı dünya siyasetinde ABD'nin çıkarlarına ters düşecek bir ideolojiyle yönetmesinin sonuçlarıyla yakından ilgiliydi. 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığından sonra Batı bloku içinde yer almayı tercih eden Libya, 1969'dan itibaren Kaddafi'nin başka bir güç odağı kabul etmeyen liderliğinde radikal bir dönüşüm yaşamış, ABD ve diğer Batı ülkelerinin tepkisini giderek arttıracak pek çok karara imza atmıştı. Bu tepkiler 1986 yılında ABD'nin Libya'ya Kaddafi'yi devirme amaçlı bir hava saldırısında bulunmasına kadar ilerledi. 1988'deki Lockerbie faciası gibi olaylar yüzünden Libya'nın üzerindeki suçlamalar hafiflemek yerine daha da arttı, 1994 yılına gelindiğinde "tepkili" devletleri

tanımlayan makalesinde Lake, Irak ile birlikte Libya'nın cezalandırılması konusunda, yaptırımlarla desteklenen bir uluslararası uzlaşmanın sağlandığını belirtiyordu (Lake, 2009, s. 46).

Libya için bu sapkın devlet imajının inşasında, Kaddafi'nin radikal kararları ve sıradışı kişiliği pek çok malzeme sunmaktaydı. Libya'nın sömürgecilik geçmişi ve sonraki süreçlerde Batılı ülkelerin petrol çıkarlarını korumaya yönelik tasarlayıcı iç müdahaleleri, Kaddafi'nin bir karşı damgalama stratejisi geliştirmesine yol açmıştı. Libya'nın 1990'lardan itibaren ABD'nin haydut devletler listesinin baş sıralarında yer alması, ancak bu süreçlerin anlaşılmasıyla mümkündür.

4.2.1 Libya İçin Damga Bağlamı

Soğuk Savaş'ın büyük bir bölümünde ABD'nin Ortadoğu'daki en yakın iki müttefikinden biri olan İran'ın 1979 yılında gerçekleşen devrimden sonra ABD karşıtı bir konuma geçmesi, aynı yıl Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve OPEC'in giderek önem kazanması 1970'lerin sonunda bölgedeki güç dengelerini değiştirirken ABD'nin Ortadoğu'daki nüfuzunun azaldığı yönünde görüşlere yol açtı ve dünyanın her yerinde şiddet kullanarak Batı çıkarlarını tehdit eden hareketler yükselişe geçti. Bu grupları destekleyen ülkelerin başında ise İran, Suriye ve Libya geliyordu (Genugten, 2016, ss. 105-106).

İran'da 444 gün boyunca çözülemeyen rehine krizi gibi olaylar ABD için giderek artan bir *ontolojik güvensizlik* hissi yaratırken, Reagan yönetimi Libya'yı, "Amerika'nın, tarihin akışını değiştirme gücünü kaybettiği" görüşünü ortadan kaldırmak ve temsil ettiği normatif düzenin sınırlarını belirginleştirmek için uygun bir aday olarak görmüştü. İran ve Suriye daha büyük düşmanlar olmasına rağmen küçük nüfusu, az sayıdaki bölgesel müttefiki ve jeopolitik açıdan petrolün ötesinde bir öneminin olmayışı, ABD'nin güç gösterisi için Libya'yı, İran ve Suriye'ye göre daha az riskli bir yer haline getiriyordu (Genugten, 2016, s. 106).

4.2.1.1 ABD Büyükelçiliği Baskını ve İsrail Karşıtı Eylemler

ABD-Libya gerilimi, Kasım 1979'da başlayan İran İslam Cumhuriyeti'ndeki büyükelçilik baskınından bir ay kadar sonra, 2 Aralık'ta bir grup öfkeli Libyalı'nın Trablus'taki Amerikan büyükelçiliğini basıp yakmasıyla yeni bir aşamaya tırmanacaktı.

Bu olay üzerine ABD, 29 Aralık'ta Libya'yı terör destekçileri listesine aldı ve 1980 Şubat'ında güvenlik gerekçesiyle Libya'daki büyükelçiliğini kapattı (Abomo, 2019, s. 108). Aynı yılın Eylül ayında iki Libya savaş uçağı, uluslararası hava sahası üzerinde uçan bir ABD Hava Kuvvetleri RC -135 keşif uçağına başarısız bir saldırıda bulundu. Takip eden süreçte Kaddafi, *Washington Post*'ta yayınlanan açık mektubunda şu satırları yazıyordu:

Karşılaşma ve silahlı bir savaşın patlak vermesi, yasal olarak her an gerçekleşebilecek bir olasılık olabilir... Eğer bir savaş patlak verirse – ki bu ihtimal göz ardı edilemez – bu Amerika tarafından bize dayatılan bir savaş olacak (Abomo, 2019, ss. 108-109; Halloran, R., 1980).

Bu süreçte Kaddafi 1970'lerden itibaren yoğunlaşan İsrail karşıtı eylemlerini sürdürdü. Nisan 1981'de Libya rejiminin Lübnan sınırında İsrail ile olan çatışmalarında Filistinlilere yardım etmek için Lübnan'a gönderdiği için Sovyet yapımı Sam-9 füzeleri, İsrail tarafından imha edildi. Kaddafi'nin öfkesi, İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi ve Arapların, tekrarlayan direniş çağrılarına cevap vermemesiyle doruğa ulaştı. Kaddafi, Filistinlileri Lübnan'dan tahliye eden İsrail-Amerikan planını kabul ettikleri için tüm Arap hükümetlerini açıkça kınadı (Abomo, 2019, s. 110).

4.2.1.2 Sovyetler Birliği ile Yakınlaşma

Kaddafi'nin İsrail'in güçlenmesinin önüne geçme çabalarının bir sonucu da İsrail'in nükleer faaliyetlerinden rahatsızlık duyarak nükleer silah edinme isteğini dile getirmesiydi. Aslında nükleer silahlar konusunda Kaddafi çelişkili bir tavır içindeydi. 1969 devriminden kısa süre sonra Kaddafi'nin nükleer silah satın almak üzere yardımcısını Beijing'e gönderdiği rivayet ediliyordu. Öte yandan Libya 1975'te, daha önce monarşi rejimi altında imzalanmış olan 1968 tarihli NPT'ye bağlılığını ifade etmiş, 1981 ve 1984'te de nükleer enerjinin yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılmasından yana olduğunu belirtmişti (Metz ve diğerleri, 1989, s. 282). Bununla birlikte Libya, Sovyetler Birliği ile 300 megavatlık bir nükleer tesis ve araştırma merkezi inşa etme konusunda anlaşmıştı. Moskova'ya yaptığı devlet ziyaretinde Kaddafi, petrol ve doğalgaz, demir dışı metaller ve sulama alanlarında ek anlaşmalar imzaladı. Libya gelişmiş Sovyet silahları satın almaya devam etti. Temmuz 1981 'de iki Sovyet firkateyni Trablus deniz üssünü ziyaret etti.

Libya’da, 1970’lerin sonlarından başlayarak 1980’ler boyunca ciddi bir askeri genişleme yaşandı. Asker sayısı 1975'te 22.000’den 1983'te 85.000'e yükseldi ve Libya, Afrika ülkeleri arasında nüfusa oranla askeri harcamaların en yüksek olduğu ülke oldu. Bu rakamların, Libya'nın mütevazı askeri kuvvetlerinin ihtiyaçlarına oranla çok fazla olması, Kaddafi'nin ulusal savunma dışında amaçlar peşinde koştuğuna, Sovyetler Birliği'nin Afrika’da müdahale ettiği diğer noktalara silah sevkiyatını Libya üzerinden yaptığını dair şüphelere neden oldu (Metz ve diğerleri, 1989, s. 230).

St. John’a göre, aslında Sovyet-Libya ilişkilerinde ideolojik bir ortaklıktan söz etmek güçtü, aksine, devrimci yönetimin popülizm, İslamcılık ve Arap Milliyetçiliğiyle şekillenen ilk yıllarında Sovyetlere karşı ideolojik bir antipati söz konusuydu. 1975’te Libya’nın Sovyetler Birliği’ne askeri üs açma izni vermesine dair haberlere Kaddafi, Libya’nın Sovyetlerle ideolojik değil, ticari bağlara sahip olduğu yönünde cevap vermişti (St John, 1982, s. 134). Libya’nın Arap Devletleri ile Filistin meselesi konusunda kurmaya çalıştığı *ayrı şeref sistemi* ve Afrika ülkelerini İsrail’e karşı örgütleme çabalarında ABD normatif düzenine meydan okurken benzer motivasyona sahip bir büyük güç olarak Sovyetler Birliği, silah tedariki ve farklı alanlarda ticari ilişkilerle Libya için bir kaynak niteliği taşıyordu. Kaddafi’nin sık sık Amerika’nın Arap milletinin baş düşmanı olduğunu söylerken, “Siyonizmle mücadelenin ABD ile mücadele olduğunu” belirtmesi, (St. John, 2001, s. 69) bu meydan okumanın açık göstergesiydi.

4.2.1.3 Reagan Dönemi: Terör Suçlaması, Damgalama ve Bingazi’nin Bombalanması

Bu rahatsızlık giderek tırmanırken, Kaddafi için *sapkınlık inşası* da hız kazandı. 1981’de ABD yönetimi, bazı yetkililerin Kaddafi'nin Başkan Reagan ve üst düzey ABD’li yetkilileri öldürmek için bir suikast timi tuttuğu iddiasıyla çalkalanırken Kaddafi bu iddiaları sert bir dille reddedecekti¹⁵. Başkan Reagan, ABD medyasında “dünyanın

---

¹⁵Bkz.(Abomo, 2019, ss. 110-111)1987’de New York Times’ta çıkan bir makalede, bazı görev gücü üyelerinin bu suikast timi ile ilgili söylentilerin dönemin Merkezi İstihbarat Direktörü William J. Casey tarafından uydurulduğu yönündeki şüphelerinin olduğundan bahsedilmektedir. Yetkililerden biri şöyle der

en tehlikeli adamı” (“Kaddafi: The most dangerous man in the world?”, 2021) ve “Sovyet yıkıcılığının bir üssü” olarak sunulan Kaddafi’nin radikal siyasetine karşılık olarak bir dizi hamlede bulundu.

Kaddafi’nin uluslararası hedefleri yalnızca Arap ve Afrika Devletleri ile sınırlı kalmamış, 80lerde Latin Amerika, Karayipler ve Asya’da hükümet karşıtı eylemleri ve isyancılara askeri eğitim, silah ve para sağladığı, Pakistan ve Bangladeş’te Müslüman azınlıkları desteklediği rapor edilmişti (Metz ve diğerleri, 1989, s. 92). Kaddafi’nin, Arap dünyasının, Müslüman dünyanın ve hatta Üçüncü dünyanın lideri olma yönündeki abartılı iddialarının önündeki en büyük engel ise Amerika’ydı (Sicker, 1987, s. 127). Kaddafi Sovyetler Birliği ile ideolojik bir ortaklığı inkâr etse de, ABD karşıtı hareketleri desteklemesi ABD’ye açıktan bir meydan okuma anlamına gelirken, ABD’yi Sovyetlerle yakınlaşması ABD için son derece rahatsız ediciydi. 1988 yılında yayınlanan bir makaleye göre, Muammer Kaddafi hükümeti, Libya’nın resmi kurumları tarafından desteklenen terör eylemleriyle kesinlikle 'devlet suçu' işlemişti. Fakat bu eylemler, Batılı eleştirmenlerin öne sürdüğü kadar sık veya sistematik değildi ve Kaddafi’nin damgalanmasına yol açan şey, Libya’nın suçlarının gerçek ciddiyetinden çok, Kaddafi’nin zayıflığıydı (Jenkins, 1988).

Böylece ABD dış politika dilinde Kaddafi’nin terör destekçiliği, “Sovyet kuklası” olmasıyla birleştirildi ve kurulan bu *saldırganlık bağlantısı* üzerinden üretilen sapkın imajını, bir damgalama aracı olarak diplomatik yaptırımlar takip etti. Washington’daki Libyalılar Bürosu kapatıldı ve 27 Libyalı diplomat, uluslararası terörü destekledikleri gerekçesiyle ülkeden çıkarıldı (Gwertzman ve Times, 1981). 1981’de Başkan Reagan’ın ülkedeki 1500 ABD vatandaşını geri çağırması gerilimin daha da tırmanacağını habercisiydi (Simons, 1996, s. 319). Böylece ABD, Soğuk Savaş’ın *biz ve onlar* ikiliğinde Sovyetler Birliği’nin yanında gördüğü Libya’yı “Sovyet kuklası ve uluslararası bir parya” (J. Wright, 1981, ss. 13-17) olarak *etiketleyip* terör destekçisi olarak *stereotipleştirdi* ve Libya’yı uluslararası sistemden izole ederek *ayrıştırmak* için

---

“ABD hükümetinin büyük bir terör tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ortaya attık. Hepsi de tamamen uydurmaydı.” (Hersh, 1987).

harekete geçti. ABD'nin baskısı altında, birçok Afrika ülkesi Libya ile diplomatik ilişkileri bozdu. Bu damgalama politikası, ABD ile ortak bir normatif düzene ait olan Avrupa'da da uygulandı. Örneğin İtalya'ya Libya devlet ziyaretlerine izin vermemesi ve askeri yedek ekipman satışını durdurması için baskı yapıldı (Abomo, 2019, s. 111). İngiltere ise Libya'nın İrlanda Cumhuriyet Ordusu'na silah tedarik etmesi ve Kaddafi'nin İngiltere'nin Akdeniz'deki sadık müttefiki Malta'daki sosyalist yönetimin Kaddafi'ye askeri üslerini açmasından duyduğu endişe (Genugten, 2016, ss. 114-115) gibi nedenlerden rahatsız olmakla birlikte sürece tepki vermekte temkinli davranıyordu. Fakat 1984'te Londra'daki İngiltere Büyükelçiliği önünde toplanan Libya'lı muhaliflere büyükelçilikten ateş açıldığı sırada 25 yaşındaki polis memuru Yvonne Fletcher'ın hayatını kaybetmesinden sonra İngiltere, Libya ile diplomatik ilişkilerini kesti, Londra'daki Libya Halk Bürosu kapatıldı, Libya'ya silah satışı durduruldu (Genugten, 2016, ss. 113-114).

Libya'nın 70li yıllardan itibaren giderek ABD karşıtlığına evrilen politik tutumu ABD'nin ülkedeki petrol şirketlerine de yansımış, Exxon, Mobil gibi şirketlerin 1980'lerin başında Libya'dan çekilmeleriyle (Friedman, 1981) Ulusal Petrol Şirketi'nin petrol endüstrisindeki payı artmıştı. Buna karşılık ABD'nin damgalama siyasetine yeni yaptırımlar eklendi, 1982'de Libya'dan petrol ithalatına ambargo konuldu ve teknoloji transferi yasaklandı. Ronald Reagan 1986'nın ilk aylarında tüm Amerikan şirketlerinin Libya'dan çıkmalarını istedi (Metz ve diğerleri, 1989, s. 87). Bu ambargonun sonuçları, Libya'da petrol çıkarılmasında büyük önem taşıyan ABD'nin sağladığı teknik altyapının da ortadan kalkacağı anlamına geldiğinden, Libya için özellikle ağırdı (Zoubir, 2002, s. 33). Çok geçmeden Kaddafi'nin, Saddam Hüseyin gibi kitle imha silahları geliştirme açlığı içinde olduğu ve buna karşı çıkılması gerektiği iddiası yayıldı: *Sunday Times*'in haberine göre Kaddafi “dev bir zehirli gaz deposu” inşa ettiriyordu (Simons, 1996, s. 64). Kaddafi'nin “atom bombası üretme planları” ise çok daha önce, 1980 yılında, yazarların Kaddafi'nin şehri rehin alabilmek için New York'ta üç megatonluk bir bomba üretmeyi ve gizlemeyi başardığını kurguladığı “Beşinci Atlı” adıyla yayınlanan apokaliptik çoksatar romanla kitlelere sunulmuştu (Dickey, 2009).

1980'lerin ortasında Mısır, Tunus ve Cezayir'deki isyanlarda ve Kopenhag, Roma gibi Avrupa başkentlerinde gerçekleşen terör saldırılarında Kaddafi'nin parmağı olduğu

iddiaları terör destekçiliğinin binbir çeşidine dair iddialarla birlikte havada uçuşurken Kaddafi'nin Libya'sının *Parya* statüsü ve rejimin yıkılmasının gerekliliği de perçinleniyor (Simons, 1996, ss. 324-325), bu algı yalnızca söylem düzeyinde kalmayıp somut adımlarla da destekleniyordu. Bu damgalama süreci, 1986'nın ilk günlerinde Reagan yönetiminin Libya ile her türlü ticareti ve diğer bazı işlemleri yasaklayan ("Executive Order 12543—Prohibiting Trade and Certain Transactions Involving Libya", 1986) ve Libya'nın ABD'deki tüm varlıklarını bloke eden ("Executive Order 12544—Blocking Libyan Government Property in the United States or Held by U.S. Persons", 1986) iki kararname yayınlamasıyla devam etti.

Böylelikle giderek bir damgalama ve karşı damgalama sürecine dönüşen olaylar silsilesi, 1986'da, ABD'nin, Berlin'de ABD teknik servis elemanlarının müdavimi olduğu bir gece kulübünde bomba patlatılması olayından Kaddafi'yi sorumlu tutarak başlattığı "El Dorado Kanyonu" operasyonu ile Trablus ve Bingazi'yi havadan bombalamasına kadar vardı. ABD'nin Libya'ya yönelttiği suçlamanın yargısız ve orantısız infazının sonucunda Kaddafi'nin üvey kızının da aralarında bulunduğu pek çok sivilin hayatını kaybetmesi, operasyonun doğrudan Kaddafi'yi öldürmeyi hedeflediğini düşündürmektedir (Zoubir, 2002, s. 33). Zoubir'e göre bu saldırılar, Kaddafi'nin "Libya'yı karşılık vermeye kışkırtılması ve onu haklamak isteyen" ABD yetkililerinin tuzağına düşmesinin bir sonucuydu ve kullanılan asimetrik güç, sıkı ABD müttefiki olan Avrupalıların bile tepki göstermesine neden olmuştu. Öte yandan İngiltere başbakanı Margaret Thatcher'ın saldırıda ABD'ye destek vermesi ve ABD uçaklarının İngiltere üslerinden havalanması iki ülkeyi yakınlaştırmıştı (Genugten, 2016, ss. 114-115).

Bütün bu süreçler değerlendirildiğinde, Kaddafi'nin Libya petrol endüstrisini millileştirdiği 1970'lerin ortalarından başlayarak giderek tırmanan ABD-Libya geriliminin, Libya için uluslararası toplumda ABD tarafından bir sapkın imajının inşa edilmesi süreciyle paralel gittiği görülmektedir. ABD bu süreçte "terör sponsoru devletler" kavramını ve listesini güvenlik politikalarının merkezine yerleştirdi ve 1990'lardan günümüze uzanan süreçte "haydut devlet" doktrinini hiyerarşik düzende çıkarlarına ters düşen ve kendisine meydan okuyan aktörleri damgalamak ve cezalandırmak için kullandı. Kaddafi hâkimiyetindeki Libya'nın sapkın imajının inşa

edilme süreci, ABD'nin Soğuk Savaş boyunca inşa ettiği “Sovyet Komünizmi karşısında Liberal Demokratik Batı” ikiliğine dayalı normatif düzenden, ABD'nin kendisini yeni düzenin “uluslararası terörle” mücadele eden hâmisi olarak inşa ettiği normatif düzene geçiş sürecinin belirgin bir resmini ortaya koymaktadır.

4.2.2 Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Libya İçin Damgasının Üretimi

ABD'nin Libya'yı bir “haydut devlet” olarak inşa etme süreci, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle yeni düşmanı olarak tanımladığı “uluslararası terör” ile mücadele üzerinden çıkarlarını meşrulaştıracak yeni bir normatif düzenin sınırlarını belirginleştirmede önemli yer tuttu. Kaddafi'nin Libya'sının 80'li yıllarda pek çok terör eylemiyle anılması ve 1990'larda Kaddafi'nin Libya'ya vurulan haydut devlet damgasını reddetmesine cevap olarak ABD, Soğuk Savaş'ın bitiminin ilk yıllarında Libya'daki rejimi daha da şiddetli bir şekilde damgalamaya devam etti ve uluslararası toplumdan siyasi, diplomatik ve ekonomik anlamda etkili bir şekilde dışladı. Bu dışlamanın en önemli silahlarından biri de uygulanan yaptırımlardı. Terör destekçiliği suçlamalarıyla ABD'nin tek taraflı olarak uyguladığı yaptırımlar, Libya'nın Lockerbie saldırısının araştırılmasında işbirliğine yanaşmamasını takiben BM yaptırımlarına dönüştü ve Libya, tarihte BMGK'nın “terör eylemlerine” destek nedeniyle yaptırım uyguladığı ilk ülke oldu (Damrosch, 2002, s. 319).

4.2.2.1 Lockerbie Saldırısı ve Libya'nın Suçlarının BMGK'ya Taşınması

ABD, Bingazi ve Trablus'a düzenlediği hava saldırısında Kaddafi'yi ortadan kaldırma hedefine ulaşamadığı gibi bu türden bir cezalandırma, Batılı-liberal normatif ideallere büyük darbe vurduğundan, ABD ve Batılı müttefikleri arasında bu konuda bir uzlaşma sağlanamadı ve ABD'nin iç siyasetinde de muhaliflerden büyük eleştiriler aldı. Bu durum karşısında ABD, Libya'yı uluslararası hukuk dâhilinde sorumlu tutan bir yol izlemeyi seçti. 1988 yılında iki teröristin Pan-Am havayollarına ait bir yolcu uçağını kaçırmak İskoçya'nın Lockerbie kasabasına düşürmesi ve 270 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan Lockerbie faciasının faillerinin Libyalı oldukları iddia edildiğinde ABD bu kez İngiltere ile birlikte Lockerbie saldırısının iki şüphelisinin ABD ve İngiliz mahkemelerinde yargılanmasını talep etti. İki devlet, Libya'nın suçun sorumluluğunu kabul etmesi, uygun bir tazminat ödemesi ve suçun araştırılmasında işbirliği yapmasını talep etti. Benzer şekilde Fransa da 1989'da Çad üzerinde bir Fransız

uçağının düşürülmesinden dolayı Libya'yı suçluyor ve olayın soruşturulmasında Libya'nın işbirliğini talep ediyordu (Schwartz, 2007, s. 556). Böylece üç ülke, 1991'de Libya'ya karşı suçlamalarını Birleşmiş Milletler'e taşıyarak terör eylemlerinde bulunan yahut teröre yardım ve yataklık eden devletlerin gerek devletler, gerekse Birleşmiş Milletler nezdinde eylemlerinden sorumlu tutulacağını beyan ettikleri üçlü deklarasyonla, Libya'nın kendisine iletilen talepleri karşılamasını ve bütün terörist faaliyetlerini ve terörist gruplara desteğini durdurması isteklerini beyan ediyordu (France, Kingdom ve States, 1991). ABD'nin İngiltere ve Fransa'yla birlikte bu hamlesi, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzenine uyum sağlamayan devletleri cezalandırmada bir *yasallaştırılmış hiyerşi* olarak Birleşmiş Milletler'in etkili bir araç olarak kullanılacağını ön habercisiydi.

Mart 1992'de alınan 748 sayılı karar (*Resolution 748*, 1992), Libya'nın tüm terörist faaliyetlerine son vermesi ve terörist grupları engellemesini; tüm devletlere diğerlerinin yanı sıra Libya ile hava bağlantılarını kesmelerini; Libya Arap Hava Yolları'nın yurtdışındaki tüm ofislerinin faaliyet göstermesinin ve Libya uçaklarına parça tedariki veya servis sağlanmasının engellenmesini; Libya'nın diplomatik yurtdışında temsilinin azaltılmasını ve terör faaliyetlerine karışmaktan şüpheli Libya vatandaşlarının girişini reddetmesini veya sınır dışı etmesini salık veren çok taraflı BM yaptırımlarını içeriyordu. ABD bir yandan da Libya'nın yabancı hükümetleri "destabilize" etmeyi bırakmasını talep ediyor ve Libya'nın "tehlikeli silah sistemleri" geliştirmesini ikili ilişkilerin normalleşmesinin önünde bir engel görüyordu (Simons, 1996, s. 307).

Kaddafi damgayı reddedip terör saldırılarının sorumluluğunu üstlenmediği sürece Libya üzerindeki uluslararası baskı devam etti. 1993 yılında alınan 883 sayılı BMGK kararıyla önceki yaptırımlar güçlendirildi. Libya'nın 1992 tarihli 731 ve 748 sayılı kararlara derhal uyması çağrısı tekrarlanırken, tüm devletlerde petrol, petrol ürünleri ve tarım ürünleri ve emtiası ticaretine ilişkin olanlar dışında Libya Hükümetine ait tüm fon ve finansal kaynakların dondurulması, Libya Arap Havayolları ofislerinin kapatılması ve Libya'ya uçak ve uçak bileşenlerinin tedarikinin yasaklanması kararlaştırıldı (*Resolution 883*, 1993). Böylece ABD'nin Soğuk Savaş yıllarında terör destekçiliği suçlamalarıyla damgalayarak Libya'ya tek taraflı olarak uyguladığı yaptırımlar, Lockerbie saldırısının faili olarak Libya'nın uluslararası bir uzlaşma ile

damgalanmasından itibaren Libya'nın uluslararası sistemden siyasi, ekonomik ve diplomatik izolasyonunu sağlayan önemli bir araca dönüştü.

ABD baskısı altında Birleşmiş Milletler yaptırımları hükümet başkanlarının ziyaretlerini sonlandırmıştı. Kaddafi'yi ziyaret eden son büyük yabancı lider, 1991'de İtalya başbakanı Giulio Andreotti'ydi (Stanley, 1999). Yine de ABD'nin Libya'nın petrol satışlarına ambargo koyan bir yaptırım için baskıları karşılıksız kaldı (Geldenhuys, 2004, s. 161). AB ülkeleri ekonomik ilişkilerinin zarar göreceği endişesiyle Libya'ya yaptırım uygulama taraftarı değilse de ABD yaptırımların çok taraflı bir hale getirilmesi için yoğun bir çaba içindeydi.

1993 yılında Temsilciler Meclisi'nde ABD'nin "Haydut Rejimler"e karşı politikasının konuşulduğu toplantıda, Libya'nın kendi balistik füzesini geliştirme çabaları ve geçmişten o güne Sovyetler Birliği, Çin, Kuzey Kore ve Almanya gibi ülkelere balistik füze ve teknolojileri alımı değerlendiriliyor (Rights ve States, 1994, s. 110,47) Kaddafi'nin açıklamaları hatırlatılarak Libya'nın nükleer silah geliştirme niyetlerinden (Rights ve States, 1994, s. 84) ve Libya'nın yeni kimyasal silah üretim tesisleri inşa ettiğinden (Rights ve States, 1994, s. 12) bahsediliyordu. Bunlarla birlikte, kitle imha silahlarının yayılmasının yavaşlatılmasında, Batılı tedarikçilerin haydut devletlere yaptığı satışların da kontrol altına alınmasının önemi vurgulanıyor ve bunu önlemenin önemli bir yolunun da yapılan anlaşmaları ifşa ederek şirketlerin itibarını düşürmek olduğu belirtiliyordu (Rights ve States, 1994, s. 41). Belgede "haydut devlet" etiketiyle ilişkilendirilen "terör sponsorluğu" yahut "insan hakları ihlalleri" ile ilgili herhangi bir değerlendirme yer almıyordu.

Libya'ya Lockerbie hadisesinin ardından uygulanan BM yaptırımları nükleer silahların yaygınlaşmasının önlenmesi çabalarına destek olduğu ifade edilirken (Rights ve States, 1994, s. 12), İran, Suriye, Libya ve Kuzey Kore olarak zikredilen haydut devletlerin sıklıkla birbirlerine yardım ettikleri ve "toplu katliamcılara dönüşebilecek bir uluslararası haydutlar galerisi" oluşturdukları belirtiliyordu (Rights ve States, 1994, s. 40).

4.2.2.2 Clinton Dönemi ve “Tepkili Devlet” olarak Libya’ya Uygulanan Yaptırımlar

ABD’de Clinton döneminin Ulusal Güvenlik Danışmanı Antony Lake’in 1994 tarihli makalesinde Libya; Küba, Kuzey Kore, İran, ve Irak ile birlikte adı geçen, “saldırgan ve meydan okuyan”, “etraflarında oluşturulan demokratik düzene tehdit oluşturan” tepkili (backlash) (Lake, 1994, s. 45) devletlerden biriydi. Bu makalede ABD’nin Libya’yı damgalama girişimlerinde BM yaptırımlarıyla desteklenen güçlü bir uluslararası uzlaşmanın sağlandığı (Lake, 1994, s. 46) öne sürülse de gerçekte durum bundan farklıydı. ABD müttefikleri bile, Libya’nın yaptırımları delme yönündeki faaliyetlerinin araştırılması konusunda isteksizdi. 1990’ların ortalarında Afrika Birliği Örgütü üye ülkeleri ve Arap Birliği liderleri BM’ye yaptırımları kaldırması için çağrıda bulunuyor ve Suudi Arabistan, Nijer, Nijerya, Mısır ve Gana gibi ülkeler uçakla seyahat yasağını deliyor ve hatta bazıları Kaddafi’yi ülkelerine kabul ediyordu (Geldenhuis, 2004, s. 161).

Böyle bir atmosferde BMGK’yı bir türlü Libya’nın petrol satışlarına da ambargo getiren daha ağır bir yaptırım paketine ikna edemeyen ABD, 1996’da yaptırımlarını tek taraflı olarak ağırlaştırma yoluna gitti ve İran’ı da kapsayan ve Amerikan pazarlarında faaliyet gösteren yabancı şirketlerin Libya petrolüne 40 milyon doların (daha sonra 20 milyon dolara düşürüldü) üzerinde yatırım yapan şirketlerin cezalandırılmasını öngören İran-Libya Yaptırım Paketi’ni yürürlüğe koydu (Geldenhuis, 2004, s. 161)

4.2.2.3 AB’nin İtirazları, Kaddafi’nin Attığı Adımlar ve Damganın Kaldırılması

Avrupa Birliği, ABD’nin yaptırım kararına şiddetle karşı çıktı ve “üçüncü ülkeler tarafından kabul edilen yasaların ülke dışında uygulanmasını tanımama ve bu tür etkileri uluslararası hukuka aykırı olarak değerlendirme” ilkesiyle hareket ederek yasal uluslararası ticaret ve/veya sermaye hareketi ile ilgili ticari faaliyetlerde bulunan AB operatörlerini bölge dışı mevzuatın etkilerine karşı koruyan engelleme mevzuatını devreye soktu (“Extraterritoriality (Blocking statute)”, t.y.) AB’nin bu tutumuna karşın İngiltere’nin ABD’nin yanında yer almasıyla Güvenlik Konseyi, taleplerini karşılamadığı ve cezalandırıcı önlemleri kaldırmak için gerekli şartların sağlanmadığı gerekçesiyle Libya’ya yaptırımları belli aralıklarla yenilediyse de 1998’de Amerika AB ülkelerinin yaptırımlara takılmadan Libya’ya yatırım yapmasına müsaade ederek geri

çekildi. Ardından, Libya'nın işbirliği için attığı bazı kritik adımlarla birlikte yaptırımların önce askıya alınması ve sonra da kaldırılmasının yolu açılmış oldu (Geldenhuys, 2004, s. 161).

Bütün bu tablo, ABD'nin Libya'yı dilediği şekilde damgalayabilmek için gereken uluslararası konsensüsü sağlayamadığını gösteriyordu. AB, tıpkı İran vakasında olduğu gibi Libya'nın da söylem düzeyinde kınanmasına karşı çıkmamakla birlikte, ekonomik çıkarlarına zarar verecek yaptırımlar yoluyla cezalandırılmasına karşı çıkmıştı. Bununla birlikte Kaddafi'nin Libya'sının uzun suç listesinde konsensüsün sağlandığı maddeler de vardı ve bu da Libya'nın ABD'nin istediği kadar şiddetli olmasa da damgalanmasına ve yukarıda sayılan yaptırımlarla cezalandırılmasına neden oldu.

Detayları bir sonraki bölümde verileceği üzere, Kaddafi'nin terör saldırılarının sorumluluğunu üstlenip tazminat ödemek, geçmişle hesaplaşmak ve Anti-empyralist söylemini değiştirmek gibi, damganın kabulüne yönelik attığı adımlardan sonra 2005'te Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın 'tiranlığın ileri karakolları' olarak tanımladığı altı ülke (Küba, İran, Kuzey Kore, Zimbabve, Burma ve Beyaz Rusya) arasında Libya'yı saymaması (Litwak, 2008, s. 22) ABD'nin Libya'yı damgalamayı bırakacağını bir göstergesiydi. Rice, 2008'de, 2003'ten o güne kadar ki beş yıllık diplomasinin doruk noktası olan Libya ziyaretini "tarihi bir an" olarak tanımlamıştı ve ABD'nin ajandasında Libya'nın petrol ve gaz endüstrisine yatırım ve Kuzey Afrika'da terörle mücadelede iş birliği yer alıyordu (Pallister, 2008). Diplomatik ilişkiler normalleşirken, ABD diplomaside yumuşak konulara odaklanan bir güven oluşturma stratejisi izledi. Libya ve ABD 2007 yılında bir eğitim ve kültür protokolü, 2008'de bir bilim ve teknoloji anlaşması 2009'da savunma işbirliği konusunda bağlayıcı olmayan bir anlaşma ve 2010 yılında bir ticaret ve yatırım anlaşması imzaladı (St. John, 2012, s. 277). Bütün bu gelişmeler, Libya'nın üzerindeki damganın kaldırılıp uluslararası sisteme kabul edildiğini gösteren bir tablonun parçalarıydı.

Kaddafi'nin 1986'da Bingazi'nin bombalanmasından 1990'ların sonuna uzanan süreçte bu damgayla nasıl başa çıktığını ise bir sonraki başlıkta inceleyeceğiz. ABD'nin İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleriyle birlikte Libya'yı damgalama girişimlerinin bir sonucu olan yaptırımların maliyetleri ve bunların kaldırılmasının Libya açısından

yarattığı kazanımlar, sürecin gerçek seyrini netleştiren detaylarla birlikte damganın sonuçları bölümünde daha detaylı incelenecektir.

4.2.3 Libya'nın Damgayla Başa Çıkma Stratejisi

4.2.3.1 Karşı Damgalama ve Damganın Reddi

Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, Kaddafi'nin, 1969'dan itibaren oluşturduğu Anti-Emperyalizm, Arap Milliyetçiliği ve İslami Sosyalizm'in bir karışımı olan ideolojik tutum, 1970 ve 80'li yıllar boyunca İsrail ve onunla eş gördüğü ABD karşısında açık bir karşı damgalama stratejisine dönüşmüş; Kaddafi, Arap, Afrika ve üçüncü dünya ülkeleriyle iç grup ittifakları kurmak ve onları desteklemek suretiyle yaratmaya çalıştığı *ayrı şeref sistemi* ile alternatif bir normatif düzen arayışında olmuştur. Kaddafi'nin bu stratejisi zaman zaman sonuç verse de büyük oranda başarısızdır. Bu yıllarda damgayı bir şeref simgesine dönüştüren Kaddafi'nin gözünde ABD, 'barbar', 'vahşi' ve 'kibirli'ydi.

Kaddafi, “dünyadaki en yüksek terörizm derecesini uyguladığı için ABD hükümetinin terörizm hakkında konuşmaya yetkili olmadığını” söylüyordu. Washington bunu nükleer silahlar üreterek, yabancı topraklarda askeri üsler bulundurarak, ABD Donanmasını dünya çapında konuşlandırarak, ekonomik yaptırımlar uygulayarak (açlığa neden olarak) ve 'İsrail Devlet terörünü' destekleyerek yapıyordu (Geldenhuis, 2004, s. 158; Pasha, 1984, ss. 65-66, 144). Asıl terör destekçiliğini kendisi yapan ABD'nin, kendisini terör destekçiliğiyle suçlamaya hakkı olmadığını öne süren Kaddafi, böylece kendisini kınayan ABD'yi kınamak suretiyle *nötralizasyona* başvurarak damgayı reddediyordu.

Yine “ABD, bizim politikalarımızdan hoşlanmayan ve bizi ve dünyayı sömürgeleştirmek, bizi köleleştirmek isteyen emperyalist bir ülke ve biz bunu kategorik olarak reddediyoruz” (Geldenhuis, 2004, s. 156) şeklindeki sözleriyle Kaddafi damgayı redderken ABD'nin Libya'yı damgalamadaki gerçek motivasyonunu sorgulamaya açıyor ve böylece *kınayanları kınayarak, nötralizasyona* başvuruyordu.

Kaddafi ayrıca “emperyalizmle mücadeleyi başlangıç noktasına yani Amerika'ya kadar götürmeye yemin ederek, ABD'yle savaşmaya ve ABD'ye terörizm ihraç etmeye haklarının olduğunu (Sicker, 1987, s. 122) söylüyordu. Bu ifadede Kaddafi'nin

nötralizasyon çabası, terörist eylemleri kabul ederken ABD'nin bunları hak ettiğini ve masum bir kurban olmadığını vurgulayarak *kurbanın reddini* içeriyordu.

Bu yıllarda Amerika'nın Libya'nın terörizme karıştığı yönündeki suçlamalarına karşılık Kaddafi'nin bu ve benzeri ifadeleri, birlikte giden karşı damgalama ve damganın reddi stratejilerinin söylemsel boyutlarını oluşturuyordu. Kaddafi'nin bu karşı tutumunu normatif iddialarıyla meşrulaştırdığı çıkarlarına büyük bir meydan okuma olarak gören ABD, cezalandırma sürecini daha da sertleştirdi ve 1986'da ABD Kaddafi rejimini devirmek üzere Bingazi'yi bombaladı.

Kaddafi'nin 1986'da Bingazi'nin ABD tarafından bombalanmasından sonra verdiği röportajda ABD'de kendisiyle ilgili yaratılan algıya verdiği cevaplar, karşı damgalama söyleminin net örneklerini yansıtıyordu. Başkan Reagan'ın bir süre önce kendisiyle ilgili sarf ettiği, "Ortadoğu'nun bu çılgın köpeğinin kendi Arap soydaşlarını hedef alan kökten İslamcı bir devrim, bir dünya devrimi yapma hedefinde olduğunu biliyoruz." (Mammott, 2011) Şeklindeki sözlerine karşılık Kaddafi, Reagan'ın bir "köpek", "İsrail'in köpeği" olduğunu söylerken kendi vatandaşlarını bütün Amerikan ürünlerini ambargo etmeye çağırıyordu. Kaddafi'ye göre "Reagan dünyaya hâkim olmak istiyor ve savaşmak için meşruiyet arıyor"du (Colvin, 1986).

Öte yandan ABD'nin 1986'da askeri müdahaleye varan damgalama süreci ve Batı'dan gelen ağır kınamalar içeride gerek halk gerekse çıkar grupları arasında yükselen memnuniyetsizlikle birleşince Kaddafi damgayı hafifletmek ve rejim güvenliğini sağlamak üzere bir takım siyasi ve ekonomik reform girişimlerinde bulundu. Fakat tutukluların salınması, sürgündeki Libya'lı muhaliflerle temaslar kurulması, yurtdışı seyahat özgürlüğü güvencesi verilmesi, Büyük Yeşil İnsan Hakları Beyannamesi'nin hazırlanması, devrimci komitelerin gücünün kısıtlanması ve özel işletmelerin yeniden açılması gibi adımlar çok geçmeden baskıcı yönetimin gölgesinde kaldı (Geldenhuis, 2004, s. 146).

Kaddafi damgayı reddeden tutumunu başta, Lockerbie saldırısı davası ile ilgili olarak da sürdürdü. ABD ve İngiltere'nin zanlıların yargılanmak üzere iade edilmesi talebi, bu iki ülkenin Libya'ya olan düşmanca tutumlarından dolayı adil bir yargılama olmayacağı gerekçesiyle reddedildi, Kaddafi bunun yerine önce zanlıların Libya'da yargılanmasını teklif etti, bu teklif kabul görmeyince tarafsız bir ülkede, Uluslararası Adalet Divanı'nda

İskoç yargıçlar önünde yargılanması talebinde bulundu. Fakat bu talebi de kabul görmeyince Kaddafi bu kez ABD'nin Libya'ya uyguladığı ambargoların kaldırılması karşılığında iki suçluyu ABD'ye teslim edebileceğini öne süren bir pazarlığa giriştiyse de bu girişimi de başarısız oldu.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla normatif düzene meydan okumasının önemli bir dayanağını kaybeden Kaddafi, BMGK yaptırımlarının yarattığı izolasyon tehlikesiyle 1990'ların başından itibaren uluslararası terörden vazgeçtiğini ifade etmeye başlamıştı (Geldenhuis, 2004, s. 150). Bu söylem, Libya ile ekonomik çıkarlarının zedelenmesini istemeyen AB ülkeleri arasında karşılık buldu, fakat bu kez AB'nin ABD'ye yönelttiği tepkiler bir sonuç vermedi. ABD, AB'nin itirazlarına teröre karşı yumuşak bir duruş sergilediği suçlamasıyla karşılık verirken Kaddafi'nin arkasında durarak Lockerbie faciası faillerinin yeniden yargılanması talebini ve aksi halde Libya'ya uygulanan yaptırımları tanımayacaklarını dile getiren Afrika Birliği'nin bu çıkışını BM güvenlik konseyinin otoritesine bir saldırı olarak değerlendirdi (Zoubir, 2002, s. 40). Böylece ABD yeni sistem için yerleşik hale getirdiği normları bir iktidar aracı olarak kullanmaya devam etti ve yaptırımlar 1996 yılında uygulanan İran-Libya Yaptırım Paketi (ILSA) ile daha da güçlendirildi.

Kaddafi, 1990'lar boyunca Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı, Bağlantısızlar Bloğu'nun küresel ekonomide yerini garantilemeye çalıştığı, Arap dünyasının Amerikan güvenlik şemsiyesine duyduğu ihtiyaçla İsrail'le anlaştığı yeni dünya düzeninde, geçmişte bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunduğu Mandela ve Yaser Arafat gibi isimlerin bile ABD ile yakın temaslarda bulunduğu yeni konjonktürde (Takeyh, 2001, s. 64) eski tutumundan geri adım atmaya başladı. Yaptırımların etkisiyle ülke ekonomisinin giderek kırılganlaşması ve radikal grupların tehditleriyle rejim güvenliğinin de tehlikeye girdiğini gören Kaddafi meydan okumasının artık katlanılamaz bir maliyet yarattığını fark edince damgayı reddetmekten kabule geçti ve özellikle 1990'ların ikinci yarısında, Libya'ya vurulan terörist damgasından uzaklaşma yönünde hamlelerde bulundu. Kaddafi bunu iki şekilde yaptı; terörizme karşı Batı ile işbirliği yapma niyetini göstererek ve geçmişte suçlanıp yargılandığı terör olayları için tazminat ödeyerek. Libya, 1998'de, El Kaide'nin 1994'te ülkede iki Alman anti terörizm ajanının öldürülmesi için yerel radikallerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Üsame Bin Ladin için

Interpol'den tutuklama kararı çıkarttıran ilk ülke oldu (Silverstein, 2005). Böylece Kaddafi hem kendisini terörist imajından uzaklaştırmış hem de ülke içinde rejimin altını oymaya çalışan İslami gruplarla mücadelesini güçlendirmiş oluyordu.

4.2.3.2 1990'ların Sonunda Damganın Kabulü

1999 yılına gelindiğinde 1992-1998 yılları arasında ülkede bitmek bilmeyen isyanlardan doğan kaos bastırılmış görünüyordu. Devlet kimliği üzerinde, Batı'ya meydan okumayı sürdürmek isteyenlerle pragmatistler arasındaki çatışma 1998'de pragmatistler lehine çözüldü (Takeyh, 2001, ss. 65-66). Devlet kimliği üzerinde yaşanan bu çekişmeden galip çıkmanın güveniyle Kaddafi artık, bir görüşe göre, içerde kendisini devirmek isteyenlerin eline daha fazla koz vermeksizin Batı'nın taleplerini yerine getirebilirdi (Deeb, 2000, s. 148). Öte yandan içerdeki kalkışmaların bastırılması sırasında gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri Batı tarafından tepkiyle izlendi, Amnesty 1995'te önceki yıllarda tutuklanan 600 siyasi suçlunun herhangi bir duruşma görmeksizin hapis tutulduğunu raporladı (Geldenhuys, 2004, s. 156).

Nisan 1999'da Libya, Lockerbie saldırısının faili olduğundan şüphelenilen iki Libyalıyı Hollanda'daki bir İskoç mahkemesinde yargılanması için teslim edince BM, yaptırımlarını askıya aldı ve bu adım özellikle de Avrupalı güçlerce Libya'nın dünyanın geri kalanı ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirildi (Deeb, 2000, s. 146). Aynı yılın Temmuz ayında Libya yönetimi, 1984'te bir İngiliz polis memurunun Londra'daki Libya büyükelçiliğinden açılan ateşle öldürülmesinin sorumluluğunu üstlendi. Bunun üzerine İngiltere 15 yıl aradan sonra Trablus ile diplomatik ilişkilerini tam kapsamlı olarak yeniden başlatacağını ve Libya ile terörizmle mücadele konusunda işbirliği yapacağını duyurdu ("Libya -in the House of Commons at 3:31 pm on 7th July 1999", 1999)

Bu iki önemli adıma Libya'nın 1989'da Çad üzerinde düşürülen Fransız uçağı için Fransa'ya 33 milyon dolar tazminat ödediğinin raporlanması da eklenince, Kaddafi BMGK'nın Libya üzerindeki yaptırımları kaldırmak üzere Libya'dan üç önemli talebini yerine getirmiş oluyordu. Çok taraflı yaptırımların Nisan 1999'dan beri askıya alınmış olmasına rağmen ABD'nin Bağımsızlar Hareketi, Afrika Birliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü ve Arap ülkelerinden gelen yoğun desteğe rağmen kaldırılmasına karşı çıkması (Zoubir, 2002, s. 41) ve tek taraflı olarak kendi yaptırımlarını sürdürmesi

(Deeb, 2000, s. 146) ise Libya'nın uluslararası topluma yeniden kabulü konusunda Avrupa ve İngiltere kadar istekli olmadığını ortaya koyuyordu.

Aralık 1999'da, Libya'nın yıllar süren terörist devlet şeklinde etiketlenerek izole edilmesini sonlandırmak üzere Avrupa en kararlı adımını attı ve İtalya Başbakanı Massimo D'Alema, sekiz yıl aradan sonra Libya'yı ziyarete gelen ilk Batılı başbakan oldu. D'Alema'nun ziyareti, İtalya'nın yaptırımların kaldırılmasından hemen sonra dış politikada Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da kendilerini parya statüsünden kurtarmak isteyen petrol zengini ülkelere ilk ve en hızlı ulaşan ülke olmayı öncelediğini ortaya koyuyordu (Stanley, 1999) Kaddafi ve D'Alema, "terörist saldırıların sorumlularını korumayı reddetmenin önemini vurgulayan" ortak bir bildirge yayınladı ve Kaddafi, Ebu Nidal dâhil olmak üzere bazı terörist elebaşları ülkeden kovdu (Geldenhuis, 2004, ss. 152-54). Libya, bu süreçte Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi Genel Komutanlığı ve Filistin İslami Cihadı gibi diğer radikal Filistinli gruplarla bağlarını kopardı, Arap Birliği ile anlaşarak İslamcı militanları ve şüpheli teröristleri Mısır, Yemen ve Ürdün'e iade etti, terörist gruplara silah tedarikinden vazgeçti ve eğitim kamplarını kapattı (Takeyh, 2001, s. 68).

Bu gelişmelerle birlikte, Kaddafi'nin Arap-İsrail Barış Sürecine destek vermeyi şiddetle reddetmesi ve "Siyonist işgali bitirmek için yüzyılın savaşı" retoriğini sürdürmesi, ABD-Libya normalleşmesinin önünde önemli bir engel teşkil ediyordu. Fakat Takeyh'e göre, retorik düzeyde olmasa da pratikte Libya, direnişçi Filistinli gruplara desteğini sonlandırarak ve Filistin Yönetimi'nin İsrail ile müzakere etme hakkını kabul ederek Amerikan taleplerine boyun eğmişti (Takeyh, 2001, s. 69).

Bütün bu hamleler 2000'lerin başında ABD'yi de Kaddafi'nin terörizmden uzaklaştığı konusunda ikna etmiş görünüyordu (Geldenhuis, 2004, ss. 152-54). 1999 yılında Libya ve ABD yetkilileri 18 yıl aradan sonra BM yaptırımlarını görüşmek üzere resmi olarak bir araya geldi, sonraki sene Libya'ya uygulanan seyahat kısıtlamalarının kaldırılması gündemiyle ABDli yetkililer Libya'yı ziyaret etti (Vandewalle, 2012, s. 177).

Kaddafi'nin 2000 Eylül'ünde Libya Devrimi'ni Anma etkinliğinde yaptığı konuşma, Sovyetlerin yıkılışından itibaren Batılı normların hakimiyetiyle şekillenen yeni dünya düzenine uyumlu hale gelen vizyonunu açıkça ortaya koyuyordu:

İlerlemenin önünde duramayız... Artık insanlar arasındaki engeller kabul edilmiyor. Şimdi moda serbest piyasa ve yatırımlar... Şimdi ekonomi, tüketim, pazarlar ve yatırımlar çağı. İnsanları dil, din ve milliyetten bağımsız olarak birleştiren şey budur (Takeyh, 2001, s. 66).

2001 Mayıs'ında Foreign Affairs dergisinde yayınlanan bir makale, Libya gibi başınabuyruk (maverick) bir devlete uyguladığı uzun süreli politika, ülkenin kendisinden beklenenleri yerine getirmesiyle birlikte sonuç vermeye başladığında ABD'nin nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğini soruyor, bu tutumun, Washington'ın kendini yenileyen bir haydut devleti uluslararası topluma yeniden entegre etme yeteneğini ölçen bir sınav olacağını öne sürüyordu (Takeyh, 2001, s. 62). Kaddafi ise, 2002'de sarf ettiği,

“Libya politikası diye bir şey yok. Bu bir Afrika politikasıdır... Eski günlerde bize haydut devlet diyorlardı. Bizi bununla suçlamakta haklıydılar. Eski günlerde devrimci bir davranışımız vardı... Bağımsız bir devlet gibi davrandık ve sonuçlarına katlandık” (Obeidi, 2008, s. 126).

Şeklindeki sözlerle, yeni konjonktürde “haydut devlet” damgasından kurtulmak için geçmişle hesaplaşma çabası içinde olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Kaddafi bu vizyonunu, geçmişte Afrika'da devrim ihracına yönelik tutumunu krizlere arabuluculuk yapmayı ve ekonomik entegrasyon için dayanışmayı önceleyen ılımlı bir politikaya dönüştürerek de somutlaştırmıştı. Kaddafi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Afrika Boynuzu, Sudan ve Sierra Leone'deki çatışmaları çözmek için bir diplomatik kampanya başlattı; Etiyopya, Fildişi Sahili, Mali, Tanzanya, Uganda ve Zimbabve'ye yardım sağladı, ve Nijer, Senegal ve Güney Afrika ile ikili ticaret ve kültür anlaşmaları imzaladı (Takeyh, 2001, s. 67).

Kaddafi 11 Eylül saldırılarından sonra da bu tutumunu sürdürerek olaydan sonra Amerika'nın karşılık verme hakkına sahip olduğunu, Libya ve ABD'nin İslami aşırılıkçılık ile mücadelede ortak çıkarları olduğunu belirtti (Silverstein, 2005). ABD ise bu tutuma, teröre karşı açtığı savaşta Libya ile işbirliği için yüksek düzeyli temaslar kurarak cevap verdi. Bununla birlikte bu yıllarda ABD Libya'ya karşı hala temkinliydi, 2001 ve 2002 yıllarında Dışişleri Bakanlığı'nın Patterns of Global Terrorism

raporlarında Libya, bu çalışmanın diğer vakalarını oluşturan İran ve Suriye'nin yanı sıra yedi terör sponsoru devletten biri olarak yer alıyordu (*Patterns of Global Terrorism 2001, 2002; Patterns of Global Terrorism 2002, 2003*).

Bu yıllarda Libya'daki politik çevrelerde rejimin hayatta kalmasının yaptırımların kaldırılmasına bağlı olduğu fikri giderek güçlenirken Kaddafi'nin ABD'nin zorlayıcı diplomasisi karşısındaki hayatta kalma refleksi, "ABD tarafından tahrif edilmiş ve empoze edilmiş olsa bile uluslararası hukuka uymalıyız. Aksi takdirde katlediliriz" şeklindeki sözlerinden açıkça anlaşılıyordu (Zoubir, 2011). Bu sözler aynı zamanda Kaddafi'nin kendisine dayatılan normları gerçekten içselleştirmemiş olsa dahi çıkarlarını önceleyerek kabul ettiğine işaret eden bir detaydır.

ABD nezdinde Libya'nın uluslararası topluma yeniden kabulü için atması gereken iki önemli adım kalmıştı, bunlar Lockerbie saldırısını üstlenerek sorumluluklarını yerine getirmesi ve "haydut devlet" olarak damgalanmasının önemli nedenlerinden biri olan Kitle İmha Silahlarından vazgeçmesiydi. Lockerbie saldırısının üstlenilmesi BM yaptırımlarının kaldırılmasını sağlayabilirdi fakat ABD'li yetkililer, Libya'nın ancak Kitle İmha Silahları programlarını doğrulanabilir bir şekilde kaldırması halinde ABD'nin Libya'ya yönelik yaptırımlarının kaldıracağını belirtiyordu. Libya, Birleşik Krallık ve ABD arasında süren uzun müzakereler sonucunda Aralık 2003'te Kitle İmha Silahlarından vazgeçeceğini duyurdu (Leverett, 2004).

Libyalılar Lockerbie davasında ABD'ye istediğini vermenin normalleşmeyi beraberinde getireceğine inanıyordu. Bu doğrultuda Libya 2003 yılında Lockerbie saldırısının sivil sorumluluğunu da üstlendi, yaptırımların kaldırılması karşılığında Lockerbie saldırısı kurbanlarının ailelerine tazminat ödemek üzere bir anlaşmaya varıldı, 2003 yılında BMGK, Libya'ya uygulanan yaptırımları kaldırdı ve Libya tazminatı 2008 yılında ödedi (Weaver, 2008).

2003'ten itibaren Kaddafi, uluslararası sistemle tam bir uyum içinde hareket etme kararlılığını açıkladı. Böylece Kaddafi'nin karşı damgalamadan damganın reddine uzanan stratejisi, 2003'ten itibaren damganın kabulüne dönüştü. Bush yönetimi aynı yıl, Libya'nın artık Birleşmiş Milletler tarafından dayatılan diplomatik izolasyondan çıkabileceğini ilan etti. Libya, Woodrow Wilson'dan George W. Bush'a Amerikan

başkanlarının mecazi olarak 'uluslar ailesi' olarak adlandırdıkları şeye yeniden katılmaya hazırды (Litwak, 2008, s. 22).

4.2.3.3 Kaddafi'nin İkircikli Tutumu ve Eski Reflekslere Dönüş

Bu süreci takip eden yıllarda, ABD ve Avrupa ülkeleri ile Libya arasında enerji yatırımları ve silah anlaşmalarını kapsayan ve detaylarını damgayla başa çıkma stratejisinin kazanımları içinde ele alacağımız bir dönem yaşandı. Fakat Kaddafi bu dönemde de belli durumlara her zamanki refleksleriyle tepki vermeye devam etti. Örneğin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Temmuz 2008'de "Akdeniz için Birlik" girişimini başlattığında, Kaddafi girişimi "Afrika Birliği kararlarını ihlal ettiği, Arap birliğini tehdit ettiği ve Afrika'yı sömürgeciliğe geri döndürdüğü" gerekçesiyle derhal reddetti. Ekim 2009'da muhalefetini yineledi ve katılan Arap devletlerinin artık İsrail ile ortak olduğunu öne sürdü (St. John, 2012, s. 273).

Eylül 2009'da New York'ta BM Genel Kurulu'na hitap eden Kaddafi'nin kullandığı ifadeler, damgayı kabul edip Batılı ülkelerin taleplerini yerine getirme yönünde attığı adımlara rağmen, Batı ile ilgili eleştirel tutumundan vazgeçmemiş olduğunu gösteriyordu. Kaddafi konuşmasında Birleşmiş Milletler'de kapsamlı bir reform yapılması çağrısında bulunurken üye ülkeler arasındaki eşitsizliğe dikkat çekti, yalnızca beş ülkenin veto yetkisini elinde tutmasını eleştirerek BM Güvenlik Konseyi'ni 'terör konseyi' olarak nitelendirdi, ve Afrika Birliği'nin de BM'de kalıcı bir koltuğunun olması gerektiğini öne sürdü. Kaddafi ayrıca konuşmasında eski sömürgeci güçlerin eski sömürgelerine tazminat borcu olduğuna dair uzun süredir devam eden tutumunu yineleyerek, yalnızca Afrika'nın 777 trilyon dolar tazminat borcu olduğunu söyledi. Bu borcun ödenmemesi halinde, Afrikalılar, Avrupalıların o trilyonlarca doları götürdüğü yerlere gideceklerdi, İtalya bu borcu ödemeye razı geldiği ve geçmişteki sömürgecilik faaliyetleri için özür dilediği için İtalya'ya hiç kaçak mülteci geçmiyordu (AfricaNews, 2017).

Kaddafi'nin Afrika'yla ilgili tutumu Avrupa'ya yönelik eleştirilerine neden olduğu gibi Libya, 2008'den itibaren ABD ile güvenlik ve ekonomi alanındaki anlaşmalara rağmen Afrika'daki Africom ve Trans-Sahara Terörle Mücadele Ortaklığı gibi ABD girişimlerine karşı çıkmaya devam etti. Bu durum ise ABD Libya'nın Afrika

devletlerinin iç işlerine karışması, Sahra ve Sahel'deki hedefleri ve bölgesel olarak rolü konusunda endişe yaratıyordu (St. John, 2012, s. 277).

Bu dönemde Libya'daki siyasi çevrelerde Kaddafi'nin kitle imha silahları programını bırakması karşılığında Batı'dan edindiği kazanımlarla ilgili memnuniyetsizlik dolaşıyordu (St. John, 2012, s. 277). Kaddafi'nin Libya'nın kitle imha silahları programından vazgeçme sözünün bir parçası olarak, Kasım 2009'da özel bir nakliye uçağında imha edilmek üzere Rusya'ya gönderilecek olan yedi varil kullanılmış nükleer yakıtın gönderilmemesinin yarattığı kriz daha sonra yayınlanan Wikileaks belgelerinde ortaya çıktı. Yakıtın gönderilmek yerine uzun süre o koşullarda beklemesinin yol açabileceği çevresel felaket, ABD'li ve Rus yetkililerde büyük bir endişe yaratmış fakat kriz, güvenlik kaygılarıyla gizli tutulmuştu. Belgelere göre, nükleer yakıtın gönderilmesindeki âni plan değişikliğinin nedeni ise Kaddafi'nin iki ay önce Birleşmiş Milletler'de konuşma yapmak için New York'a yaptığı ziyarette gördüğü muameleye gücenmiş olmasıydı. Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam, ABD'nin Trablus Büyükelçisi Gene Cretz'e, Kaddafi'nin New York'ta büyük Bedevi çadırını kurması ve 11 Eylül 2001 saldırılarının yapıldığı Sıfır Noktası bölgesini ziyaret etmesi engellendikten sonra kendisini 'aşağılanmış' hissettiğini söylemişti. Kriz, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Kaddafi'ye ABD'nin Libya ile olan ilişkisine bağlılığını garanti eden kişisel bir mesaj göndermesinin ardından çözüldü (“Humiliated Gaddafi caused nuclear scare”, 2010).

Yukarıdaki paragraflar, Kaddafi'nin damgalanma süreçlerinin yaratabileceği maliyetleri bertaraf etmek üzere bir süreliğine belli talepleri karşılayarak uluslararası sisteme yeniden kabul edildiği algısı oluşmasına rağmen bu sürecin nasıl Kaddafi rejiminin devrildiği bir noktaya vardığı sorusuna belli oranda ışık tutmaktadır. Bu sürecin diğer gelişmeleri, Libya açısından damganın sonuçlarının incelendiği başlıklarda detaylı olarak ele alınacaktır.

4.3 Suriye

4.3.1 Suriye için Damga Bağlamı

Soğuk Savaş yıllarında Arap-İsrail Savaşları bağlamında yaşanan gelişmeler, Suriye'yi bölgede İsrail'in en önemli düşmanı olarak konumlandırırken, Filistin davasına verdiği destek, Lübnan'ın İsrail tarafından işgali sırasındaki konumlanışı, Sovyetlerle

yakınlaşma ve yükselen ABD düşmanlığı, ABD açısından Soğuk Savaş sonrası dönemde Suriye'nin damgalanmasının arka planını oluşturdu.

Suriye'nin ABD tarafından çeşitli ambargo ve yaptırımlarla cezalandırılması, 1979 yılında ABD tarafından terör destekçisi ülkeler listesine eklenmesiyle başladı. Bu cezalandırma, ABD hükümetinin Suriye'ye yaptığı yardımın kısıtlanması, silah ambargosu ve belirli faaliyetlerde bulunan bir dizi Suriyeli yetkili ve devlet kurumuna yönelik yaptırımlardan oluşuyordu. Buna ek olarak, “terör destekçisi devlet” tanımı, ABD bankalarının Suriye hükümetine ait şirketler ve kuruluşlar da dâhil olmak üzere Suriye hükümetini içeren işlemleri artırılmış kontrollere tabi tutmasını gerektiriyordu (The Carter Center, 2020, ss. 6-7).

4.3.1.1 Terör Destekçiliği ve İsrail Düşmanlığı

Suriye'nin geçmişten gelen, ABD'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerine dair güvensizliğine karşılık, ABD Suriye'yi “bir Sovyet müşterisi, terör destekçisi, bölgesel fesat çıkarıcı ve ABD ve İsrail çıkarlarının amansız düşmanı” olarak görüyordu (Hopwood, 1988, ss. 76-77). Suriye Savunma Bakanı Mustafa Tlas'ın, 1984'te verdiği röportajda, 'Amerikalılar bizi küçümsediği ve bize haysiyetsiz davrandığı sürece Amerika umurunda değil” (McCown ve diğerleri, 1984) şeklindeki sözleri ise Suriye'nin Osmanlı düzeninin sona ermesinden sonraki Ortadoğu'nun yeniden tasarlanma sürecinde yaşananlara karşı tepkiselliği nedeniyle ABD gözündeki imajının ve bir egemen devlet olarak sisteme dezavantajlı girişinin yarattığı ontolojik güvensizliğin devam ettiğini gösteriyordu.

Patrick Seale'e göre, İsrail'in Filistin davasının meşruiyetinin altını oymak için kullandığı 'terörist' etiketi giderek bu davaya destek olan diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve Amerikan tutumlarının şekillenmesinde hayati bir rol oynamıştı. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren gerek ABD, gerekse İsrail'in Lübnan'da önemli ölçüde güç kaybetmesinin ardından “devlet destekli terörizmle” mücadele, ABD'nin hakim söylemi haline geldi. 1981'de imzalanan ABD-İsrail stratejik işbirliği anlaşması, İsrail'e Amerikan politikasını bu doğrultuda yönlendirmek için geniş fırsatlar verdi, Arap-İsrail anlaşmazlığına ilişkin Amerikan politikası, salt terörle mücadeleye dönüşürken (Seale, 1990, s. 470), ABD ve İsrail çıkarlarına karşı hareket eden devletler “terör destekçisi ülkeler” listesindeki yerlerini aldı.

Reagan 1983 yılında verdiği bir röportajda, Suriye'yi "bloktaki büyük ve kötü çocuk" olarak tanımlıyor ve diğer Arap Devletleri'nin, Suriye'yi Camp David Anlaşması'na ve BM kararlarına uyum göstermeye ve geri çekilmeye ikna etmeye çalıştıklarını söylüyordu. Sovyetler Birliği'nin binlerce askeri danışman ve teknisyenle Suriye'deki varlığı ve Suriye'den İsrail'deki hemen hemen her hedefi kapsayabilen karadan karaya füzeler dâhil olmak üzere Suriye'ye tamamen savunma silahları olmayan silahlar sağlamalarını da Reagan bir endişe kaynağı olarak görüyordu ("Interview With Garry Clifford and Patricia Ryan of People Magazine", 1983)

Seale, benzer şekilde, Haziran 1984'te Washington'da İsrail'in Jonathan Enstitüsü tarafından düzenlenen, daha sonra İsrail'in BM büyükelçisi Benjamin Netanyahu'nun editörlüğünde "Terörizm: Batı Nasıl Kazanabilir?" başlığı altında yayınlanan bir konferansın tutanaklarının, "Reagan'ın ikinci döneminde Amerika'nın terörizm takıntısının ana metni" haline geldiğini söyler. Bu metnin "Demokrasilere Meydan Okuma" adlı bölümünde Netanyahu, modern terörizmin köklerinin, yirminci yüzyılın ikinci yarısında uluslararası önem kazanan iki harekette, komünist totaliterlik ve İslami (ve Arap) radikalizmde yattığını ileri sürmekte (Netanyahu, 1987, ss. 11-12) ve metin boyunca sık sık "demokratik medeni uluslar" ve "onlara tehdit oluşturan teröristler" ikiliğini tekrarlamaktadır. Metinde İran, Suriye ve Libya teröristlere silah, eğitim ve para sağlayan Ortadoğu ülkeleri (Netanyahu, 1987, s. 12) arasında sıklıkla anılmakta, "Ortadoğu'nun başlıca terörist devletleri İran, Libya ve Suriye'nin kitle imha silahları elde etmesinin yarattığı endişeden" (Netanyahu, 1987, s. 14) bahsedilmekteydi. Seale'e göre, bu konferans, "FKÖ'ye, Libya'ya ve Suriye'ye yönelik ayrıntılı bir psikolojik savaş kampanyasının parçası olarak, İsrail'in düşmanlarının aynı zamanda Amerika'nın da olduğu, İsrail'le anlaşmazlık içinde olan Arapların teröristler olduğu ve onlara karşı kaba kuvvetin yalnızca meşru değil, aynı zamanda arzu edilir bir şey olduğuna dair fikirlerin ikna edilmesine" yardımcı olmuştu (Seale, 1990, ss. 470-71).

1979'dan beri ABD'nin terör destekçisi devletler listesinde yer alan Suriye, Filistinlilere güvenli bölge sağlamakla, Hamas, İslami Cihad ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi terörist ilan edilen örgütlere destek vermekle suçlanıyordu. 1983'te Beyrut'taki ABD büyükelçiliği ve Deniz Kuvvetleri karargahına yapılan saldırılarda Suriye'nin parmağı olduğu düşünülüyor, Suriye istihbarat teşkilatının, Ortadoğu ülkelerinde ve dünyada, Esad'ın muhaliflerinin öldürülmesini sağladığına inanılıyordu. Suriye, 1982-83

yıllarında Beyrut ve Paris'te Fransız yetkililere yönelik suikast ve diğer terör eylemlerinde suç ortaklığı yapmakla suçlandı; 1985'te Roma havaalanına yapılan terörist saldırıyla bağlantılı olduğu, 1986'da bir Batı Berlin diskotek bombalamasına karıştığı iddia edildi. Suriye'nin ayrıca Almanya'nın Baader-Meinhof çetesi, Fransa'da Action Directe, Japon Kızıl Ordusu, Ermeni Gizli Ordusu, Kürt İşçi Partisi, Sri Lanka Tamil Birleşik Kurtuluş Cephesi ve Filipinler Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi de dâhil olmak üzere başka yerlerdeki terörist gruplara ve özgürlükçü hareketlere de eğitim ve başka şekillerde destek sağladığı bildirildi (Geldenhuys, 2004, s. 320).

Ürdün vatandaşı Nizar Hindawi'nin 1986 yılında bir İsrail uçağını havaya uçurmaya teşebbüsten mahkum edilmesi, Suriye'nin terör destekçisi imajına eklemlenen olaylardan biriydi. Olay, ABD'nin Libya'yı bombalamasından ve Suriye'de yüzlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına neden olan terör saldırılarından bir gün sonra gerçekleşmişti (Seale, 1990, s. 477). Kısa bir süre sonra Tokyo'da gerçekleştirilen Batı zirvesinde, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın da aralarında olduğu, dünyanın önde gelen yedi sanayi ülkesinin hükümet başkanları, devlet destekli terörizmi kınayan bir açıklama yaptılar. Bu açıklamalara Şimon Perez ve İzak Rabin'in, "Suriye'nin terörizmde oynadığı merkezi rol"ü vurgulayan açıklamaları da eklendi ve Hindawi'nin Suriye ajanı olarak mahkum edilmesinden sonra İngiltere ile Suriye arasındaki diplomatik ilişkiler askıya alındı (DeYoung, 1986). İngiltere dışında Batı ülkeleri içinden olaya karşı sert bir tepki yükselten olmamakla birlikte Avrupa Topluluğu, Yunanistan'ın katılmadığı, sınırlı yaptırımlardan oluşan bir program açıkladı.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Batı'yı Hindawi olayını Suriye'ye misilleme yapmada kullanmaması için uyarırken Fransa ve Almanya'dan da Hindawi olayının Esad rejimini stabilize etmek için Mossad bağlantılı kişiler tarafından kurulan bir tezgah olabileceğine yönelik açıklamalar geldi (Lewis ve Times, 1986). Gazeteci Patrick Seale, Hindawi'nin çift taraflı çalışan ve olayda Suriye'yi bir terörist devlet gibi göstermek amacıyla İsrail tarafından kontrol edilen bir ajan olduğuna dair kanıtların varlığından bahsetmektedir (Seale, 1990, ss. 480-81).

80'li yılların sonlarında ve özellikle 1990'ların ortalarında yaşanan bu türden gelişmeler Suriye'nin "terör destekçisi ülke" imajının inşasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Bu yıllardan itibaren Suriye için inşa edilen sapkınlık söylemi, 11 Eylül sonrasında ABD'de

başkan Bush döneminde Suriye'nin uluslararası sistemden dışlanarak damgalanmasına temel sağladı. Suriye, Körfez Savaşı sırasında ABD liderliğindeki uluslararası koalisyona katıldı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında ortaya çıkan yeni düzenin ilk on yılını ABD'nin şimşeklerini pek üzerine çekmeden, Arap körfez ülkelerinden ekonomik destek alarak (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 30) nispeten rahat geçirdi. Bu dönem ayrıca Arap-İsrail barış sürecinde kilit bir önem taşıması ve ABD ve Avrupa tarafından İran ile yakınlaşmasının engellenmeye çalışılması çabalarına yönelik bir süreci işaretliyordu. Fakat ABD'nin 2003 Irak işgaline karşı çıkmasıyla birlikte Bush yönetiminin Ortadoğu politikasıyla ters düşünce yaşanan karşılaşma, Suriye'yi bölgede ABD'ye meydan okuyan aktörlerle yakınlaştırdı ve Bush'un rejim değişikliği politikasının hedeflerinden biri haline getirdi.

4.3.2 Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Suriye İçin Damganın Üretilmesi

“Haydut devletler” listesindeki yeri İran ve Libya kadar sürekli olmamakla birlikte, Suriye de terör destekçiliği ve kitle imha silahları üretme peşinde olmak suçlamalarıyla damgalandı. İran ve Libya'dan farklı olarak Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri olan Suriye, 1979 yılında ABD'nin terör destekçisi ülkeler listesinde yer almasından itibaren ABD tarafından yaptırımlarla cezalandırıldı ve Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin yeni dünya düzeninin sınırlarını belirleme yönündeki çabalarında damgaladığı ülkelere biri oldu.

4.3.2.1 Suriye'nin Damgalanmasındaki Farklılıklar: Damga Tehdidi

Suriye, ABD'nin terör destekçisi devletler listesinde yer almasına rağmen en azından 2004'e kadar diğer ülkeler gibi kapsamlı ekonomik ve ticari yaptırımlara maruz kalmamıştı, ABD ile diplomatik ilişkilerini sürdüren ve her iki ülkenin de başkentlerinde büyükelçiliklerinin açık olduğu tek ülkeydi. ABD Başkanı Bush, 91'de Cenova'da Esad ile görüşmüş, Suriye 1990-1991 Körfez Savaşı'nda Kuveyt'in, dolayısıyla ABD'nin yanında yer almış, Madrid ve Oslo süreçlerine aktif katılım göstermişti (Lesch, 2014, s. 324).

Suriye'nin ABD karşıtlığı da söylem düzeyinde İran ve Libya kadar sert değildi ve ABD ve Avrupa, Suriye'yi Arap-İsrail barışı açısından kendi taraflarına çekilebilir bir aktör olarak görüyordu. Suriye'nin İran ve Libya gibi zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmaması, damga karşısında kendisini reforme edip kendi geçmişine karşı

demokrasilerle birleşeceği ve ardından İran'a sırt çevireceği izlenimini güçlendiriyordu (Henriksen, 2012, s. 160).

Bu nedenle ABD'nin dış politika dilinde Suriye'nin etiketlenmesi konusunda daha temkinli davrandığı ve Suriye'yi damgalamasının İran ve Libya kadar sert olmadığı söylenebilir. Örneğin, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yıllık raporu Suriye'nin damgalama nedeni olabilecek insan hakları ihlallerine düzenli olarak yer vermesine rağmen bu konu kamuoyu önünde gündeme getirilmediği gibi açıktan bir yaptırım uygulanmıyordu. Benzer bir durum, 2002 yılında Beşar Esad'ın vaat ettiği politik ve ekonomik reformlar konusunda sınırlı bir yol kat ettiği gerekçesiyle bir "kaygı bildirgesi" yayımlayan AB'nin Suriye ile yapacakları işbirliği anlaşmasını tehlikeye atacak kadar ileri gitmeyişiyle örneklenebilir (Geldenhuis, 2004, s. 325). Öte yandan Suriye'nin ABD'yi rahatsız eden faaliyetleri yakından izleniyor ve kamuoyu önünde temkinli davranılsa da güvenlik raporlarında Suriye, "haydut devlet"ler arasında sayılıyordu. Suriye'nin terör destekçisi ülke imajının inşası daha çok Suriye ile İsrail arasındaki ihtilafa eklenmekteydi. Örneğin, 1992 tarihli bir raporda Suriye'nin sahip olduğu biyolojik silahları olası bir savaş durumunda İsrail'e karşı kullanabileceğinin altı çiziliyordu (Timmerman, 1992, s. 5).

1993 tarihli, "Haydut Devletlere Karşı ABD Politikası" başlıklı kongre raporunda Suriye, balistik füze geliştirme faaliyetleri, Hizbullah'a verdiği destek ve Kitle İmha Silahı geliştirme suçlamalarıyla "haydut devlet" olarak stereotipleştiriliyor, kitle imha silahları geliştirmede İran, Libya ve Kuzey Kore ile işbirliği içinde olduğu vurgulanarak (Rights ve States, 1994, s. 2,9,21,40), Soğuk Savaş sonrası ABD düzeninin "düşman öteki"leri arasında konumlandırılıyordu. ABD, Arap-İsrail Savaşlarının başat aktörlerinden biri olan Şam yönetiminin, barış sürecinde arabulucu bir rol oynamasını beklerken Suriye'nin Taif anlaşmasına uymaması üzerine 1993 yılında ABD kongresi Suriye ve Lübnan'ın Ortadoğu barış sürecinde rol almasını salık veren bir kanun taslağı hazırladı, Suriye'den Bekaa vadisindeki askerlerini geri çekmesini istedi ve bu gerçekleşene kadar, ABD'nin Suriye'ye yardımlarının durdurulmasının ve tüm uluslararası finansal kurumların ABDli üst düzey yöneticilerinin Suriye'ye dış yardım ve kredi verilmesinin aksi yönünde oy kullanması talimatının verilmesinin düşünüleceği ilan edildi ("S.Con.Res.28 - 103rd Congress (1993-1994)", 1993).

Diğer tarafta, ABD'nin Suriye'yi kendi tarafına çekme çabaları sürüyordu. Yukarıda ele alındığı üzere kapalı kapılar ardında ABD gözünde Suriye'nin faaliyetleri büyük bir tehdit olarak değerlendirilirken, Lake'in Foreign Affairs'taki 1994 tarihli makalesinde Suriye'nin adının haydut devletler arasında yer almaması da bu temkinliliğin bir göstergesiydi. Aynı yıl Bill Clinton 20 yıl aradan sonra ülkeyi ilk kez ziyaret eden ABD Başkanı oldu. Clinton, Suriye'nin, İsrail ve Arap komşuları arasındaki çatışmaya son verecek kapsamlı ve kalıcı barışın elde edilmesinde anahtar role sahip olduğunu” (“The President’s News Conference With President Hafiz al-Asad of Syria in Geneva”, 1994) ifade etti.

ABD'nin bu yıllarda Suriye'yi açıktan damgalamak konusunda neden temkinli davrandığı 1996'da Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyonu'na bir konuşma yapan Milli Savunma Üniversitesi öğretim üyesi Patrick Clawson'ın ifadelerinde cevabını bulmaktaydı. Clawson bu konuşmada, Suriye'yi “haydut devlet” kategorisine yerleştiren sebepleri sayıyor, İran ve Libya gibi diğer haydut devletler kadar kabul edilemez davranışları olmasına rağmen neden ABD'nin Suriye ile dostça ilişkiler sürdürmekte kararlı olduğunu soruyor ve bu sorunun cevabının, Suriye'nin İsrail ile pazarlık halinde olmasında yattığını ifade ediyordu (Relations, 1996, ss. 23-24). Bir diğer deyişle, bu örnekte damga, ABD'nin çıkarlarına hizmet etmediği için bir süreliğine askıya alınıyor, Suriye'yi İsraille barış yapmaya teşvik etmek üzere bir tehdit olarak kullanılıyordu.

4.3.2.2 Suriye Üzerinde Artan Baskılar

11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte ABD-Suriye ilişkileri kısa bir süre için olumlu seyretti. Babasının ölümüyle onun yerine geçen Beşer Esad, Başkan Bush'a taziye mektubu yolladı, tıpkı İran ve Libya gibi Suriye de ABD'ye Taliban ve el-Kaide ile mücadelesinde istihbarat sağladı. Fakat 2001 sonlarına doğru, Washington'da, Suriye'nin “yabancı işgali” karşısında meşru direniş grupları olarak gördüğü Hizbullah ve Hamas'a destek verdiğini öne süren sesler giderek yükselmiş (Lesch, 2014, ss. 326-327) ve 1990'ların ortalarındaki damgalama politikasına, bu kez daha açık bir şekilde geri dönmüştü. Bunun bir nedeni de, 1996 yılında Kudüs merkezli İleri Stratejik ve Politik Araştırmalar Enstitüsü tarafından İsrail başbakanı seçilen Benjamin Netanyahu için hazırlanan ve Suriye'yi karşılaşılmaması gereken bir düşman olarak sunan raporda (A

Clean Break: A New Strategy for Securing the Realm, 1996) görüşlerine yer verilen Richard Perle (Reagan döneminde Savunma Bakanı Yardımcısı, 2001-2004 yılları arasında ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı bir resmi kuruluş olan Savunma Politikaları Kurulu Tavsiye Komitesi bünyesinde Komite Başkanı sıfatıyla görev yapmıştır) Elliot Abrams (Dönemin Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Ortadoğu işlerinden sorumlu başkanı ve genel olarak Ortadoğu politikası üzerinde yönetimde en etkili ses olarak kabul edilen bir isimdi) gibi yeni-muhafazakar görüşteki isimlerin Bush yönetiminde ya da yönetim çevrelerinde önemli konumlara sahip olmasıydı. David Lesch'e göre, Irak'ta Saddam yönetiminin değiştirilmesi ve Lübnan topraklarında İsrail'e meydan okuyan Suriye ile uzlaşma değil silahlı çatışmada bulunulması gibi fikirleri savunan rapordaki görüş ve öneriler, Bush yönetiminin rejim değişikliği odaklı Ortadoğu politikaları için bir kılavuz niteliğinde olmuştur (Lesch, 2014, s. 329).

Böylece, Bush'un "terörle savaş" doktrini kapsamında Suriye'ye teröre desteğini kesmesi konusunda uyarılar yoğunlaştırıldı, Suriye'den "terör eğitim kamplarını kapatması, terörist kuruluşları sınırdışı etmesi ve 'terörle savaşta doğru tarafı seçmesi'" talep edildi (Levitt, Matthew, 2002). Bununla birlikte, 2002 tarihli küresel terör raporunda, Suriye hükümeti özellikle Hamas ve Filistin İslami Cihad Örgütü gibi Filistinli gruplara siyasi ve sınırlı maddi destek sağlamaya devam ettiği gerekçesiyle Küba, İran, Irak, Libya, Kuzey Kore ve Sudan'ın yanı sıra terör destekçisi ülkeler listesinde kalmaya devam etti (Geldenhuis, 2004, ss. 320-321; *Patterns of Global Terrorism 2002, 2003*).

Pentagon'da Suriye ile ilgili şikayetler giderek yükselirken aralarında Hıristiyan Lübnanlılar, Suriyeli sürgünler, Amerikalı evanjelistler ve Washington'daki yeni muhafazakar düşünce kuruluşlarının da bulunduğu baskı grupları, yönetimi Suriye'nin Ocak 2002'de Başkan Bush'un "Birliğin Durumu" konuşmasında açıklanan Şer Eksenini Oluşturan Ülkeler listesinde yer alması için ikna etmeye çalışıyordu (Lesch, 2014, s. 327).

Daha sonra kabul edilecek olan Suriye Hesap Verebilirlik Yasası tartışmaları kapsamında Eylül 2002'de Uluslararası İlişkiler Temsilciler Meclisi'nde yürütülen tartışma oturumu, Suriye'ye yöneltilen terör destekçiliği, Irak'a yasadışı silah satışı ve Irak'tan petrol alımı, kitle imha silahları geliştirme ve Lübnan'da işgalci konumunda

olma gibi suçlamalar ve bu suçların karşılığında Suriye'nin hesap vermesi gerektiği ile ilgili ifadelerle doluydu (United States Congress House, 2002).

Bu esnada Avrupa Suriye'nin damgalanması konusunda daha temkinli bir tavır takınırken ekonomik çıkarları önceleyen tutumunu sürdürüyordu. Avrupa Birliği, 2002 yılında yayınladığı bir açıklamada Beşar Esad'ın 2000'de göreve gelmesinden beri yapılan siyasi ve ekonomik reformların sınırlılığından duyduğu endişeyi ifade ediyor, öte yandan Şam Yönetimi ile aralarındaki Ortaklık Anlaşması'nın devam eden müzakerelerinin zarar görmemesi konusunda dikkatli davranıyordu (Geldenhuis, 2004, s. 325).

2003'te Suriye, ABD'nin Irak'ı işgaline sert bir tepki verirken ABD, Suriye'nin "Saddam Hüseyin ve ailesi de dâhil olmak üzere Iraklı liderleri ülkeye almış olabileceği, kimyasal silah geliştirdiği ve terörü desteklediği" suçlamalarıyla, Suriye üzerindeki baskısını arttırdı (Holland, 2003). Böylece ABD-Suriye ilişkileri büyük bir gerileme yaşarken iki ülke arasındaki söylem de giderek sertleşmeye başladı. Beyaz Saray Sözcüsü Ari Fleischer'in Suriye'yi bir "haydut millet" olarak tanımlaması, ABD'nin kamuoyu önünde Suriye'yi etiketleme konusunda eskisi kadar temkinli olmadığını gösteriyordu. Colin Powell'ın bölgedeki yeni atmosferde Suriye'ye karşı "diplomatik ve ekonomik" önlemlerin alınacağını belirtmesi ise ABD'nin Suriye'yi disipline etme girişimlerinde daha sert cezalandırmaların geleceğinin habercisiydi (Holland, 2003). Yetkililerin bu türden açıklamalarını değerlendiren eski savunma politikaları direktörü Charles Pena, Suriye'ye dair benzer suçlamaların, Suriye'nin Bush'un "Şer Ekseninde İran ve Kuzey Kore'nin yanında Irak'ın yerini alabileceğini gösterdiğini ve bu nedenle de Suriye'nin ABD saldırılarının ve işgalinin bir sonraki hedefi olabileceğini öngörüyordu ("The Real Axis of Evil", 2003). Powell, 2003 Mayıs'ında Beşar Esad ile görüşmek için gittiği Suriye'den dönüşte, Suriye'nin kitle imha silahları ürettiğine dair ellerinde bir kanıt bulunmadığını ve askeri bir müdahalenin "masada olmadığını" belirtmekle birlikte, Suriye'nin Hamas, İslami Cihat ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin (FHKC) ofislerini kapatması yönündeki taleplerini tekrarlayarak, bu taleplerden bazılarının yerine getirildiğini fakat daha fazlasını beklediğini ifade ederek, aksi halde yaptırımlara başvurulabileceğini ima etmişti (Campbell ve Whitaker, 2003). ABD'nin bu gelgitli tutumu, Suriye'yi kendi tarafına çekme çabalarını ortaya koymaktaydı. Fakat Suriye'nin damga ile başa çıkma

stratejisini incelerken göreceğimiz üzere Suriye'nin, Golan tepeleri iade edilmediği sürece anlaşmaya yanaşmaması ve ABD'nin terör örgütü olarak gördüğü grupları özgürlükçü direniş grupları olarak tanımlaması derin bir normatif ayrışma yaratıyor ve İsraille barışı imkansız hale getiriyordu.

Suriye'nin damgalanması konusunda ABD uluslararası toplumdan beklediği desteği alamadıysa da 2003 yılında terörle savaş politikası kapsamında tek taraflı olarak “Suriye Sorumluluk ve Lübnan Egemenlik Yenileme Yasası” adı altında bir dizi yaptırım uygulama kararı açıkladı. “Suriye'nin terörizme verdiği desteği durdurmak, Lübnan işgalini sona erdirmek, kitle imha silahları geliştirmesini engellemek, Suriye'nin illegal bir şekilde Irak petrolünü ihraç etmesini ve Irak'taki ABD karşıtı güçlere askeri ekipman yardımında bulunmasını engellemek” gibi amaçlarla çıkarılan yasa, Suriye'nin kendisinden beklenenleri yerine getirmemesi halinde gıda ve ilaç hariç ABD ürünlerinin Suriye'ye ihracatını yasaklamak, Suriye'de yatırım yapan veya faaliyet gösteren ABD işletmelerinin yasaklanması; ABD'de görev yapan Suriyeli diplomatlara seyahat kısıtı getirilmesi, Suriye hava taşıtlarının ABD'den kalkış, ABD'ye iniş ve ABD üzerinden uçuşlarının yasaklanması; ABD'nin Suriye ile diplomatik temaslarının azaltılması veya ABD'li kişilerin Suriye hükümetiyle herhangi bir mülk işlemi yapmasını engellemeyi öngörüyordu. Mayıs 2004'te Suriyeli diplomatlara seyahat kısıtı gibi bazı maddelerin askıya alınması dışında bu yasa “Suriye Hesap Verebilirlik Yasası” adı altında uygulamaya konuldu.

4.3.2.3 Damga Tehdidinden Damgalamaya Giden Süreç

Suriye'nin Lübnan iç savaşı sırasındaki gelişmelere doğrudan dâhil olması ve 1976'dan, 2005'te birliklerinin geri çekilmesine kadar ülkede sürekli askeri varlık göstermesi, ABD tarafından işgal olarak nitelendiriliyordu. Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzu ve Lübnan'a bakışı ise, Hafız Esad'ın “iki devlette bir halk” sözlerinde açıkça vurgulanıyordu (Chahal, 2012, s. 72). 2004 yılında, Beşar Esad, Suriye'nin bölgedeki yalnızlığına karşı Lübnan'da bir destek bulmak amacıyla Suriye yanlısı Lübnan Devlet Başkanı Emile Lahoud'un görev süresini anayasa dışı olarak uzattı ve bu hamle, ABD-Suriye gerilimini daha da yükseltti. Bu aynı zamanda, Irak işgali dolayısıyla ABD ve AB arasındaki görüş ayrılığını da bitiren bir gelişme oldu. Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzundan rahatsız olan ABD ve Fransa meseleyi, ülkeyi neredeyse fiilen yönetmekte

olan Hizbullah'ı hedef alan, Lübnan'da özgür seçimler ve yabancı güçlerin ülkeden çekilmesini salık veren 1559 ("Security Council Declares Support For Free, Fair Presidential Election In Lebanon; Calls For Withdrawal Of Foreign Forces There", 2004) numaralı kararla BMGK'ya taşıdı.

Suriye'nin üzerindeki damga, Birleşmiş Milletler'in, 2004'te Suriye'yi kalan 14.000 askerini Lübnan'dan çekmeye ve Hizbullah'ı silah bırakmaya çağıran bu kararla (*Resolution 1559*, 2004) ve 2005'te Suriye'nin Refik Hariri suikastinden sorumlu tutulmasından sonra uluslararası toplumun Suriye'yi cezalandırma amacıyla birleşmesiyle daha da güçlendi. Gelişmelerin uzantısı olarak ABD Kongresi, başkanın Suriye'ye daha geniş yaptırımlar uygulanmasını beraberinde getiren Suriye Hesap Verebilirlik Yasası'nı kabul etti ve Başkan George W. Bush, 2004'te yasayı uygulamaya koydu ("Blocking Property of Certain Persons and Prohibiting the Export of Certain Goods to Syria", 2004). ABD'nin Suriye'ye ilişkin damga mesajı bu yaptırımla birlikte cezalandırmaya dönüşürken, 2005 yılında eski Lübnan başbakanı, Suudi Arabistan'a yakınlığıyla bilinen işadamı Refik Hariri'nin Beyrut'ta bomba yüklü bir araçla öldürülmesi olayında Suriye'nin dolaylı olarak da olsa sorumlu tutulmasıyla daha da şiddetlendi. ABD'nin Suriye Büyükelçisi suikastten bir gün sonra geri çağrıldı. Bu kez Batı ve Arap ülkeleri bu mesaj etrafında birleşmiş görünüyordu. ABD, Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ve başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap Dünyası, Suriye'ye kalan 14.000-16.000 askerini Lübnan'dan çekmesi çağrısında birleşirken BM'den ardı ardına yeni kararlar çıktı. BM Güvenlik Kurulu, oybirliğiyle suikast soruşturması konusunda Suriye'ye daha fazla işbirliği çağrısında bulunan ve aksi halde yeni yaptırımların kapıda olduğunu duyuran 1636 numaralı kararı kabul etti (Lesch, 2014, s. 332; *Resolution 1636*, 2005) Suriye'nin 1636 numaralı karar karşısında Lübnan'dan askerlerini çekmesi, buradaki nüfuzunu büyük oranda azaltırken Hariri suikasti suçlamaları uluslararası toplum nezdinde itibarına büyük bir darbe vurmuştu. Konuyla ilgili Suriye uzmanı Michael Young, soruşturmanın devletin üst kademelerinden yetkilileri suçlamaya varması durumunda Suriye'de rejimin büyük bir zarar göreceğini, ABD ve Fransa'nın bu soruşturmayı Suriye'deki rejimden kurtulmak için kullanabileceğini öne sürüyordu (MacAskill, McCarthy ve Whitaker, 2005). Hariri'nin öldürülmesinin ardından Lübnan'da Suriye varlığına karşı büyük çaplı protestolar düzenlendi ve "Sedir Devrimi" adıyla anılan bu süreç sonucunda

Lübnan'daki Suriye güçleri, 27 Nisan 2005'te ülkeden tamamen çekildi. Şii Hizbullah'ın da dâhil olduğu, Suriye'nin Lübnanlı mütteliklerinin 8 Mart İttifakı'nı kurarken, Suriye karşıtlarının, Hariri'nin oğlu Saad Hariri liderliğinde, Batılı ülkeler ve Suudi Arabistanca da desteklenen 14 Mart İttifakı'nı kurması ("Uluslararası Lübnan Mahkemesi, Hariri suikasti davasında Hizbullah üyesi Selim Cemil Ayyaş'ı suçlu buldu", 2020) ülkedeki siyasi bölünmeyi somutlaştırmaktaydı.

2005 sonunda ABD ve Fransa'nın, BMGK'dan Hariri suikasti ile ilgili çıkan Mehlis Raporu ışığında Suriye'ye karşı daha sert tedbirler alınması yönündeki baskıları Rusya ve Çin'den gelen veto oylarıyla karşılaştı (Lesch, 2014, s. 333). Suriye'yi cezalandırma konusunda uluslararası toplumdan aradığı mutabakatı bulamayan ABD, bireysel yaptırımlara yönelerek 2006 ve 2008 tarihli iki yeni yaptırım paketi çıkardı. 2006 yılındaki kararname, Lübnan'ın Beyrut kentinde Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri ve 22 kişinin ölümüyle sonuçlanan terör eylemine karışanların yanı sıra, Lübnan'daki diğer herhangi bir bombalama, suikast veya suikast girişimine karışan veya BMGK'nın 1595 (*Resolution 1595*, 2005) numaralı kararıyla kurulan soruşturma komisyonunun çalışmasını engelleme girişimde bulunanlar ve benzer terörist eylemlere çeşitli yollarla destek veren kimseleri hedef alıyordu (*Blocking Property of Additional Persons in Connection With the National Emergency With Respect to Syria*, 2006). 2008 yılındaki eklemeler ise, 2004 kararındaki gerekçelere ek olarak "Irak'ta istikrarı sağlama çabalarının altını oyan" ve Suriye'deki kamusal yozlaşmaya katkıda bulunan kişileri hedef alıyordu (*Blocking Property of Additional Persons in Connection With the National Emergency With Respect to Syria*, 2008). Bununla birlikte, petrol de dâhil olmak üzere ABD'nin Suriye malları ithalatı, Suriye'deki ABD yatırımları ve Suriye ile ilgili ABD bankacılık işlemleri dâhil olmak üzere diğer ticari faaliyetlere izin verilmeye devam edildi.

2007'de BMGK'dan Hariri suikasti davasının görülmesi için uluslararası bir mahkeme kurulmasına dair 1757 numaralı karar (*Resolution 1757*, 2007) çıktı. Oylamada Çin, Endonezya, Katar, Rusya ve Güney Afrika çekimser oy kullanmıştı. Hizbullah, Emel ve mütteliklerinden yükselen muhalefet nedeniyle Lübnan'da meclis toplanamayınca davanın Hollanda'da kurulacak Uluslararası Lübnan Mahkemesi'nde görülmesine karar verildi (Lesch, 2014, s. 332) ve 2020 yılında çıkan kararda Hizbullah üyesi Selim Cemil Ayyaş suçlu bulundu ("Uluslararası Lübnan Mahkemesi, Hariri suikasti davasında

Hizbullah üyesi Selim Cemil Ayyaş'ı suçlu buldu”, 2020). Ayyaş, hâlihazırda yakalanmış değildir.

Damganın sonuçları başlığı altında görüleceği üzere, ABD ve Fransa'nın Hariri suikasti ile ilgili BMGK'dan daha sert tedbirlerin çıkması yönündeki baskıları Rusya ve Çin'in vetosuyla sonuçsuz kaldı. Suriye'nin cezalandırılması konusunda uluslararası konsensüsü sağlayamayan ABD, 2006 ve 2008 yıllarında tek taraflı yaptırımlara devam etti. 2006'da Başkan Bush, P.L. 109-353, hükümlerine Kuzey Kore'yi ekleyerek orijinal yasanın kapsamını daha da genişletti ve böylece yasa İran, Kuzey Kore ve Suriye Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Yasası adını aldı (“P.L. 109-353: North Korea Nonproliferation Act of 2006”, 2006; Sharp, 2010, s. 7) Ocak 2007'de, 2005 İran ve Suriye Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Sözleşmesi'nde belirtilen yasal yetki altında (P.L. 109-1112), ABD yönetimi kitle imha silahları ve Suriye'ye gelişmiş silah satışları için üç Rus şirketine ve bazı ABD şirketlerine yaptırım uyguladı (Sharp, 2010, s. 7).

Aslında 2007-2008 yıllarında Suriye ve ABD arasında kısa süreli bir yakınlaşma gerçekleşmiş, bu da Suriye'nin ABD önderliğindeki uluslararası izolasyonunu bir süreliğine de olsa askıya almıştı. ABD ve Suriye'nin çıkarlarının, büyük bölümü Irak'a Suriye sınırından geçtiği bilinen yabancı savaşçılarla mücadele konusunda örtüşmesi, ABD askeri kanadında, iki ülke arasında askeri ve istihbari işbirliklerinin olabileceğine dair fikirleri yükseltmiş, fakat bu türden girişimler Bush yönetimi tarafından veto edilmişti (Lesch, 2013, s. 28). 2007'de Temsilciler Meclisi'nin yeni sözcüsü Nancy Pelosi'nin Suriye'ye düzenlediği ve Esad'la görüştüğü üst-düzyer ziyaret, her ne kadar yaklaşan seçimlerde Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasındaki çekişmenin uzantısı olarak iç politikaya dönük bir hamle olsa da (Lesch, 2013, s. 27) ertesi yıl Suriye ile ABD arasında Iraklı yabancı savaşçılara karşı mücadelede küçük de olsa işbirlikleri gerçekleşecekti. 2007 sonlarında Suriye, Bush yönetiminin Ortadoğu barış sürecini hızlandırmak için Kasım ayında sponsor olduğu bir konferansa davet edildi, Avrupalı ve Ortadoğulu diplomatlar Esad ve diğer Suriyeli yetkililerle görüşmek için Şam'a seyahat etmeye başladılar (Lesch, 2013, s. 33).

Öte yandan Suriye üzerindeki baskı farklı kanallardan devam ediyordu. Bölgenin en güçlü aktörlerinden olan Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün ile birlikte özellikle 2006

Lübnan Savaşı esnasında Hizbullah'ın İsrail'e düzenlediği saldırılardan son derece rahatsızdı (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 40). 2008 Mart'ında Suudi Arabistan başta olmak üzere pek çok Arap ülkesinin, Suriye'nin Lübnan'da devam eden nüfuzundan ve İran ile yakın ilişkilerinden dolayı rahatsızlıklarını bildirerek Şam'da yapılacak Arap zirvesini boykot edeceklerini duyurması (Worth, 2008), bu baskının bölgesel düzeydeki yansımasıydı. Fakat birkaç ay sonra Suriye'nin Lübnan'da Batı destekli çoğunluk partileri ile Hizbullah arasında iç savaşa dönmek üzere olan siyasi krizi Hizbullah lehine bitiren Doha Anlaşması'yla birlikte Suriye'nin Lübnan'daki pozisyonu yeniden güçlenince, Esad'ın ABD önderliğindeki uluslararası izolasyondan kurtulduğuna işaret edebilecek bazı gelişmeler yaşandı (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 20). Suriye, Doha Anlaşması'ndaki katkısı ve İsrail ile dolaylı barış görüşmeleri başlatmasından dolayı Fransa cumhurbaşkanı Sarkozy'nin ev sahipliğindeki Avro-Akdeniz zirvesine davet edildi ("Syria's Assad steals show at Paris summit", 2008) çok geçmeden Sarkozy Hariri suikasti sonrasında Suriye'yi ziyaret eden ilk Batılı devlet başkanı oldu. Bu ziyarette Paris siyasi ilerleme karşılığında Esad'a ekonomik teşvik sözü verirken İran ile ittifakını bozmasını istemiş ancak Esad bunu yapmaya istekli olduğuna dair hiçbir işaret göstermemişti ("Sarkozy and Assad seal reconciliation", 2008).

Öte yandan ABD ile Suriye arasındaki yumuşama, 26 Ekim 2008'de Amerikan kuvvetlerinin sınır kasabası Ebu Kemal yakınlarında Suriye'ye bir sınır ötesi baskın düzenlemesi ve 2005'ten beri bir Suriye arabuluculuk ağından sorumlu olan Abu Ghadiya adında üst düzey bir El Kaide ajanının öldürülmesiyle sona erdi. Suriye ajanın faaliyetini resmi olarak reddetti ve yapılan sınır ötesi saldırı karşısında ülkedeki Amerikan okulunu ve Amerikan kültür merkezini kapattı (Lesch, 2013, s. 29).

Her ne kadar başta Suriye'ye daha uzlaşmacı bir tavırla yaklaşılsa da Obama yönetimi altında da yaptırımlar devam etti. Obama, Şam'ı terörizmi desteklemek, kitle imha silahları ve füze programları izlemek ve Irak'ı istikrara kavuşturmaya yönelik ABD ve uluslararası çabalarını baltalamakla suçlayarak Suriye'ye yönelik yaptırımları 2009 ve 2010 yıllarında yeniledi ("Obama administration renews sanctions on Syria", 2009; "Obama renews Syria sanctions", 2010).

2008 sonunda ABD'de seçimleri demokrat aday Obama'nın kazanması her ne kadar Suriye konusunda Bush'un rejim değişikliği stratejisine dayalı yoğun damgalama

siyasetinden farklı bir yol izleneceğini düşündürse de bu pek de böyle olmadı. Hinnebusch'un aktardığına göre, Obama'nın yönetimi devralmasından kısa bir süre sonra, Senatör John Kerry Ortadoğu ziyareti sırasında Esad ile görüşmüş ve ABD'nin İsrail-Suriye müzakerelerinde rol oynamak, Suriye'yi terörü destekleyen ülkeler listesinden çıkarmak ve şu anda uygulanan yaptırımları kaldırmak için Suriye'nin İran, Hizbullah, Hamas ve diğer Filistinlilerle bağlarını koparması şartları yeniden gündeme gelmişti (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 24). ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Jeffrey Feltman'ın Suriye Dışişleri Bakanı Walid al-Muallem ile yaptığı görüşmede, Suriye'nin terörü desteklemesi, nükleer silah elde etme çabaları, Lübnan'daki katılımı ve Suriye'deki insan hakları durumunun kötüleşmesi konularını gündeme getirmiş, fakat ABD'nin tüm bu konularda Suriye ile henüz anlaşmaya varmadığını söylemişti (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 24).

Hariri suikasti suçlamaları ve Eylül 2007'de Suriye'de bir nükleer tesis olduğu iddia edilen alanın İsrail tarafından bombalanmasının ardından Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun yönelttiği suçlamalar, Suriye'nin damgalanmasının araçları olmaya devam ederken, Suriye, İsrail Golan tepelerini geri vermediği sürece, ABD'nin bütün baskılarına rağmen elindeki kartları teslim etme niyetinde değildi (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 23).

Bush dönemi bitip Barack Obama başkanlığa seçildiğinde, Hariri suikastinden beri kapalı olan ABD büyükelçiliğinin Haziran 2009'da Şam'da yeniden açılması gibi olaylar yeni yönetimin farklı bir tutum sergileme potansiyelini göstermekteydi. Obama yönetimi Bush yönetiminin "haydut devlet" politikasının uğradığı eleştirilerden kaçınmak üzere daha önce haydut devlet ilan edilen ülkelere karşı uluslararası toplumun desteğini arkasına almadan hamlelerde bulunmaktan kaçındı (Telatar, 2012b, s. 71). Böylece damganın şiddeti nispeten azalmış olsa da Suriye, taleplerini karşılamaya yönelik bir adım atmayınca ABD'nin cezalandırıcı tutumu yaptırımlarla devam etti.

Bütün bu süreçlere bakıldığında, ABD'nin Suriye'yi damgalama konusunda İran ve Libya'dan daha yumuşak bir tutum izlemekle birlikte, Suriye üzerindeki "haydut devlet" ve "terör destekçisi" gibi etiketleri, Suriye'yi ABD dış politika çıkarlarına uyumlu bir hâle getirme ve disipline etme yönünde baskı yapmak için sürdürdüğünü söylemek mümkündür. ABD'nin Suriye'yi terör destekçisi bir haydut devlet olarak

damgalama girişimi çoğu zaman kabul görmemiş, uluslararası toplum yalnızca Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi talebi konusunda birleşmiş görünmektedir. Fakat buna rağmen ABD'nin Suriye karşısındaki tutumu giderek sertleşti ve 2011 yılında Suriye'de çıkan iç savaşın ardından 2004 kararlarına eklenen yeni kararnameler, Suriye'de insan hakları ihlalleri ile ilgili bazı kişilerin mülkiyetinin engellenmesini, Suriyeli üst düzey yetkililerin ABD'deki malvarlıklarının engellenmesini ve iki ülke arasındaki belli başlı işlemlerin durdurulmasını kapsar hâle geldi. ("Syria Sanctions", t.y.)

Böylece, ABD'nin Soğuk Savaş öncesinde terör destekçisi devletler listesine aldığı fakat Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde, İsrail ile Lübnan arasındaki barış ve bölgesel dengeler açısından yanına çekmek istediği bir aktör olan Suriye, 2011'de Arap İsyanlarıyla birlikte iç savaşa sürüklenmesinin ardından ABD'nin resmi "haydut devletler" listesindeki yerini aldı ve AB'nin de katılımıyla ardı ardına gelen yaptırımlarla uluslararası toplumdan ciddi ölçüde soyutlandı.

4.3.3 Suriye'nin Damgayla Başa Çıkma Stratejisi

Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışından sonra 20. Yüzyıl başında Suriye'nin modern uluslararası sisteme dâhil oluşu sancılı bir süreç olmuş ve bu süreçte karşı geliştirilen tepkilerden oluşan *habitus*, modern Suriye Devleti'nin politik atmosferini belirlemiştir. Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasından Baas Partisi'nde Hafız Esad'ın iktidara gelmesine kadar geçen süreçte Anti-Emperyalizm, Anti-Amerikancılık ve Batı karşıtlığı ile beslenen Arap Milliyetçiliği ve sosyalizm, öne çıkan ideolojilerdi. Özellikle de geçmişte "Büyük Suriye" olarak bilinen coğrafyanın Birinci Dünya Savaşı sonrasında parçalanması ve bir bölümünde İsrail Devleti'nin kurulmuş olması, 67 Arap-İsrail Savaşı sonrasında ise Golan Tepeleri'nin Suriye'den İsrail'in eline geçmesi, gerek bölgesel gerekse küresel sahnede konumlanışını belirleyen önemli olaylardı. ABD, Suriye'nin darbeler tarihindeki rolü ve bölgede İsrail'e olan desteği nedeniyle Suriye'de gerek halk gerek yöneticiler nezdinde düşman olarak görülüyordu.

Devlet kimliğinin tüm bölünmüşlüğüne rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Suriye'de tarihsel olarak kendi nüfuz alanı üzerindeki etki gücünü kaybetmesinin yarattığı hoşnutsuzluktan doğan *ressentiment* duygusu farklı ideolojilerin ortak paydasını oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında toprak bütünlüğünü

kaybetmenin getirdiği *ontolojik güvensizlik*, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç müdahaleler ve darbe girişimleriyle daha da artmış ve bu güvensizliğin kaynağı olan başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri karşısında konumlanan Soyetler Birliği'nin varlığı, ideolojik anlamda tam bir bütünleşme sağlanmamış olmakla birlikte sağladığı maddi destek ile Suriye'ye karşı damgalama imkanı sundu. Suriye'nin yönetiminde etkili olan Arap Milliyetçisi ve özellikle de Baasçı iktidarlar, bölgede İsrail Devleti'nin uluslararası normlara aykırı bir şekilde kurulması karşısında bir karşı damgalama stratejisi benimseyerek, başta Mısır olmak üzere Arap Ülkelerini, ortak bir şeref ve itibar sistemi içinde hareket etmeye çağırırken, özellikle 73 Savaşı sonrasında Mısır'ın da davadan kopması ve Arap ülkelerinin İsrail ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmesiyle Suriye bölgede yalnızlaşmış ve bu strateji başarısız olmuştu.

4.3.3.1 Pragmatizm ve Karşı Damgalama Arasında Hafız Esad Yönetimi

Aslında 67 Savaşı'ndan itibaren Hafız Esad, Baas Partisi'yle iktidara geldiği ilk yıllarda ideolojik temelli bir dış politikadan, Arap-İsrail çatışmasını diplomatik olarak çözmeye hazır olan daha pragmatik bir dış politikaya geçileceğinin sinyalini verdi, İsrail'e yönelik politikasını Mısır ve Suudi Arabistan'la işbirliği içinde yöneterek, Suriye'nin yeniden Arap dünyası içinde kabul görmesini sağlamayı hedefledi (Lesch, 2019, s. 56). Esad, 73'te İsrail'e karşı başlatılan savaşı kaybedilen Golan tepelerini geri almak şartıyla İsrail ile barış ve ABD ile ilişkilerin yeniden tesisine hazırды. Fakat Kissinger'ın arabuluculuğuyla Mısır'ın savaştan çekilmesi ve ABD'nin Arap ülkelerini İsrail ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya teşvik etmesi gibi gelişmeler Esad'ın, ABD'nin tarafsızlığına dair güvenini sarstı. Esad'ın gözünde ABD barış yanlısı değil, yayılmacı ve saldırgan bir aktördü (Seale, 1990, s. 345).

Bu tarihten itibaren Esad, bölgedeki Amerikan karşıtı ülkelerin oluşturduğu cepheye katıldı. İsrail'e karşı çıkar birliği ve Ortadoğu'da yalnız kalmamaya dair arayışlarını, 75-76 da Lübnan iç savaşına dâhil olarak, 1979 Devrimi ile ABD ve İsrail karşıtı bir rejimce yönetilmeye başlayan İran, Hamas ve Hizbullah gibi aktörlerle yakınlaşarak sürdürdü (Lesch, 2019, s. 57). Suriye böylece o yıllarda sisteme işgal ve sömürge tecrübeleriyle, kendi kendini yönetemezlik damgasıyla girişlerine tepki olarak karşı damgalama stratejisine başvuran ülkelerle bir iç grup ittifakına gitti. 1979'da Tahran'daki ABD büyükelçiliği baskınında Esad İran'a destek çıktı, Sovyet askerlerinin

Afganistan'ı işgalini kınamadı, Afgan kriziyle ilgili BM oylamasında çekimser oy kullandı, 1980'de, Sovyetler Birliği ile yirmi yıllık bir Dostluk ve İşbirliği anlaşması imzaladı. Libya lideri Kaddafi ile yakınlaşarak, Enver Sedat'ın 1977'de Kudüs'ü ziyaret etmesine bir tepki olarak Filistin Kurtuluş Örgütü ile birlikte Libya, Cezayir ve Güney Yemen'den oluşan silahlı örgüt Kararlılık Cephesi'ni kurdu ve Bağlantısızlar Konferansı'na katılmak üzere Küba'ya gitti (Seale, 1990, ss. 345-46). Bütün bu gelişmeler, 1980'lerin başında Suriye'nin Arap Dünyası'ndan daha da fazla dışlanmasına ve dolayısıyla ekonomisinin kötüleşmesine neden oldu. İçerde devlet kimliği üzerindeki çekişmeler de bitmiş değildi. Esad'ın seküler rejimine karşı Müslüman Kardeşler Örgütü'nün başlattığı ayaklanmayı 1982'de Hama'da büyük bir katliamla bastırması da gerek bölgede gerekse uluslararası toplum nezdinde Suriye'nin itibarını zedeledi (Lesch, 2019, s. 59) ve sonraki yıllarda "Şam Kasabı" olarak anılmasına neden oldu.

İsrail 1982'de Lübnan'ı işgal ettiğinde Suriye yeniden FKÖ ile birlikte İsrail'e karşı savaştı, Sovyetler Birliği'nin vetosuna rağmen ABD İngiltere ve Fransa'dan oluşan çokmilletli BM gücü FKÖ'yü Lübnan'dan çıkardı ve 1983 yılında Reagan yönetimi tarafından yapılan İsrail-Lübnan barış görüşmelerinde Sovyetler Birliği ve Suriye dışarıda bırakıldı. ABD liderliğindeki BM gücünün Maruni Hıristiyanlar lehine hareket ettiği çok geçmeden anlaşılınca, Lübnan içinde güçlü bir konumda olan Dürziler, Hizbullah ve Şii Emel Partisi ile Suriye'nin çıkarlarının örtüştüğü bir konjonktür ortaya çıktı. 1983 yılında Lübnan'daki ABD büyükelçiliğinin ve denizci kışlasının bombalı saldırıya uğraması sonrası BM güçleri Lübnan'dan çekilecek ve İsrail de çok geçmeden güvenli bölgeye çekilmeyi kabul edecekti (Lesch, 2019, s. 60).

İran ya da Libya gibi ideolojik bir meydan okuma içinde olmasa da Suriye, İsrail işgali altındaki Golan Tepeleri iade edilmediği müddetçe barış sürecine yanaşmayıp Filistin davasına ve Lübnan'da Hizbullah'a desteğini sürdürdü. Bununla birlikte, Seale'e göre, Amerika'nın dünya genelinde Ruslara üstün gelme mücadelesi, İsrail'in Araplara üstün gelme mücadelesiyle karıştırılıyordu (Seale, 1990, ss. 160-61) ve tarihçi Quandt'tan alıntıyla, "İsrail, süpergüçlerin verdiği ölümüne küresel üstünlük sınavında, ABD için faydalı bir küçük ortak haline gelmişti." (Quandt, 1978, s. 126; Seale, 1990, s. 161) ABD'nin bu yıllarda İsrail'e karşı bölgede en yoğun mücadeleyi veren Suriye'ye karşı tavrı bu hat üzerinden okunabilir. Özellikle İsrail lobisinin ABD'de etkili olduğu

Reagan döneminden itibaren Suriye'nin İran ve Libya gibi ABD'ye doğrudan meydan okuyan devletlerle aynı kefeye konup stereotipleştirilmesi, 1986'daki Hindawi hadisesiyle birlikte uluslararası toplumda terör destekçisi devlet imajının oluşmasını beraberinde getirecekti.

Önceki başlıkta detaylarını ele aldığımız Hindawi olayı, Hafız Esad'a göre, Suriye'ye karşı dünya çapında bir kampanyayı tetikledi. Düşmanları, İsrail'in Lübnan'daki yarım kalan işini tamamlamak ve İsrail-Ürdün anlaşmasının ilerlemesine izin vermek için onu devirmek istiyor, Esad, Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin düşman ABD-İsrail cephesine katıldığına inanıyor,(Seale, 1990, s. 477) ve Suriye'nin terör destekçisi imajına eklenmesi girişimi karşısında *kınayanları kınamak* suretiyle damgayı reddetme yoluna gidiyordu:

Lübnan'da bize komplo kurdular, bir ekonomik kuşatmayla bize komplo kurdular ve Müslüman Kardeşler üzerinden bize komplo kurdular. . . . Sonunda terörizm meselesini ortaya attılar. . . . Teslim oluyor muyuz, bu büyük güçler bizi korkutuyor mu? Hayır, korkutmuyor”(Seale, 1990, s. 479).

Esad'ın

“İngiltere gerçekten terör karşıtı bir politika benimseseydi, Bayan Thatcher bir Nijerya başbakanını tabuta koyarak kaçırmaya çalışan ya da Vanunu'yu (muhalif bir İsraili atom teknisyeni) alıkoyan İsrail'e karşı sert önlemler alırdı ”(Seale, 1990, s. 479).

Şeklindeki sözleri ise, hiyerarşiler içinde normların çıkarılara göre uygulanmasının yarattığı eşitsizliğe dikkat çekerek *meşrulaştırıcı redde* başvuruyordu. Esad bu sözleriyle Suriye'nin bir “terör destekçisi devlet” olarak stereotipleştirilip damgalanması girişimine karşı çıkıyor ve damgalayanların uluslararası normları uygulama konusundaki yeterliliğini sorgulamaya açıyordu. Nitekim, önceki bölümde belirtildiği üzere, Esad'ın bu sözleri Sovyetler Birliği ve Avrupa ülkelerinden de destek görmüştü. Sonuçta, İngiltere ve İsrail'den gelen sert açıklamalara rağmen ağır yaptırımlar uygulanmaması, suçlayan ülkelerin Suriye'yi terör destekçisi devletler içinde stereotipleştirerek güvenilirliğini zedeleme ve bir *tehdit bağlantısı* oluşturma isteği

karşısında uluslararası toplumun bölünmüşlüğü göstermekteydi. Öte yandan 2000'lerden itibaren Suriye'nin bu kez daha sert bir şekilde damgalanmasında damga bağlamı, 1980'lerin sonundan itibaren yukarıda anlatılan süreçlerde oluşturulmuştu.

1980'lerin sonuna gelirken İran'ın Irak'la ateşkes imzalaması, FKÖ'nün İsrail'i tanıyıp BM 242 nolu kararı kabul etmesi ve terörden vazgeçtiğini duyurması ve Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov döneminin başlamasıyla Suriye'nin bölgede İsrail'e karşı silahlı mücadelesine verilen desteğin kesilmesi gibi nedenlerden dolayı Suriye'nin bölgedeki yalnızlığı daha da artmıştı. Girilen savaşlarla birlikte yapılan askeri harcamalar ve mevcut yapısal sıkıntılar yüzünden, büyük oranda devlet elinde ve şeffaflıktan uzak olan ekonomi daha da kötüye gitmişti (Lesch, 2019, s. 61). Böyle bir konjunktürde Hafız Esad, köklü bir politika değişikliğine gitti. Mısır ile ilişkilerini düzeltti, Körfez Savaşı'nda ABD'nin Irak'ı Kuveyt'ten atmak için oluşturduğu koalisyonda yer aldı, Madrid Konferansı'nın önemli aktörlerinden biri olarak Arap-İsrail Barış görüşmelerinde aktif rol aldı. 1992'de Suriye, İsrail'in tüm işgal altındaki Arap topraklarından çekilmesi halinde İsrail'i tanıyacağını, ve barış anlaşması imzalayarak iyi ilişkiler kuracağını ifade etti (Geldenhuis, 2004, s. 322; Ma'oz, 1995, ss. 216-18).

Fakat görüşmenin diğer aktörleri olan Yaser Arafat ve Ürdün Kralı Hüseyin'in İsrail'le görüşme dışı anlaşmalar yapması Esad'ı bir kez daha güvensizleştirdi ve sürecin dışına itti, İzak Rabin ve onun öldürülmesinden sonra başa geçen Şimon Perez ile devam eden yoğun müzakereler, Benjamin Netanyahu'nun 1996'da Başbakanlığa seçildikten sonra Suriye'ye karşı daha sert bir politikayı benimsemesiyle hız kaybetti (Lesch, 2019, s. 62).

4.3.3.2 Beşar Esad, Reform Girişimleri ve Damganın Reddi

Hafız Esad'ın 2000 yılında vefatıyla yerine oğlu Beşar Esad geçti. Beşar Esad'ın başa geçmesi, İsrail ile anlaşmaya varılması ve Suriye'de ekonomik ve politik açıdan liberalleşmenin gerçekleşmesine dair beklentileri yükseltti (Kennard, 2021; "Why Israel must help Bashar", 2000). Beşar Esad'ın cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasından iki ay sonra ülkenin önde gelen aydınları, sanatçı ve meslek grupları bir beyanname yayımlayarak doğrudan Esad ve ya da Baas partisini hedef almadan reform çağrısında bulundu, bu da ifade özgürlüğü ve eleştiri üzerindeki rejim kısıtlamalarının gevşetildiği "Şam Baharı" diye anılan süreci başlattı. Fakat ertesi sene yayımlanan yeni bir bildiri

tek parti yönetiminden çok partili bir demokrasiye geçilmesi çağrısında bulunulması, rejimin sivil toplum aktivistlerine karşı hoşgörülü tavrını sertleştirerek bir “Şam Kışı”na dönüştürecekti (Leverett, 2005, ss. 91-94).

2000 yılında Suriye, AB ile “özelleştirme” ve “ticaretin serbestleştirilmesi” üzerine odaklanan bir anlaşmayı onayladı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, o dönemde Suriye ekonomisi Suriye ihracatının %54’ünü oluşturan petrol üretimine 'yüksek derecede bağımlı'ydı ve petrol, o dönemde Suriye'nin İngiltere'ye yıllık 84 milyon sterlin değerindeki ana ihracatıydı. 2001 yılında, tarihte Suriye’yi ziyaret eden ilk İngiltere Başbakanı olan Tony Blair de göreve gelmesinden itibaren Suriye ile bu ekonomik ilişkileri sağlamlaştırmak üzere harekete geçmiş, Suriye’ye askeri yardım bile gündeme gelmişti (Kennard, 2021). 11 Eylül sonrası ABD ile ilişkilerde kısa süreliğine esen olumlu hava, Ekim 2001’de Suriye’nin 20 yıl aradan sonra BMGK’ya 2 yıllığına seçilmesiyle birlikte Suriye yönetimine uluslararası toplum nezdinde itibarının arttığını düşündürdü ve pek de karşılığı olmayan bir özgüven sağladı (Geldenhuis, 2004, s. 320).

Fakat Blair’ın girişimi, ABD’nin bilindik taleplerini de içeriyordu. Esad ise, Blair’in Şam’daki İsrail karşıtı militanları dizginlemesi için yaptığı çağrıyı reddederek, İsrail konusunda geri adım atmaya niyetli olmadığını gösterdi (“Blair seeks Mid-East support”, 2001). Esad, bu çağrı karşısında, “Blair’in İslam'a saygısı”nı memnuniyetle karşılarken, Afganistan’daki savaşta sivillerin öldürülmesine dikkat çekerek *kınayanları kınama* yoluyla damgayı *nötralize* etme yoluna gidiyordu. Esad’ın, “terörizm ile direniş arasında ayırım yaptıklarını, İslam ile terörizm arasındaki ayırmada ısrar ettiklerini” ve Filistinli militan grupları terörist olarak sınıflandırmayı reddederek terörün tanımına da itiraz ettiklerini (“Blair seeks Mid-East support”, 2001), belirtmesi, Esad’ın, “terör destekçisi” damgasına konu olan normun bu durumda uygulanması gerektiği yönündeki yoruma itiraz ederek “meşrulaştırıcı redde” başvurduğunu ortaya koymaktadır.

11 Eylül sonrasında ABD ile ilişkilerde yaşanan kısa süreli olumlu hava, ABD’nin Irak’ı işgal etmesiyle yeniden bozuldu ve ABD, Esad’ı Irak’tan kaçan bazı yetkillileri ülkeye sokmakla suçlarken Esad ise ABD’yi işgalden dolayı kınadı ve başta işgale karşı çıkan Avrupa Birliği üyeleri olmak üzere farklı görüşlere ayrılmış uluslararası ortamda ilişkilerini çeşitlendirme girişimlerinde bulundu. ABD’nin Suriye’yi terör destekçiliğiyle damgalama girişimleri karşısında Esad’ın tavrı, okları İsrail’e çevirerek

Hamas ve Hizbullah gibi grupların eylemlerini terörizm olarak yorumlayan bakış açısını reddederek *meşrulaştırıcı redde* başvurmak ve suçlayıcıları suçlamak suretiyle damgayı nötralize etmeye çalışmayı içeriyordu.

Esad'ın Irak işgali konusundaki tutumu, ideolojik bir meydan okumadan ziyade Suriye için bölgesel güvenliğin, Irak ile ekonomik ilişkilerinin ve iç politikanın/rejim güvenliğinin dayattığı bazı gerekliliklerin sonucuydu. Suriye'nin Irak ile ilişkileri her ne kadar geçmişte sorunlu olsa da Hafız Esad, yönetimin son yıllarında Saddam Hüseyin ile olan düşmanlığını sonlandırma girişimlerinde bulunmuş, Beşar Esad ise yönetimin ilk iki yılında Irak ile büyük oranda ucuz petrol ihracatına dayalı olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme yoluna girmişti. Irak'ta rejimin devrilmesi Suriye'nin bu avantajını elinden alacak, bölgesel güvenlik açısından ise Suriye'yi ABD yanlısı bir yönetimle İsrail arasında sıkıştıracaktı. Zaten Suriye, ABD'nin Irak'ın işgalini İsrail adına gerçekleştirdiğinden emindi. Irak'ın parçalanmasının Suriye'deki Kürt azınlığı etkileme olasılığı vardı ve ABD'nin sıradaki hedefi Suriye olabilirdi. Bunların yanında Suriye'de ister İslamcı olsun ister Arap Milliyetçisi, bütün siyasi fraksiyonlar ve onları takip eden kitleler Irak'ın işgaline karşıydı ve ABD yanlısı bir tutum, Esad'ın yeni yeni tesis etmeye başladığı iktidarına büyük zarar verebilirdi (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, ss. 33-34).

Esad'ın, ABD'nin Irak işgali sonrasında 2003 yılında verdiği bir röportajdan alınan şu sözleri işgal karşısındaki tutumunun bu çıkarların korunmasına dayalı olduğunu doğrulamaktadır:

Daha önce de söylediğim gibi, herhangi bir yabancı ülke ile olan ilişkilerde hareket noktamız Suriye'nin ilkeleri ve çıkarlarıdır. Çıkarlarımız örtüştüğünde, Amerikalılar bize karşı iyi oldular ve çıkarlar farklı olduğunda, bizden onlara göre şekillendirmemizi istediler, biz de reddettik (“An Interview with Bashar Al-Assad”, 2003).

Esad, ABD'nin Iraklı yöneticileri ülkeye aldıkları suçlamaları karşısında, Irak ile sınırı kapattıklarını fakat bazı Iraklı yetkililerin yasadışı yollardan ülkeye girmiş olabileceğini belirterek Suriye'nin bu girişlerden sorumlu olduğunu reddederken, bu liderlerin bir kısmının yalnızca ABD'nin değil, Suriye'nin de arananlar listesinde olduğunu belirterek

(“Bashar Al-Assad’s Interview with Al-Arabiya”, 2003) Suriye’nin suçlu değil kurban olduğunu vurguluyordu.

Esad ABD’nin Suriye’ye benzer gerekçelerle fakat çok daha yoğun bir şekilde damgaladığı bir diğer ülke olan Irak’ı işgalinin ardından, sıranın Suriye’ye de gelebileceğini düşünmekte ve 1950’de Arap Ligi’nin imzaladığı Ortak Savunma Anlaşması’na atıfta bulunarak diğer Arap ülkeleriyle bir iç grup ittifakının önemini şu sözlerle ifade etmekteydi:

Mantıklı olan Arap Savunma Anlaşması’nı uygulamaktır. Bu anlaşmaya göre bir Arap ülkesi işgal edilirse diğer Arap ülkelerinin savunması gerekir. Bu anlaşmayı uygulamak yerine saldırganlığı kolaylaştıranlar oldu, komşu ülkeler bunu reddederken saldırganlığı kolaylaştıranlar oldu (“An Interview with Bashar Al-Assad”, 2003)

Esad, nükleer silahlar konusunda ABD’nin İsrail lehine uyguladığı çifte standarda karşı çıkıyordu. Esad aynı zamanda İsrail karşısında Suriye’nin pozisyonunun ABD tarafından “saldırganlıkla” tanımlanmasına karşılık “savunma” olduğunu belirterek “güvenlik” gibi *daha yüksek bir bağlılığa başvuruyor* ve damgayı *nötralize* etmeye çalışıyordu. Bu, aynı zamanda davranışın ihlal ettiği normun meşruluğunu sorgulamaya açan bir *meşrulaştırıcı red* demektir. Esad İsrail’e karşı “terör” olarak görülen eylemlerin “savunma” olduğunu söyleyerek *daha yüksek bağlılıklara başvurma*, ve nükleer faaliyetlerinin tabii oldukları bir anlaşmayla denetlendiğini hatırlatarak *uygulamalı reddin* örneklerini veren şu konuşma ile Araplar arasında bir iç grup ittifakının önemini bir kez daha vurguluyordu:

Güvenlik Konseyi’nde Ortadoğu’nun kitle imha silahlarından arındırılmasını önerdik ve Amerikalılar buna karşı çıktı. Bu konuyu uzun zaman önce, Güvenlik Konseyi’ne katılmadan önce gündeme getirmeye başladık... ama bu Amerikan çıkarlarıyla çelişiyor. Bu bizim doğrudan ve açık çıkarımızdır ve İsrail dışında bölgedeki tüm ülkelerin çıkarıdır. Amerikalılara [bunu] sorduğumuzda, sorudan kaçtılar. Nükleer enerjiyi [izlemek için] bir anlaşma imzaladık [ve dünyanın diğer ülkeleri gibi uluslararası denetime tabiyiz]. Ancak İsrail’in imzalamayı reddettiği diğer anlaşmaları imzalamadık. İsrail’le savaş halinde olduğumuzu ve kendimizi savunmak için kullanılan

silahlardan vazgeçemeyeceğimizi unutmamalıyız. İsrail, ABD tarafından destekleniyor ve her cephanelik ona açık. Sovyetler Birliği artık yok. Küresel denge değişti ve askeri denge artık önemli bir konu değil. Şimdi [İsrail ile] Araplar arası [stratejik] bir dengeye ulaşmalıyız. Hiçbir Arap ulusu [İsrail ile] diplomatik dengeyi bile sağlayamaz. Sorun artık stratejik bir denge değil. Daha zor olan sorun, diplomatik denge ve genel anlamda - ekonomi, teknoloji ve sosyal kaynaklar - bir güç dengesidir. Bunun için bütün Arap ülkeleri düzeyinde çaba göstermemiz gerekiyor; Suriye tek başına bunu başaramaz (“Bashar Al-Assad’s Interview with Al-Arabiya”, 2003).

Süreç, ABD’nin Suriye’den, terörist olarak gördüğü Hamas ve İslami Cihat gibi grupları desteklemeyi kesmesi taleplerinin sertleşmesiyle devam etti. ABD’nin bu girişimleri karşısında Suriye yukarıda bahsedilen yöntemlerle damgayı reddetmeyi sürdürdü. Örneğin, Colin Powell’ın Mayıs 2003’teki ziyaretinde benzer talepleri tekrarlamasından hemen sonra Suriye devlet radyosunda yapılan bir yayında, Şam, Washington’u İsrail’e BM kararlarına uyması için baskı yapmaya çağırarak norm ihlali suçlamasını kendi üzerinden İsrail’e çevirmeye çalışırken,

“İsrail, Filistin davasını vurmak için yeni uluslararası koşulları istismar ediyor. İsrail’i uluslararası kararları yerine getirmeye ve 1967 Altı Gün savaşında ele geçirdiği toprakları geri vermeye zorlamadan barış sağlanamaz. İsrail barış sürecine karşı inatçı duruşunu sürdürürken, Araplar barış için kendilerinden gereken her şeyi verdiler. Hâlâ barışı arzuladığına dair hiçbir kanıt sunmadan her şeyi elde etme politikasında ısrar ediyor” (Duncan Campbell ve Whitaker, 2003).

şeklindeki sözlerle, damgalayanların motivasyonunu ve bu konudaki haklılıklarını sorgulayarak İsrail’in bir kurban olduğunu reddetmekte ve *kınayanları kınayarak* damgayı *nötralize* etmeye çalışmaktaydı.

Aynı gezide Powell’ın ziyaret ettiği Lübnan, ABD’nin Hizbullah’ın askeri kanadına yönelik baskı taleplerine öfkeyle tepki göstermiş, Cumhurbaşkanı Emile Lahoud,

Powell'a Şii örgütünün yasal bir siyasi parti olduğunu söylemişti (“Blair seeks Mid-East support”, 2001). Damga bağlamı bölümünde bahsettiğimiz üzere, bu dönemde Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığı ve Lahoud'un görev süresinin Esad tarafından uzatılması gibi olaylarda somutlaşan yoğun siyasi nüfuzu (Whitaker, 2004), ABD ve Avrupa'yı bir araya getirerek BM'nin 1559 numaralı kararına yol açmıştı. Suriye ve Lübnan'daki müttefikleri ise, Suriye güçlerini ülkeden tamamen çekmek yerine Beka'a vadisine yeniden konuşlandırmanın, “Suriye'ye 15 yıllık iç savaşın ardından ülkeyi istikrara kavuşturmada bir rol veren 1989 Taif anlaşmasına uygun olduğunu savunarak bu kez “ülkenin istikrarını” *daha yüksek bir bağlılık* olarak sunuyor, “nihai olarak tam bir geri çekilmenin Suriye ile Lübnan arasında kararlaştırılacak bir konu olduğunu” savunuyordu (Whitaker, 2005).

Bu noktada bir parantez açarak Esad'ın Suriye'nin siyasi kararlarında tam bir güç sahibi olmadığını belirtmek gerekir. Esad'ın babası tarafından inşa edilen bir devleti miras alması, gücü, cumhurbaşkanlığını çevreleyen eski güç merkezleri, yani babasının yakın meslektaşlarının - parti politbürosu, kabine, ordu yüksek komutası ve güvenlik güçleri – ile paylaşması anlamına geliyordu. Dış politikaya babasının döneminden o güne süreklilik kazandıran Başkan Yardımcısı Haddam ve Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara da önemli karar alıcılardı. Ancak, Beşar zamanla kendisini 'birincil karar verici' olarak kabul ettirdi ve reform ekibi rejimde baskın eğilim haline geldi (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 10). Hinnebusch, Irak işgali sonrasında Suriye'deki siyaset yapımı mekanizmasında ABD ile nasıl başa çıkılacağı konusunda, Beşar Esad ile Dışişleri Bakanı Faruk el Şara arasında bir çatışma olduğunu yazmıştır. Buna göre Beşar Esad bazı tavizler vermeye ve Washington ile diyalogu sürdürmeye istekliken, Şara liderliğindeki daha tutucu siyasetçiler ABD'ye mesafeli durmaktan yanaydı (Hinnebusch, 2004, s. 10).

Esad, 2004'te David Lesch'e verdiği röportajda ABD'nin Suriye'yi damgalama girişimlerine şu sözlerle cevap veriyordu: “Suriye'nin dünyanın geri kalanıyla olan ilişkilerine bakın; dünyanın geri kalanıyla iyi ilişkileriniz varsa, sırf Amerika öyle olduğunuzu söylüyor diye bir haydut devlet değilsiniz” (D. Lesch, 2005, s. 117). Esad burada, Suriye'nin damgalanması konusunda ABD ile dünyanın geri kalanı arasındaki görüş ayrılıklarının altını çizerek ABD'nin normatif tutumunun meşruiyetini sorgulamaya açarak damgayı reddediyordu.

Fakat 2005 yılında gerçekleştirilen Refik Hariri suikastından sorumlu tutulmasıyla birlikte Suriye üzerindeki uluslararası baskı arttı, Suriye Lübnan'daki askerlerini çekti. Suriye, başlatılan BM soruşturmasında, cinayetdeki dahline dair kanıtların artmasıyla, uluslararası izolasyona maruz kaldığı gibi diğer Arap liderlerden de bir destek görmedi. Suriye'nin İsrail karşısında Hizbullah'a destek vermesi ve Lübnan'daki nüfuzunun özellikle Batı ülkelerinde yarattığı rahatsızlık ve uluslararası toplumdan gelen baskılar karşısında askerlerini Lübnan'dan çekmesi, damga karşısında geri adım atmasına işaret olarak yorumlanabilir. Ancak bu sırada Esad'ın damgayı reddeden söylemi devam ediyordu ve BMGK yaptırımları Suriye'nin çekilmesinin yanında Hizbullah'ın silah bırakmasını talep ederken bu ikinci talep yerine getirilmemişti. Lübnan'da Hariri suikasti'ne büyük protestolarla tepki gösteren kitleler Esad'ın gitmesi için sloganlar atarken Esad'ın geri çekildiğini açıklamasından üç gün sonra Hizbullah, ABD, Fransa ve İsrail'in 1559 sayılı kararla bulunduğu dış müdahaleyi kınamak ve ve 'Suriye'nin Lübnan'daki fedakarlıklarını takdir ettiklerini' göstermek amacıyla ülkenin o güne dek gördüğü en büyük gösteriyi düzenledi (Whitaker, 2022). Dolayısıyla Esad'ın Lübnan'daki gücü Hizbullah ile kurduğu iç grup ittifakı üzerinden devam etti.

Esad'ın suçlamalara cevabı, suikastle Suriye'nin bağlantısını reddetmek oldu, BM'nin başlattığı soruşturmaya asgari düzeyde katıldı ve ABD'nin bu olayı Suriye üzerinde uluslararası baskı kurmak için kullandığını öne sürdü (Lesch, 2013, s. 21). 2006 yılında Arap Avukatlar Birliği önünde yaptığı konuşmada, Esad, “Ulusal egemenlik meselesinin, BMGK yahut diğerlerinin vereceği karardan daha önemli” olduğunu vurgulayarak soruşturmaya katılmayı bir kez daha reddediyor, “Şartlar ülkemiz için savaşmamızı gerektirse de ulusal egemenliğimizden vazgeçmemeliyiz, buna hazırlıklı olmalıyız” (Landis, 2006) diyerek, Suriye'deki rejimin güvenliğine dair endişelerini ortaya koyuyordu. Esad konuya ilişkin BM panelini 'soruşturma komitesi değil, kınama komitesi' olarak nitelendirirken, Suriye-Lübnan ilişkilerinin bozulmasını tüm Arap ulusuna karşı kurulmuş bir komplo olarak tanımlıyor, FKÖ lideri Yaser Arafat'ın İsrail tarafından öldürüldüğü yönündeki suçlamasını tekrarlayarak Hariri suikastini de İsrail'in gerçekleştirdiğini ima ediyor, fakat bu konuda hiçbir ülkeden herhangi bir tepki gelmediğini belirtiyordu (“Assad”, 2006). Esad bu açıklamalarıyla, *kınayanları kınamak* suretiyle damgayı reddediyordu.

Öte yandan Esad'ın Lübnan'daki askeri varlığını geri çekmesi, damga mesajı uluslararası toplumu birleştirme noktasına geldiğinde söylem düzeyinde damgayı reddetmeyi sürdürmesine rağmen reelpolitik düzlemde taviz vermeyi göze aldığını göstermektedir. Esad, BM soruşturmasında uluslararası bir boyuta ulaşan Hariri suikasti suçlamalarının da eklenmesiyle daha da güçlenen “terör destekçisi devlet” damgası karşısında uluslararası topluma bu türden red mesajları verirken ülke içinde siyasi özgürlük ve demokratikleşmeye dair reform sinyalleri veriyordu. Esad'ın, “reform, iç ihtiyaçlarımızla başlar ve herhangi bir slogan veya bahaneyle dışarıdan dayatılan herhangi bir reformu kesinlikle reddediyoruz” (“Assad”, 2006) şeklindeki sözleriye, bu reformları uluslararası baskı karşısında bir norm içselleştirme sürecine girerek değil, ülke içindeki siyasi taleplere cevap vermek ve dengeyi korumak adına yapacağını ortaya koyuyordu.

4.3.3.3 Damganın Reddi ve Çıkar Odaklı Siyaset Arasında Beşar Esad Yönetimi

Önce Hariri suikasti suçlamaları ve ardından 2006 Lübnan-İsrail savaşına ilişkin olarak Beşar Esad'ın Arapları, gücün nerede olduğuna göre pozisyon alan “yarım adamlar” (Ricci, 2017) olarak tanımlamasıyla şekillenen süreçte bölgede Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün Suriye'den uzaklaşırken, Rusya, Çin gibi aktörlerle; İran, Hamas ve Hizbullah ile yakın ilişkilerini sürdürdü. Esad, politik hamlelerinin ideolojik değil çıkarlara dayalı olduğunu söylerken, bu ülkelerle ilişkilerinin de çıkar odaklı olduğunu ve eğer ABD Suriye'nin çıkarlarına hizmet ederse, ABD ile de dost olabileceğini ifade ediyordu (Lesch, 2014, s. 335). Fakat 2007 Eylül'ünde İsrail'in Suriye'de nükleer tesis olduğu iddia edilen sahaları bombalaması, Suriyeli yetkililere göre Suriye-İran ittifakını kırmak için Şam'a yapılacak büyük bir ABD-İsrail planının görünen kısmıydı (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 39).

Takip eden süreçte Iraklı yabancı savaşçılarla mücadelede ABD ile yapılan ufak çaplı askeri ve istihbari işbirlikleri, ABD'yi bir süreliğine Suriye'ye yaklaştırırken uluslararası izolasyonu sekteye uğratmış görünüyordu. Fakat Esad 2008 yılında Suriye'yi Batı'nın tarafına çekmeye yönelik bazı adımlar atan Sarkozy'nin yenilediği bilindik talepleri karşılamak yerine İran, Hizbullah ve Hamas ile Batı arasında bir arabulucu rolü oynayarak Suriye'nin statüsünü yükseltmeye dayalı bir strateji sergiledi (Lesch, 2013, s. 28). Nitekim 2009 itibariyle Suriye, her iki tarafta da bir pozisyon

edinmiş görünüyordu. Bir yandan Asya ile çeşitlendirilmiş ekonomik bağlantıların ve Rusya ile yenilenen güvenlikle alakalı ve ekonomik ilişkilerin mümkün kıldığı, İran liderliğinde Batı'ya meydan okuyan “direniş ekseninin” bir parçasıydı. Diğer yanda ise, Fransa ile yumuşamanın gösterdiği Batı Avrupa ile yakınlaşma, İsrail'le Türk sponsorluğundaki barış görüşmeleri; ve yeni Obama yönetimiyle sürdürülen temkinli diyalog, Batı ile genel bir yakınlaşmanın işaretlerini taşıyordu (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 23).

Esad, ABD de demokrat aday Barack Obama'nın Başkanlığa seçilmesiyle Bush döneminde Suriye'ye uygulanan yoğun baskının ortadan kalkacağını ve bu vizyonu hayata geçirebileceğini düşünmüştü. Fakat dış politika dili Bush dönemine göre bir miktar yumuşamış olsa da ABD'de yeni yönetim Suriye'den geçmişteki taleplerini sürdürdü. Filistinli örgütler konusunda bazı girişimlerde bulunabileceğini belirtmekle birlikte Esad'ın siyasi ve medya danışmanı Buseyna Şaban'ın, ABD ile ilişkilerin iyileştirilmesinin Suriye'nin İran ile ilişkilerininin pahasına olmayacağını söylemesi, Suriye'nin taviz vermeye niyetli olmadığını gösteriyordu. Suriyeli yetkililer, 'ABD barış sürecine sponsor olmak istiyorsa, kusursuz bir şekilde tarafsız ve adil olmalı. Bunun için direnişin meşru bir hak olduğunu, ve terör ve direncin iki farklı şey olduğunu ilan etmelidir.' (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 25) Diyerek, “terör sponsorluğu” etiketiyle kendisine dayatılan normların meşruiyetini sorgulayarak *meşrulaştırıcı redde* başvuruyor, terörün asıl kaynağının İsrail olduğunu ve bu nedenle asıl İsrail'e baskı uygulanması gerektiğini (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 25) savunarak yani İsrail'in *kurbanlığını reddedip, kınayanları kınayarak* damgayı bir diğer reddetme biçimi olan *nötralizasyona* başvuruyordu.

Suriye her ne kadar Bağlantısızlar Hareketi'nin bir üyesi olsa da damgayı reddederken Rusya, Çin gibi aktörlerle net bir iç grup ittifakı içerisinde değildi. Hatta İran ile ittifakının ve Hizbullah'a desteğinin dahi bölgesel dengelerin dayattığı bir mecburiyet olduğunu belirtmişti. Esad'ın bu blokta yer alması, karşı-damgalama stratejisinin bir uzantısı olan ve ideolojik ortaklıkla şekillenen bir iç-grup ittifakından ziyade Arap ülkeleriyle birer birer uzlaşan İsrail'e karşı bölgede yalnız kalmama amacını güdüyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte Esad'ın İsrail konusunda farklı bir adım atma ihtimali, İsrail sorununun Suriye açısından tarihsel önemi, Suriye'nin iç siyasetinde

etkili olan kesimlerin ve halkın İsraille yapılacak bir anlaşmayı büyük bir aşağılanma olarak görmesiyle de kısıtlanıyordu.

2011’de patlak veren Arap isyanlarının ardından iç savaşa sürüklenen Suriye’de Esad rejimi isyanları bastırmakta başvurduğu şiddet ve insan hakları ihlalleri yüzünden uluslararası toplumdan giderek daha fazla soyutlandı. Esad bu damgalama karşısında, bu çalışmaya konu olan zaman aralığında başvurduğu damganın reddi stratejisinden karşı damgalamaya geçti ve Çin, Rusya, İran ve Hizbullah ile işbirliği içinde rejimi için bir hayatta kalma stratejisi geliştirdi.

BÖLÜM 5: DAMGANIN SONUÇLARI

Bu bölümde, çalışma için vaka olarak seçilen üç aktörün damgayla başa çıkma stratejileri sonucunda ne gibi maliyetlerle karşılaştıkları ve kazanımlar elde ettikleri analiz edilecektir. Damga, damgalananın uluslararası toplumdan dışlanmasına ve statü kaybına neden olur. Bu nedenle damgalama pratiklerinin en önemli araçlarından biri, aktörlerin hâkim normların ihlali nedeniyle yaptırımlara maruz bırakılmasıdır. Bu da yaptırımların ağır ekonomik yükünü damgalıların sırtına yükler. Bunun dışında, özellikle bu çalışmaya konu olan ABD'nin George Bush döneminde “terörle savaş” doktrini kapsamında yürüttüğü, terör destekçisi olarak görülen devletlerdeki yönetimi değiştirmeye yönelik “rejim değişikliği” politikası, damgalanan devletlerin ödediği bedellerden bir diğeridir. Bu bedellerin en ağırı ise, Irak'ta ve Libya'da görülen işgal ve müdahalelerdir. ABD'nin İngiltere destekli Irak işgali her ne kadar Almanya, Fransa gibi Batı ülkelerinden tepki çekse de, sürecin öncesinde Irak için inşa edilen “haydut devlet” damgası, işgalin meşrulaştırılmasında rol oynadı ve başta işgali kınayan ülkeler, ABD ile hiyerarşik ilişkileri gereği bu tutumlarını uzun süre devam ettiremediler. Öte yandan normlar ve çıkarlar sürekli pazarlık edildiğinden, damgalayıcı da mutlak bir güce sahip değildir. ABD Irak işgali için yoğun olarak eleştirildi ve bu durum Irak'ta ortaya çıkan kaosun yönetimindeki zafiyetlerle birleşince ABD dış politikasında haydut devletlerin cezalandırılması konusunda farklı stratejiler izlendi.

Kuramsal tartışma kısmında ele alındığı üzere, etkileşimci anlayışın bir uzantısı olarak damga teorisi, damgalananlara da bir faillik alanı açarak onların damgayla başa çıkmada bazı yollara başvurabileceklerini gösterir. Her ne kadar bir kez damgalananın damgadan tamamen kurtulması çok zor olsa da, bu stratejilerin onlara bazı getirileri de vardır. Zarakol, damga karşısında damgayı kabul ederek norm içselleştirmenin, aktörün uluslararası toplumdan kabul görmesine yol açmasını ve bunun sağladığı faydaları inceler. Adler-Nissen ise damganın kabulünün yanında red de edilebileceğini hatta damgalayanın damgalanan tarafından karşı-damgalamaya uğratılmasıyla uluslararası toplumun yarışan görüşleri arasında bir bölünme gerçekleşebileceğini ortaya koyar. Karşı damgalama başarılı olup da bu bölünme gerçekleştiğinde artık damgalanan değil, damgalayan sapkın kabul edilir ve damgalının üzerindeki ceza baskısı ortadan kalkar. Karşı damgalamanın yanı sıra, damganın reddi ve kınayanların kınanması yahut başka meşrulaştırıcı ve damganın etkisini nötrleştirici uygulamalar gerek iç gerekse dış

politikada aktöre önemli kazanımlar sağlayabilmektedir. Örneğin İran'da ulema sınıfının yaptığı gibi Amerikan karşıtlığının yahut anti-emperyalizmin *ayrı bir şeref sistemi* olarak benimsenmesi, İran'a dünya siyasetinde diğer sistem karşıtı aktörlerle ittifak yapma avantajı sağlamaktadır. Bu avantaj, bölgesel düzeyde de benzer dinamiklerle işlemektedir. İç politikada ise damgalanma nedenlerini ve uzantısı olan cezalandırmayı tamamen dışsal koşullara bağlayarak sürdürülen politikaları meşrulaştırma ve rejim güvenliğini sağlamaya hizmet eder.

Söz konusu argümanlar doğrultusunda, bölümün bundan sonraki başlıklarında damganın sonuçları, kazanımlar ve bedeller olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Kazanımlar; 1.Rejim güvenliği, 2. Bölgesel nüfuz ve 3. Sistem karşıtı aktörlerden destek başlıkları altında üç ülke için değerlendirilecektir. Bedeller ise, 1. Yaptırımlar, 2. Rejim değişikliği, 3. İşgal/Müdahale başlıkları altında her bir vaka için ele alınacaktır.

5.1 Damganın Getirdiği Maliyetler

5.1.1 Yaptırımların Ekonomik Yükü

Damganın doğrudan sonuçlarından en sık görüleni ambargo ve yaptırımların damgalananlara yüklediği ağır ekonomik maliyetler ve uluslararası izolasyondur. Ambargoların tarihi Soğuk Savaş yıllarına dayanırken, 1990'lardan itibaren yaptırım siyaseti, ABD dış politikasının en önemli enstrümanlarından biri haline geldi. Yaptırım siyasetinin ABD dış politikasında yerleşik bir hale gelmesinde norm ihlalinde bulunan İran ve Libya gibi rantiyer devletlerin rejimlerini zayıflatma amacıyla uygulanan yaptırımlar etkili oldu.

5.1.1.1 İran

2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle birlikte birinci sırayı almadan önce İran, ABD, BM, AB ve Avustralya, Kanada, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerin 3.616 aktif yaptırımıyla tarihte açık ara en çok yaptırım uygulanan devletti. İkinci sırayı ise bu çalışmanın ele aldığı bir diğer aktör olan Suriye almaktaydı (Zandt, 2022). İran'a uygulanan ekonomik yaptırım ve ambargolar Musaddık dönemi gibi erken bir dönemde başladı ve devrim sonrasında ABD, rehine krizine karşılık İran'a ağır bir fatura ödedi.

İran'ın Soğuk Savaş sonrasında, terörü desteklediği, kitle imha silahları ürettiği, bölgede istikrarsızlığa neden olduğu gibi gerekçelerle bir “haydut devlet” olarak damgalanmasını takip eden cezalandırma süreci, damgaya konu olan suçlamalarla paralel bir şekilde, terör destekçiliği, nükleer silah geliştirme peşinde olmak gerekçeleriyle giderek arttı ve yeni yaptırımları beraberinde getirdi. Ağırlıklı olarak karşı damgalama stratejisi yürüten İran'da rejim karşı damgalamadan ideolojik zaferler devşirirken devlet dışlanma ve ekonomik yaptırımlarla cezalandırıldı ve ekonomideki bozulmanın yükü halkın omuzlarına bindi (Greenwald, 2012).

ABD çifte çevreleme politikası kapsamında İran'ın haydut devlet imajını uluslararası alana yayma amacına yönelik olarak 1996 yılında İran'a uyguladığı yaptırımları, İran ve Libya Yaptırımlar Yasası (ILSA) ile genişletti. Clinton yönetimi, bu yaptırımların İran'ı kitle imha silahları edinme ve İran'ın GSYİH'sının yaklaşık %20'sini oluşturan petrol endüstrisini modernize etme yeteneğini engelleyerek terörist grupları finanse etme yeteneğinden mahrum edeceğini düşünüyordu (Katzman, 2006). İran'ın uluslararası teröre olan desteğini ve kitle imha silahları elde etme yahut geliştirme çabalarını sona erdirmek üzere (md.3a) ABD'nin müttefikleriyle birlikte iki ülkeye bazı yaptırımlar uygulamasını öngören yaptırım yasasına göre, cumhurbaşkanı tarafından muaf tutulmadıkça, İran'ın petrol kaynaklarını geliştirmelerine katkı sağlayabilecek yıllık 20 milyon dolar ve üzerinde yatırım yapan kişilere yaptırım uygulandı (md.5) (Gilman, 1996).

Yaptırımlar bir süre sonra İran ile güçlü ekonomik ilişkileri olan AB ülkelerini olumsuz yönde etkilemeye başlayınca bu ülkelerin tutumu ABD'den farklılaştı. AB, 1997 yılında yaşanan bir terör hadisesi sonucunda İran'a belli diplomatik yaptırımlar uyguladıysa da sonraki sene İran ile kapsamlı ve sürekli diyalogun devamına karar verildi ve 2002 yılına dek ilişkiler bu minvalde ilerledi. Hatta ABD, ILSA yaptırımlarının kapsamını İran'la ticaret yapan ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletmek istediğinde AB buna sert bir tepki verdi, pek çok Körfez ülkesi ve Türkiye de bu karara karşı çıkınca ABD, İran'ı cezalandırma konusunda aradığı uluslararası mutabakata varamamış ve İran'ı izole edememiş oldu. Böylece başta yaptırımların İran'ın petrol endüstrisini olumsuz yönde etkilediği düşünülse de sonraki yıllarda yatırımcılara sağlanan pek çok muafiyetle birlikte İran'ın enerji sektöründe yaklaşık 11,5 milyar dolarlık yabancı yatırım üzerinde

anlaşmaya varıldı ve günde yaklaşık 4 milyon varil petrol üretimiyle önceki üretimini arttırmadıysa da geriletmemiş oldu (Katzman, 2006, s. 3). Bunlarla birlikte, 1990'lar boyunca silah ticaretini kısıtlayan yaptırımlar İran'ı kendi askeri sanayisini kurmaya itti. Rejim kendi tanklarını, zırhlı personel taşıyıcılarını, füzelerini, savaş uçaklarını ve denizaltılarını üretti. SIPRI verilerine göre Suriye ve Sudan gibi ülkelere de askeri teçhizat ihraç etti (Kuek Ser, 2016).

2006 ve 2010 yılları arasında yaptırımlar doğrudan petrol ihracatını hedef almamıştı. Fakat Rusya'nın 2000 yılında 341 milyon doları bulan İran'a silah satışı 2008'den sonra 15 milyon dolara düştü (Kuek Ser, 2016). Ancak BMGK'nın 2010 tarihli 1929 sayılı Kararı, İran petrolüne yaptırım uygulanabilmesinin yolunu açtı (Farzanegan, Khabbazan ve Sadeghi, 2016, s. 186). İran hükümeti gelirlerinin %60'ı ve ihracat gelirlerinin %90'ının petrol ve gaz kaynaklarından gelmesi (Farzanegan, 2013, s. 15) bu yaptırımların ekonomiye büyük darbe vurmasıyla sonuçlandı. 2008'den 2015'e kadar Çin ve Rusya'nın, İran'la silah ticareti de küçük hacimlerle sürdü (Kuek Ser, 2016). Yaptırımların kesin olarak uygulandığı 2012'nin temel makroekonomik göstergeleri, yaptırımların uygulanmaya başlandığı 2005 yılı ile karşılaştırıldığında, enflasyon oranı 2005'te %3,39'dan 2012'de yüzde %27.34'e yükseldi. Sanayi üretimi (sabit ABD doları cinsinden) 2005'te 84 milyar ABD dolarından 2012'de 68 milyar ABD dolarına geriledi. 2005 ile 2012 yılları arasında reel efektif döviz kuru neredeyse %80 oranında artarak İran ürünlerinin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü önemli ölçüde azalttı (Farzanegan, 2013, s. 16) Ernst & Young, Daimler AG, Caterpillar, ENI, Total gibi şirketler, itibar risklerinden kaçınmak için İran'daki çıkarlarından vazgeçti ve sonuç olarak İran'ın uluslararası ekonomiye erişimi daha da baltalandı ("Fact Sheet", 2012). Bütün bunlarla birlikte, İran'ın petrol üretimi 2005'te 4 milyon varil/gün'den 2012/2013'te yaklaşık 3 milyon varil/gün'e düşürüldü. Ülkenin Ekonomik İşler ve Maliye Bakanı Ali Tayebnia'ya göre, İran'ın GSYİH'sı 2013 yılında yüzde 5.8 azaldı ve kişi başına gelirden %7'lik bir azalma oldu (Farzanegan ve diğerleri, 2016, s. 187).

İran'ın damgalanma sürecinin önemli bir aracı olan yaptırımlar yıllar içinde giderek sertleşti ve ekonomik sonuçları daha da ağır hale geldi. Ahmedinejad döneminde İran ekonomisine büyük bir darbe vuran bu yaptırımların büyük bölümü, 2013 yılında ılımlı politikacı Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle müzakereleri yoğunlaşan

Nükleer Anlaşma'nın 2015'te yürürlüğe konmasıyla kaldırıldı. 2015'te imzalanan Nükleer Anlaşma, Çin ve Rusya'ya İran ile silah ilişkilerini canlandırmaları için bir fırsat tanıdı. Öte yandan 2018 yılında ABD Başkanı Donald Trump'ın anlaşmadan tek taraflı olarak çekilmesiyle yaptırım rejimi yeniden devreye girdi. Trump bu kararın, İran'ın, yaptırımların kalkmasıyla elde ettiği finansal genişlemeyi, ordusunu güçlendirmede ve Hizbullah, Hamas gibi terörist vekillerini desteklemede kullandığını öne sürerek alındığını açıkladı ("President Donald J. Trump is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal", 2018). Bu da İran üzerindeki damganın devam ettiğini gösteriyordu.

5.1.1.2 Suriye

Bir damgalama aracı olarak yaptırımların bu çalışmaya konu olan damgalanan ülkeler üzerindeki etkileri, ekonomilerinin petrol ihracatına bağımlılığı ve yaptırımların içeriğinin bu ihracata sınırlama getirip getirmemesiyle yakından ilişkilidir. Suriye'nin petrol üretiminin 2002 yılında günde yaklaşık 400.000 varilden yaklaşık 2010'da 125.000'e düşmesi sonucunda 2002 yılında ihracatın %71'ini ve 2010'da sadece %46'sını petrol oluştururken, petrol rezervleri sınırlılığı, ve 2011 öncesi yaptırımların petrol ihracatına bir kısıtlama getirmemesi Suriye'nin yaptırımlardan doğrudan etkilenmemesine neden olmuştur. 2010'da Almanya, İtalya, Fransa ve Hollanda toplu olarak Suriye'nin ham petrolünün %80'ini ithal etmişti ve bu, 4,1 milyar ABD doları ile o yıl Suriye hükümeti gelirlerinin %30'unu oluşturmaktaydı (Alalwani ve Shaar, 2021).

Yine de Suriye'yi ekonomik olarak izole etmeyi amaçlayan ABD'nin uyguladığı yaptırımlar, Batı yatırımlarının cesaretini kırdı ve rejimin Suriye ekonomisinin küreselleşmesini ilerletmeye çalıştığı finansal hizmetler ve telekomünikasyon endüstrilerine darbe vururken, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Suriye'nin ana ticaret ortağı olan AB ile ilişkiler, Hariri suikastinden sonra bozuldu (Hinnebusch, 2012, s. 100). Bu durum ise 2010'lara doğru Suriye'nin Türkiye, İran, Rusya ve Asya ülkeleriyle ekonomik bağlarını güçlendirmesine neden oldu (Hinnebusch ve Zintl, 2015, s. 287).

Buna rağmen Suriye'de 2011'de patlak veren ayaklanmanın başlangıcında, AB ve Suriye'nin güçlü ekonomik bağları vardı. AB, Suriye'de çeşitli proje ve yatırımlarda yer aldı; Avrupa Yatırım Bankası elektrik santrallerinin inşası da dâhil olmak üzere 17

projeye yatırım yapıyordu ve 1,3 milyar Euro (yaklaşık 1,93 milyar ABD Doları) değerinde bir portföye sahipti (Alalwani ve Shaar, 2021).

2003 tarihli SALSA yasasının Suriye dış ticareti üzerinde çok sınırlı bir etkisi olurken 2011'den sonra gerek AB gerekse ABD tarafından uygulanan yaptırımlar, petrol de dâhil olmak üzere Suriye'nin tüm ihracatını önemli ölçüde etkiledi. 2012 yılında toplam ihracat %71 gibi büyük bir oranda düşerken, petrolün ihracattaki payı %22'ye düştü ve bu düşüş sonraki yıllarda da devam etti (Aita, 2020, s. 12).

Bütün bunlar değerlendirildiğinde 2011 öncesinde Suriye'nin üzerindeki damganın daha hafif şiddette ve kesintili oluşunun Suriye'ye ağır bir yaptırım yükü getirmediği söylenebilir. 2011 sonrasında ABD ve Avrupa'nın artan şiddetteki yaptırımları ise iç savaşa kaosa sürüklenen Suriye'yi Çin ve Rusya gibi aktörlerle ticaretini yoğunlaştırmaya yöneltti.

5.1.1.3 Libya

Libya tarihte BMGK'nın terör eylemlerine destek vermesi nedeniyle yaptırım uyguladığı ilk ülkeydi ve ABD için yaptırımlar Libya'yı damgalamada önemli bir araç olmuştu. Aslında 1992'deki çok taraflı yaptırımların uygulanmasına kadar Libya'nın petrol üretimi ve ihracat seviyeleri ABD'li şirketlerin çekilmesinden doğan boşluğu Libya Ulusal Petrol Şirketi'nin doldurmasıyla OPEC kotasıyla uyumlu seyretti fakat 1950lerden beri ABD teknolojisiyle desteklenen Libya petrol endüstrisi bu desteğin kesilmesi ve Libya'nın da geçmişte petrol sahalarının geliştirilmesine yeterince yatırım yapılmamasının yarattığı gerilemeye petrol fiyatlarındaki genel düşüş ve 1996 yaptırımları da eklenince ülke ekonomisi büyük ölçüde kırılganlaştı. 1992 ile 1999 yılları arasında Libya ekonomisi yılda yalnızca %0.8'lik bir büyüme kaydetti; kişi başına düşen milli gelir 7.311 dolardan 5.896 dolara düştü ve sadece 1998 senesinde ülkenin ihracat gelirleri 1986'dan o zamana kadarki en düşük seviye olan 7 milyar dolar civarına geriledi (Uziyel, 2001, s. 25; Vandewalle, 2012, ss. 152-54). Libya'ya petrol endüstrisi ekipmanları ve teknolojisinin satışını ve finansal transferlerini yasaklayarak Libya'nın petrol çıkarma ve ihraç etme kapasitelerini önemli ölçüde zayıflatan BM yaptırımları sonucunda Libya ekonomisi Libyalı yetkililere göre 33 milyar dolar, Dünya Bankası'na göreyse 18 milyar dolarlık bir kayıp yaşadı (Takeyh, 2001, s. 64).

Kaddafi'nin 1999'dan itibaren terör eylemlerinin sorumluluğunu almak ve kitle imha silahlarından vazgeçeceğini duyurmak suretiyle damgayı kabul etmesi, BMGK yaptırımlarının önce askıya alınması, daha sonra da 2003 yılında tamamen kaldırılmasıyla sonuçlandı (Weaver, 2008). Yaptırımların askıya alınması derhal Avrupa'da Libya'ya yatırım yapma yarışı başlatmış, BM'nin Libya üzerindeki yaptırımları askıya almasının daha ertesi günü Dışişleri Bakanı Lamberto Dini Trablus'a uçmuş ve ilk görüşmelerinden sonra Kaddafi, "Libya, İtalya ile Afrika'yı bağlayan köprü, İtalya ise Libya'nın Avrupa'ya açılan kapısı olacak" şeklinde konuşmuştu. Birkaç ay sonra da İtalyan petrol devi ENI, Libya ulusal petrol şirketiyle 5.5 milyon dolarlık bir gaz arama ve boru hattı anlaşması imzaladığını duyurdu (Stanley, 1999).

23 Nisan 2004'te Beyaz Saray, Libya ile ilgili ILSA yaptırımlarını sonlandırdı ve Libya ile ABD arasındaki 'çoğu ticari faaliyetin yeniden başlamasına' artık izin verileceği açıklandı (Davenport, 2021) Böylece Libya, damgayı kabul ederek uluslararası izolasyonunu aşmış ve sisteme yeniden dâhil edilmiş oldu.

Kaddafi'nin onu uzun süredir yaptırımlarla damgalayan ülkelerle bir uzlaşmaya vararak yaptırımların kaldırılması ve Libya'nın uluslararası sisteme yeniden kabulünü takip eden yıllarda gerek ABD gerekse Avrupa ülkeleri ile Libya arasında yoğun bir enerji ve silah satışı anlaşmaları trafiği başladı. Libya'yla ilişkilerdeki iyileşme, Batılı şirketler Afrika'daki en büyük petrol rezervlerine ve önemli miktarda gaz arzına sahip ülkede petrol arama ve altyapı kurma çalışmaları için fırsat tanımıştı. Libya'nın petrol üretimi dünya toplamının yalnızca yaklaşık yüzde 2'sini oluşturmasına ve Libya üretimde 16. sırada yer almasına rağmen, son derece düşük kükürt içeriğinden dolayı bu petrolün kalitesi yüksekti ve bu da rafine edilmesini kolaylaştırıyordu (Leonard, 2011).

Avrupa ile ilişkiler bu dönemde ivme kazandı. 2004 yılında dönemin Şansölyesi Gerhard Schroeder, Libya Mağrip'te Alman Wintershall şirketi tarafından işletilen bir petrol kuyusunun açılışını yaptı (Cassola, 2011). Kaddafi'nin 2003'te üzerindeki diplomatik izolasyonun kaldırılması için attığı adımlardan sonra ziyaret ettiği ilk Batı ülkesi ise Fransa olmuş ve Sarkozy ile Kaddafi bu ziyarette Libya'nın 21 Airbus uçağı satın alması ve bir nükleer işbirliğini içeren ve değeri 10 milyar avroyu bulan bir dizi iş anlaşması imzalamıştı ("Gaddafi visit seals French deals", 2007).

2007'de Tony Blair'in aracılık ettiği bir anlaşmada BP, Libya Investment Corporation ile bir ortak girişimde açık denizde ve karada petrol ve gaz aramasına izin veren 560 milyon sterlinlik bir arama anlaşması imzaladı. Böylece İngiltere'nin Libya'ya ihracatı son yıllarda yaklaşık 930 milyon sterline yükselirken, yaptırımlar sonrası Libya'daki ticari ivme o kadar büyüktü ki, dünyanın geri kalanı ekonomik gerilemeyle mücadele ederken Libya'da ekonomi %5 büyümeyi başarmıştı. Bunun dışında Libya'lı işadamlarının İtalyan yatırımcılarla yakın temasları ve işbirlikleri söz konusuydu (Bawden ve Hooper, 2011).

2011'deki krizden önce Avrupa, Libya'nın ham petrol ihracatının yüzde 85'inden fazlasını alıyordu. Hacim açısından, İtalya 2010 yılında Libya'nın toplam petrol ihracatının yaklaşık yüzde 29'unu ithal ederek listenin başında yer alırken, onu yüzde 14 ile Fransa, yüzde 13 ile Çin ve yüzde 11 ile Almanya izledi. Fransa'nın Libya'dan yaptığı ithalat, toplam iç petrol tüketiminin yüzde 10'unu oluşturuyordu (Lindström ve Zetterlund, 2012, s. 23).

Yaptırımların kalkmasıyla petrol yatırım ve ihracatının yanı sıra damgalayan devletlerin silah satışı da büyük bir ivme kazandı. Sadece 2009 yılında Libya'ya yaklaşık 500 milyon dolar değerinde İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan silahlarının sevk edildiğine inanılıyordu (Davidson, 2017, s. 99). ABD cephesinde ise Bush yönetimi, 2006'da Libya'ya 3 milyon dolarlık ve 2007'de 5.3 milyon dolarlık malzeme satışını onayladı. 2008'de Libya'nın ABD'den 46 milyon dolarlık silah ithal etmesine izin verildi (Cassola, 2011). Bu alımlar, içerde Kaddafi'nin Batı'yla ilişkisini düzeltmesine karşı çıkabilecek kesimlerin yaratabileceği rejim güvenliğine tehdit hissederek ordusunu güçlendirme girişimleri olarak okunabilir. Libya, Birleşik Krallık'tan '30 Eylül 2010'da sona eren yıl içinde yaklaşık 40 milyon £ (55 milyon \$) değerinde askeri ve paramiliter teçhizat satın aldı. Bunların içeriği 'keskin nişancı tüfekleri, kurşun geçirmez araçlar, kalabalık kontrol mühimmatı ve göz yaşartıcı gaz'dan oluşuyordu ve bunların Kaddafi rejiminin kısa bir süre sonra başlayan isyanlardan sonraki hayatta kalma mücadelesinde ihtiyaç duyduğu ekipmanlar olacağı (Cassola, 2011) düşünüldüğünde Kaddafi'nin damgayı kabul ederek ülkesini Batı'ya açmasının onun için kazançlar hanesine yazılacağı şeklinde yorumlanabilirdi.

Fakat bu süreçte yaşanan gelişmeler, 2011 yılının başlarında çıkan isyanlarla birlikte bu kazanımların Kaddafi rejiminin ayakta kalması için yeterli olmadığını göstermiştir. 2011’de Libya’da, Arap İsyancılarının bir parçası olarak başlayan isyanlarla rejimi tehlike altına giren Kaddafi güçleri, isyanları bastırmak için isyancılarla yoğun silahlı çatışmalara girdi ve bu sırada sivillerin de öldürülmesinden endişe duyan BM’in üyesi, ABD, Fransa ve İngiltere, Libya’daki sivilleri korumak üzere, müdahale kararını masaya koydu.

BMGK, Şubat ayı sonlarında, Uluslararası Ceza Mahkemesi’ni Libya hükümetinin Libya vatandaşlarına karşı "yaygın ve sistematik saldırılarını" soruşturmaya çağırarak ve Libya’ya bir silah ambargosu ile Kaddafi ve yakın çevresine seyahat yasağı uygularken mal varlıklarının dondurulmasını içeren 1970 sayılı kararı (*Resolution 1970*, 2011) oybirliğiyle kabul etti. Daha sonra on lehte ve beş çekimser oyla BMGK’dan çıkan 1973 (*Resolution 1973*, 2011) sayılı karar ise, sivillere yönelik 'insanlığa karşı suç' oluşturabilecek saldırılara son verilmesi de dâhil olmak üzere acil ateşkes çağrısında bulunurken Kaddafi rejimine yönelik yaptırımları sıkılaştırdı. Karar, uluslararası topluma uçuşa yasak bölge kurma ve sivilleri korumak için yabancı işgal dışında gerekli tüm araçları kullanma yetkisi (Roth, 2011) vererek, Libya İç Savaşı'na askeri müdahalenin yasal temelini oluşturdu.

Kaddafi’nin ABD tarafından “rehabilitate” edilerek uluslararası topluma yeniden dâhil edildiği haberlerinin üzerinden üç yıl gibi bir süre geçmişken oluşturulan NATO koalisyonunun Kaddafi’yi devirmek üzere bir askeri müdahale gerçekleştirmesinin ardında yatan sebepler, rejim güvenliği ve değişikliğine ilişkin başlıklarda detaylı olarak ele alınmaktadır.

5.1.2 Rejim Değişikliği

Damganın sonuçlarından bir tanesi de sistemin hegemonlarının rejim değişikliği politikalarına maruz kalmaktır. Önceki bölümlerde gösterildiği üzere, bu çalışmaya konu olan üç aktör de uluslararası sisteme eşitsiz egemenliklerin dezavantajını taşıyarak girmeleriyle birlikte politik sistemlerine Anti-Amerikancı ve sömürge karşıtı ideolojilerin hakim olmasından dolayı rejim değişikliği politikalarına maruz kaldılar. Soğuk Savaş sonrasında ise özellikle Bush döneminde “terör destekçisi” “haydut

devlet”ler olarak damgalanmalarının bir sonucu olarak yoğun biçimde rejim değişikliği politikalarının hedefi oldular.

5.1.2.1 İran

İran’da 1953 yılında gerçekleşen ABD destekli Musaddık Darbesi, ABD’nin İran ile ilgili rejim değişikliği hamlelerinden ilkiydi ve başarıya ulaşmıştı. Soğuk Savaş yıllarında hüküm süren Şah rejimi ABD ile uyumlu bir dış politika izlerken İran Devrimi’nin üzerinden çok geçmeden yaşanan rehine krizinden itibaren İran’daki rejim ABD için büyük bir sorun haline geldi. 1980’lerden 2000’lere uzanan süreçte damga mesajı giderek güçlenirken özellikle Clinton’ın ikinci döneminde ABD’nin İran’daki reformistleri güçlendirerek bir değişim yaratmaya dair hamleleri beklenen sonucu vermeyince ABD’de ve İsrail’de neo-konservatif kurumların desteğini alarak iktidara gelmiş olan George Bush, İran’da rejim değişikliği stratejisini (Gerecht, 2002) uygulamaya koydu. Bu yöndeki propaganda faaliyetlerine yirmi milyon dolar aktarıldı, Amerika’nın Sesi, Radio Free Europe gibi rejim karşıtı medya organları faaliyetlerini hızlandırdı (Abrahamian, 2004, ss. 104-105). Başkan George W. Bush konuşmalarında İran’daki baskıcı yönetim ve halkı ayırırken ve pek çok kereler halka 'kendi özgürlüğünüzü kazanın' (Dinmore, 2006) çağrısında bulunmuştu.

Fakat İran ile uzun yıllardır süren nükleer müzakerelerin sonucunda Obama’nın İran ile bir nükleer anlaşma imzalama yolunda dikkatli adımlar atma isteği (“Obama defends Iran nuclear deal as diplomacy winning over war”, 2015), 2009’daki Yeşil Hareket protestoları esnasında İran diasporasının üyelerinden gelen ayaklanmaların desteklenmesi talebini geri çevirmesine ve CIA’e yeşil hareketin destekçileriyle olan temaslarını kesmesini emretme noktasına vardı (“Why Obama Let Iran’s Green Revolution Fail”, 2016).

Takip eden yıllarda ABD’nin İran’daki rejimden beklentileri karşılanmadığı gibi Ahmedinejad döneminde karşı damgalama stratejisi yeniden hız kazanınca bu kez Obama yönetimi, İran’ın nükleer silah geliştirmesi durumunda İsrail’in İran’a saldırabileceği ve İran’ın geliştirdiği füze sistemlerinin Avrupa şehirlerini, Körfez’deki Sünni monarşilerini ve hatta Rusya’yı tehdit ettiği argümanlarını kullanarak (WikiLeaks, 2015, ss. 263-282) uluslararası toplumu bir önceki başlıkta detayları ele

alınan 2010 yaptırımlarını uygulamaya ikna etti. Böylece İran'daki rejim yalnızca ABD'nin değil uluslararası toplumun inisiyatifiyle damgalanmış oluyordu.

ABD'nin İran'da rejim değişikliği söylemini yeniden gündeme getirmesi Trump döneminde 2015 Nükleer Anlaşması'ndan tek taraflı olarak ayrılması sürecinde ve sonrasında oldu. Reagan döneminden beri ABD'nin bütün cumhuriyetçi yönetimlerinde görev yapmış olan neo-konservatif ve şahin duruşuyla bilinen Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton, İran'daki rejimi yıkmak isteyen sürgündeki muhalif grup Halkın Mücahitleri Örgütü'ne destek verdi ve sık sık İran'daki rejimin devrilmesi gerekliliğiyle ilgili fikirlerini dile getirdi ("America first vs America only", 2019). Bununla birlikte Trump, ABD'nin İran'ın petrol ihracatından elde ettiği gelire bölgeyi istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerde bulunmasından duyduğu rahatsızlık üzerine Nükleer Anlaşma'dan çekildiğini açıkladı ve İran'da rejim değişikliği yahut doğrudan müdahale peşinde olmadığını belirtti. Öte yandan, İran'ın bölgesel faaliyetlerinden sorumlu Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani, ABD'nin gerçekleştirdiği bir drone saldırısıyla öldürülerek (Breuninger, 2020) İran ABD'nin "maksimum baskı" politikası çerçevesinde cezalandırıldı. Bütün bu gelişmeler, Obama döneminde damganın kesintiye uğramasından sonra ABD'de cumhuriyetçi kadroların yeniden yönetime gelmesiyle rejim değişikliğine varan boyutlarda olmasa da İran'ın damgaya konu olan "terör destekçiliği" suçundan dolayı cezalandırıldığını ortaya koymaktadır.

5.1.2.2 Suriye

Suriye'de baba-oğul Esadlar ABD'nin uzunca bir süre bölgedeki çıkarlarına uyumlu hale getirmeye ve kendi taraflarına çekmeye çalıştığı liderlerdi. Bununla birlikte Esadlarla Golan tepelerinin geri verilmesi şartına gelip dayanan diyalog, bu şart sağlanmadığı sürece İsrail konusunda bir uzlaşmanın da sağlanamadığı bir zemin yarattı ve özellikle Suriye'nin ABD'nin Irak işgaline sert tepki vermesinden sonra bir damgalama ve cezalandırma sürecine dönüştü. Rejim değişikliği politikası da bu damgalamanın bir uzantısıydı. Bush yönetimi, ülke içinde Esad rejimini değiştirmek adına Suriye muhalefetini yurtdışında destekledi ve Washington, Beşar Esad rejimini devirmek isteyen gruplara ve bireylere milyonlarca dolar yardımda bulundu (Hinnebusch ve diğerleri, 2010, s. 39). Bush yönetimi, Baas rejimini devirmeyi ve onun yerine çoğulcu, demokratik bir siyasi sistemin gelmesini hedefleyen sürgündeki Suriye

muhalefetini oluşturan grupların birleşmesini kolaylaştırmaya yardımcı oldu (Lesch, 2014, s. 333).

Daha önce belirtildiği üzere Esad ilk yönetime geldiği yıllarda iktidarını babasının döneminden kalan kadrolarla paylaşılırken geçmişte bastırılmış muhalif kesimler de rejim güvenliğine tehdit yaratabilecek unsurlardı. Gerek Hafız Esad gerekse Beşar Esad döneminde Suriye siyasetinde önemli görevler almış olan Abdühalim Haddam'ın, Hairiri suikasti sonrasında görevden alındıktan sonra kaçtığı sürgünde verdiği bir röportajda, suikastten önce Refik Hariri'nin Suriye'ye çağrıldığını ve Beşar Esad'ın Emil Lahud ile ilgili görev süresi uzatma kararına karışmaması için sert bir şekilde uyarıldığını söyleyerek BM soruşturmasına Suriye'nin aleyhine bir katkı sağlaması (O'Neil, 2006), Esad rejiminin iç siyasi çatışmalar kaynaklı kırılganlığını gösteriyordu. Haddam, Avrupa'da Suriye rejimini lanetleyen röportajların ardından sürgündeki Suriye muhalefetine katılarak, örgütsel olarak Suriye Müslüman Kardeşleri önderliğindeki bir dizi laik unsurla koalisyon halinde olan Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni kurdu (Lesch, 2014, s. 333).

2001 sonrası Teröre Karşı Savaş'ta Suriye ile kısa süreli bir işbirliği döneminden sonra, Bush yönetimi 2005 yılında, Suriye ile ilişkileri dondurdu. ABD-Suriye ilişkileri 2008 sonrasında iyileşme sürecine girmiş gibi görünüyordu. Fakat daha sonra WikiLeaks tarafından sızdırılan ABD belgelerinde 2006 yılında Suriye'deki ABD büyükelçisinin ABD yönetimine gönderdiği diplomatik telgraflarda, "Suriye hükümetinin ekonomik reform adımları (sınırlı da olsa) ile yerleşik, yozlaşmış güçler arasındaki çatışma; Kürt sorunu; geçiş yapan İslamcı aşırılık yanlılarının artan varlığı" ve İran etkisinin beraberinde getirdiği Şii-Sünni geriliminin rejime yönelik potansiyel tehdit oluşturduğunun rapor edilmesi, daha bu dönemden ABD'nin Suriye'deki rejimin altını oymaya yönelik politikalarına ışık tutmaktaydı (WikiLeaks, 2015, s. 246). Bunlarla birlikte, Dışişleri Bakanlığı'nın daha sonra 2009'da yayına başlayan ve protestoların başlamasıyla birlikte rejim karşıtı yayınlarını arttıran uydu kanalı Barada TV'ye ve Suriye'deki sürgündeki Adalet ve Kalkınma Hareketi de dâhil olmak üzere muhalif gruplara 2006'dan beri destek verdiği ("Cables reveal covert US support for Syria's opposition", 2011) ve en az 6 milyon dolar para aktardığı ortaya çıktı (Whitlock, 2011). Yine Al-Akhbar English tarafından yayınlanan Wikileaks kaynaklı 2011 yılına ait Stratfor e-postalarına göre, güvenlik firması Blackwater'ın eski müdürü Libya

muhalefetine yardım etmiş ve ardından bir ABD Hükümeti komitesinin talebi üzerine Türkiye'deki Suriyeli isyancılarla temasa geçmek üzere gönderilmişti (Michael Kelley, 2012).

Temmuz 2011'de ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Başkan Esad'ın 'meşruiyetini kaybettiğini' söyledi (Wilson, 2011). 18 Ağustos 2011'de Barack Obama, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya liderlerinin de destek verdiği yazılı açıklamasında, “demokratik bir geçişe öncülük etmek” yerine “kendi halkını hapse atarken, işkence ederken ve katlederken” yapılan reform çağrılarını boşa çıkaran Esad'ın “kenara çekilme zamanının” geldiğini ifade etti (“President Obama”, 2011).

Bu açıklamayla birlikte Obama'nın açıkladığı yaptırım kararı, Suriye hükümetinin ABD'deki varlıklarını bloke ediyor, ABD vatandaşlarının Suriye'ye yeni yatırım yapmasını veya Suriye'ye hizmet ihraç etmesini yasaklıyor ve Suriye menşeli petrol veya petrol ürünlerinin ABD'ye ithalatını ve bunlarla ilgili diğer işlemleri veya alışverişlerini yasaklıyordu. (“Executive Order 13582—Blocking Property of the Government of Syria and Prohibiting Certain Transactions with Respect to Syria”, 2011)

Başkan Obama, İsrail Başbakanı Bünyamin Netanyahu ile Mart 2013'te düzenlediği ortak basın toplantısında Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın meşruiyetini kaybettiğini ve 'gitmesi gerektiğini' yinelerken, “İsrail'in, Suriye tarafından İsrail'e karşı kullanılacak olan Hizbullah gibi teröristlere kimyasal veya diğer silah sistemlerini devretmesi konusundaki derin endişesini de paylaşıyoruz. Esad rejimi, kimyasal silah kullanımından veya bunların teröristlere transferinden sorumlu tutulacağını anlamalı...” (“Obama on Syria”, 2013) şeklindeki mesajı, Suriye'nin iç savaş sırasında da geçmiş yıllarda damgalanmasının nedeni olan “kimyasal silah kullanımı” ve “terör destekçiliği” suçlarıyla bir tehdit bağlantısı oluşturularak damgalanmaya devam ettiği görülmektedir.

ABD isyanın başlangıcından itibaren Suriye'deki isyancılara destek vererek Esad'ın devrilmesi için girişimlerde bulundu. Fakat Esad'ın devrilmesinin kolay olmayacağı anlaşılınca ve Suriye'de yükselen Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) tehlikesi karşısında ABD uluslararası bir koalisyon ile 2014'ten itibaren Suriye'de İŞİD ile mücadeleye odaklandı.

5.1.2.3 Libya

ABD'nin Libya'da rejim değişikliğine dair politikaları, Soğuk Savaş sonrasında başlayan Haydut Devlet damgasından daha öncelere uzanmaktadır. 70'li ve 80'li yıllarda Amerikalı yetkililer, Kaddafi'den onun düşüşüne ve ölümüne desteklerini ima eden terimlerle söz ederken, Libya'da rejim değişikliği çabaları, Reagan döneminde somut bir görünürlük kazanmıştı (C. Wright, 1981, s. 15). Blum'a göre, Kaddafi 1969'da yönetime geçmesinden sonra Batı'nın petrol imtiyazlarını sonlandırınca, geçmişte gerek Afrika'da gerekse Tayland, Endonezya ve Filipinler gibi uzak ülkelere dayanan bir ölçekte Batı çıkarlarına düşman kabul edilen hareketleri finanse etmekle suçlanmış ve ABD ve İngiltere onun açık bir anti-emperyalizm politikası yürüten rejimini devirmek üzere harekete geçmişti (Blum, 2008, s. 287).

Rejim değişikliği politikası, Libya'yı diplomatik olarak tecrit etme, petrol gelirlerini azaltma ve ticari ilişkilerini bozma girişimlerinden, Libya güçleri üzerindeki doğrudan askeri baskıya (C. Wright, 1981, s. 16) ve sonunda Kaddafi'nin öldürülmesi amacıyla 1986'da Trablus ve Bingazi'nin bombalanmasına (Zoubir, 2014, s. 33) kadar vardı.

Bu süreçlerin uzantısı olarak Kaddafi rejimi Soğuk Savaş sonrasında bir haydut devlet olarak damgalanmasında bu kez yaptırımlar önemli bir damgalama aracı olarak kullanıldı ve Libya, silah ambargoları ve petrol endüstrisini büyük ölçüde baltalayan yaptırımlar yoluyla uluslararası toplumdan dışlandı ve parya statüsüne itildi (Niblock, 2001). Rejim değişikliğinin temel ABD politikası haline geldiği 2001 sonrası Bush döneminde Libya, Kaddafi'nin damgayı kabul etme yönünde attığı adımlar nedeniyle ABD'nin rejim değişikliği politikasının hedefi olmaktan çıktı, hatta 2003 sonrası dönemde ABD ve Batı ülkeleriyle yoğun ticari ilişkiler içine girdi ve Kaddafi bu ülkelerden aldığı askeri mühimmat ve yapılan petrol anlaşmalarıyla gerek askeri gerekse ekonomik açıdan rejimini güçlendirmeye çalıştı. Bu noktada, Kaddafi'nin 2003'ten itibaren Batılı norm koyucular tarafından uluslararası topluma kabul edilmiş görünmesine rağmen neden 2011 yılında aynı güçlerin başını çektiği bir NATO müdahalesiyle devrildiği sorusu gündeme gelmektedir.

Zoubir'e göre Bush yönetimi Libya'da rejim değişikliği peşinde koşmadan Libya'nın iyi yönetim ve demokratikleşme için hiçbir önkoşul olmadan rehabilitasyonunu önemsemişti. Libya için rehabilitasyon, uluslararası alanda ticari faaliyetlerin artması,

teröre karşı savaşta işbirliği ve ABD ve dünyanın geri kalanıyla normal ilişkiler anlamına gelirken, ülke içinde işlerin her zamanki gibi devam etmesi anlamına geliyordu (Zoubir, 2011, s. 289). Bu da öncelikle, damgaya neden olan norm ihlallerinin norm içselleştirmeye dönüşmesinin ülke içinde rejim güvenliğini tehdit eden sorunların ortadan kaldırılmasına yetmediğini düşündürmektedir. İkinci cevap ise, geçmişte onu damgalayan Batılı güçler açısından Kaddafi rejiminin Batı'nın çıkarlarına daha uygun davranabilecek aktörlerle değiştirilmesinin tercih edilmiş olabileceğidir. Bu tercihin nedenleri, ise 2011'e uzanan süreçte Kaddafi'nin, geçmişte damgalanmasına neden olan Nükleer Programı ve terör destekçiliği gibi norm ihlallerini terk etmiş olmasına ve terör konusunda geçmişle hesaplaşmak üzere terör kurbanlarına tazminat ödemiş olmasına rağmen Batılı aktörlerin gözündeki güvenilmez ve uzlaşmaz karakterini ve Batı'nın çıkarlarına ters düşen eğilimlerini gerek söylem gerekse eylem düzeyinde ortaya koymaktan vazgeçmemiş olmasında aranabilir.

Kaddafi rejiminin yıkılmasını beraberinde getiren isyanların başlamasında, rejimin kendi yapısından kaynaklanan ekonomik, sosyal ve siyasi pek çok sorundan duyulan rahatsızlıktan bahsedilebilir.¹⁶ Bu süreç özetlenecek olursa, Kaddafi'nin 1969'da bir darbeyle başa gelişinden itibaren bir karşı damgalama söylemi üzerine kurulu devrimci ideolojisinden neşet eden kendine has kurumların, yerleşik ve işler hale gelemediği görülmektedir. 42 yıllık iktidarı boyunca Libya'da yönetim, Kaddafi ile başlayıp Kaddafi ve onun yakın çevresiyle biten bir karakter arz ettiği için, işleyen ve sağlam kurumlar yerine sık sık darbelerle tehdit edilen ve Kaddafi'nin bu tehditlerden duyduğu güvensizlikle sarsılan zayıf bir kurumsallık hüküm sürmüştür. Aynı nedenden dolayı, burada bir vaka olarak ele aldığımız Libya'nın damgalanışı, temelde Kaddafi'nin damgalanışıdır. 1980'lerden itibaren ABD dış politika dilinde Kaddafi'nin bir "deli", "Ortadoğu'nun çılgın köpeği" vb. etiketlerle yer alması, Batı'nın gözünde onun irrasyonel, değişken ve güvenilmez kişiliğini yansıtmaktadır. Bu etiketlere bakıldığında, tarihte Batılı liderler tarafından Kaddafi kadar aşağılayıcı ifadelerle etiketlenmiş bir başka lidere rastlamak zordur. Nitekim Kaddafi'nin Batı ile düzelen ilişkileri sonrasında

---

¹⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (St. John, 2012, ss. 255-272).

da gösterdiği çelişkili ve öngörülemez tutumu, damgalamanın kolayca ve daha sert bir biçimde geri gelmesine neden oldu.

Zoubir'e göre yaptırımlar, nükleer programın terk edilmesi gibi stratejik dış politika kararlarını etkilemede kısmen başarılı olurken Kaddafi tercih ettiği, 'emperyalizm ve yeni-sömürgeciliğin güçlerine karşı dimdik duran, kuşatılmış bir devrimci' konumunu devam ettirdiğinden esaslı bir değişiklik getirmeyi başaramamışlardı (Zoubir, 2011, s. 279). Bu bakış açısına göre, ABD'nin Kaddafi'nin Libya'sını damgalama nedenleri ve damgayı kaldırmak için bulunduğu talepler içinde demokrasi yahut insan haklarının iyileştirilmesi yer almıyordu fakat çoğu Batı ülkesinde, demokrasi savunucusu Batılı devletlerin petrol ve başka çıkarlar karşılığında Arap diktatörlerine tolerans göstermesinin yarattığı çelişkili tutum, iç politikada yöneticilerin eleştirilmesine neden olmaktaydı. Gerek demokrat Başkan Obama, gerekse İngiltere ve Fransa için Libya'ya müdahale, bu toleransın artık gösterilmeyeceğinin bir kanıtı olarak meşrulaştırıldı ("France, U.K. Have Differing Motives For Intervening In Libya", 2011). Bu tablo, Batılı güçler için, çıkarları meşrulaştırmadıklarında normların çok da önemli olmadığını göster niteliktedir.

2008-2009'da Wikileaks'in yayınladığı, Trablus'taki ABD büyükelçiliğinden gelen diplomatik yazışmalarda Kaddafi'nin "değişken ve eksantrik" (Black, 2011a) karakteri detaylandırılırken, Kaddafi ailesi içindeki rekabet, açgözlülük, yolsuzluk ve aşırılıklar daha önce hiç ortaya konulmamış bir şekilde delillendirilmekteydi ve bu telgrafların içeriği, birçok Libyalının kafasında rejim değişikliği ihtiyacını doğrulamıştı (St. John, 2012, s. 273). Kaddafi rejimi bunun üzerine resmi bir protesto düzenledi ve Büyükelçi Cretz protestolar Ocak 2011'de başlamadan önce 'istişareler' için Washington'a geri çağrıldı (St. John, 2012, s. 273). Daha sonra 2011 Mart'ında Norveç basınında yer alan haberlere göre, 2009 yılında sızdırılan belgelerde, büyükelçilik yetkililerinin, Kaddafi'nin oğlunun 'çeşitli faaliyetlerini finanse etmek için el-Curf petrolünü sattığına inandıklarını belirtiyordu ("US cable", 2011).

2011'de başlayan Kaddafi'ye karşı ayaklanmanın ilk haftalarında bu belgelerin Batı basınında sıklıkla yer almış olması, 2000'lerin başından itibaren Kaddafi'nin yeniden uluslararası topluma kabulü sürecinde gerek Kaddafi'nin önceki başlıklarda

detaylandırılan açıktan bazı hamleleri, gerekse arka planda yaşanan bu türden gelişmeler Kaddafi'nin sapkın imajının yeniden inşasını kolaylaştırdı.

Libya'da isyanların başlamasından sonra Birleşmiş Milletler'in sivilleri korumak için güç kullanma yetkisi veren kararına karşı Libya dışişleri bakanı Musa Koussa ateşkes sözü vererek yanıt vermiş olsa ("Libya says ceasing all military operations | Mena – Gulf News", 2011) da müdahalenin önüne geçilemedi. Nato güçlerinin BM kararına dayanarak Kaddafi rejimine karşı hava saldırıları başlatmasından hemen sonra Kaddafi, dış güçlerin Kuzey Afrika ulusunun iç işlerine karışmaya hakkı olmadığını söyleyerek, Libyalıların kendisinin arkasında olduğu ve sonuna kadar savaşıcakları yönünde beyanlarda bulundu. Kaddafi ayrıca, Fransız, ABD ve İngiliz kuvvetlerinin hava saldırılarının İslam'a karşı bir 'soğuk savaş' anlamına geldiğini söyleyerek, Haçlı Seferleri'nin yanı sıra Vietnam da dâhil olmak üzere ABD liderliğindeki diğer savaşlara göndermelerde bulunarak ("Gaddafi denounces foreign intervention", 2011) mücadelesini bir karşı-damgalama söylemiyle çerçeveledi.

Kaddafi'nin devrilmesinden beş yıl sonra ortaya çıkan yeni belgeler ışığında yazılan bir makale (Davidson, 2017), Kaddafi rejiminin devrilmesinde içeride rejim güvenliğinin sağlanamamasından çok, Batı'nın müdahalesinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Davidson'a göre Kaddafi rejimi altında Libya ekonomisinin Kaddafi'nin devrimci ideolojisi ve bu vizyonu ile şekillenmiş yapısı nedeniyle Batı'nın yatırımlarına açılmaya direnç göstermesi, rejim değişikliğinin arkasında yatan nedenlerden biriydi. Buna ek olarak Libya'daki rejim ABD'nin "Terörle Savaş" doktrininde ABD için güvenilir bir partner olmayı başaramamış ve NATO ve ABD askeri gücünün Afrika kıtasına yayılmasına en yüksek sesle karşı çıkan aktörlerden biri olmuştu (Davidson, 2017, s. 92). Bu tablo düşünüldüğünde, Kaddafi ABD'nin en önemli damgalama nedeni olan terör destekçiliği damgasını üzerinden silmekte başarısız olduğu gibi ABD ve Libya konusunda onunla birlikte hareket eden İngiltere'nin damgalama girişimleri esnasında çoğu zaman damgalanan aktörlerle ekonomik ilişkilerini önceleyen Avrupa'nın beklentilerini de karşılamaktan uzaktı (Davidson, 2017). Bu gerekçeler, 2000'lerin başından itibaren damgayı kabul ederek Batı ile ilişkilerini düzeltme çabasına girişen ve gelişmelere bakıldığında uluslararası topluma kabul edilmiş gibi görünen Kaddafi'nin ayaklanmaların üzerinden çok geçmeden ABD, İngiltere ve Fransa'nın liderliğinde

çıkarılan BMGK kararı sonucunda bir askeri müdahaleyle karşılaşmasını açıklamaktadır.

Krizden önce ABD, İngiltere ve Fransa'nın Libya'ya yoğun petrol yatırımları ve silah satışı, Libya'daki rejimin hayatta kalmasının bu üç aktörün çıkarına olacağını düşündürmektedir. Fakat gerçekte, krizin hemen öncesinde Kaddafi Batılı devletlere petrol imtiyazları konusunda giderek daha çekimser bir tutum sergilerken ABD'nin Libya'daki "Kaynak Milliyetçiliği"ne dair endişelerinin de giderek arttığı (Davidson, 2017, s. 99) bir süreç yaşanmıştı. Bu türden kaygılar ve ekonomik mekanizmaların Kaddafi'nin ideolojik vizyonundan dolayı serbest piyasa mantığına yeterince uyum sağlamamış olması ve onun yerine geçebilecek yeni yönetimlerin bu akışı kolaylaştırabileceğinin düşünülmesi, ABD, İngiltere ve Fransa'yı müdahaleye itti ("France, U.K. Have Differing Motives For Intervening In Libya", 2011). Nitekim isyanların ilk aylarında üç ülke de Kaddafi'nin devrilmesinden sonraki Libya'da petrol çıkarlarının akıbetine ilişkin olarak isyancılarla çeşitli temaslarda bulunmuş, Kaddafi'nin düşmesinden çok önce, Ulusal Geçiş Konseyi Mustafa Abdülcelil yönetimi isyancıların kontrolüne geçen devlet varlıklarının özelleştirilerek NATO güçleri ve onların vekillerine kazançlı sözleşmeler ve tavizler vaat etmeye başlamış, Nato güçleri ise Kaddafi sonrası Libya'nın yeniden inşası ve petrol çıkarlarının garantilenmesi için bir yarışa girmişti (Davidson, 2017, ss. 110-111). Bir CIA yetkilisinin Hillary Clinton'a gönderdiği e-postalarda ortaya çıkan bilgilere göre, Fransız istihbarat servisinden subaylar Şubat ayı sonlarında Bingazi'de Abdülcelil ve General Abdülfettah Yunus ile 'bir dizi gizli görüşme' başlatmış ve UGK'nin kurulması için 'para ve rehberlik' sunarak karşılığında yeni Libya hükümetinin, özellikle Libya'daki petrol endüstrisiyle ilgili olarak, Fransız şirketlerini ve ulusal çıkarlarını desteklemesini beklediklerini belirtmişlerdi (Pecquet, 2015). Sarkozy'nin o ay Trablus'a gittiğinde Libyalıları petrol endüstrilerinin %35'ini Fransız firmalarına - özellikle Total'e ayırmaya çağırdığını iddia eden belgeler ise bu tabloyu desteklemekteydi (Pecquet, 2015). Sızan belgelerin arasındaki bir diğer E-posta, Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy'nin Libya'ya yapılan saldırıyı beş belirli amaçla yönettiğini belirtiyordu: Libya petrolünü elde etmek, bölgede Fransız nüfuzunu sağlamak, Sarkozy'nin ülke içindeki itibarını artırmak, Fransız askeri gücünü ileri sürmek ve Kaddafi'nin "Frankofon Afrika" olarak görülen bölgedeki kabul edilen nüfuzunu engellemek (Hoff, 2016). Bununla birlikte Kaddafi

ABD'nin Afrika'da faaliyet gösteren bir askeri kurumu olan AFRICOM'un Afrika'daki faaliyetlerini de eleştirip engellemeye çalışması tepki çekmişti (Roberts, 2011).

Wikileaks tarafından sızdırılan yazışmalara göre, Kaddafi'nin Çin, Rusya, Japonya ve Hindistan gibi ülkelere giderek daha fazla petrol imtiyazı vermesi de Batılı hükümetler için endişe vericiydi. Putin'in 2008'de Libya'ya yaptığı bir ziyarette Rusya Sovyet döneminden kalan 4,5 milyar dolar borcunu Rusya'nın Libya'da yapacağı inşaat sözleşmeleri karşılığında silmiş, Kaddafi ise, NATO'nun Rusya için hassas konular olan Ukrayna ve Gürcistan'a genişlemesine karşı olduğunu ifade etmişti (Morgan, 2011). Batılı hükümetler için aynı derecede endişe verici olan, Trablus'un Çin, Hindistan, Japon ve Rus şirketlerine giderek daha fazla petrol imtiyazı vermeye başlamasıyla birlikte, Kaddafi'nin Libya'nın yatırım fırsatları bakımından herkese açık yaklaşımıydı. Çin ayrıca inşaat ve altyapı projelerinde milyarlarca dolarlık sözleşmeler kazanıyordu, buna Batılı bir şirkete kolayca verilebilecek 2,6 milyar dolarlık bir demiryolu sözleşmesi de dâhildi (Davidson, 2017, s. 110).

Sonuç olarak belgeler, ABD ve diğer Batılı ülkelerin, Kaddafi devrildiğinde, Libya'ya yatırımlarını ve petrol ticaretini kolaylaştıracak ve bölgedeki çıkarlarına Kaddafi'den daha fazla hizmet edecek yeni bir rejimin geleceğini düşünerek Kaddafi'nin devrilmesinde önemli bir rol oynadıklarını gösteriyordu (Morgan, 2011). Fakat sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler Libya'nın enerji kaynaklarına ulaşma konusunda Batılı güçlerden çok Rusya ("The Pendulum", 2021) ve Çin'in çıkarına ("Two Years After Revolution, Whatever Happened To Libyan Oil?", 2013) olan bir atmosferin oluştuğunu göstermektedir. Rejim güvenliği başlığı altında Libya'da 2011'de başlayan isyanlar sonrasında yaşanan çözülmenin damgayla ve Kaddafi'nin damgayla başa çıkma stratejisiyle ilişkili diğer nedenleri ele alınacaktır.

5.1.3 İşgal/Müdahale

Damgalanmış bir ülke için damganın en sert sonucu, damgalayan güçlerin müdahalelerine ve işgallere maruz kalmalarıdır. Her ne kadar 2011'de Suriye ve Libya'ya sızrayan Arap İsyanları'nın kendine has dinamikleri olsa da, her iki ülkeye de yapılan müdahaleleri, ABD'nin ve diğer Batı ülkelerinin bu ülkelere dair geçmiş damgalamalarının bir uzantısı olarak değerlendirmeye izin verecek veriler mevcuttur.

5.1.3.1 İran

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında İran'ı "haydut devlet" olarak damgalaması, 11 Eylül sonrasında Irak'ın ABD tarafından işgalinden sonra İran rejiminin "Şer Eksenini"nin bir parçası ilan edilmesiyle devam ederken, özellikle ve yükselen nükleer krizle birlikte Ahmedinejad'ın ABD dış politika dilinde şeytanlaştırılması, İran'ın işgali ihtimalini de gündeme getirdi. 2007 yılında Arab Times'ın Genel Yayın Yönetmeni, Washington'daki 'güvenilir bir kaynağın' ABD'nin İran'ın nükleer ve petrol endüstrilerine yönelik yaklaşan askeri müdahalesi hakkında ayrıntılı bilgiler sağladığını iddia ediyordu (Carmichael, 2007). Arab Times'a bu konuda bilgi veren kaynaklar, Bush-Cheney kabinesi için çalışan analistlerin İran hedeflerine yönelik ortak bir askeri saldırının rejimi zayıflatacağını ve Suriye hükümetinin de devrilmesine yol açacağını öngördüğünü belirtmişti (Carmichael, 2007). Fakat bir yandan da ABD saldırısının, giderek popülerliğini yitiren Ahmedinejad hükümetini güçlendireceği ve petrol fiyatlarını yükseltmek gibi ciddi ekonomik sonuçlara yol açacağı düşünülüyordu. Bu bilgiler, damgalama karşısında İran'ın devrim ideolojisiyle paralel olarak geliştirdiği "dış düşmanlar" söyleminin "bayrak etrafında toplanma etkisi" yaratacağından duyulan endişeyi arttırarak İran için bir kazanıma yol açtığını göstermektedir.

Bunun yanında, son anketlere göre, Amerikan halkının üçte ikisinin ABD'nin İran'a yönelik askeri saldırısına karşı çıkararak İran'la müzakereleri desteklemesi olası bir müdahalenin ABD açısından pek çok soruna yol açacağını göstermekteydi (Carmichael, 2007). Nitekim Mayıs 2007'de ABCnews.com sitesine konuşan isimsiz kaynaklar, Başkan Bush'un doğrudan saldırıdan vazgeçip İran'ın para birimi ve uluslararası finansal işlemlerine yönelik koordineli bir propaganda, dezenformasyon ve manipülasyon kampanyasını içerdiği bildirilen gizli bir CIA planı'nı harekete geçirdiğini söylüyorlardı (Ross ve Esposito, 2007). Daha önce ABCNews.com'da bildirildiği üzere, ABD, İran-Pakistan-Afganistan sınırındaki üslerden İran içine ölümcül baskınlar düzenleyen İranlı bir militan grup olan Cundullah'ı desteklemiş ve teşvik etmişti. ABD'li yetkililer, Cundullah gruplarının herhangi bir 'doğrudan finansmanını' reddetse de, Cundullah'ın liderinin ABD'li yetkililerle düzenli temas halinde olduğunu kabul etmekteydi (Ross ve Esposito, 2007). Bütün bu veriler değerlendirildiğinde, ABD'nin Irak'taki başarısızlığından sonra İran'a doğrudan bir müdahaleyi göze alamadığı ve İran'ın dışındaki rejim karşıtı grupları desteklemek ve İran'ı yaptırımlara maruz bırakmak

yoluyla İran rejimini zayıflatma çabalarında bulunduğu söylenebilir. İran'ın önceki bölümlerde detaylandırılan bölgesel nüfuzu ve gerek bölgede gerekse dünyada sistem karşıtı aktörlerle kurduğu iç grup ittifakları ABD için müdahaleyi son derece maliyetli kılmış ve İran'ın hanesine bir kazanım olarak yazılmıştır.

5.1.3.2 Suriye

ABD'nin Suriye'yi damgalama sürecinin uzantısı olan yaptırımlar, 2011'de başlayan Arap isyanlarının Suriye'de bir iç savaşa dönüşmesinden sonra daha da sertleşerek devam etti. ABD Başkanı Barack Obama ilk kez 2012'de Esad'ın muhaliflere karşı kimyasal silah kullanmasının 'kırmızı çizgi'si olduğuna dair uyarısını verdi ve ABD ertesi yaz Esad'ın güçlerini bombalamanın eşiğine geldi (“Obama ‘red line’ erased as Bashar Assad’s chemical weapons use goes unchecked by U.S. military—Washington Times”, 2015). 2013 yılında Şam'ın Guta bölgesinde sivillere karşı gerçekleştirilen Sarin gazı saldırısına cevap olarak Kongre'den Suriye'ye karşı askeri güç kullanımına dair yetki isteği, 2003 SALSAs yaptırımlarındaki “Suriye'nin kitle imha silahları edinmesi Ortadoğu'nun güvenliğini ve ABD'nin ulusal güvenlik çıkarlarını tehdit etmektedir” ifadesine dayandırıldı (Menendez, 2013). Böylece ABD müdahalesinin altyapısını, kullanılan tehdit bağlantısıyla damganın bir uzantısı olarak oluşturmak istedi. Fakat ABD kongresinden bu yetki çıkmadı ve Obama yönetimi Esad rejiminin devrilmesine, sahadaki isyancıları silahlandırma yoluyla destek vermeye devam etti. Obama, Esad'ın kimyasal silahlarından vazgeçmesini sağladıkları için askeri müdahaleden vazgeçtiklerini belirtti (“Obama ‘red line’ erased as Bashar Assad’s chemical weapons use goes unchecked by U.S. military—Washington Times”, 2015).

Obama 2012'de CIA'den gelen Suriyeli isyancıların eğitilmesi ve silahlandırılmasına dair gizli programı geri çevirdi fakat sonraki yıl ABD'nin çatışmayı sona erdirmeye çabalarında daha aktif bir rol alması gerektiğini savunan Ürdün Kralı II. Abdullah ve İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu da dâhil olmak üzere yabancı liderlerin yoğun lobi faaliyetleri ardından Ürdün'deki üslerde küçük isyancı gruplarının eğitilip silahlandırılması için CIA'i yetkilendirdi (Mazzetti, Goldman ve Schmidt, 2017). ABD bu planı, Esad rejiminin kimyasal silah kullandığı gerekçesiyle Haziran 2013'de isyancılara hafif silahlar göndereceğini ancak uçaksavar füzeleri ve diğer ağır silahları vermeyi reddettiğini duyurdu (Raf Sanchez, 2013) fakat 2014'ten itibaren ABD'nin

Suriye'deki eylemleri İngiltere, Avrupa ülkeleri ve başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap ülkelerinin de dâhil olmasıyla IŞİD ile mücadeleyi odağa alan hava saldırıları sürecine evrildi (Mazzetti ve diğerleri, 2017).

5.1.3.3 Libya

Detayları rejim değişikliği başlığında anlatıldığı üzere, Kaddafi'nin damgayı kabulüne ve görünürde damgalayan aktörlerin Kaddafi'nin damgalanmasından vazgeçmiş görünmelerine rağmen 2011'e giden süreçte ABD, İngiltere ve Fransa'nın Kaddafi rejiminin kendi çıkarlarına uygunluğu konusunda pek çok şüphesi bulunuyordu. 2011 yılında Arap isyanları devam ederken Mısır'da Mübarek'in devrilmesinden birkaç gün sonra Libya'da başlayan isyanlar hızlı bir şekilde rejim güçleri ile isyancılar arasında silahlı çatışmalara dönüştü. Tüm dünya ülkeleri, krizin daha fazla can kaybına yol açmadan diplomatik yollarla çözülmesi gerekliliğinde birleşirken ABD, İngiltere ve Fransa'nın Libya'yı Kaddafi'nin "kendi halkına yönelik canice saldırısından koruma misyonu" gerekçesiyle bir BMGK süreci başlattılar. BM Genel Kurulu Libya'yı "ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri" gerekçesiyle BM İnsan Hakları Konseyi'nden uzaklaştırdı ("General Assembly Suspends Libya from Human Rights Council | UN Press", 2011). 17 Mart 2011'de çıkarılan 1973 (*Resolution 1973*, 2011) sayılı karar, sivillere yönelik 'insanlığa karşı suç' oluşturabilecek saldırılara son verilmesi de dâhil olmak üzere acil ateşkes çağrısında bulundu, Libya hava sahasında uçuşları yasakladı ve Kaddafi rejimine yönelik yaptırımları sıkılaştırdı.

Bir hafta sonra NATO, BM tarafından zorunlu kılınan uçuşa yasak bölge uygulamasını kabul etti. Arap Ligi, BM'nin 1973 sayılı Kararını destekledi ve hem Katar hem de Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), NATO çabalarını desteklemek için uçak sağlamayı kabul etti (St. John, 2012, s. 285). Kaddafi 1973 sayılı kararın çıkarılmasının ertesi günü 1. maddeye uygun olarak ateşkes ilan etti ve 2. maddeye uygun olarak siyasi diyalog önerdi. Fakat ateşkes, Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) adına kıdemli bir isyancı komutan olan Halife Hafter tarafından derhal reddedildi ve Batılı hükümetler tarafından yok sayıldı (Roberts, 2011). İsyancıların Nato hava saldırılarının desteğiyle giderek güçlendiği yaz aylarında Kaddafi bir kez daha bir geçiş hükümeti kurulması teklifinde bulundu fakat bu teklif de reddedildi (St. John, 2012, s. 287). Sonuç olarak Ağustos'ta

Trablus'un isyancıların eline geçmesi ve iki ay sonra Kaddafi'nin öldürülmesiyle Libya'da rejim düşmüş oldu.

Kaddafi rejiminin NATO desteğiyle düşürülmesine giden süreç, “rejim değişikliği” başlığında detaylı olarak anlatılmaktadır. Bu bilgilere göre müdahale Kaddafi'nin damgayla başa çıkma stratejisi çerçevesinde değerlendirildiğinde birkaç önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, dışarıdan Kaddafi'nin damgayı kabul ederek Batılı güçlerle yakınlaşması olarak değerlendirilen süreçte, Kaddafi'nin damgalanmasında rol oynayan ve onu damgalayan ülkelerin çıkarlarına ters düşüren asıl nedenlerin ortadan kalkmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kaddafi'nin İran ya da Suriye'nin karşı damgalama ve damganın reddi stratejilerinden edindiği iç grup ittifaklarından doğan destek yahut “bayrak etrafında toplanma etkisi” ile rejim güvenliğinin sağlanması gibi kazanımlardan yoksun olması rejimin düşmesini kolaylaştıran bir etken oldu.

5.2 Damgayla Başa Çıkma Stratejisinden Edinilen Kazanımlar

5.2.1 Rejim Güvenliği

Damgayla başa çıkma stratejilerinin rejim güvenliği açısından önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Ülke içinde benimsenen normlar dışarıdaki norm düzeniyle ne kadar uyumlu ise politika yapıcıların damgayı benimseyerek ülke içinde meşruiyet sağlamaları da o denli kolay olacaktır. Yine rejim güvenliğinin sağlanmasında ülke içindeki çatışan siyasi görüşlerin azlığı yahut ortak bir ideolojik çatı altında birleştirilmesi önemli rol oynar. Öte yandan ülke içinde sistem karşıtı hareketlerin güçlü olması ve hâkim uluslararası normlarla uyumsuz olan bir değerler sisteminin baskın olması, yöneticilerin onlara otorite tarafından dayatılan normları reddederek yahut norm ihlalinde bulunmadıklarını öne sürerek içerde rejim güvenliğini sağlamalarına zemin hazırlayacaktır. Böylece dayatılan normlara karşı geliştirilen *ayrı şeref sistemi*, ülke içinde rejimin ideolojik zaferler kazanmasına neden olacaktır. Bu çalışmaya konu olan üç vakada liderlerin damga ile başa çıkma stratejilerinin rejim güvenliğini sağlamada nasıl etkili olduğu sonraki başlıklarda detaylandırılmaktadır.

5.2.1.1 İran

İran İslam Cumhuriyeti, “Ne Doğu Ne Batı” sloganıyla dünyaya meydan okuyan bir devrim sonrasında kurulmuş olması hasebiyle rejim güvenliği, kuruluşundan itibaren kurucu kadroların en önemli gündemi oldu. ABD’nin İran’ı damgalama ve uluslararası sistemden izole etme girişimlerinin en önemli uzantılarından biri, İran’daki rejimi değiştirme çabalarıydı. Fakat ABD’nin İran’daki rejimin altını oyma stratejisi, bu türden mesajlar ve ABD tarafından uygulanan yaptırımlarla birleşince amacına ulaşmak yerine, çoğu zaman İran’daki siyasi iktidarlarını meşrulaştırmak için harici şeytanlar ve uluslararası toplumdaki izolasyona ihtiyaç duyan muhafazakarların elini güçlendirirken reform hareketini zayıflatan bir etki gösterdi (Takeyh, 2003).

Örneğin, Bush’un Şer Ekseni konuşmasına karşılık Rehber Hamaney’in İsrail’e karşı savaşan Filistinlilere destek için düzenlenen bir konferansta,

Amerika halk hareketlerine karşı çıkarken, demokratik olmayan rejimleri desteklerken, öldürücü silahlar satar ve diğer ulusların servetini başka herhangi bir ülkeden daha fazla yağmalarken, Amerika Birleşik Devletleri başkanı diğer ülkeleri kötü niyetli müdahalelerle tehdit ediyor ve suçluyor (...) Bunlar şeytani eylemlerdir ve Amerika en büyük şeytandır.” (Fathi, 2002).

Şeklindeki sözleri, karşı damgalama stratejisinin uzantısı olan söylemin tipik bir örneğidir. Hamaney sözlerine “İslam Cumhuriyeti, dünyanın en büyük şeytanının nefret ve öfkesinin hedefi olmaktan gurur duyuyor, asla Amerikalı yetkililer tarafından övülme arayışında değiliz,” (Fathi, 2002) diye devam ederek damgayı bir *şeref nişanı* olarak taşımanın net bir örneğini sergilerken, ülke içinde rejime destek veren kitleleri bu söylem etrafında birleştiriyordu. Bunun yanında 1990’ların başında İran’da reformist siyasetin temellerini atan Rafsancani ve kendi döneminde en yoğun örneğini veren Hatemi, çoğu zaman, rejimin hayatta kalması için dış düşmanlara ihtiyaç duyan muhafazakar kadrolar tarafından sertçe eleştirilmişti.

İran Devrimi’nin İslami niteliği ve yoğun olarak İsrail ve ABD karşıtı bir ideolojik altyapıya dayanması, devrimden sonraki süreçlerde devlet kurumları ve ordunun ve ekonomik faaliyetlerin birer aracısı olarak vakıfların bu ideolojiden doğan “şeref ve itibar sistemi” ile sıkı sıkıya birbirine örülmesini beraberinde getirdi. İran’da devrimden

sonra İslami rejimin Şah'ın ailesinin, zenginlerin ve monarşiyle yakından ilişkili kişilerin mal varlıklarına el koymasıyla ortaya çıkan ve her biri devrim ideolojisinin taşıyıcısı olan vakıflar, rejimin büyük oranda petrol gelirlerine bağlı olan ekonomi üzerindeki sıkı denetimini halk nezdinde meşrulaştıran yapılar oldu. Vakıflar, ülkenin finansal kaynaklarını rejim destekçisi siyasi çevrelerin tasarrufuna devreden ve ülkedeki tabanınin çoğunluğunu oluşturan yoksul kitlelerle buluşmasını sağlayan araçlar (Abghari, 2007, ss. 255-56) olarak rejimin meşrulaştırılmasında önemli rol oynadılar.

Yine devrimin erken döneminde, ülkedeki düzeni yeni İslami rejimin prensiplerine uygun bir şekilde korumak üzere kurulan Devrim Muhafızları Ordusu ve devrimi destekleyen gönüllülerden oluşan bir paramiliter güç olan Besic, rejim güvenliğinde önemli bir rol oynadı. Adı Besic-i Müstezefin (Ezilenlerin seferberliği) ifadesinden gelen Besic, kriz zamanlarında muhalefeti dağıtmak için güç kullanmak üzere sık sık sokaklara çağrılan devrime sadık kişilerden oluşmaktadır (“Profile”, 2009).

Devrim Muhafızları'nın halk ve rejimi bu denli birbirine bağlayan bir güvenlik birimi olması, Ayetullah Hamaney'in desteğiyle Muhafızları İran siyasetinde kilit birer oyuncu haline getirdi. Nitekim İran'da reformist Hatemi döneminden sonra karşı damgalamanın yeniden yükselişe geçtiği Ahmedinejad döneminde ordunun siyaset ve ekonomideki gücü daha da arttı. Bu dönemde karşı-damgalama stratejisi, ülke içinde gerek devrim ideolojisinin taşıyıcısı olan ordunun yönetimde güç kazanması gerekse otoriterleşmeye zemin yaratan “dış düşmanlar” söylemiyle Ahmedinejad için rejim güvenliğini sağlamada önemli bir araç oldu (Ansari, 2007, s. 45).

Ansari'ye göre Ahmedinejad'ın İran milliyetçi mitolojisinde son derece merkezi ve cazip bir yer tutan “yabancı zalime direnme” nosyonunu “karizmatik otoritesiyle” kişiliğinde birleştirmesi onun kitleler arasındaki popülaritesini arttırmıştı. Dini görüşlerine katılınmasa veya ekonomideki kötü yönetimi eleştirilse dahi bu zaafiyetler, onun 'anavatan' konusundaki kararlı savunmasıyla karşılaştırıldığında önemsiz kalmış ve “muhalefet ve eleştiriyi” hızla “vatansever olmamakla” eşanlamli hale getirmişti (Ansari, 2007, s. 46). Böylece Ahmedinejad liderliğinde, devrimci kadrolar dış politika krizini, halkın dikkatini ekonomik başarısızlıktan başka bir yöne çevirmede işlevsel hale getirdi ve “karşılaşma” bir sonuçtan ziyade süreklilik arz eden bir norm olarak daha da yerleşti (Ansari, 2007, s. 46).

Ahmedinejad döneminde İran'ın nükleer programı ve İran'a nükleer silah üretme peşinde olduğu gerekçesiyle uygulanan yaptırımlar da siyaset diline bu minvalde eklemelendi. Ahmedinejad, İran ile uluslararası toplum arasındaki açmazı, 'çeşitli türlerde silahlarla donanmış birkaç ülkenin' 'dünyada bir tür bilimsel apartheid ve nükleer tekel' dayatma çabası olarak çerçeveledi (Herzog, 2006, s. 3). Bu karşı damgalama söylemiyle Ahmedinejad, İslam Devrimi'nin dayandığı "ideoloji, ulusal bağımsızlık ve teknolojik gelişme" temellerinden son ikisini kullanarak dini çevrelerin çok ötesine uzanan bir destek toplama ve rejimin istikrarını koruma arayışındaydı (Tellier, 2006, s. V).

Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, İran siyasetinde reformistlerin dış dünyaya açılma amaçlı müzakere siyasetinin muhafazakar kadroların ağır eleştirilerine maruz kalması da tam bağımsızlık ile ilişkili devrim ideallerinden bir sapma olarak görülmeleriyle ilişkilidir. İran'da devrimin İslamcı boyutunu desteklemeyen kitlelerin varlığına bakarak Ahmedinejad'ın rejim güvenliğini halk nezdinde tam bir meşruiyetle sağladığı söylenemeyecekse de yukarıda sayılan gerekçeler İran'da yaptırımlarla kötüleşen ekonomiye ve sık sık görülen protestolara rağmen toplumsal çözülmeyi engelleyen unsurlar oldu. Bunun dışında devrim ideolojisinden yoğun olarak beslenen ve devrim tabanını diri tutan ekonomik dağıtım mekanizmalarını oluşturan vakıflar ve gerek ülke içinde gerekse ülke dışında bir numaralı güvenlik mekanizmasını oluşturan Devrim Muhafızları Ordusu'nun yönetimin ve ekonominin her kademesiyle ayrılmaz bir biçimde bütünleşmiş olması rejim güvenliğini sağlamada önemli rol oynadı.

2009 yılında Ahmedinejad'ın ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesinin şaibeli bulunması üzerine yaşanan kitlesel protestoların bastırılmasında Besic güçleri etkili oldu ("Amnesty urges Iran to stop using Basij militia | Reuters", 2009). Protestoların ve bu süreçte oluşan Yeşil Hareket'in Libya ve Suriye'de olduğu gibi rejim güvenliğini tehdit edecek bir Arap Baharı sürecine evrilmemesi de devlet-ordu ve rejim tabanının, yukarıda anlatılan karşı damgalama stratejisi temelinde sıkı bir biçimde kenetlenmiş olması ve ülke içinde muhalefetin militarist bir nitelikte olmaması ile de yakından ilişkilidir. Rejim bu süreci "ABD, İsrail ve Birleşik Krallık üçlüsü ve onların yerel uşakları tarafından kışkırtılan bir fitne, veya 'felaket'" olarak adlandırıp (Dabashi, 2013) güvenikleştirirken hareketin başındaki, İran eski başbakanlarından olan reformist politikacı Mir Hüseyin Musevi, ev hapsine atıldı. Rejim değişikliği başlığında ele alınan

Halkın Mücahitleri gibi muhalif örgütlerin, Irak Savaşı gibi erken bir tarihten itibaren ülke dışına atılmış olması ve halk nezdinde hiçbir karşılıklarının olmaması da toplumsal çözülmenin gerçekleşmesini engelleyici faktörlerdi.

Önceki başlıklarda yaptırımların ekonomik yükünün halkın omuzlarına bindiği anlatılmıştı. Nitekim Gallup'un 2012 yılında yaptığı bir ankete göre İranlıların %56'lık kesimi Birleşmiş Milletler, ABD ve Batı Avrupa'nın uyguladığı yaptırımların geçim kaynaklarına büyük ölçüde zarar verdiğini söylemekteydi (Younis, 2013). Yaptırımların bu ağır ekonomik bedeline karşılık %63'lük bir kesim, İran'ın nükleer programını geliştirmeye devam etmesi gerektiğini söylerken her iki İranlıdan biri, ülkelerinin askeri olmayan kullanımlar için kendi nükleer güç kapasitelerini geliştirmesini desteklemekteydi (Younis, 2013). İranlılar'ın, İran'a yönelik yaptırımlardan en çok ABD'yi (%47) sorumlu tutması (Younis, 2013), nükleer mesele söz konusu olduğunda karşı damgalama stratejisiyle yaratılmak istenen “dış düşman” algısının halkta karşılık bulunduğunu göstermekteydi.

Damgalamanın beraberinde gelen yaptırım ve disipline etme çabaları, damgalayanların otoritesine meydan okuyan iktidarları ülke içinde güçlendirebilmektedir. Damgalamaya, “karşı damgalama” ile cevap veren aktörler, kendilerine atfedilen kötülüğü erdeme; damganın dayattığı ayıplamayı bir “şeref nişanına” ve otoritenin gayri meşru kullanılmasına karşı bir direniş sembolüne dönüştürebilmektedir (Adler-Nissen, 2014a, s. 165, 2014c). Yukarıdaki anket sonuçlarına bakıldığında İran'da, “hedef devlet toplumunun, hedef hükümetle yaptırımlar çatışmasında taraf tutması ve sorumluluğu başka yere atfetmesi” olarak tanımlanabilecek, “bayrağın etrafında toplanma etkisi” (Jaeger, 2016, s. 957) oluştuğu görülmektedir.

Bütün bunlara rağmen, 2009'daki protestoların rejime verdiği mesaj, artık dayanılmaz hale gelen ekonomik bedellerle birleşince, 2013 yılında cumhurbaşkanlığına ılımlı bir siyasetçi olan Hasan Ruhani seçildi ve 2015'te gerçekleşen Nükleer Anlaşma ile İran için uluslararası sistemde yeni bir sayfanın açıldığı düşünüldü. Söz konusu dönemin detaylı incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşsa da, 2018 yılında ABD'de Donald Trump yönetiminin İran'ın ambargoların kaldırılması ile elde ettiği petrol gelirlerini bölgeyi istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerinde kullandığı gerekçesiyle tek taraflı olarak nükleer anlaşmadan çekilmesi, İran için damganın ortadan kalkmasının ve ülkenin

uluslararası sisteme kabulünün ABD nezdinde o kadar da kolay olmadığını gösteriydi.

5.2.1.2 Suriye

Beşar Esad'ın yönetimi altında Suriye'de rejim son derece kırılan bir yapı arz etmekteydi. Esad her ne kadar tek parti yönetiminin başındaki bir diktatör olarak anılsa da iktidarı, babasının yönetimi sırasında önemli görevlerde rol almış “eski muhafızlar”ca çevriliydi ve özellikle ABD ile ilişkiler konusunda daha ılımlı bir tavır almak istediği zamanlarda bu grupla ters düştüğü olmuştu. Öte yandan Suriye'nin Esadlardan itibaren Alevi bir azınlık tarafından yönetilen Sünni çoğunluğa sahip bir ülke olması ve geçmişte ayaklanan Sünnilerin sert bir şekilde bastırılması rejim açısından bir diğer zafiyet noktasını oluşturuyordu .

Esad, damganın reddi stratejisini izlediği yıllarda, ülkesini uluslararası normlarla aynı çizgide yönettiğini göstermek üzere, “ekonomik kalkınma ve modernleşme için halkla birlikte çalışmaya istekli görüldüğü” (Gaber, 2020, ss. 241-42) bir söylem içindeydi. Fakat uluslararası baskının arttığı ve rejim güvenliğinin tehlikede olduğunu hissettiği dönemlerde Esad, ülke içinde sivil roplum ve muhaliflere karşı tavrını sertleştirdiği gibi söylemini de dış tehdit karşısında birleşme çağrılarına dönüştürüyordu. Nitekim Esad, Suriye'nin işgal edilen Irak ve kaosa sürüklenen Lübnan'ın kaderini paylaşabileceği yönündeki endişelerden de faydalanarak, rejim eleştirmenlerinin Batı'nın suç ortakları olduğu algısını güçlendiren milliyetçi bir tepki inşa etmiş, tehdit edici dış ortam, rejime, bazıları ülke içinde ve dışında, Bush yönetimiyle temas halinde olan ve Bush yönetimi tarafından desteklenen sivil toplum ve demokrasi aktivistlerini çökertmesi için ortam hazırlamıştı (Lesch, 2013, s. 15). Hafız Esad döneminde Suriye'nin Lübnan politikasının mimarı olarak görülen ve Esad döneminde Başbakan yardımcısı olan fakat Esad'ın Batı ülkeleriyle ilişkiler konusundaki tutumunu eleştiren Abdülhalim Haddam'ın görevden alınması ve sürgüne kaçması da Esad'ın bu hamlelerinin bir uzantısıydı. Böylece Esad, uluslararası baskı sonucunda Lübnan'dan askerleri çekmekle Beyrut'u kaybetmiş, fakat içerdeki konumunu güçlendirerek Şam'ı kazanmıştı (Lesch, 2013, s. 21).

2011'deki kalkışmadan itibaren ise Esad, ülke içindeki kalkışmayı bir demokrasi talebi yahut devrim olmaktan ziyade bir “dış kaynaklı bir isyan” olarak çerçevelemiştir. “Müslüman Kardeşler'in rolü, yurtdışındaki Suriye muhalefetinin Batılı ülkelerin ajanı

olarak kabul edilmesi, Suriye'nin bölgesel ve uluslararası bir komploya tabi olması, terörizmin mücadele edilmesi gereken büyük bir bela ve orada yaşanan savaşların çözümünde ordunun esas olması” gibi temalar üzerinden kurduğu söylemle Esad günümüze uzanan süreçte, iç savaş boyunca ülke içinde taraftarlarını konsolide ederek rejiminin hayatta kalmasını sağlamıştır (Gaber, 2020, s. 239). Esad, Suriye ayaklanmasının, Lübnan, Suudi Arabistan ve Katar da dâhil olmak üzere Arap ülkeleriyle işbirliği içinde olan ABD ve İsrail gibi ülkeler tarafından kışkırtılan küresel bir komplonun parçası olarak emperyalist güçler tarafından yönlendirildiğini savunurken, emperyalizme karşı birlik içinde kalma gereğini vurguluyordu (Athamneh ve Sayej, 2017, s. 174).

Esad'ın bu karşı damgalama söylemi, bölgede Suriye'yi İsrail'e karşı oluşturulan bir “şeref ve itibar sistemi” olan “direniş ekseninin” önemli bir parçası olarak gören İran'ın rejimin ayakta kalması için verdiği yüksek gözetleme teknolojilerinden silahlara ve mühimmata uzanan geniş çaplı destekle (“Iran helping Assad to put down protests”, 2012) ve 2013 sonrası bir sistem karşıtı aktör olarak Rusya'nın Suriye lehine iç savaşa dâhil olmasıyla tamamlanarak Esad rejiminin ayakta kalmasını sağladı. Bu sürecin detayları sistem karşıtı aktörlerden destek başlığı altında detaylandırılacaktır.

5.2.1.3 Libya

Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, Kaddafi için 80'li yıllarda ABD tarafından damgalanmanın bedeli, yaptırımlar ve uluslararası izolasyonun yanı sıra 1986'da konutunun bombalanması olmuştu. Fakat ABD'nin doğrudan rejim değişikliğine yönelik bu müdahalesi, Kaddafi rejimini devirmeyi başaramadığı gibi iktidarını güçlendirdi; kendi halkının ve pek çok üçüncü dünya ülkesinin gözünde Kaddafi Amerikan zorbalığının ve hegemonik gücünün kurbanı oldu (Zoubir, 2002, s. 33). Bu sonuç aslında Kaddafi'nin yönetime gelişinden beri yürüttüğü karşı-damgalama stratejisinin bir başarısıydı. Fakat Kaddafi için büyük bir şok olan bu operasyon aynı zamanda ona ABD gibi bir süpergüce meydan okumanın bedellerini daha fazla kaldıramayacağını hissettirmişti ve bir süre siyasi hamlelerinde ABD ile karşı karşıya gelmekten kaçındı.

Libya'da Kaddafi'nin rejimi çoğu yapısal olan nedenlerle neredeyse başından beri son derece kırılğandı. 1970'ler ve 1980'lerdeki yüksek petrol fiyatları 1980'lerin sonunda

ve 1990’larda petrol fiyatlarının düşmesi ve kötü yönetimle birlikte yerini büyük bir yoksullaşmaya ve yolsuzluklara bıraktı. Yaşanan yoksullaşma ve yolsuzluklar, halk arasında yoğun bir öfke ve hayalkırıklığı yaratıyor, devrimin eşitlik ve birlik vaatlerinin tersine belli gruplar toplumun diğer kesimlerine göre ekonomik pastadan daha fazla pay alıyordu (Vandewalle, 2012, ss. 144-45). Yüzde otuzlara varan işsizlik ve ellilere varan enflasyon rakamları (Takeyh, 2001, s. 65), ödenmeyen maaşlar, düşürülen ödenekler, ordu primlerinde kesintiler ve temel tüketim mallarına erişimde yaşanan sıkıntılar (St. John, 2008, s. 79), halk arasında olduğu kadar militan İslamcı muhalif grupları da harekete geçiriyor ve o zamana dek Kaddafi rejiminin yegane koruyucusu olan ordu ile gündün güne yeni bağlar tesis etmelerine yol açıyordu (Takeyh, 1998, s. 159).

Soğuk Savaş sonrasında da bu durum değişmedi, 1993 yılında ordunun içinden bir albay önderliğindeki bir grup Kaddafi’ye başarısız bir darbe girişiminde bulundu, 1995 yılına gelindiğinde Libya güvenlik güçleri ve Libya İslami Savaş grubu arasında yaşanan sıcak çatışmalar, ülkedeki Müslümanları Kaddafi’yi devirmek konusunda daha da cesaretlendirdi (Geldenhuis, 2004, s. 145; *The Europa World Year Book 2000*, 2000). Libya İslami Savaş grubu 1998’de Kaddafi’ye yeniden suikast girişiminde bulunana dek (Deeb, 2000, s. 147), rejim Sirenayka başta olmak üzere çeşitli kabilelerden ve çoğu ülke dışında faaliyet gösteren siyasi hareketlerden gelen bir muhalefet (St. John, 2008, s. 79) çemberine alınmıştı. Henriksen’e göre Kaddafi’nin cihatçı tehditlerden duyduğu korku kısmen, 1996’da Trablus’taki Ebu Salim Hapishanesinde 1200 İslamcı mahkûmun katledilmesine yol açtı ve bu olay, 15 yıl sonra rejim karşıtı isyanı şekillendirdi (Henriksen, 2012, s. 157).

Silah ambargoları ve petrol gelirlerindeki düşüş Kaddafi’nin rejim güvenliği konusundaki zaafiyetini de pekiştirmekteydi. 1980’lerin başında Libya yıllık 3 milyar dolarlık silah alımı yaptı, 1979-1983 yılları arasında silah alımına yaklaşık yarısı Sovyetler Birliği’nden olmak üzere 12 milyar dolar civarında para harcadı (Vandewalle, 2012, s. 146). Silah ambargolarının ve Sovyetlerin çöküşünün etkisiyle Libya’nın silah alımları 1990’lar boyunca giderek azaldı ve 1999’da BM yaptırımlarının askıya alınmasıyla birlikte Rusya ile yapılan 100 milyon dolarlık silah anlaşması dışında Libya yalnızca karaborsadan silah alımı yapar hale geldi (Vandewalle, 2012, s. 146). Libya’da ordu, 1969’dan itibaren sayıca büyümüş olsa da hiçbir zaman ayrı bir kurumsal kimlik yahut çıkar odağı oluşturmasına izin verilmemiş, rejimi koruma görevi orduya tevdi

edilmemişti. 1986 bombalamalarında ve Çad kuvvetleri karşısındaki zaafiyeti de ordunun profesyonel anlamdaki yetersizliğini ortaya koymaktaydı (Vandewalle, 2012, s. 145).

1999 yılına gelindiğinde 1992-1998 yılları arasında ülkede bitmek bilmeyen isyanlardan doğan kaos bastırılmış görünüyordu. Kaddafi bu sonuca yargısız infazlar, keyfi tutuklamalar, ve devlet nezdinde suçlu olanlara yardım ve yataklık eden kimselerin hatta kabilelerin, köylerin ve kasabaların su, yemek, elektrik gibi temel ihtiyaçlara erişiminin kesilerek cezalandırılması gibi olağanüstü güvenlik önlemleriyle ulaşmıştı. 1990'ların ortalarında Libya'da rejimin yüksek kademelerinde de çatışan görüşler vardı. Genel Sekreter Ömer el-Muntasir ve Enerji Bakanı Abdallah Salim el-Bedri liderliğindeki pragmatistler, Libya'nın uzun vadeli ekonomik canlılığı ve siyasi istikrarını sağlamak için yapısal ekonomik reformlar ve uluslararası yatırımlara duyulan ihtiyacı savunurken, radikaller, Libya'nın geçmiş radikalizmini rejimin meşruiyetinin temeli olarak gördükleri için Batı'ya meydan okumayı sürdürmek istiyordu. Devlet kimliği üzerindeki bu çatışma 1998'de pragmatistler lehine çözüldü ve radikaller geri plana itilirken pragmatistler Kaddafi'ye yakın olmanın avantajlarını yaşadılar (Takeyh, 2001, ss. 65-66).

İçerde rejim güvenliğini tesis ettiği düşüncesiyle Kaddafi, damgayı kabul ederek Batı'nın taleplerini yerine getirmeye koyuldu. Bir görüşe göre, Kaddafi ve ailesinden Avrupa devletlerine akan para trafiği, rejim için nüfuz ve insan hakları ihlalleri konusunda gelebilecek eleştirilere karşı bir kalkan sağlıyordu (Cassola, 2011). Damganın kabulü ve yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte bu trafiğin silah alımı ve petrol anlaşmalarıyla hızlanması, bütün dünyada ekonomi kötüye giderken Libya'da ekonominin büyümesine ("The Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya—2010 Article IV Consultation, Preliminary Conclusions of the Mission", 2010) ve Kaddafi'nin ordusunu yeni askeri ekipmanla güçlendirmesine yol açtı. Bu iki faktör, Kaddafi'nin Batı'nın taleplerini kabul ederek damgayı üstünden atmasının ülkede rejim güvenliğini sağlamasını beraberinde getireceğini düşündüren bir tablo yaratmıştı. Fakat eski mahkumların damgayı üzerlerinden atıp topluma geri dönmelerinin kolay olmadığı gibi, Kaddafi de daha önce hapsedilmiş bir suçlu olarak serbest bırakıldıktan sonra Arap isyanlarına varan süreçte uluslararası topluma ancak kısmen yeniden entegre olmuştu (Henriksen, 2012, s. 158).

Bütün bunlarla birlikte ABD'nin damga mesajı ülke içinde demokratik bir yönetimi dayatmadığından Kaddafi'nin damgayı kabulü de beraberinde demokratikleşme ve insan hakları konusunda herhangi bir reform sürecini beraberinde getirmede ve bu, 2011 isyanlarında Kaddafi rejimine karşı başlayan kalkışmada etkili oldu. Özetle, Kaddafi'nin uluslararası topluma yeniden kabulü sonrasında Batı ile kurduğu yakın ilişkiler ve bunların yarattığı ekonomik büyümeyi, rejimin meşruiyetini ve güvenliğini sağlayacak dinamiklere dönüştüremediği söylenebilir.

Fakat 2011'deki isyanlarla birlikte bu tablo tersine döndü. Libya'daki isyanların Tunus ve Mısır'daki gibi güçlü halk hareketlerinden doğduğunu söylemek zordu. Libya'daki toplumsal yapı düşünüldüğünde, sivil örgütlerin muhalefet merkezleri haline gelmesinden korkan Kaddafi rejimi, sivil toplumu sistematik olarak yok etmişti. 1969'dan sonra Libya'da siyasi partiler, bağımsız sendikalar, sivil kulüpler vb. örgütler yoktu. Bu koşullarda Libyalılar, bireysel ve grup desteği için aileye ve aşiretlere yöneldi (St. John, 2012, s. 279). 2001-2011 kışında Libya'ya bakıldığında, Kaddafi rejimi devam ettiği sürece ordunun profesyonelleşmesi de dâhil olmak üzere doğrudan demokrasi üzerinden kapsamlı bir reform, güvenlik kurumlarının sivil kontrolü ve hukuka dayalı yönetimin güçlendirilmesi imkânsız görünmekteydi (St. John, 2012, s. 268).

Libya'daki Kaddafi rejiminin rejim güvenliğine saplantılı yapısından kaynaklı olarak devlet kurumlarının reforma kapalılığı ve hidrokarbon kaynaklara dayalı ekonominin dış yatırıma açılması konusunda girişilen reformların görüntüden ibaret kalması (Pargeter, 2006, s. 233) damganın ortadan kalkmasının Libya için yaratacağı ekonomik kazanımları büyük oranda engelledi ve Libya'yı Batılı yatırımcılar için cazip bir yer olmaktan çıkardı.

İsyanların çıkmasında ve yaşanan toplumsal parçalanmada Kaddafi yönetimi altındaki Libya'da, Suriye'deki İsrail ve ABD karşıtlığından beslenen bir milliyetçilik yahut İran'daki gibi bir "İranlı gururu"ndan beslenen bir ideolojik çatının olmayışı da etkili oldu. Buna ek olarak devlet kimliği üzerinde ve ordu içinde geçmiş hesaplaşmalara dayalı çekişme ve Kaddafi'nin rejimini hayatta tutmaya çalıştığı sürekli tehdit ortamında yakın çevresine dağıttığı imtiyazların diğer halkalarda yarattığı rahatsızlığın

birleşerek ordu ve siyasi halkalar içinde Kaddafi rejiminden duyulan hoşnutsuzluğu giderek yükseltti.

Daha sonra sızdırılan Wikileaks belgelerinden Şubat 2009 tarihli bir telgrafta (Morgan, 2011) Libya hükümetinin 'yeni ABD yönetiminin Libya'ya yönelik belirgin şekilde farklı politikalar benimseyebileceğinden endişeli' olduğunu belirtmesi, Kaddafi'nin iç siyasi halkalardaki bölünmenin rejim güvenliğine tehdit yaratabileceğinden duyduğu endişenin bir göstergesiydi. Telgrafın, "Libya'da ABD ile ilişkilerin iyileştirilmesine şiddetle karşı çıkan, mevcut sistem önemli ölçüde değişirse çok şey kaybedecek olan ve ABD'yi bu tür bir reformun muhtemel katalizörü olarak gören güçlü bireylere" atıfta bulunması, Kaddafi'nin damgayı kabulünün rejim güvenliğini sağlamada tersine etki yaratabileceği düşüncesinde olduğunu gösteriyordu. Bunun yanında Kaddafi'nin ülkedeki farklı siyasi fraksiyonlara 1969 devrimindeki İslamcılık vurgusu yahut milliyetçilik gibi ortak bir çatı sunamamış olması, Kaddafi rejimini ülke içinde karşı damgalamanın getirdiği kazanımlardan yoksun bıraktı.

Devlet kimliği üzerindeki çekişmelerin Kaddafi rejiminin devrilmesindeki etkisini ortaya koyan iki önemli örnek bulunmaktadır. 2007'den 2011'e dek Kaddafi'nin Adalet Bakanı olarak görev yapan ve isyanların iç savaşa dönüşmesi sürecinde muhalefet saflarına katılarak Geçici Ulusal Konsey'in başkanı olan Mustafa Abdül Celil'in Libya'nın geleceğinde tüm hukuki altyapının şeriata dayandırılacağını açıklaması (Roberts, 2011, s. 2011), bunlardan ilkiydi. 1990'larda Kaddafi'yi devirme girişiminde bulunan Libya İslami Mücadele Grubu'nun komutanı olan Abdülhakim Belhac ise 2011'de üst düzey bir Libyalı isyancı komutan olarak Kaddafi ailesini Trablus'tan kovmakla tanındı ("Abdul Hakim Belhaj: Libyan rebel commander who got UK apology", 2011). Öte yandan yıllar içinde gerçekleşen başarısız darbe girişimlerinden sonra faaliyetlerini ülke dışında sürdüren muhalifler de vardı. Bu muhaliflerden biri de Çad Savaşı sırasında Libya güçlerini yönetirken Kaddafi ile ters düştükten sonra kaçtığı ABD'de CIA ile sıkı bağlar kuran Halife Hafter'di ("Khalifa Haftar: The Libyan general with big ambitions", 2014). Hafter'in 2011'de iç savaş başladıktan sonra Libya'ya dönerek Kaddafi'yi deviren güçler içinde üst düzey bir görev üstlendiği ve 2015'ten sonra Libya Ulusal Ordusu'nun başına geçtiği düşünülürse, Kaddafi'nin yönetimde kaldığı kırk yıl boyunca edindiği düşmanların 2011 sonrasında rejimin yıkılmasında nasıl etkili olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Kaddafi, geçmişte ülke içindeki İslamcı gruplarla mücadelesini, ABD'nin kendisine vurduğu "terör destekçisi" damgasına karşı bir kalkan ve kendisinin de terörle mücadele ettiğinin bir kanıtı olarak sunmuştu. Fakat 2011 sonrasında bu süreçte ortaya çıkan bu ve benzeri düşmanlıkların Kaddafi rejimini içerden sarsmasıyla dışardan gelen NATO müdahalesi birleşerek, rejime son darbeyi vurdu.

Batı medyasında yansıtılan, Libya halkının tamamının Kaddafi'ye karşı olduğu algısının aksine, isyanların başlamasından sonra savaşın uzaması, 1 Temmuz'da Trablus'ta Kaddafi yanlısı büyük gösteri ("Thousands attend pro-Gaddafi rally", 2011) ve Kaddafi güçlerinin sergilediği şiddetli direniş, Kaddafi rejiminin önemli ölçüde destek gördüğünü gösteriyordu (Roberts, 2011). Fakat isyanlar devam ederken gerek politik çevrelerden gerekse ordu içinden isimlerin Kaddafi saflarından ayrılıp isyancıların tarafına geçtiği düşünüldüğünde, Kaddafi'nin pek çok kez darbelerle sarsılan rejim güvenliğini, damgayı kabul ederek Batı ile ilişkilerini düzeltmesi ve buradan silah alarak sağlamaya çalışması anlaşılır hale gelmektedir.

Kaddafi'nin damgayı kabul ettikten sonra damgaya neden olan suçlamaları ortadan kaldırmak üzere attığı adımlar damganın kaldırılması için yeterli olmadı ve Batı'nın Kaddafi'ye dair güvensizliğinin sürmesine neden oldu. Sızdırılan Wikileaks belgeleri değerlendirildiğinde, Obama yönetiminin, rejimi devirmek ve Amerikan çıkarlarına daha yakın bir rejim kurmak için en az 2007'ye kadar uzanan hazırlıkları başlattığı görülmekteydi. Belgeleri değerlendiren Robert Morgan'a göre ABD hükümeti, sivilleri korumak şöyle dursun, Kaddafi'ye karşı herhangi bir gerçek halk isyanını engellemeye çalıştı ve tüm değişim, artan büyük güç rekabeti ve kurumsal kâr talepleri tarafından yönlendirilen, hesaplanmış ekonomik ve stratejik hususlara dayalıydı (Morgan, 2011). Bu değerlendirme perspektifinden bakıldığında damgalayan aktörlerin Libya'daki rejim değişikliği politikası, bu çalışmanın çıkış noktalarından biri olan, normların çıkarları meşrulaştıran araçlar olarak kullanılmasına örnek teşkil etmektedir.

Bölgesel anlamda ise Kaddafi'nin karşı damgalama söyleminin uzantısı olarak destek verdiği Afrika ülkelerinin rejim güvenliğine bir etkisi olmazken, Arap ülkeleriyle sorunlu ilişkilere sahip olması isyanlar başladıktan sonra bu ülkelerin Nato güçleriyle birlikte hareket etmesiyle sonuçlandı. Sonuçta Kaddafi rejimi, 42 yıllık iktidarı boyunca verdiği hayatta kalma mücadelesi sırasında karşı damgalama yaptığı

zamanlarda ayrı bir şeref ve itibar sistemini rejim tabanını konsolide etmek için kullanmadığı gibi yarattığı düşmanlar tarafından sarsıldı, damgayı kabul etmiş görünmesine rağmen bu konuda da tutarlı bir strateji izlemediğinden, rejim güvenliği konusunda en çok bel bağladığı Batı ülkelerinin önderliğinde bir askeri müdahaleyle karşılaşmış devrildi.

5.2.2 Bölgesel Nüfuz

Damgayla başa çıkma biçimleri içinde karşı damgalama stratejisi yürüten veya damgayı reddeden aktörlerin bölgede kendileriyle benzer pozisyona sahip aktörlerle ittifaklar kurduğunu önceki bölümlerde gördük. Karşı damgalama, ona maruz kalanların *ayrı bir şeref sistemi* içinde ortak hareket etmesini beraberinde getirir. Damganın reddinde ise aktör damgayla konu olan normları ihlal ettiğini reddettiğinden, ideolojik bir birlik olmasa dahi sistemin dışına itilmiş aktörlerle bir çıkar ortaklığında buluşacaktır.

5.2.2.1 İran

İran devrimden sonra devlet politikasına dönüşen karşı-damgalama stratejisi ve buradan türeyen *ayrı şeref sistemi*, önceki bölümlerde anlatıldığı üzere İran'ın bölgesel gücünde önemli bir rol oynayan Devrim Muhafızları Ordusu'ndan Hizbullah'ın kuruluşuna uzanan bir çerçevede etkili olmuştu. İran Anayasası'na göre, "İran İslam Cumhuriyeti Ordusu ve İslam Devrim Muhafızları Kolordusu (...) sadece ülke sınırlarının korunması ve muhafazası ile değil, aynı zamanda Allah yolunda cihattan; yani Tanrı'nın yasanın egemenliğini tüm dünyaya yaymak şeklindeki ideolojik misyonu da yerine getirmekten sorumlu olacaktır(r)." (*Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, 1979, s. 8) Devrimin ilk yıllarındaki "devrim ihracı" söylemi İran-İrak Savaşı'ndan sonra silinip gitse de, İran sonraki yıllarda İsrail karşıtlığında birleştiği Hizbullah ve diğer Filistinli örgütler üzerinden yoğun bir nüfuz elde ederken özellikle Irak'ın işgali sonrasında ülkedeki güç boşluğunu IŞİD ile mücadele etmek üzere harekete geçen Kudüs Gücü ile doldurdu, yine İsrail karşıtlığı paydasında birleştiği Suriye ile müttefik oldu.

İran'ın İsrail'e karşı düşmanlığı, devrimin ideolojik temellerinden birini oluştururken reformist ya da muhafazakar fark etmeksizin İran'ın dış politikasında süreklilik arz eden bir tema olageldi. Özellikle Hatemi döneminde, dış politika dilinde daha yumuşak ifadeler ve eleştirilere (Menashri, 2007, s. 158) rastlansa da İsrail karşıtlığı İran'ın dış

siyasetinde daima bir kırmızı çizgi oluşturdu. Karşı damgalama stratejisi de büyük oranda kendi şeytanlaştırılması karşısında ABD ve İsrail'i şeytanlaştırmak ve bölgede aynı pozisyonda olduğu Suriye, Hizbullah ve Hamas gibi aktörlerle İsrail'e karşı işbirliği yapmak şeklinde oldu. İran'daki yönetici elit, bölgedeki anti-İsrail bloğunun liderliğinin, İran'ın büyük bir İslami güç olarak görülmesine katkı sunacağını düşündü, Filistin İslami hareketlerinin ve Hizbullah'ın başarılarını, İran'ın İslami liderliğinin ve bölgedeki merkezi konumunun bir kanıtı, nüfuzunun bir dışavurumu olarak gördü (Menashri, 2007, s. 157).

Rafsanjani, İran siyasetinde reformistlerin yolunu açan pragmatist bir politikacı olarak görülse de yeri geldiğinde Körfez'deki ABD askeri üslerinden hoşnut olmadıklarını, bu durumu daima eleştirdiklerini, gelecekte de eleştirmeye devam edeceklerini ve bölgede Amerika'nın varlığından hoşnut olmayan pek çok başka ülke olduğunu (Ramazani, 1992, s. 403) ifade etmekten kaçınmamıştı. Bu ifadelerin, dış politikadaki ılımlı tutumdan rahatsız olan muhafazakarları yatıştırma amaçlı olduğu da düşünülebilecekse de İran'ın bu dönemde Madrid Konferansı'ndan ve İsrail-Filistin barış sürecinden dışlanması gibi nedenlerle Körfez'deki ılımlı siyaset dili, yerini İran'ın iç grup ittifakları kurma arayışını yoğunlaştırmasına yol açtı ve İran bu yıllarda Lübnan'da Şii gruplara, Filistin direniş örgütlerine ve Bosna örneğinde olduğu gibi çeşitli Müslüman gruplara desteğini arttırdı.

Önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere Hatemi döneminde karşı damgalama stratejisi belli oranda kesintiye uğramıştı. İran'ın siyaset dilindeki yumuşama bölgede Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkeleriyle temasları (Eltahawy, 1999) beraberinde getirdi. Hatemi'nin bu girişimlerinin ülke içinde muhafazakarların yoğun eleştirisiyle karşılaşmasıyla İran siyasetindeki yumuşamanın engellenmesi ve sonraki seçimlerde devrim ideallerine daha yakın bir siyaset benimseyen Ahmedinejad'ın başa gelmesi (Menashri, 2007, s. 159), İran'ın bölgesel siyasetinde karşı-damgalama stratejisinin devrim kadroları tarafından ne denli önemsendiğinin bir göstergesiydi.

2000'lerin başından itibaren Taliban'ın Afganistan'da etkisizleşmesi, Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesi, İsrail ve Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi ve Arap ülkelerinin bölgedeki güç boşluğunu doldurmakla ilgili pasif bir siyaset izlemesi gibi faktörler İran'a nüfuzunu genişleteceği bir alan açtı (Menashri, 2007, ss. 161-162). Bu alanda

İran'ın en önemli araçlarından biri Devrim Muhafızları Ordusu'nun ülke dışındaki faaliyetlerini yöneten Kudüs Gücü'ydü. 2005'te Ali Hamaney'in "devrimin yaşayan şehidi" olarak nitelendirdiği Kasım Süleymani, 1998'den itibaren görev aldığı orduda İran'ın Afganistan politikasını yönetti ve 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra Kudüs Gücü komutanı olarak İran'ın Irak'taki faaliyetlerinde kilit bir rol oynadı. Kudüs gücü, 2006'da Lübnan'da İsrail'e karşı savaşta Hizbullah'a da destek verdi (Guido Steinberg, 2021), Suriye'deki iç savaş sırasında Suriye'de Afganistan'dan gelen Şiilerden oluşan Fatımi Tugayı, Pakistan'daki Şiilerden oluşan Zeynebiyyun Tugayı ve Irak'taki Şiilerden oluşan Haydariyun Tugayını kurarak 70.000 savaşçıdan oluşan 60 tugayla Esad rejimine destek verdi ("Khamenei Senior Advisor", 2021)

2005 yılında İran'da cumhurbaşkanlığına seçilen Ahmedinejad, Amerikan karşıtı ve Yahudi karşıtı duyguları birleştiren İsrail karşıtı söylemi sonuna dek kullandı. Ahmedinejad'ın, "mevut çatışmanın "küstah güçler' (Batı) ile İslam arasındaki tarihi savaşın bir aşaması" (Menashri, 2007, s. 158) olduğunu söyleyerek yaptığı "biz" ve "onlar" ayrımı, bölgede İsrail'in karşısında konumlanan ve ABD tarafından damgalanan diğer aktörlerle olan iç grup dayanışmasını canlı tutacağını göstermekteydi. "Tüm İslami devrimlerin anası" olarak İran, Lübnan ve Irak gibi merkezi hükümetlerin sarsıldığı, ya da Filistin gibi büyük bir kriz içinde olan aktörlere yardım elini uzatmakta gecikmedi. İran bu aktörler üzerinden İsrail'in sınırları etrafında aktif varlık gösterebildi ve Hamas gerektiğinde içerden saldırılar düzenleyebildi (Menashri, 2007, ss. 158-159).

Ahmedinejad, Ocak 2006'daki Filistin parlamento seçimlerinden birkaç gün önce Şam'da radikal Filistin hareketlerinin liderleriyle yaptığı bir toplantıda, "Ortadoğu çatışmasının Müslümanlar ile Batı arasındaki son savaşın mahalli haline geldiğini" (Ram, 2006) belirtmiş, İran'ın Filistin halkının ve onların haklı mücadelesinin güçlü bir şekilde arkasında durduğunu vurgulamıştı ("Ahmadinejad meets Palestinian militants", 2009). 2006 yılında Filistin'de Hamas genel seçimleri kazanırken Hizbullah'ın 34 gün savaşı ile İsrail karşısındaki direnişini güçlendirmesi (Şen, 2016, s. 262) ve 2008'de parlamentoda veto hakkı kazanması, bölgede direniş söylemi etrafında oluşan itibar sisteminin İsrail ve ABD hegemonyası karşısında etkili olduğunu gösteriyordu. Benzer şekilde, Irak'ın işgali sonrasında Irak'ta yükselen isyanlar ve etnik çatışmalar arasında, 2005'teki parlamento seçimleriyle birlikte Şii çoğunluk ve Kürt gruplar, devlet kurumları üzerindeki kontrollerini arttırdı (Şen, 2016, s. 262).

İran'ın bölgede desteklediği bir diğer grup Husilerdir. Zeydi Şiiliğine mensup bir grup olan Husilerin kurucusu Hüseyin Bedreddin el-Husi, 1990'larda dini eğitimini İran'da almış ve 2004'te Yemen'de öldürülmesiyle başlayan silahlı isyanlar daha sonra 2011 Arap isyanları sırasında İran destekli Husiler ile Suudi Arabistan'ın desteklediği rejim güçleri arasında yıllar sürecektir bir iç savaş başlamıştı. “Allahüekber, ABD'ye ölüm, İsrail'e ölüm, Yahudilere lanet olsun ve İslam'a zafer” şeklindeki sloganları ve Hizbullah ile karşılaştırılmaları, Husileri İran'ın bölgede yarattığı “direniş eksenine”ne doğrudan dâhil etmektedir (Taqi, 2015). İç savaş ilerledikçe özellikle ABD ve Suudi Arabistan tarafından Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü'nün Husilere askeri mühimmat ve eğitim sağladığına dair iddialar ortaya atılsa (“The Iranian and Houthi War against Saudi Arabia”, 2021) da İran bu iddiaları reddetmiş ve Husilere söylem düzeyinde destek vermeye devam etmiştir. Her ne kadar İran'ın Husileri kontrol kapasitesinin sınırlı olduğu düşünülse de (Falk, 2022) 2014'ten itibaren Yemen'in kontrolünü ele geçiren Husilerle yakınlık, İran'a bölgede nüfuzunu ilerletmek ve Suudi Arabistan'ın sınırlarını tehdit etmek için fırsatlar sağlamaktadır (Vatanka, 2015).

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Irak'a dair stratejisini Irak'la olan güçlü bağları üzerine inşa eden İran, hedeflerine ulaşmak için ağırlarını, himayesini, ekonomik bağlarını, dini bağlarını, finansal yardımları ve Irak'taki çeşitli gruplara askeri desteğini agresif bir şekilde kullandı (Cordesman, 2012). Nitekim 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah, İran'ın ABD işgali sonrası Irak'taki kaostan ve ülkenin yarısından fazlasını oluşturan Şii nüfustan faydalanarak İran yanlısı bir hükümet için giriştiği çabalara dikkat çekerek, İran'ın başarılı olması halinde “İran'dan Irak, Suriye ve Lübnan'a uzanan baskın Şii hareketlerinden veya hükümetlerinden oluşan yeni bir 'hilal'in ortaya çıkabileceğini ve iki ana İslami güç arasındaki geleneksel güç dengesini değiştirebileceğini bunun da ABD çıkarları ve müttefikleri için yeni meydan okumalar oluşturacağını” belirtmişti (R. Wright ve Baker, 2004). Aslında Irak Şiiilerinin, Necef'teki dini havzanın kurucusu olan ve din adamlarının devlet yönetiminde etkin olmasını öngören “Velayet-i Fakih” doktrinini benimsemeyen Ayetullah Sistani'yi taklit mercii kabul etmeleri, burada Şia temelli bir İslami devrim ihtimalinin düşük olduğunu göstermektedir. Ayetullah Sistani, dini mercilerin yönetimde doğrudan etkinlik göstermesine karşı çıkmakla birlikte Irak siyasetinde son derece etkili bir figürdür.

İran'ın Irak'ta karşı damgalamaya yönelik stratejisi, Irak'ın Şii partilerini, demografik ağırlıklarının siyasi etkiye çevirebilmeleri için birleştirmek ve böylece Bağdat'taki Şii üstünlüğünü pekiştirmek olmuştur. Tahran, Amerikan ve İsrail karşıtlığının getirdiği ortak şeref ve itibar sisteminde birleştiği Bedir, Irak İslam Yüksek Konseyi, Dava ve Sadr Hareketini (“Iran and Iraq”, 2010) siyasete katılmaya ve Irak'ın yeni doğmakta olan kurumlarını şekillendirmeye teşvik etti.

İran'ın Irak'taki siyasi nüfuzu, İran'a yakınlığıyla bilinen Nuri El-Maliki'nin 2006-2014 arasındaki Irak başbakanı olduğu süreçte artan ticari ilişkilerde de yoğun olarak hissedilmişti. 2008'de Ahmedinejad 1979'dan beri Irak'ı ziyaret eden ilk İran cumhurbaşkanı olmuştu. (“Iran offers Iraq \$1 bln loan before Ahmadinejad visit”, 2008) İran, oradaki İmam Ali Türbesi'ni ziyaret eden Şiiilerin kullandığı Necef Havalimanı'nın inşasına bir milyar dolarlık kredi sağlarken, Irak hükümetiyle Basra'nın yeniden inşasına ve Irak'taki eski Pers tarihi eserlerinin tamiratını üstlenen milyar dolarlık anlaşmalar imzalamış, iki ülke arasında dış ticaret hacmi 4 milyar dolara ulaşmıştı (“Iraq-Iran trade meeting pledges \$5 billion”, 2009).

Irak'taki Şiiilerden geniş çaplı destek gören Sadr Hareketi'nin ve Irak Parlamentosu'nda en kalabalık grup olan Sairun Koalisyonunun lideri Mukteda es-Sadr, Lübnan'daki Şii Emel hareketinin kurucusu olan Musa es-Sadr'ın yeğenydi. 2004'ten itibaren “Mehdi Ordusu” adlı milis gücüyle, işgalci koalisyona karşı silahlı çatışmalara girmişti. Hizbullah'ın Mehdi Ordusu savaşçılarının eğitilmesine yardım ettiği bilinirken ABD ordusuna göre, 1.000-2.000 Mehdi Ordusu askeri, 2003 yılında Hizbullah görevlileriyle kapsamlı eğitim için Lübnan'ı ziyaret etmişti. Bu süreçte Suriyeli yetkililer de rol oynamış olsa da, bu iki grup arasındaki ilişki büyük ölçüde İran tarafından kolaylaştırıldı (Gordon ve Filkins, 2006), ayrıca milislerin eğitilmesinde İran'ın Devrim Muhafızları Ordusu'nun Kudüs gücü de etkili oldu (Hendawi ve Abdul-Zahra, 2008) Sadr'ın, Baas sonrası oluşan görece özgür ortamda, konuşmalarında Şiiilikte sembolik önem arz eden Kerbela olayına ve şehadet geleneğine göndermelerde bulunması, ABD Başkanı George W. Bush'u sık sık Yezid ile karşılaştırması ve Şii sembolizmini çatışma süreci boyunca hünerle kullanması (Çökenoğlu, 2018), ABD'ye bakış açısının İran'daki dini yönetimle örtüştüğünü göstermekteydi. Sadr'ın yönettiği Mehdi Ordusu, 2006-2007 yıllarında Irak'ı kaosa sürükleyen mezhep çatışmalarında Sünni katliamlarına

karışmakla suçlandı, Sadr ise bunları reddetti (“Mahdi Army”, 2017). “Mahdi Army | Mapping Militant Organizations”, t.y.)

Sadr’ın bu süreçte, 2007’de ABD’nin Irak’taki asker sayısını arttırdığı esnada dini eğitim için İran’ın Kum kentine gitmesinin ABD’den korunma amaçlı olmasının yanı sıra, Ayetullah unvanını edinerek Irak siyasetindeki gücünü daha da artırma amaçlı olarak da görüldü. Sadr’ın 2011 yılında Irak’a döndüğünde yaptığı “ortak düşmanımız: Amerika, İsrail ve Britanya” tanımlaması, Sadrcıların Tahran’ın Gazze, Lübnan, Suriye, Irak ve İran’ın oluşturduğu Batı karşıtı direniş eksenine (Knights, 2011) içinde olduğu iç grup dayanışmasını ortaya koymaktaydı. 2011’de ABD’nin Irak’tan çekilmesi, İran etkisinin daha da artmasına yol açacaktı.

Bütün bunların yanında, gerek Sistani gerekse Sadr, zaman zaman İran’ın Irak’ın iç siyasetine karışmasından duydukları rahatsızlığı dile getirdiler. İran’ın Irak’ta elde ettiği nüfuz, Şii nüfus üzerinde doğrudan ideolojik bir etki yaratmaktan çok Irak halkının ve Başta Sistani olmak üzere yönetici elitin ABD’yi ülkeden atma konusunda İran ile ortak paydada buluşmalarına dayanıyordu. Böylece bölgede ABD’ye yöneltilen ve İran’ın “Direniş Ekseni” olarak tanımladığı *ayrı şeref sistemi*, İran’ın Irak’taki nüfuzunu güçlendirmesine hizmet etmekteydi.

Bu dönemde İran’ın karşı damgalama stratejisi üzerinden bölgesel nüfuz elde etmesini, devrimden hemen sonra amaçladığı devrim ihracı siyasetiyle karıştırmamak gerekir. İran’ın anti-emperyalist, anti-siyonist, direnişçi söylem ve eylemleri, bu dönemde revizyonist bir siyasetten ziyade “onu karşılaştığı jeopolitik zorluklara karşı koruyacak normatif bir zırh olarak işlev görmüştür” (Şen, 2016, s. 337). Normların çıkarları örtücü özellikte olduğu fikrini destekleyen bu bakış açısı, İran’ın karşı damgalama stratejisini ideoloji/pragmatizm ikiliğinin ötesinde düşünme imkanı sunmakta, İran’ın dış politikasında yahut bölgesel siyasetinde pragmatizm/realizmin mi yoksa radikalizm/ideolojinin mi etkili olduğu (Menashri, 2007; Ramazani, 2004) sorusunu aşarak bölgesel nüfuzunu anlayabilmemize imkan tanımaktadır.

Ahmedinejad’ın bölgesel ve nükleer politikaları, Batı’da rahatsızlık yarattığı kadar halk arasında da eleştirilere maruz kaldı. 2009’da ikinci kez seçilmesi halk arasında şaibeli bulununca başgösteren protestolar, bu rahatsızlığın bir kanıtı sayılabilir.

Her ne kadar Beşar Esad 2000'lerin ilk on yılında damganın reddi stratejisini sürdürürken bölgede İran ile kurduğu ittifakların ideolojik değil pragmatik olduğunu söylese de, 1980'den beri İran'ın tek devlet müttefiki olan Suriye, bölgede oluşan Anti-Amerikancı ve Anti-İsrail iç grup dayanışmasının bir parçasıydı. Hatemi'nin 2005 yılında Suriye Başbakanı Muhammed Naci el Otari'yi ziyaretinde sarf ettiği, "Siyonist rejime karşı mücadelede ön cephede savaşan Suriyelilere saygı duyuyor ve işgal altındaki topraklarını geri almak için yürüttükleri haklı mücadelelerini selamlıyoruz." ("Khatami Pledges Support to Syria", 2005) şeklindeki sözleri, İran'ın bu dayanışmaya yaklaşımının İran siyasetindeki reformist-muhafazakar ayrımını aşan bir nitelikte olduğunu göstermekteydi. Otari ise bu sözlere cevaben, ABD'nin her iki rejime uyguladığı yoğun baskıya göndermede bulunarak İran ve Suriye'nin dış tehditlere karşı "birleşik bir cephe" oluşturması gerektiğini ifade etmişti ("Khatami Pledges Support to Syria", 2005).

Daha sonra gelen Ruhani yönetiminin P5+1 ile birlikte 2015'te Nükleer Anlaşma'yı imzalaması İran halkında büyük bir sevinç ve rahatlamaya yol açmıştı. 2018'de ABD Başkanı Donald Trump'ın, İran'ın elde ettiği petrol gelirleriyle bölgeyi istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerini fonladığı gerekçesiyle anlaşmadan tek taraflı olarak çıkması ise nükleer faaliyetlerini kısıtlayacak anlaşmayı imzalamasının, damgayı kabul ederek bölgede nüfuz elde etmeye yönelik girişimlerinden vazgeçmek yerine bu stratejisini daha da güçlendirmeye hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

5.2.2.2 Suriye

Suriye'nin dış politikasına damga vuran İsrail karşıtlığı ABD tarafından damgalanmasının bağlamını yaratırken bölgede İsrail karşıtı diğer aktörlerle bir iç grup ittifakı kurmasına imkân tanıdı. Her ne kadar Beşar Esad damgayı reddederken bu aktörlerle yakınlaşmasının ideolojik değil pragmatik bir tercih olduğunu ifade etse de bu aktörleri ABD gözünde terörist yahut terör sponsoru kılan norm düzenini kabul etmemesi Esad'ı bu aktörlerle ortak bir *şeref sistemine* ait kıldı. ABD açısından Suriye, askeri ve ekonomik açıdan zayıf bir devlet olarak görülse de, Filistinli, Lübnanlı ve Iraklı militanlara/terörist gruplara verdiği aktif destek ona orantısız bir bölgesel rol vermektedir (Addis ve diğerleri, 2010, s. 30).

Suriye'deki iktidarlar, yüzyıl başında yaşanan toprak kayıplarından sonra Lübnan topraklarını ve Filistin'in bir bölümünü her zaman Büyük Suriye'nin bir parçası olarak görmeye devam etti ve 1967 Savaşı sonrası Golan tepelerinin İsrail'e geçmesinin travması, Suriye'nin bölgesel politikalarında önemli bir rol oynadı. Suriye'nin İsrail karşıtlığı temelinde desteklediği Hizbullah, Hamas gibi örgütlerin ABD'nin Suriye'yi terör destekçisi olarak damgalamasının ana nedeni olduğu düşünüldüğünde, Suriye'nin bu aktörleri terörist olarak görmemesiyle belirlenen damga ile başa çıkma stratejisinin bölgesel anlamda ona kazandırdıkları daha iyi anlaşılmaktadır. 2005'te Suriye'nin Lübnan'dan askerlerini çekmesinden sonra Hizbullah'ın gerçekleştirdiği gösteriler Hizbullah (Tabler, 2005)'ın Suriye'ye desteğini gösterirken, 2008'de Hizbullah'ın Lübnan'da başlattığı büyük kalkışmanın sonucunda Meclis'te veto yetkisi edinerek daha da güçlü bir pozisyona ulaşması, Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzunun devam ettiğini gösteriyordu. Hizbullah ile olan ittifakı Suriye'de 2011'de başlayan kalkışmanın sonraki yıllarda iç savaşa dönüşmesiyle Esad rejiminin ayakta kalmasında önemli bir etken oldu. Bunun yanı sıra Rusya, iç savaşın ilerleyen aşamalarında Esad rejimine verdiği destekle rejimi ayakta tutan bir diğer önemli etkendi.

Söylem düzeyinde Suriye'nin İran'ın karşı damgalama diliyle ortak bir dili konuştuğu bu örneklerle rağmen, Suriye'nin "direniş eksenini" ittifaklarını İran gibi bölgesel nüfuzdan ziyade, İsrail'den gelebilecek tehditleri bertaraf etmek üzere geliştirdiğini söylemek daha doğru olacaktır (Yolcu, 2016, s. 48). Suriye'nin 1990'lı yıllarda ve daha sonra 2007'de ABD ile İsrail konusunda müzakere masasına oturması düşünüldüğünde, Şam açısından bu çıkarların örtüşmesi daha çok, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin topraklarının hepsini 'Büyük Suriye'ye ait gören Suriye'nin 'Büyük Suriye' (Samii, 2008, s. 38) topraklarını kaybetmesinin yarattığı travma ve tehdit algısından kaynaklanmakta ve İsrail tehdidine karşı "Direniş Eksenini" içinde birlikte konumlanmalarını beraberinde getirmekteydi. Nitekim İran, Suriye'nin 2007'de ABD gözetiminde Annapolis, Maryland'de İsrail'le birlikte katıldığı bir Ortadoğu barış konferansına katılmasından duyduğu hoşnutsuzluğu gizlemediğinde Suriyeli yetkililer Suriye'nin İran'ın vekili değil, egemen bir ülke olduğunu vurgulama ("Syria and Iran defy Clinton in show of unity", 2010) ihtiyacı duydu. Bununla birlikte Suriye'de 2011 kalkışmasından sonra rejim güvenliğinin büyük bir tehlike altına girmesiyle Suriye İran'ın finansal ve askeri desteğine giderek daha fazla bağımlı hale geldi.

Bölgesel düzeydeki ittifaklara bakıldığında, Suriye her ne kadar bölgedeki İsrail tehdidi ve Filistin meselesine Arap Milliyetçiliği üzerinden bir tepki vererek bölgedeki Arap ülkeleriyle bir iç grup dayanışmasına girmek istemişse de süreç içinde Arap ülkelerinin politikasının ABD ile uyumlu bir İsrail politikasına evrilmesi Suriye'yi bölgede yalnızlaştırdı. Buna karşılık Suriye bölgede İsrail karşıtlığında birleştiği İran, Hizbullah ve Hamas ile bir iç grup ittifakına girdi.

2010 Mayıs'ında Obama yönetimi terör destekçiliği ve kitle imha silahları peşinde olması gerekçeleriyle Suriye'ye karşı uygulanan yaptırımları yeniledi ("Obama renews Syria sanctions", 2010) ve ABD'de İran-Suriye yakınlığından duyulan rahatsızlık giderek arttı. 2010 Aralık ayında ABD kongresi için hazırlanan bir araştırma raporunda, Suriye'de İran yatırımlarının ve ticaretinin artması, finans sektöründe İran'ın, yaptırımların etkisini bertaraf etmek amacıyla İran-Suriye ortak bankası kurma niyetini açıklaması, imalat ve sanayi sektörlerinde ortak girişimler ve yatırımlar, enerji sektöründe Suriye, İran, Venezuela ve Malezya'nın ortaklaşa Suriye'nin Humus kentinde petrol rafinerisi kurması ve iki ülke arasında İran'ın Irak üzerinden Suriye'ye gaz ihraç etmesine izin verecek bir doğalgaz anlaşmasına varması gibi gelişmeler İran-Suriye yakınlığının göstergesi olarak ele alınıyordu (Sharp, 2010, s. 3).

Her ne kadar bu iki ülke arasındaki ticaret hacmi önemsiz bir miktar olsa da hatta raporda ABD-İran ticaretinin daha yüksek miktarda olduğu belirtilse de, İran ve Suriye'nin İsrail karşısında birleşmesi ABD için kaygı verici bir durumdu. Haziran 2010'da İran'ın Suriye'ye İsrail uçaklarını tespit etmek veya bölgesel bir savaş durumunda İsrail'e karşı Suriye ve Hizbullah füze saldırılarının doğruluğunu artırmak için tasarlanmış bir hava savunma radar sistemi gönderdiği bildirildi (Sharp, 2010, s. 3). Öte yandan Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzu da beklenenin aksine 2008 sonrasında Hizbullah'ın güç kazanmasıyla birlikte arttı. Öyle ki 2010 yılında Başbakan olan Refik Hariri'nin oğlu Saad Hariri, geçmişte babasının öldürülmesi konusunda Suriye'yi suçlamasının yanlış olduğunu söyleyerek bu konuda geri adım attı ve Lübnan'ın Suriye ile güçlü bağlarının olmasının önemini vurguladı ("Hariri says was wrong to accuse Syria over killing", 2010). Özellikle 2011 sonrasında Hizbullah'ın önemli şehirlerin rejim tarafından savunulmasında askeri destek vermesi, rejimin ayakta kalmasında önemli faktörler oldu (Hinnebusch ve Zintl, 2015, s. 308).

5.2.2.3 Libya

Kaddafi'nin bölgesel politikaları Afrika'nın sömürge geçmişinden kaynaklı yaralarının sarılması ve Afrika Birliği'nin sağlanmasına odaklıydı. Batı'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinin eleştirisi ve karşıt grupların desteklenmesi, daima Kaddafi'nin karşı damgalama söylem ve pratiğinin bir parçası oldu.

2005'te gerçekleşen Afrika Birliği toplantısında konuşan Kaddafi'nin,

Sömürgecilik Asya'yı Ortadoğu, Uzak Doğu ve Yakın Doğu olarak ayırdı ve bunların Afrika'yla hiçbir ilgisi yok. Bundan sonra umarım kimse Kuzey Afrika'yı Ortadoğu'ya bağlamaya kalkışmaz, çünkü bu sömürgeci ırkçı bir yaftadır. Lütfen kusura bakmayın ama biz normalde Ortadoğu'dan “Kırlı Doğu” olarak bahsediyoruz (St. John, 2012, s. 233).

Şeklindeki sözleri, Kaddafi'nin Kuzey Afrika'ya ve Ortadoğu'ya bakışını özetler nitelikteydi. Buna karşılık Kaddafi, Afrika'ya yönelik politikaları ile Afrika'daki nüfuzunu arttırma peşindeydi.

Kaddafi Ortadoğu'da uzun yıllar boyunca Arap Birliği için çağrılarda ve girişimlerde bulunmuş fakat 2000'lerin başında ilgisini Afrika'ya yönelterek Ortadoğu'ya, özellikle İsrail ve Filistin sorununa uzaklaşmıştı. Kaddafi'nin İsrail-Filistin sorununa dair önerisi, İsrail ve Filistinlilerden oluşan “İsratin” adlı tek devletli bir çözümdü (St. John, 2012, s. 239).

Bununla birlikte BMGK'nın Nisan 2008'de yaptığı kapalı görüşmelerde Gazze'ye yapılan saldırıların gündeme gelmesi üzerine Libya'nın BM temsilcisi İbrahim el-Dabaşı'nın “Gazze'deki durumun Nazi Almanyası toplama kamplarından daha kötü” (“UN walkout over Gaza ‘Nazi’ remarks”, 2008) olduğunu söylemesi üzerine AB, İngiltere, Fransa ve bazı başka ülkelerin temsilcileri salonu terk etmiş, Dabaşı ise İsrail'in Filistin topraklarını işgaline dikkat çekerek konuşmasına devam etmişti. Dabaşı'nın daha sonra bu tutumun resmi Libya Hükümeti'ni temsil ettiğini söylemesi (“Cablegate”, 2008), Filistin meselesi konusunda hükümet içinde Kaddafi'den ayrılan görüşlerin varlığının göstergesiydi.

2008'de Kuzey Afrika ve Suriye liderlerinin Trablus'ta gerçekleştirdiği toplantıda, Fransızların önerdiği bir Akdeniz Birliği kurulmasına Arap ve Afrika birlik çabalarına

zarar vereceğini söyleyerek karşı çıktı (“Gaddafi opposes Mediterranean Union plan”, 2008). Kaddafi'nin Afrika politikası, Libya'ya sağlam bir jeopolitik konum sağlar ve stratejik hinterlandını sağlamlaştırırken Afrika'ya da fayda sağlamıştı (Roberts, 2011). 2011 isyanlarının öncesinde, Kaddafi'nin Libya altın dinarına dayalı, dolar ve avroya alternatif olarak hizmet edecek yeni bir pan-Afrika para birimi kurma planları gündeme gelmişti ve Libya merkez bankasının bunu desteklemek için 143 ton altın ve benzer miktarda gümüş biriktirdiği tahmin edilmekteydi (Davidson, 2017, s. 100). Kaddafi'nin bu vizyonunun 2011'e giden süreçte Batılı ülkelerde büyük bir rahatsızlık yarattığı hatta Nato koalisyonunu harekete geçiren güçlerin Kaddafi'yi devirme nedenlerinden birinin de bu olduğu görüşünü öne sürenler oldu.

Kaddafi, Afrika'da kendisinin “onursal devlet başkanı” olduğu bir Afrika Birleşik Devletleri yaratmak istiyordu fakat Afrikalı liderler, Libya lideri tarafından önerilen tek devletli federasyona katılmak için ulusal egemenliklerinden vazgeçmeye hazır görünmüyordu (“Gaddafi vows to push Africa unity”, 2009). Yine de Kaddafi'nin Afrika'ya katkılarının ve kendisine biçtiği hamilik konumunun Afrika'da yarattığı olumlu etkiler, Afrika Birliği'nin NATO'nun müdahalesine karşı çıkması ve iç savaşın iki tarafı arasında ateşkes ve müzakerelere aracılık etmeye yönelik çabalarına yol açtı (Roberts, 2011). Fakat bu çabalar birliğin içindeki bölünmelerden ve pasif politikardan dolayı herhangi bir etki göstermedi (Murithi, 2012, s. 86) ve Afrika'dan askeri müdahaleye karşı yükselen sesler Batılı hükümetler tarafından dikkate alınmadı.

Ayrıca UGK güçlerine karşı savaşmak için komşu ülkelere Afrika'ya paralı askerlerin Kaddafi tarafından finanse edildiğine dair iddialar vardı. Ülkede (Çad, Fildişi Sahili, Eritre, Gana, Mali, Nijer, Nijerya ve Senegal'den) Afrikalı göçmen işçilere karşı çıkan tepki, iç şiddet döngüsünü daha da tırmandırdı (Murithi, 2012). Neticede Kaddafi'nin Afrika'daki nüfuzu rejiminin yıkılmasını engellemede herhangi bir etki göstermedi. Kaddafi Afrika'ya uzun yıllar boyunca yatırım yaptı ve sömürgecilik karşıtı duruşuyla Afrika'nın koruyucusu olmaya soyunmuş olsa da bu ideolojik tutum, Afrika ülkelerini ortak paydaya getiren *ayrı bir şeref sistemine* dönüşmediği gibi bölge ülkelerinin gerek askeri gerek mali anlamda yetersizliği bu sistemden bir kazanım elde edilmesini mümkün kılacak düzeyde değildi. Afrika Birliği 2002'de yeni kurulduğunda Kaddafi'nin birliğin dizginlerini ele geçirme hamlesinin, birliğin inandırıcılığını kaybetmesine ve bunun da Afrika'nın Batı'dan çok ihtiyaç duyduğu desteği

alamamasına dair endişelere yol açması, bu durumu somutlaştırmaktadır (Ramutsindela, 2009). Afrika ülkelerinin Kaddafi'ye dair ikircikli tutumu Zimbabwe örneğinde ortaya çıkmaktadır. Zimbabwe Başbakanı Robert Mugabe, Kaddafi'den geçmişte aldığı siyasi ve ekonomik desteğin karşılığı olarak isyanlar boyunca rejimini savunmuş ve Nato güçlerinin müdahalesini kınamıştı (St. John, 2012, ss. 271-272). Fakat Mugabe'nin Kaddafi'nin ölümünden sonra, Kaddafi'nin “Amerika'ya yatırım yaparak, Avrupa'da büyük paralar yatırarak ve onlarla dostluk kurduğunu düşünerek oldukça naif bir yol izlediğini” ve Zimbabwe'ye yatırım yapmadığını (“Gaddafi was naive—Mugabe”, 2011) belirtmesi de benzer bir örnek teşkil etmektedir.

Kaddafi bu ortak şeref ve itibar sistemini Arap Ülkeleriyle de kurmaya çalışmış olsa da Libya ile bölgedeki Arap ülkelerinin ilişkileri daima sorunlu oldu. Libya, başta Suudi Arabistan olmak üzere Batı müttefiki olan Arap ülkelerini sık sık ABD ile yakın ilişkileri ve birlik sağlayamamaları nedeniyle eleştirirken (“Gaddafi condemns Arab leaders”, 2008) Batılı güçlerin kilit Arap müttefiki Suudi Arabistan'ın aslında bölge genelinde Sünni İslamcı aşırılıkta dramatik canlanma sorununun kökeninde olduğuna kendini inandırmıştı (Davidson, 2017, s. 95). Buna karşılık isyanların silahlı çatışmaya dönüşmesinden sonra Arap Ligi, Libya'daki müdahalenin meşrulaştırılmasında kilit bir rol oynadı ve sonuç olarak Lig, çatışmanın ve demokratik özgürlükler için popüler taleplerin meşrulaştırıcısı olarak statüsünü ve rolünü artırdı (Alaaldin, 2016).

5.2.3 Sistem Karşıtı Aktörlerden Destek

Önceki bölümlerde gösterildiği üzere, damgalama pratiklerinin içeridekiler ve dışarıdakiler ayrımı oluşturarak kurduğu uluslararası sistemde norm-dışı davranış sergilediği gerekçesiyle damgalanan aktörler, kendileriyle benzer bir statüye sahip olan yahut daha güçlü olsa da sistem karşıtı olan aktörlerle iç grup dayanışmasına girerler. Çalışmaya konu olan üç aktör de damga karşısında gerek bölgesel gerek küresel düzeyde iç grup dayanışmasına girmiş yahut bu yönde arayışlarda olmuşlardır.

5.2.3.1 İran

ABD'nin İran'ı damgalama girişimleri sırasında uluslararası toplum çoğunlukla bölünmüş görüşlere sahipti. Kendisini Soğuk Savaş'ın galibi görerek yeni dünya düzeninin kuruculuğunu ve koruyuculuğunu üstlenen ABD karşısında yükselen güçler olan Çin ve Rusya, 2000'lerin başında BMGK kararlarıyla uyumlu hareket etmekte

birlikte kendilerine krizde çok daha ılımlı bir rol atfediyor ve damgalamadan kaçınıyordu. ABD'nin Ulusal Füze Savunma programına şiddetle karşı çıkan Rusya ve Çin'in, bölgedeki ABD nüfuzunu kırmak ve ulusal güvenliklerini ABD'ye karşı korumak amacıyla İran'a yaklaşarak silah ve mühimmat desteğinde bulunmaları (Alam, 2000) İran'ın ABD'nin damgalaması karşısında bu ülkelerle bir iç grup ittifakı kurmasına ve uluslararası toplumun yarışan görüşleri arasında bir bölünme gerçekleşmesine imkan tanıyordu. Bu tabloya bakarak, gelinen noktada, ABD'nin İran için çifte çevreleme politikası ve haydut devletler söylemiyle başlattığı damgalama sürecinin tam bir başarıya ulaşmadığı ve İran'ın devrimden o güne yürüttüğü karşı damgalama stratejisinin ise başarılı olduğu söylenebilir.

İran'ın damgayla başa çıkmada en yakın müttefikleri barışçıl nükleer enerji kullanımı konusundaki tutumunu paylaşan Bağlantısızlar Hareketi'nin Küba, Suriye, Venezuela gibi ülkeleriydi. Suriye rejimi, bölgede nükleer bir İran'ı değil, İsrail'i kendisine tehdit olarak gördüğünden, İran'ın nükleer faaliyetlerini İran'ın yasal hakkı olarak kabul etmekteydi. Ahmedinejad'ın ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra yaptığı ziyarette Esad, seçime tepki olarak gerçekleştirilen protestolar üzerine yabancı ülkelerin İran'ın içişlerine karışmasını kınadı ve Batı'nın bu müdahalelerinin İran ve Suriye'nin son dönemdeki başarılarını engellemek için olduğunu belirtti. ("Syria's Assad condemns foreign meddling in Iran", 2009) Suriye ayrıca damgalamaya neden olan norm arkaplanını reddederek İran'ın desteklediği örgütleri terörist olarak görmediğinden İran'a gerek söylem gerekse bölgede desteklenen aktörler bakımından destek vermekteydi.

Ahmedinejad ve Esad, 2010 yılında ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Şam'a Tahran'la on yıllardır süren ittifakını gevşetme çağrısından bir gün sonra Şam'da biraraya gelerek bu çağrıyı reddetti ve birlikte bir meydan okuma sergiledi. Ahmedinejad bu buluşmada, "Aynı hedeflere, aynı çıkarlara ve aynı düşmanlara sahibiz. İşbirliği çemberimiz her geçen gün genişlemektedir" ("Syria and Iran defy Clinton in show of unity", 2010) şeklindeki açıklamasıyla İran ve Suriye'nin iç grup ittifakını ortaya koyarken, Esad, İran'ı Batı ile olan nükleer anlaşmazlığında desteklemiş ve Batı'nın Tahran'a baskı uygulama hamlelerinin 'yeni sömürgecilik' oluşturduğunu söylemişti ("Syria and Iran defy Clinton in show of unity", 2010).

Bu çalışmanın bir diğer vakasını oluşturan Libya da karşı damgalama stratejisinde birleştikleri dönemlerde İran'a destek veren ülkelerden biri oldu. İran-İrak Savaşı sırasında Libya, Suriye ve Kuzey Kore ile birlikte İran'a destek veren az sayıdaki ülkeden biriydi ("Former Revolutionary Guards minister", 2018) 1990'larda iki ülke İsrail karşıtlığında söylem düzeyinde birleşir ve ticari ilişkiler geliştirirken Kaddafi, seçilmesi sonrasında Ahmedinejad'ı arayıp kutlamıştı. Fakat 2000'lerde Kaddafi'nin İsrail sorununa yaklaşımının değişmesiyle birlikte 2011'de İran'ın Kaddafi'ye karşı çıkan isyanları bölgedeki İslami uyanışın bir parçası olarak görmesi ("Iran Backs Libyan Rebels, Chastises West Over Oil, Bahrain", 2011), Kaddafi'yi "direniş eksenini"nin bir parçası olarak kabul etmediğini ortaya koymaktadır. Venezuela Başbakanı Hugo Chavez'in 2001'de Hatemi'yi İran'da ziyaret etmesinden itibaren iki ülke arasında inşaat, doğalgaz, petrol ve altyapı konularında işbirliği gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Hatemi'nin Venezuela'ya yaptığı ziyarette iki taraf arasında serbest ticaretin yolu açılır ve toplamı 1 milyar doları bulan anlaşmalar imzalanırken ("Iran signs first free trade agreement", 2005) Chavez:

İran'ın atom enerjisini geliştirmeye ve bu alandaki araştırmalarını sürdürmeye her türlü hakkı vardır. (...) Dünyanın her yerinde eşitlik için bir haykırış... ve ABD hükümetinin emperyalist arzularının derinden reddi var. ABD hükümetinin İran'daki kardeş halkımıza yönelik tehdidiyle karşı karşıyayken, tüm desteğimiz için bize güvenin." (Sullivan, 2005).

Diyerek ortak düşman ABD karşısında İran'ın yanında olduğunu ifade ediyordu.

Ahmedinejad dönemine gelindiğinde yoğunlaşan karşı damgalama söylemi İran'ı ABD ve Batı Avrupa'nın izolasyonuna maruz bıraksa da aynı zamanda BRICS'den Bağlantısızlar Hareketi'nin 120 ülkesine, Küresel Güney'in çoğunluğuyla ortak bir itibar sistemine dâhil ediyordu (Escobar, 2012) Bu ülkelerin İran'a desteği söylem düzeyinden çok ileri gitmezken Rusya ve Çin gibi iki büyük gücün İran'a desteği İran'ın damgayla başa çıkma stratejisinin önemli sonuçlarından biri oldu.

Çin ve İran, uluslararası düzenin kendi eylemlerini haksız yere sınırlamak niyetinde olduğuna dair ortak bir görüşle, dünyadaki hak ettikleri yeri elde etmelerini sağlayacak yeni bir düzen arayışında birleşmektedir (Alterman, 2013). Sovyetler Birliği gibi Çin de İran'a gerek BM gerek ABD tarafından uygulanan silah ambargolarını tanımadı

(Sotoudehfar, 2015), 1990'larda daha da sıkılaştırılan 1979'daki ABD yaptırımlarının ardından İran, Rusya ve Çin'e yaklaştı ve Rusya'dan silah satışları 1990'larda önemli ölçüde arttı (Kuek Ser, 2016).

Çin 1997'den itibaren yoğun ABD baskısıyla İran ile olan nükleer işbirliğini sonlandırdı ve 2006'dan itibaren nükleer kriz konusunda İran'a yaptırımları öngören BM kararlarına "evet" oyu vermiş olsa da kendi enerji ithalatının ve yatırımlarının sekteye uğramaması için çeşitli yollara başvurdu, yaptırımlar nedeniyle İran ile ticari ilişkilerini kesen Batılı ve Doğu Asyalı ülkelerden açılan boşluğu fırsata çevirmeyi başardı (Garver, 2011, s. 76). 2000'ler boyunca nükleer kriz tırmanırken Çin, İran'ı BMGK tartışmalarında desteklemek ve meselenin uluslararası toplumdan ziyade ABD ve İran arasında bir çatışmadan kaynaklandığını ortaya koymak suretiyle İran'ın yalnız olmadığını gösterdi ve İran'ın enerji sektöründe en önemli yatırımcı ve iki numaralı silah tedarikçisi haline geldi (Garver, 2011, s. 76). Pekin ve Tahran, 2000 yılında ikili işbirliğini artırmayı kabul eden ortak bir bildirge imzaladılar. Çin, ABD ile İran'ın sorunlu ilişkisinden faydalanarak İran ile ilişkilerini Ortadoğu'da ABD'ye karşı denge sağlamanın bir yolu olarak giderek daha fazla kullandı (Alterman, 2013). İki ülke arasındaki ikili ticaret, 2006'da 14,4 milyar ABD dolarından 2009'da 21,2 milyar ABD dolarına ulaştı. İran'ın Çin'e ihracatının yaklaşık yüzde 80'ini ham petrol oluşturmaktaydı. İran'da muhafazakar politikaların ön plana çıktığı 2009'da Çin, 36,5 milyar dolarlık ikili ticaretle İran'ın en büyük ticaret ortağı olarak Avrupa Birliği'ni geride bıraktı (Sotoudehfar, 2015). Çin'in, ABD ile çatışan çıkarlarının şekillendirdiği bu politikaları, yaptırım siyasetini Batılı ülkelerin zayıf Batı-dışı ülkeleri karşı kullandığı bir araç olarak gören anti-hegemonik bir söylemle desteklemesi (Garver, 2011, s. 80), uluslararası toplumun yarışan görüşleri arasındaki bölünmeyi somutlaştırmakta, İran'ın karşı damgalama stratejisinin karşılık bulduğunu göstermekteydi.

Çin ve İran'ı bir araya getiren bir diğer önemli proje de Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'dür. 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın imzaladığı Şangay Paketi ile kurulan örgüt, 2001'de Özbekistan, 2017'de ise Hindistan ve Pakistan'ın katılımıyla genişledi. 20 Mayıs 1997'de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, "Çok Kutuplu Bir Dünya ve Yeni Bir Uluslararası Düzenin Kurulması Konusunda Rusya-Çin Ortak Deklarasyonu"nu imzalamaları ("Russian-Chinese Joint Declaration on a Multipolar World and the Establishment of a

New Intl. Order”, 1997), örgütün başından itibaren Soğuk Savaş sonrası ABD hegemonyasına alternatif bir düzen inşa etme hedefini ortaya koyuyordu. İran’ın 2021’de örgüte kabul edilmesi ise İran için “büyük dünya pazarlarına erişim sağlamak ve Batı yaptırımlarına karşı bir karşı çıkış olarak gördüğü Doğu’ya doğru bir dönüş” anlamına geliyordu (“Iran looks east after China-led bloc OKs entry”, 2021). İran ŞİÖ’yü Rusya, Çin ve Hindistan ile işbirliği içinde dünyanın ABD’nin tek kutuplu düzeniyle yönetilmesini engelleyebilecek ve küresel güç dengeleri içinde NATO’yu dengeleyebilecek bir oluşum (“Iran, Others Can Avert Unipolar World”, 2016) olarak görüyordu.

Çin, benzer şekilde, 2013 yılında, tarihi İpek yolu’nu canlandırma hedefinin bir ürünü olan Kuşak ve Yol Girişimi’ni başlattı. Anglo-Amerikan deniz gücünün şimdiye kadarki baskın hegemonyalarını etkili bir şekilde dengeleme potansiyeline sahip olduğu düşünülen (Ahmed ve Lambert, 2021) girişimin başlamasının ertesi yılından itibaren İran, Çin’in Ortadoğu’daki yatırımlarının en büyük ikinci alıcısı oldu (Madani, 2022, s. 55). Cumhurbaşkanı Xi’nin 2016 yılında İran’a yaptığı ziyaretin ardından 25 yıllık Kapsamlı İşbirliği Ortaklık Anlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya girerken (Madani, 2022, s. 63) anlaşmanın 2019’da yenilenmesiyle Çin, İran’ın doğalgaz ve petrol endüstrilerine yaptığı 400 milyar dolarlık yatırımla katkılarını sürdürdü. Çin’in İran ekonomisine o güne kadarki en büyük yatırımını sağlayan anlaşma, “Çin’in, ABD’nin İran’ı küresel pazarlardan izole etme çabalarını görmezden gelerek Tahran ile stratejik ortaklığını ikiye katlaması” olarak değerlendirildi (Cohen, 2019).

İran’ın sistem karşıtı aktörlerden aldığı desteğin bir diğer ayağını ise Rusya oluşturuyordu. Ekim 2007’de, Stalin’in 1943 yılında İran’ı ziyaret etmesinden o güne, ülkeyi ilk kez bir Rus cumhurbaşkanı ziyaret etti. Putin’in ziyaretiyle Ahmedinejad dünyaya, İran’ın küresel sahnede bir rol sahibi olduğu ve daha önce Avrupalı liderleri ağırlayan haleflerinden bir adım öteye geçerek Rusya gibi bir büyük gücün liderini ağırlayabildiği mesajını veriyordu (Ansari, 2008, s. 683). Putin ise nükleer meselesinde İran’ın gözünü korkutmaya çalışmanın nafile bir çaba olduğunu söylerken müzakerelerin önemine dikkat çekiyordu (“Putin arrives in Tehran for summit”, 2007). Putin, 2014 yılında Batı yaptırımlarını aşmak için İran’la 20 milyar dolarlık tarihi petrol anlaşmasını imzaladı (Trotman, 2014).

2010 yaptırımları Rusya'nın İran'a olan silah satışını yasaklarken 2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan hemen sonra Putin, Rusya'nın İran'a yüksek hassasiyetli S-300 füze sistemleri teslimatına yönelik yasağını kaldıran bir kararname çıkardı ("Russia Ban On S-300s To Iran Lifted", 2015) ve Rusya, İran'a S-300 hava savunma füze sistemi teslimatını 2016 Kasım'ında tamamladı (Brady, 2016). Rusya ile İran arasındaki işbirliği nükleer enerji konusunda da devam etti. Rusya, İran'ın 2011'de faaliyete geçen Buşehr'deki ilk nükleer santralini kurmasına yardım etti ve 2016'da İran, Rusya'nın da yardımıyla ikinci bir santral inşa edeceğini duyurdu (Bechev, Popescu ve Secieru, 2021, s. 61). Bu türden gelişmeler, ABD'nin 2018'de, 2015 Nükleer Anlaşması'ndan tek tarafı olarak ayrılmasında etkili olurken 2018 sonrasında anlaşmanın yeniden canlandırılmasının önünde de engel teşkil etti ("Iran starts work on second nuclear power plant", 2022). 2018 sonrasında Avrupa ile ticari ilişkilerinin de bozulmasıyla İran Rusya ve Çin'e giderek daha fazla yaklaşırken, İran'ın 2019 yılından itibaren Hint Okyanusu ve Umman Denizi bölgesinde ortak deniz tatbikatlarına başlamaları (Reuters, 2022), da üç aktörün kurduğu iç grup ittifakının bir göstergesiydi.

5.2.3.2. Suriye

Suriye'nin 1967 Arap-İsrail savaşlarından günümüze dış politikasını Golan tepelerinin iadesi şartı üzerine kurması ve bölgede İsrail ile mücadele eden Hizbullah ve Hamas gibi grupları desteklemesi ABD açısından bir meydan okuma olarak görüldü ve Suriye "terör sponsoru" ve "haydut devlet" gibi etiketlerle damgalandı. Bu durum, Suriye'yi Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile yakınlaştırırken Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya ile düşük maliyetli bir diplomatik ilişki içinde olmasını beraberinde getirdi. Özellikle 2005'ten itibaren Batı ile ilişkilerinin çoğunlukla suçlamalarla bölünen dalgalı bir seyir izlemesi ve yaptırımların ekonomik ve askeri ilişkileri zorlaştırması, Beşar Esad'ı İran ile bölgede direniş ekseninde en yakın müttefik haline getirirken, uluslararası alanda Rusya ve Çin gibi büyük güçlere yaklaştırdı, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesine yol açtı.

İran başlığında da ele alındığı üzere, Suriye'nin bölgedeki devletler arasında en önemli destekçisi İran'dı. İran-Suriye ilişkileri bölgede daima İsrail karşıtlığından doğan çıkar ortaklığıyla şekillenmişti. Taraf değiştiren İranlı bir eski Devrim Muhafızları üyesi

ABD'ye, İran'ın Kuzey Kore'nin Suriye'yi nükleer bir güç haline getirme hamlelerini finanse ettiğini ve bunun da 2007'de İsrail'in şüpheli bir gizli reaktörü yok eden hava saldırısına yol açtığını söylemişti (“Report: Iran financed Syrian nuke plans”, 2009).

Özellikle Suriye'nin 2011 yılında iç savaşa sürüklenmesinin ardından İran'ın Suriye'ye desteği daha da belirginleşti. 2012'de Hamaney'in Dışişleri Kıdemli Danışmanı Ali Ekber Velayati'nin, “İran, Suriye, Hizbullah, yeni Irak hükümeti ve Hamas'ın İsrail'e karşı direniş zinciri Suriye otoyolundan geçiyor... Suriye, İsrail'e karşı direniş zincirinin altın halkasıdır” (Goodarzi, 2013, s. 33) şeklindeki sözleri İran ile Suriye'yi bir araya getiren İsrail karşıtlığının açık bir göstergesiydi.

Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile bir araya gelen İran'ın üst düzey yetkililerinden Said Celili de Suriye devlet medyası tarafından alıntılanan bir konuşmasında, 'düşmanların', 'Suriye'nin önemli bir parçası olduğu direniş eksenini kırmasına izin vermeyeceğini' belirtmişti.

Celili'ye göre, “Suriye'de yaşananlar bir iç mesele değil, bir yanda direniş eksenini bu eksenin bölgedeki ve dünyadaki düşmanları arasında, Suriye'nin direniş rolünü vurmak amacıyla bir çatışma” idi (“Iran”, 2012). 2011'de çıkan iç savaşın ardından İran'ın “direniş eksenini” adını verdiği *ayrı şeref sisteminin* bir parçası olarak Suriye'ye hayati önemde finansal destek, elektronik savaşta yardım ve rejim yanlısı milislerin devrimci modelde oluşturulması ve eğitilmesi için destek sağlaması ve Irak'tan ucuz petrolün tedarikinde aracı olması rejimin ayakta kalmasında önemli rol oynadı (Hinnebusch ve Zintl, 2015, s. 308).

Suriye'nin ABD tarafından terör destekçisi bir devlet olarak damgalanması karşısında Çin, Suriye'nin tercih ettiği silah tedarikçisi oldu. Mayıs 2004'te Çin, Suriye'nin orta menzilli Scud füze programını genişletmeye yardımcı olmak için teknisyenler gönderdi, ayrıca füze güdüm sistemlerini, motorlarını ve katı yakıtları Suriye'ye aktardı ve Suriye'nin karadan karaya balistik füzeler geliştirmesine yardım etti (Daher, 2009, s. 22). Benzer şekilde Kuzey Kore'nin de Suriye'ye balistik füze sağladığı, Kuzey Koreli mühendislerin Suriye ordusunun modernizasyon çabalarına yardım ettikleri ve İsrail'in 2007'de Deyrizor yakınlarındaki Orchard Operasyonu hava saldırısında bombaladığı nükleer reaktörün geliştirilmesine yardımcı oldukları düşünülmektedir (Ramani, 2018). BM'nin ayrıca Kuzey Kore'nin 2012-2017 yılları arasında Suriye'ye balistik füze

teknolojisi ve en az 40 kimyasal silahla ilgili malzeme sevkiyatı yaptığını ortaya koyan bir rapor yayınlaması (Ramani, 2018), Suriye'nin sistem karşıtı aktörlerden aldığı desteğin bir diğer örneğiydi.

Soğuk Savaş döneminde Suriye hiçbir zaman bir Sovyet uydusu olmamışsa da Rusya, Suriye'nin silah ihtiyacını karşıladı ve Suriye komünizmi benimsemeyen Baasçılığı ve bağımsızlar arasındaki yerini korudu. 1990'ların sonlarında Rusya dışişleri bakanı Yevgeni Primakov, ABD tektarafılılığına karşı Irak ve İran ile ittifak düşüncesini öne sürüyordu (Bechev ve diğerleri, 2021, s. 2). Nitekim Beşar Esad'ın Batı tarafından yoğun bir damgalama altında olduğu 2005 yılında Rusya, yeni silah sözleşmeleri ve bir zamanlar Sovyet donanması tarafından kullanılan Tartus'taki tesise (bu tesis Soğuk Savaş sonrasında Rusya'nın eski Sovyet toprakları dışında kalan tek askeri üssüydü) erişim karşılığında Suriye'nin 9,8 milyar dolar olduğu tahmin edilen borçlarının yüzde 73'ünü sildi (Bechev ve diğerleri, 2021, s. 3). Rusya'nın 2012'den itibaren Suriye'ye silah sevkiyatını Tartus üssünden yapması ve bu üssün Moskova ve Şam'ın 2017'de, Rus Donanması'nın Tartus'taki malzeme ve teknik tedarik merkezinin daha kapsamlı hale getirilmesi yönünde bir anlaşma imzalaması, anlaşmanın nükleer güçle çalışanlar dâhil olmak üzere 11 savaş gemisinin 49 yıl süreyle burada barınmasına imkan sağlaması ("Russian Naval Ships Arrive at Syria's Tartus", 2022) giderek güçlenen Rusya-Suriye ittifakının Rusya'nın Akdeniz'deki askeri varlığını güçlendirmesine de hizmet ettiğini göstermektedir.

Rusya'nın Hariri soruşturması kararına BMGK'da destek vermesi Sovyetler Birliği zamanındaki ideolojik bloklaşmadan farklı bir anlayışa sahip olduğunu gösteriyordu. Öte yandan 2008'de Batı, Rusya'nın Suriye'ye yaptığı silah yardımlarından son derece hoşnutsuzdu ve ordusu büyük ölçüde Rus tasarımı askeri donanıma sahip olan Suriye, Rusya'nın Ortadoğu'da Sovyetler Birliği dönemindeki rolünü canlandırabilecek bir müttefiki olarak görülüyordu ("Syria to expand military ties with Russia", 2008). Esad, Gürcistan müdahalesi sırasında Rusya'ya destek verirken, geçmişte Rusya ile farklı görüşlere sahip oldukları İsrail'in Gürcistan'a desteğine dikkat çekiyor ve Batı'nın ve İsrail'in Rusya'ya baskı yaptığını ifade ediyordu. Ordusu büyük ölçüde Rusya tarafından tasarlanmış askeri teçhizatla donatılmış olan Esad'ın, "İsrail'in rolünün ABD'nin düşmanı ve İran'ın müttefiki olan Suriye gibi ülkeleri Rusya ile işbirliğini

artırmaya teşvik edeceğini” (“Syria to expand military ties with Russia”, 2008) söylemesi, Rusya ile 2011 sonrası oluşan ittifakın bir habercisiydi.

2011’e kadarki zaman dilimindeki yakınlaşmalar 2011 krizi sonrasında uluslararası sistemde tam bir parya statüsüne itilen Suriye’yi Rusya ve Çin ile iç grup ittifakını BMGK üzerinden de güçlendirdi. 2005’te Hariri suikasti soruşturması için BMGK kararı oybirliğiyle alınırken Rusya ve Çin soruşturmanın kapsamının genişletilmesine ve Suriye’ye karşı daha sert bir yaptırım rejiminin uygulanmasına karşı çıktılar (Lesch, 2014, s. 333). 2011’e gelindiğinde, Libya’ya BMGK kararıyla müdahale edilmesinden büyük rahatsızlık duyan bu iki aktör, Suriye vakasında da aynı şeyin gerçekleşmemesi için harekete geçti. BM Güvenlik Konseyi’nin yaşanan iç savaş esnasında Suriye rejimini caydırmaya yönelik en ciddi ve potansiyel olarak etkili karar taslakları, Suriye rejimini savunmak için veto yetkilerini kullanan Rusya ve Çin tarafından defalarca engellendi (*Russia and China’s Arbitrary Veto Use 16 Times Contributed to Killing Nearly a Quarter of a Million Syrians, the Arrest of Nearly 150,000 Others, and the Spread of Impunity*, 2020), bu da Suriye’deki rejimin ayakta kalmasında önemli rol oynadı. Putin’in, Suriye’deki varlığını Suriye ordusunu 'terörist gruplarla meşru mücadelesinde' desteklemek üzerinde temellendirmesi ve Batılı güçlerin müdahalesini saldırganlık olarak görmesi (Roth ve Ellis-Petersen, 2018) Suriye’de Rusya’nın Batılı güçler karşısında konumlanışının açık bir göstergesiydi.

2011 sonrasında patlak veren iç savaşla rejim güvenliği büyük tehlikeye giren Esad yönetimi, 2018’de Rusya ve İran’ın yardımıyla Şam ve Humus’u geri aldıktan sonra Esad’ın Arap dünyasına yeniden kabulü ve bazı AB ülkeleriyle normalizasyon haberleri gündeme geldi. Esad, 2016 tarihinde NBC televizyonuna verdiği röportajda kendisine Rusya’nın yardımları karşılığında Suriye’yle bir sözleşme yapıp yapmadığı ve ne gibi talepleri olduğunun sorulması karşısında şu cevabı veriyordu: “Putin bizden bir şey istemedi, bunun cevabı basit: Siyaset değerler üzerine kuruludur. İkinci olarak, bizim çıkarımıza olan, onların da çıkarıdır. Rusya’nın terörist olarak savaştığı gruplarla bizim savaştıklarımız aynı (...). Bu nedenle Rusya’nın müdahalesi, değerlerle ve çıkar ortaklığı ile alakalıdır.” Esad ayrıca, Rusya’nın Suriye’nin iç işlerine karışmadığını ve ABD’nin Suriye’nin iç işlerine karışmasına da müsaade etmeyeceklerini belirttiğini söylüyordu. Esad’a göre bunun nedeni, “Rusya’nın politikası(nın) sözleşmelerle değil, değerlerle alakalı olması(ydı)”. Buna karşılık “ABD politikası değerlerden bağımsız

olarak sözleşmeler yapmak üzerine kurulu(ydu)” (*Syrian President Bashar Al-Assad*, 2016). Esad’ın bu sözleri, Suriye’nin gözünde Rusya ve Suriye’nin 2011 sonrasındaki ittifakının bir sözleşme mantığından değil, değerler ve çıkarların örtüşmesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Çin de Arap isyanlarının başlamasından sonra ABD ve Avrupa’nın Ortadoğu’daki rolü, özellikle Libya, Suriye, İran ve egemen devletlere müdahale konusunda Rusya ile benzer bir konuma sahipti. Fakat Çin’in Suriye’deki tutumu, Rusya’nın Esad’ı aktif olarak destekleme konusunda liderliği -ve küresel aşağılanmadan daha büyük bir payı- almasına izin verirken, Batı liderliğindeki müdahaleye karşı çıkmakla şekillenmektedir (Alterman, 2013). Çin’in Rusya’nın Ortadoğu’daki müdahalesini terörle mücadele olarak çerçeveleyip ABD ve Batı Avrupa’nın Suriye’ye askeri müdahalelerinden endişe duyması (Murphy, 2022), bu aktörleri Suriye ve İran’ı damgalamaya iten normatif temeli paylaşmayışının bir uzantısı olarak okunabilir.

5.2.3.3 Libya

Libya ise Kaddafi’nin ABD’ye karşı bir meydan okuma içinde olduğu yıllarda, Bağlantısızlar Hareketi’nin bir üyesi olmakla birlikte özellikle Sovyetler Birliği ile önemli askeri anlaşmalar yaptı. Soğuk Savaş sonrasında 2003’e kadarki dönemde haydut devletlerden biri olarak damgalanan Kaddafi’nin Libya’sı üzerindeki damga 2003’ten sonra ortadan kalktı ve uluslararası topluma yeniden kabul edilen Kaddafi üzerindeki yaptırımlar kaldırılırken Libya Batı ile yakın ilişkiler kurdu. Yaptırımların kaldırılması, Libya’nın başta ABD ve Avrupa ile ilişkilerini hızlandırırken Çin ve Rusya ile de daha yakın ilişkiler geliştirmesini sağladı fakat tavizlerin büyük kısmını kazanan Hindistan, Japonya, Rusya ve Çin’in gibi Batılı olmayan uluslararası petrol şirketlerinin Libya’ya olan ilgisinde yaşanan artış, Batılı güçlerde rahatsızlık uyandırdı (Morgan, 2011).

Kaddafi’nin sistem karşıtı diğer aktörlerle, temelleri uluslararası izolasyon geçmişine uzanan yakın ilişkileri de devam etmekteydi. Libya Kuzey Kore’den Scud füzeleri gibi askeri teçhizat aldığı bilinirken başarısız başka silah alma girişimlerinin de olduğu düşünülmektedir (“Libyan Missiles”, t.y.) 2005’te ABDli yetkililerin Kuzey Kore’nin Libya’ya nükleer malzeme gönderdiğini düşündüğüne dair haberler çıkmıştı (Kessler, 2005). Bunun yanında Kaddafi’nin Venezuela Başbakanı Hugo Chavez ile olan

temasları bu tutumun sürekliliğini ortaya koyuyordu. 2011'deki ayaklanmaların ilk haftalarında Kaddafi ve Chavez, Venezuela'nın Margarita adasındaki Güney Amerika-Afrika zirvesinde bir araya geldiler ve burada 'halkın özgürlük ve kendi kaderini tayin için meşru mücadelesini' terörizm olarak değerlendirme girişimlerini reddeden bir belgeyi imzalayarak ABD hakimiyetindeki NATO'ya rakip olacak bir Güney Atlantik antlaşma örgütünün kurulmasını önerdiler (Black, 2011b). Hatta Kaddafi'nin Venezuela'ya sığınabileceği yönünde haberler çıktı.

Olayları yakından izleyen Karakas'taki ABD büyükelçiliğinin, daha sonra WikiLeaks tarafından yayınlanan bir telgrafta kaydettiği, 'Kaddafi ile görüşme... kapitalizme, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı retorik saldırılar için fırsat sağladı.' (Black, 2011b) şeklindeki not, ABD'nin Kaddafi'nin tutumunu yakından takip ettiğinin bir göstergesiydi. Wikileaks'ten sızdırılan belgelere yansıyan bu gibi bilgiler Kaddafi'nin norm içselleştirme konusunda ABD'yi ikna etmekten çok uzak olduğunu düşündürürken, Kaddafi'nin damgayı kabulünden sonra tamamen Batı çıkarlarına hizmet etmek yerine yaptırımların kaldırılmasıyla artan yatırım ve ticaret fırsatlarını Rusya ve Çin gibi aktörlere de açmasının Batı'da rahatsızlık yarattığını göstermekteydi.

Belgeler aynı zamanda Putin'in 2008'de Libya'yı ziyareti sırasında Libya'nın Sovyet döneminden kalan 4.5 milyar dolarlık borcunu Libya'da belli yatırım anlaşmaları karşılığında silmesini ve Kaddafi'nin Nato'nun Ukrayna ve Gürcistan'daki genişlemesine karşı çıkararak Rusya'ya destek verişinden duyulan rahatsızlığı ortaya koymaktaydı. Bu da ABD perspektifinden Kaddafi'nin, Rusya'nın artan gücünün ABD'nin gücüne karşı gerekli bir denge işlevi görebileceğinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, Libya liderinin daha çok kutuplu bir uluslararası sisteme verdiği desteği yinelemesi olarak görülüyordu (Morgan, 2011)

Yine Wikileaks'ten sızdırılan Mayıs 2009 tarihli bir telgraf, Kaddafi'nin ABD Afrika Komutanı General William Ward'a 'Çin'in Afrika'da galip geleceğini' çünkü 'içişlerine karışmadığını' söylediğini bildiriyordu. Şubat 2009 tarihli bir telgrafa göre, China Railway o yıl 805 milyon dolarlık bir sözleşme ve bir önceki yıl da 2,6 milyar dolarlık bir sözleşme kazanmıştı (Morgan, 2011).

Bu süreç 2011 Şubat'ından itibaren Libya'ya yayılan Arap İsyanlarının bir iç savaşa dönüşmesinden sonra tam tersine döndü ve ABD, İngiltere ve Fransa'nın liderliğinde

çıkarılan BMGK'nın 1973 numaralı kararına dayandırılan NATO hava saldırılarıyla Kaddafi rejimi devrildi. Bu kararın alınmasında başta daimi üyeler Çin ve Rusya olmak üzere Brezilya, Almanya ve Hindistan çekimser oy kullandı. Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev ve Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun Kremlin'de imzaladıkları ortak bildiride, Libya krizine ve İran ile Kuzey Kore'nin nükleer programları konusunda süregelen anlaşmazlığa siyasi çözüm bulunması gereğine dair geçmişteki vurgularını tekrarlamaları (Rapoza, 2011) uluslararası sistemde ABD ve Avrupa'nın savunuculuğunu yaptığı normlar ile ayrışan tutumlarını ortaya koymaktaydı (Snetkov ve Lanteigne, 2015, s. 114). Fakat Rusya ve Çin'in krizin diplomatik yollarla çözülmesine dair çağrılarını Kaddafi rejiminin ayakta kalması için yeterli bir baskı oluşturmadı, çok geçmeden bu iki ülke Batı ile aynı çizgiye geldi.

Kaddafi'nin sistem karşıtı aktörlerden aldığı bir destek, Venezuela'nın krize arabuluculuk yapmak için - 'barış komitesi' olarak adlandırılan – Libya'ya dost uluslardan oluşan bir grup oluşturulmasını tartışmak için Latin Amerika ve ötesindeki müttefiklerine ulaşması ve Chavez'in bu konuda Kaddafi ile görüşmesi ("Chávez proposes 'committee of peace' to mediate between west and Gaddafi", 2011). Krizin çıkmasıyla Kaddafi'nin Venezuela'ya kaçtığı yönünde haberler çıktı fakat bunların gerçek olmadığı daha sonra anlaşıldı.

Küba Dışişleri Bakanı Bruno Rodríguez Parrilla da krizin ilk aylarında BM insan hakları kurulunda yaptığı konuşmada, "Küba'nın Libya'da sivillerin hayatını kaybetmesiyle ilgili dünya çapındaki endişeyi tamamen paylaştığını ve halkının orada meydana gelen iç savaşa hiçbir dış müdahale olmaksızın barışçıl ve egemen bir çözüme ulaşabilmesini ve bu ulusun bütünlüğünü garanti edebilmesini umduğunu" söyledikten sonra "Bugün ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde NATO'nun Libya'ya askeri müdahalesi çağrısında bulunan başta muhafazakarlar olmak üzere siyasi güçleri kışkırtan motivasyonunun barış veya Libyalıların hayatlarını korumak değil, petrol açgözlülüğü olması dikkat çekicidir" diyerek Küba'nın Libya'yı işgal etmek ve petrolünü kontrol etmek için yaratılan trajik durumdan yararlanmaya yönelik her türlü girişimi kategorik olarak reddettiğini açıkladı ("Cuban statement on Libya and human rights", 2011). Bununla birlikte Küba ve Venezuela Kaddafi rejimine doğrudan herhangi bir destek vermezken yaklaşımları Anti-Emperyalist retorikten öteye geçmedi.

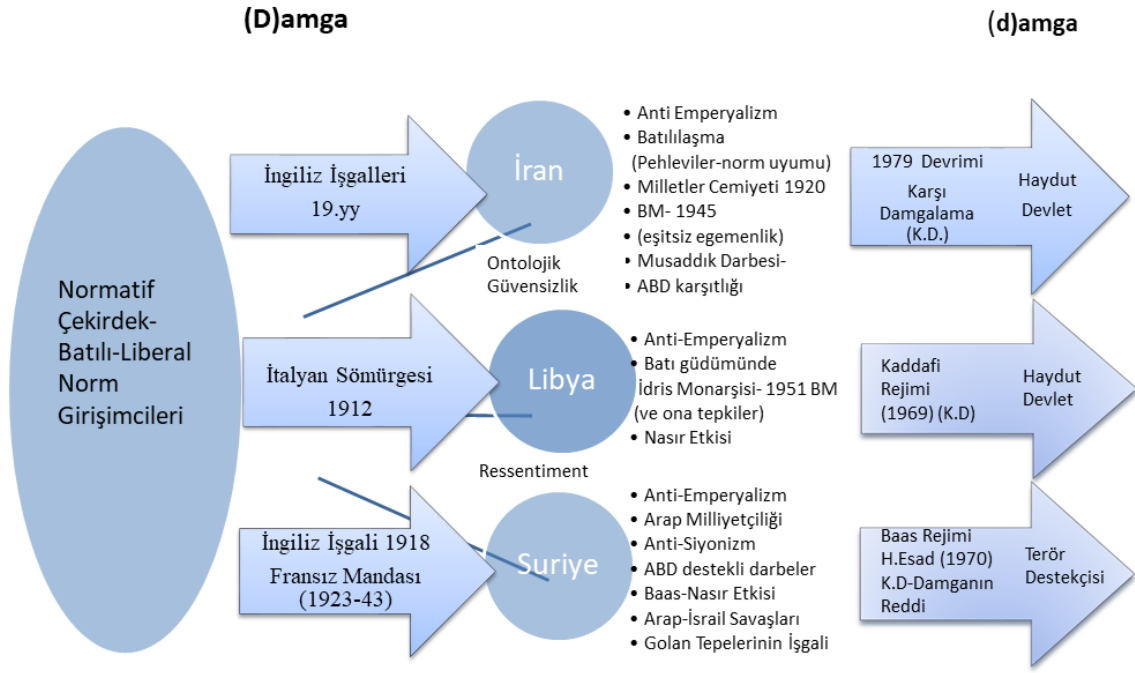
Kaddafi'nin İran-Irak savaşı sırasında destek verdiği ve 1990'larda ticari ilişkiler geliştirdiği İran, isyanların başlamasıyla ikircikli bir tutum sergiledi. Tahran'ın bir yandan bölge çapındaki "İslami uyanış"ın bir parçası olarak gördüğü Libya muhalefetine destek verirken bir yandan Batı'nın Libya'ya asıl müdahale sebebinin petrol olduğunu öne sürerek NATO önderliğindeki askeri saldırıları reddetmesi, Kaddafi'nin İran için artık desteklenecek bir lider olmadığı anlamına geliyordu ("Iran Backs Libyan Rebels, Chastises West Over Oil, Bahrain", 2011).

Olayların akışını değiştirme kapasitesine sahip bir aktör olarak Rusya ise süreç içinde NATO'nun Libya'daki harekâtını eleştirmesine rağmen, Dimitri Medvedev, Albay Kaddafi'nin meşruiyetini kaybettiğini öne sürmüştü ve istifasını istemişti ("G8: Libya's Gaddafi 'should go', say world leaders", 2011). Bütün bunlar değerlendirildiğinde, Kaddafi'nin karşı damgalama ve damganın kabulü arasında salınan tutarsız stratejisinin, isyanların başlamasından sonra Rusya ve Çin gibi sistem karşıtı aktörlerden güçlü bir destek görmesine yeterli gelmediği söylenebilir.

BÖLÜM 6: GENEL DEĞERLENDİRME: SOĞUK SAVAŞ SONRASI NORMATİF DÜZENİN MÜZAKERE EDİLMESİNDE HAYDUT DEVLETLERİN ROLÜ

6.1 İran, Libya ve Suriye'nin Modern Uluslararası Sistemdeki (D)amgalı Konumları

Bu çalışma, damgalamayı hem uluslararası sistemlerin normatif sınırlarını belirleyerek sistem kuran rolüyle, hem de normların pazarlık edilmesiyle sonuçlanabilecek faillik yaratma kapasitesiyle ele aldı. Dolayısıyla, belirtilen amaca yönelik soruların cevaplanması için oluşturulan analitik çerçeve damgalamayı iki aşamada inceledi: Bunlardan ilki, Vestfalyan ulus devletlerin modern uluslararası düzenin normatif sınırlarını çizerken İran, Libya ve Suriye'yi sömürgeleştirdiği ve/veya işgal ettiği ve bunların arasında bir yerde, “kendi kendini yönetemeyecek oldukları” meşrulaştırmasıyla, üç ülkenin doğal kaynaklarını içeriye aktarırken egemenliklerini dışarıda bıraktıkları bir süreçti. Uluslararası sisteme bir (D)amga ile dâhil oldukları bu süreç, üç aktörün de failliklerini kısıtlarken onlarda *ontolojik güvensizlik* ve *ressentiment* duygularıyla şekillenen yeni ideolojiler, yeni kimlikler yarattı. İşte bu kısıtlanmışlıktan doğan karşıt kimlikler, aktörlerin failliğinde belirleyici oldu. Altan gelen bu dalga devlet kimliklerine dönüştükten sonra üçünün de ABD otoritesini tanımayacakları anlaşıldı. Buradan doğan meydan okuma ise yeni (d)amgalara neden oldu ve Soğuk Savaş sonrasında “Haydut Devlet” damgasına dönüştü. Bu süreçler Şekil 1. de gösterilmektedir.

Şekil 1: İran, Libya ve Suriye için (D)amga'dan (d)amgalara uzanan süreç

6.2 Karşıt İdeolojilerin Devlet Kimliklerine Dönüşmesi ve Haydut Devlet Damgası

İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik temelleri, Şah karşıtlığının ABD karşıtlığıyla birlikte karıldığı bir harç üzerine atılmıştı; Libya'da Kaddafi, yönetime geldikten kısa süre sonra ülkedeki ABD üslerini kapattı ve petrol şirketlerini kaçırdı; Suriye ise ABD'nin onu İsrail'le barıştırıp kendi yanına çekme çabalarının önüne her seferinde "Golan tepelerinin iadesi" şartını koyup, toprak kayıplarıyla kırılmış gururunu tamir edecek ve egemenliğine saygı duyulduğunu gösterecek bu şart sağlanmadığı sürece İran ve Hizbullah ile ilişkilerini sonlandırmaya yanaşmadı. İran, devrimin ilk yıllarından itibaren bölgedeki yalnızlığını, devrimin ideolojik temelleri üzerine kurduğu *ayrı itibar sistemine* çekilen gruplardan yeni aktörler yaratmak ve sistem karşıtı diğer aktörlerle iç grup ittifakları kurmak suretiyle aşmaya çalıştı, Libya ve Suriye 1970'lerde Arap ülkelerinden aradıkları iç grup ittifakını bulamayınca Sovyetler Birliği'nden destek aldı ve yine İsrail karşıtı grupları destekledi. Böylece Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren İran ve Libya'nın sapkınlık inşası için bolca malzeme oluşmuştu, hatta Reagan yönetiminin Kaddafi'yi damgalaması, Bingazi bombalamasıyla rejim değişikliğine vardı. Fakat bu senaryo başarısız olunca uluslararası toplum bu konuda ikiye bölündü ve

ABD yönetimi, Libya'yı cezalandırmanın yeni yollarını aramaya koyuldu. Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin sapkınlık inşası Libya ve İran için süreç içinde "haydut devletler" e dönüşecek olan "yasadışı devletler" etiketiyle devam etti ve Libya, 1991'de İngiltere, Fransa ve ABD'nin yayınladığı üçlü deklarasyonla çıkan BM kararıyla "terör destekçiliği"nden dolayı yaptırımlarla cezalandırılan ilk ülke oldu.

İran'da, 1979 devriminin ilk günlerinde kopan rehine krizi, ABD'ye Ortadoğu'daki *ikiz sütun*larından birinin yerle bir olduğunu gösterirken 444 gün boyunca çözülemeyen kriz ABD'nin itibarına hem içerde hem dışarda büyük darbe vurdu. Devrim ateşi içinden ABD'nin "Büyük Şeytan" olarak çıkması, ABD'nin İran için sapkınlık inşasını kolaylaştırdı, İran-İrak Savaşı sırasında İran'ın en çaresiz olduğu, Reagan'ın rehinelere salıverilmesine bir iç siyaset başarısı olarak ihtiyaç duyduğu anda ABD'nin İsrail'in de baskısıyla İran üzerinde rantiyeye monarşilerle kurduğu tarzda alışverişlere dayalı bir otorite kurup kuramayacağını görmek için son bir denemesi olan silah satışı da "kontra skandalı" adıyla bir istisnaya dönüştü ve ABD'nin İran'ı bir "haydut devlet" ve "Şer Ekseni" etiketleriyle uluslararası toplumdan ayıracağı ve yaptırımlarla cezalandıracağı, yıllar sürececek bir damgalama girişimi başladı.

"Terör destekçisi" etiketi ise Suriye'nin bu hattan çekilip ABD ve dolayısıyla İsrail müttefikleri arasına katılması için bir tehdit unsuru olarak Suriye'ye karşı kullanıldı. Araştırmanın bulgularına bakıldığında bu nedenle en azından 2003'e kadar Suriye'nin damgalanmasından çok damgalamanın bir tehdit unsuru olarak kullanılmasından bahsedilebilir. Fakat 11 Eylül sonrası Bush yönetiminin Irak işgaliyle İsrail için büyük bir bölgesel tehdit ortadan kalkmış görünürken Suriye işgale sert tepki verdi ve ABD'nin Suriye'yi kendi tarafına çekme siyasetinin yerini düşmanca bir yaklaşım aldı. Bu süreç, Hariri suikasti ve Hizbullah bağlantıları üzerinden Suriye'nin damgalanması konusunda uluslararası mutabakatın sağlanması ve Suriye'nin çeşitli yaptırımlarla cezalandırılmasıyla devam etti. Böylece 2000'lerin sonlarına dek Suriye, Irak işgaline karşı duruşu, Lübnan'daki askeri varlığı ve siyasi nüfuzu, Hamas ve Hizbullah'a desteği ve Hariri suikastinden sorumlu tutulması gibi sebeplerle ABD'nin yoğun damgalama girişimlerine maruz kaldı. ABD'nin damgalama girişimleri her zaman olmasa da bazı durumlarda uluslararası konsensüse dönüşerek BM'ye taşındı fakat daha çok da ABD'den çıkan yaptırım kararlarıyla cezalandırıldı. Bu cezalandırma karşısında Beşar Esad'ın, genelde bir karşı damgalama stratejisi yürüten babası Hafız Esad'a göre daha

yumuşak bir söylem sürdürerek damgayı reddettiği ve Suriye'nin uluslararası toplumdaki statüsünü, Batı ile Batı'ya meydan okuyan güçler arasında bir arabuluculuk rolü üstlenerek yükseltmeye çalıştığı görülmektedir.

Üç aktör de bu damgalama süreçlerine çoğunlukla benzeşen ama yer yer de ayrışan tepkiler verdiler. İran ve Libya'da karşı damgalama yoğunluk kazanırken Suriye damganın reddine daha çok başvurdu. İran'da başa çıkma stratejileri muhafazakarlar ve reformistler ayırımından etkilendi, muhafazakarlar İran'ı karşı damgalamaya çekmek isterken reformistler damgayı reddederek daha temkinli bir dil kullandılar. Bununla birlikte, devrimci kurumların hiyerarşisi reformistler için de yeni damgalar doğurdu ve her iki cephenin de İsrail konusunda ABD ile yaşanan normatif ayrışmanın aşılmasının imkansızlığında birleşmesi, onları da karşı damgalama damarına yaklaştırdı. Libya'nın stratejisi Kaddafi'nin karşı damgalamadan damganın kabulüne uzanan tutumuyla belirlendi. Bu iki strateji zaman zaman aynı anda işletildi.

6.3 Normatif İtirazların Normatif Düzenlerin Dönüşümündeki Etkileri ve Norm-Çıkar İkilliğini Aşmak

Teorik kısımda tartışıldığı üzere, uluslararası siyasette toplumsallaşmanın norm içselleştirmeye eşanlı görülmeye, yapılan analizlerde çoğunlukla sistemdeki tabakalaşmanın ve güç dinamiklerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Zarakol, 2012, s. 39). Bu çalışma, birinci olarak, toplumsallaşmayı, norm reddi ve itirazlarını da hesaba katarak değerlendirdi ve İran, Libya ve Suriye'nin normların sorgulanması ve reddi üzerinden geliştirdikleri stratejileri inceledi. Bu incelemelerden elde edilen bulgular, üç aktörün toplumsallaşmaları esnasında sergiledikleri failliklerin, Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD'nin kendisine atfettiği liderlik konumu ve sınırlarını çizmeye çalıştığı uluslararası normatif düzen karşısında Rusya ve Çin'in çok kutuplu, alternatif bir düzene dair arayışlarına doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunduğunu gösterdi.

İkinci olarak, norm içselleştirmeyi reddeden aktörlerin, bu çalışmada "yasallaştırılmış hiyerarşiler" in örneği bir kurum olarak ele alınan Birleşmiş Milletler ve ABD tarafından damgalanarak yaptırımlarla cezalandırılması, toplumsallaşmanın ardındaki güç dinamiklerini ortaya koymaktadır. Aktörlerin bu cezalandırmalar karşısında damgayı reddetme ve karşı-damgalama yönündeki stratejilerinin doğurduğu sonuçların ise yükselen güçlerin stratejik çıkarlarına destek sağladığı görüldü. Bu bölümün önceki iki

başlığında çizilen ve seçilen vakaların damgayla başa çıkma stratejilerinin sonuçlarını değerlendiren analitik çerçeve, normatif düzenlerin kuruluşuyla eş zamanlı olarak işleyen güç dinamikleri karşısında aktörlerin normatif itirazlarıyla şekillenen stratejilerinin alternatif sistem arayışlarına ne gibi katkılarda bulunduğunu gösterirken, ne gibi reel-politik sonuçlar doğurduğunu da ele alabilmeyi mümkün kıldı.

Damga teorisinin sunduğu *ayrı şeref sistemi* kavramı ve bu kavramla ilişkili olarak ele alınan *bayrak etrafında toplanma etkisi*, rejim güvenliğinin sağlanmasındaki rolüyle, dış-iç politika ve toplumsal olan arasındaki etkileşimi araştırma imkânı sağladı. *İç grup ittifakları* ise, *sistem karşıtı aktörlerden destek* başlığıyla çeşitlendirilerek aktörlerin yalnızca *ayrı şeref sisteminde* birleşme üzerinden değil, normatif itirazlarda birleşme üzerinden de çeşitli ittifaklar kurabileceği örneklendirildi. Bu sonuçlar, meydan okumanın aktörlere kendi perspektifleri içinden ne gibi kazanımlar sağladığını ortaya koydu.

Bu perspektiften bakıldığında İran'ın karşı damgalama stratejisini, rejim güvenliğini sağlamada, sistem karşıtı aktörlerden destek görmede ve iç grup ittifaklarıyla bölgesel nüfuz elde etmede işlevsel kıldığı görüldü. Suriye'deki Beşar Esad rejimi ise dış politikasını Golan Tepeleri'nin iadesi şartı üzerine kurarken Batı ile bölgedeki İsrail karşıtı aktörler arasında bir arabulucu rolü üstlenmek istemişti. Fakat özellikle bölgede İsrail'e karşı mücadele veren militan hareketlerin terör örgütü olarak tanımlanması konusundaki normatif çerçeveyi reddederek damganın reddi stratejisinden hiçbir zaman vazgeçmedi. Bu tutumu Esad'ı bölgede İran'la en yakın müttefikler hâline getirirken ABD ile Suriye arasındaki artan gerilim, Esad'ı Rusya ve Çin'e yaklaştırdı.

Meydan okumanın aktörlere yüklediği maliyetler, yaptırımların ekonomik yükü, rejim değişikliği ve işgal/müdahale başlıkları altında incelendi ve her üç aktörün de yaptırımların ekonomik yükünden farklı oranlarda etkilendiği görüldü. Suriye, *damganın reddi* stratejisi yüzünden özellikle Arap isyanları sürecinde rejim değişikliğinin hedefi haline geldi. Libya'da Kaddafi rejiminin yürüttüğü damga ile başa çıkma stratejilerinin ise bu üç açıdan en ağır maliyetleri yarattığı ve rejimin devrilmesiyle sonuçlandığı görüldü.

Tablo 3, damganın uygulanmasını ve damgayla başa çıkma stratejilerini özetlemektedir.

Tablo 3
İran, Libya ve Suriye'ye Damganın Uygulanması ve Damga ile Başa Çıkma
Stratejileri

Damgalayan	ABD (+BMGK)	ABD (+BMGK)	ABD (+BMGK)
Damgalanan	İran	Suriye	Libya
Damgalananın Etiketleri	“Terör Destekçisi” (1984) “Haydut Devlet” (1994) “Şer Ekseni” (2001)	“Terör Destekçisi” (1979) “Haydut Devlet” (örtük ve kesintili olarak, damga tehdidi) (1979-2011) “Haydut Devlet” (2011)	“Terör Destekçisi” (1979) “Haydut Devlet” (1994) “Şer Ekseni” (2001)
Damgalama Araçları	Ambargo ve Yaptırımlar Ayrımcılık, dışlama Ahlaki suçlama (terör, insan hakları)	Ambargo ve Yaptırımlar Ayrımcılık, dışlama Ahlaki suçlama (terör, insan hakları) Rejim değişikliği (2011 sonrası)	Ambargo ve Yaptırımlar Ayrımcılık, dışlama Ahlaki suçlama (terör, insan hakları) Rejim Değişikliği (2011 sonrası)
Damga ile başa çıkma Stratejisi	Karşı damgalama, Farklı olduğunu kabul etme Damganın karşı tarafa yöneltilmesi Damganın Reddi	Damganın reddi Karşı damgalama	Karşı damgalama Damganın reddi Damganın Kabulü, geçmişle hesaplaşma, tazminat
Kazançlar	Rejim Güvenliği (ayrı şeref sistemine dayalı kurumlar-ordu, bayrak etrafında toplanma etkisi) Bölgesel Nüfuz (ayrı şeref ve itibar sistemine dayalı iç grup dayanışması) Sistem Karşıtı Aktörlerden Destek	Rejim Güvenliği (iç grup ittifakı, bayrak etrafında toplanma etkisi) Sistem Karşıtı Aktörlerden Destek (Rusya, Çin, İran, Hizbullah)	Yaptırımların kaldırılması (2003-2011) Rejim güvenliği (2003-2011)
Maliyetler	Yaptırımların ekonomik maliyeti	Yaptırımların ekonomik maliyeti Askeri Müdahale (2011 sonrası)	Yaptırımların ekonomik maliyeti Rejimin düşmesi (devlet kimliği üzerinde çatışan görüşler, sistemin hakim normlarıyla örtüşmeme) Askeri Müdahale (1986 ve 2011 sonrası)

İran’da damga ile başa çıkma stratejisinden doğan *ayrı şeref sistemi*, içerde devrimci kurumları, Devrim Muhafızları Ordusu’nu, Besic’i ve ekonomik işleyişin temel mekanizmalarından birini oluşturan vakıfları bir arada tutuyordu. *Ezilenler* anlatısının bu temel unsurları, İran-İrak Savaşı ve rejime, dolayısıyla İslam’a düşman dış güçlerin tehditleriyle beslenerek güçlendi, ABD’nin şeytanlaştırılması, kitleleri konsolide ederek rejim güvenliğini sağlayan bir araca dönüştü. Hizbullah’ın kuruluşu, Hamas’a destek ve İsrail karşıtlığında Suriye’yle ittifak ile birlikte, bu *ayrı şeref sistemi* bölgede “Direniş Ekseni” adıyla ortaya çıktı. ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra doğan kaos, çekilmesiyle birlikte yerini bir güç boşluğuna bırakırken İran bu *ayrı şeref sisteminin* en önemli aktörlerinden biri olan Kasım Süleymani ve DMO’nun Kudüs Gücü ile Irak’taki nüfuzunu arttırdı. Hamas, İran’ın İsrail’e tehdidini sınırlarına kadar götürebilmesine, hatta içerde eylemler yapabilmesine imkân sağladı, Hizbullah Lübnan’da giderek güçlendi ve ABD-İsrail hattının etkisinin azaltılmasına katkıda bulundu, Yemen’de Husilere destek vererek Suud etkisi karşısında bölgede direniş eksenini güçlendiren bir kazanım sağladı. İran’ın karşı damgalaması rejim güvenliği ve bölgesel nüfuz sağlamada etkili olurken, uluslararası düzenin yarışan görüşleri arasındaki bölünmede İran’ın Rusya, Çin, Kuzey Kore, Venezuela, Küba gibi sistem karşıtı aktörlerden destek görmesini sağladı.

Bunların yanında İran’ın damgalama süreçlerinde maruz kaldığı yaptırımlar, diplomatik ve ekonomik olarak uluslararası izolasyona yol açtı ve İran halkının omzuna binen ağır bir ekonomik yüke neden oldu. Öte yandan, İranlı yetkililer, yaptırımlar ve izolasyonun olumlu tarafının, İran’ın savunma ve üretim sektörlerinde bağımlılığını azaltacak gelişmeler göstermesi olduğunu söylediler. İran’ın bölgesel nüfuzu ve içerde rejim kurumlarının sağlam bir şekilde iç içe geçmiş olması, Batılı güçlerin rejim değişikliği için işgal ve müdahale konusunda harekete geçmesini engelleyen faktörler oldu. Irak işgalinin genel başarısızlığı ve Amerikan hegemonik gücüne verdiği zarar, ABD’yi İran’ın olası bir işgalinin maliyeti konusunda düşündürdü ve İran’ın yaptırımlarla cezalandırılması uygun görüldü.

Libya’da Kaddafi rejimi, başta Anti-Emperyalizmi ve üçüncü dünyacılığı *ayrı bir şeref sistemi* haline getiren bir karşı damgalama stratejisi üzerine kuruluydu. Fakat Kaddafi’nin projesi giderek bir diktatörlüğe dönüşürken ülke içinde pek çok düşman yarattığı gibi bölgede de alıcı bulmadı. Araplardan aradığını bulamayınca Kaddafi,

Afrika halklarının itibarını kurtarmak için yardımlar dağıttı, bir yandan da onları sömürgeleştiren Batılı güçlerden ve özellikle Soğuk Savaş'ın yayılcı gücü Amerika'dan intikam almak için tüm dünyada ABD yanlısı rejimlerin yıkılması için mücadele eden gruplara destek verdi. Karşı damgalaması ona Sovyetler Birliği'nin desteğini getirdi, fakat Soğuk Savaş'ın bitimiyle Kaddafi'nin bu desteği ortadan kalkarken Libya, ABD hegemonik gücüyle karşı karşıya kaldı. Kaddafi rejimi Soğuk Savaş'ın bitiminde darbe girişimleriyle sarsıldı. Kaddafi bu girişimleri içerde yeni düşmanlar yaratarak bastırdı. Fakat bir süre sonra, değişen koşullarda uzun süre ayakta kalamayacağını anlayarak damganın kabulüne yöneldi, kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etti, tazminat ödedi ve dünyanın değiştiğini ve Libya'nın artık farklı bir vizyonunun olduğunu ifade eden açıklamalarda bulundu. Nükleer programını bırakması uluslararası toplum tarafından bu değişimin en büyük göstergesi olarak algılandı ve Kaddafi'nin uluslararası izolasyonunu sağlayan yaptırımlar kaldırıldı. Yaptırımların kaldırılması sonrasında Libya'ya Avrupa, İngiltere ve ABD'den yoğun bir yatırım furyası başladı. Bu durum ilk başta Kaddafi'yle de petrol imtiyazları karşılığında rejim güvenliğini sağlayan rantıye Arap devletleriyle kurulan otorite ilişkisinin kurulduğunu düşündürmekteydi. Fakat 2011 yılına gelindiğinde Arap isyanlarının Libya'ya sıçramasıyla Kaddafi'ye karşı başlatılan ayaklanma hızlı bir şekilde silahlı çatışmalara dönüştü ve Kaddafi kendi halkına karşı katliam yapmakla suçlandı. Kaddafi'nin geçmişten beri inşa edilen sapkın imajı, ona 20 yıl önce üçlü bir deklarasyonla terör destekçiliğini cezalandıran yaptırımlar uygulanmasının yolunu açan İngiltere, Fransa ve ABD'nin öncülüğünde Birleşmiş Milletler'den çıkan kararların NATO müdahalesine dönüşmesini kolaylaştırdı ve müdahale, Kaddafi rejiminin devrilmesiyle sonuçlandı.

Kaddafi'nin damgayı kabul etmesine rağmen rejim değişikliğiyle cezalandırılması, damga terorisinin geçmiş çıkarımlarıyla uyumlu değildi. Damgayı kabul etmesinden sonra onu uluslararası topluma yeniden kabul etmiş görünen bu üç ülke neden on yıl gibi kısa bir süre içinde Kaddafi rejimini devirmek üzere harekete geçmişti? Çalışmada damganın sonuçları başlığı altında Kaddafi'nin bu süreçte gösterdiği failliğin, geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan Wikileaks belgeleri ışığında yapılan daha detaylı incelemesi, bu sorunun cevaplarını ortaya koydu. Kaddafi bu süreçte ABD, İngiltere ve Fransa'ya bekledikleri imtiyazları tanımamış, ülkeyi Çin ve Rusya'nın yatırımlarına da açmış ve 2009 tarihli BM konuşmasındaki gibi açıktan, gerekse belgelerde ifşa olunan

eylemleriyle, ABD karşıtlığını ve Anti-Emperyalist tutumunu sürdürmüştü. Fakat Kaddafi'nin bölgede liderliğini üstlenmek istediği *ayrı şeref sistemi*, İran'ın "direniş eksenini" ile yarattığı etkiye benzer bir etki yaratmadığı gibi bölgedeki diğer Arap ülkelerinin düşmanlığını kazanmasına neden oldu. Bununla birlikte Kaddafi'nin 1969'dan beri rejimini ayakta tutmak üzere uyguladığı stratejiler ülke içinde ve dışında pek çok düşman edinmesine yol açtı. Sistem karşıtı aktörlerden desteğe bakıldığında, Çin ve Rusya, Kaddafi'ye yapılan NATO müdahalesini engelleyemedilerse de süreci, Batılı norm girşimcilerinin demokrasi ve egemenliğe dayalı normatif iddialarıyla çelişkileri üzerinden eleştirme fırsatı buldular. Böylece süreç, hem uluslararası toplumun ahlaki görüşleri arasındaki bölünmenin güçlenmesine, hem de Çin ve Rusya'nın Kaddafi'nin devrilmesi sonrasında Libya'da oluşan kaos ortamında yeni işbirlikleri kurmaları ve yeni yatırım fırsatları bulmalarına yol açtı.

Libya'da Kaddafi rejiminin düşürülmesinden sonra ABD'li senatör Mc Cain, Suriye, Rusya ve Çin'deki hükümetlerin Kaddafi'nin devrilmesiyle gönderilen mesaj konusunda 'gergin' olmaları gerektiğine dikkat çekerek şu ifadeyi kullanmıştı: "Bu sadece Arap Baharı değil, Bahar'dır" (O'Connell, 2022) Öte yandan Rus lider Putin, parlamento seçimlerinde oy sahtekârlığı iddiaları arasında yeniden iktidara gelmesinin yol açtığı protestolar esnasında Mc Cain'in twitter hesabından Arap Baharı'nın Rusya'ya geldiğini yazması üzerine Kaddafi'nin öldürülme biçimine işaret ederek, "Kaddafi'nin nasıl öldürüldüğünü tüm dünyaya gösterdiler; her yerde kan vardı. Demokrasi dedikleri bu mu?" ("Putin slams U.S. on Gaddafi killing", 2011) diye sorarken Batı'yı, savunuculuğunu yaptığı normlara uygun davranmamakla suçladı. Böylece Rusya, Libya'ya NATO müdahalesini Batı'nın 1980'de Afganistan'da Taliban'ı desteklediği iddiası ve Irak'ın işgali gibi tarihsel olaylara karşı tepkisine eklemeyerek büyük resimde Batı karşıtı söylemini güçlendirmek için kullanıyordu (Bechev ve diğerleri, 2021, s. 44).

Suriye'nin damgalanma sürecinin ise İran ve Libya'dan farklılaşması nedeniyle en azından 2011'e kadar ona diğer ülkeler kadar büyük maliyetler yüklenmediği görülmektedir. Soğuk Savaş sonrasında Suriye'nin ana ticaret ortağı olan AB ile ilişkiler, Hariri suikastinden sonra bozulmuştu. Fakat petrol ihracatını engellememesi nedeniyle yaptırımlar Suriye ekonomisine büyük zarar vermiyordu ve 2010 yılına kadar Suriye AB ülkelerine petrol ihraç etmeye devam etmişti. Yine de Esad, AB ile azalan

ticaret hacmine karşılık 2010'lara doğru Türkiye, İran, Rusya ve Asya ülkeleriyle ekonomik bağlarını güçlendirdi. ABD ve Fransa'nın, Suriye'yi İran hattından ayırmak için girişimlerde bulunmaları karşısında Esad, İran ile birlik mesajları verirken Çin ve özellikle de Rusya ile ilişkilerini güçlendiriyordu. Bu durumdan duyulan rahatsızlık, ABD'nin Suriye'de rejim değişikliğini fonlamasına neden oldu. 2011'de Arap isyanlarının Suriye'ye sıçramasıyla Suriye Batı politik söyleminde net bir şekilde "Haydut Devlet"e dönüştü ve damgalama, Esad rejiminin tam bir izolasyonunu sağlayan yaptırımlarla rejim değişikliği çabalarını hızlandırdı. Çalışmanın "rejim değişikliği" başlığının Suriye alt başlığı, daha sonra çıkan Wikileaks belgeleri üzerinden ABD'nin 2011'e giden sürece katkılarını ortaya koymaktadır. 2011 sonrasında, ABD, önce Esad rejimini devirmek, bunun olmayacağı anlaşılınca IŞİD tehlikesiyle savaşma gerekçesiyle Suriye'ye askeri müdahalede bulundu. Bu süreçte İran ve Hizbullah'ın Suriye'de rejimin ayakta kalmasına katkıları, Suriye'nin meşrulaştırıcı reddinin ve karşı damgalamasının sağladığı iç grup ittifaklarından elde ettiği kazanımlardı. Bununla birlikte Suriye sistem karşıtı aktörlerden de destek gördü. Çin ve Rusya, BMGK'daki veto güçleriyle Suriye için Libya'ya benzer bir BMGK kararı çıkarılmasını engellediler ve iç savaş boyunca Suriye'nin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini tekrarladılar. Rusya askeri desteğiyle Suriye'deki rejimin ayakta kalmasında önemli rol oynarken Suriye'nin ona sağladığı üslerle Ortadoğu'daki nüfuzunu da arttırma imkânı buldu. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2015 yılında yaptığı Birleşmiş Milletler (BM) konuşmasında, giderek güçlenen IŞİD içindeki pek çok askerin, "BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararının ağır ihlali sonucunda devleti yıkılan Libya'dan geldiğini" belirtirken, "bu radikal gruplara, Batı tarafından desteklenen sözde 'ılımlı' Suriye muhalefetinin üyelerinin de katıldığını" ekliyordu. "Demokratik devrimleri ihraç etme"ye yönelik gerçekleştirilen müdahalelerin yarattığı "şiddet, yoksulluk ve sosyal felaketlere" dikkat çeken Rus liderin konuşmasının en açık mesajlarından biri, Batı'nın terör destekçisi olarak gördüğü devletlerin, terörle mücadelede Batı'nın tek ortağı olduğuydu (Miller, 2015; "President of Russia Vladimir Putin Speech at the 70th session of the UN Assembly", 2015). Putin'in bu sözleri, "Haydut Devlet" damgasının temel bileşenlerinden biri olan "terör destekçiliği" konusunda Batılı güçler ile Rusya arasında ortaya çıkan ahlaki/normatif bölünmeyi ortaya koymaktadır.

Çin bu ayrışmayı Rusya kadar açıktan sergilemeyip hamlelerinde sistem karşıtı bir karakter ortaya koymakta temkinli olsa da Libya'ya yapılan müdahalenin bir benzerinin gerçekleşmemesi için Suriye ile ilgili BMGK süreçlerinde Rusya ile birlikte kullandığı vetoların Batı'nın tepkisini çekmesi ortaya çıkan ayrışmayı yadsımayı zorlaştırmaktadır. Çin'in temkinli tutumuna karşın, Rus lider Putin'in 2012'de yaptığı bir konuşmada “modern dünyanın giderek çok kutuplu hale geldiği herkes için kesinlikle açıktır” (“Address to the Federal Assembly”, 2012) şeklindeki sözleri, Rusya'nın ABD hegemonyasına alternatif bir güç olarak yükselişine göndermede bulunmaktaydı. Nitekim ABD'nin Irak'tan çekilmesi ve Arap isyanlarının her iki ülkede de iç savaşa evrilmesi sonrasında Rusya'nın Libya ve Suriye'deki varlığı ile Ortadoğu'da giderek artan etkinliği (Arnold, 2020; Bechev ve diğerleri, 2021, ss. 26-27), bu iddianın sıkça tartışılmasına neden oldu. Bu tabloda İran ise, uğradığı yaptırımların zararlarını Çin ve Rusya ile alternatif ticari ilişkiler geliştirerek telafi etmeye çalıştı ve özellikle nükleer siyaset konusunda bir “haydut devlet” değil “norm girişimcisi” olabileceği (Smetana, 2020; Wunderlich, 2020) tartışıldı. 2021'de İran'ın NATO'yu dengeleyecek bir oluşum olarak gördüğü, “çok kutuplu bir dünya ve yeni bir uluslararası düzenin kurulması”nı hedefleyen Şangay İşbirliği Örgütü'ne kabul edildi ve Kuşak Yol Projesi bağlamında Çin'le önemli işbirliği anlaşmaları imzaladı. Bütün bu gelişmeler, ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında “haydut devletler”i dışarıda bırakarak sınırlarını belirginleştirmeye çalıştığı normatif düzenin sınırlarının giderek daha fazla pazarlık konusu hâline geldiğinin göstergesidir.

Bu çalışmada ele alındığı biçimiyle hiyerarşi yaklaşımı bize hiyerarşinin tepesindeki aktörlerin dahi konumlarını sürdürmek için rıza yaratmak ve çıkarlarını daima belli normatif ideallerle meşrulaştırmak zorunda olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla çıkarların normlarla meşrulaştırılması güç dinamiklerinin sürdürülmesine hizmet ettiği gibi güç kullanımı fazla ileri gidip gücü elinde tutan aktör normatif ideallerine ters davranmakla eleştirildiğinde meşruiyetini sürdürebilmek için kendi güç kullanımını sınırlaması gerekmektedir. Nitekim Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD, “haydut devlet” doktrinini, belirlediği normlara uymayan aktörleri sistemden dışlayarak yeni dünya düzeninin normatif sınırlarını belirginleştirmek için üretmişti. Bush yönetiminin “haydut devlet” politikası, Irak'ın işgalinin tüm dünyada uyandırdığı rahatsızlık ile birleşince ABD, Obama döneminde “haydut devletlerle mücadele” ve “demokrasinin

yayılmaları” söylemleri ABD dış politikasındaki merkezi konumlarını yitirdi. Obama yönetimi, *aktivist korumacı* yaklaşım yerine *model oluşturma* yaklaşımını benimsedi (Telatar, 2012b, s. 64) Obama döneminde ABD, “haydut devlet”lerin cezalandırılması konusunda, İran’a 2010 yaptırımları ve Kaddafi’ye yapılan NATO müdahalesi gibi anlarda uluslararası toplumu BMGK kararlarında birleştirerek ABD’nin politikalarının meşruiyetine gelecek eleştirileri bertaraf etmeye çalıştı (Telatar, 2012b, s. 71). Libya’ya NATO müdahalesi yine de dünya kamuoyunda sert tepkilere neden oldu. Benzer bir süreç Suriye’de başladığında Obama ilk başta temkinli davrandı ve bu durum bu kez de ABD’nin halkına şiddet uygulayarak demokratik normları ihlal eden Esad’ı cezalandırmasını bekleyen kesimlerin tepkilerine neden oldu (Telatar, 2012b, s. 73). Obama bu durumu benzer şekilde, uluslararası konsensüs sağlayarak çözmeye çalıştıysa da Çin ve Libya’nın BMGK’daki veto hakkını kullanmaları Suriye’ye müdahalede aynı uzlaşmanın sağlanmasını engelledi. Böylece Arap isyanlarının bu iki önemli ânı, ABD’nin dünya siyasetinde Irak’tan çekilmesinden beri tartışılan hegemon rolünün ve normatif düzenin koruyuculuğunun altını oyan iki vakaya dönüştü.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, ABD dış politikasının Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin normatif sınırlarını çizme girişiminde “haydut devlet” damgasını nasıl kullandığını ve damgalanan aktörlerin damgayla nasıl başa çıktıklarını araştırarak faillik kapasitelerini belirlemektir. Elde edilen bulgular, aktörlerin sergilediği failliklerin normatif düzenin sorgulanmasında ve dönüşümünde doğrudan ve dolaylı etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, İran, Libya ve Suriye’nin damgalanmalarına ve damgayla cevap olarak ürettikleri failliklerine dair uzun sürelerle odaklanan bir anlatı inşa ederek, uluslararası normatif düzenlerin damgalama dinamikleri üzerinden tabakalaşarak oluştuğunu kabul eden *geniş hiyerarşiler* perspektifine, Batı-dışı üç aktörün incelenmesiyle katkıda bulundu. Ayrıca bu aktörlerin damgayla başa çıkma stratejilerinden çıkarılan faillik kapasitelerinin normatif düzenlerin dönüşümlerindeki katkıları, son ana başlıkta değerlendirilen sonuçlarla gösterildi. Damgalama süreçlerinde, damgalıların üzerinde güç kurmayı meşrulaştıran (D)amga ile, düzeni tehdit edenlerin cezalandırılmasını meşrulaştıran (d)amgalar arasında bir ayrıma gidildi. Buna göre, İran, Libya ve Suriye modern uluslararası sisteme sömürgecilik ve işgal tecrübeleri sonrasında (D)amgalı bir şekilde dâhil olmuşlardı; bu (D)amgaya tepki olarak üretilen karşıt ideolojilerin devlet kimliğine dönüşmesinden sonra üç aktör de ABD karşıtı tutumlarından dolayı yeni (d)amgalarla cezalandırılarak sistemin dışına itildi. Bunun yanı sıra çalışma, damga kavramının sunduğu analitik imkânlardan faydalanarak tarihsel sosyoloji literatürüne, üç ülkenin, yapının kısıtlayıcı etkileri karşısındaki failliklerini devlet-toplum ilişkilerini, maddi kapasitelerini ve tarihsel süreçlerdeki süreklilik ve kopuşları karşılaştırmak suretiyle katkıda bulundu.

Çalışmanın daha önce damga literatüründe yapılmış çalışmalardan farklılaştığı önemli bir nokta, tabakalaşmış düzenlerde normların güç dinamiklerinden ayrı düşünülmemeyeceği fikrinden yola çıkarak, damganın sonuçlarını yalnızca normatif düzlemde değil, reel-politik düzlemdeki etkileriyle de ele almak için bir analitik çerçeve geliştirmesidir. Böylece, damgalama pratikleri ve damgayla başa çıkma stratejileri, güç ilişkileri dâhilinde yorumlanarak damgayla başa çıkmada sergiledikleri failliklerin aktörler için yarattığı kazanç ve kayıplar, seçilen vakalarda izlendi. Aktörün damga ile başa çıkma stratejilerinin onlara getirdiği kazançlar rejim güvenliği, bölgesel nüfuz ve sistem karşıtı aktörlerden destek; maliyetleri ise yaptırımların ekonomik yükü, rejim

değişikliği ve işgal/müdahale başlıkları altında incelendi. Yaptırımların ekonomik yükü, iç siyasette yaşanan ayrışmalar, devlet kurumlarının işlerliği ve ülke içinde ideolojik birliğin sağlanıp sağlanmaması gibi faktörlerin aktörlerin damgayla başa çıkma stratejilerinin başarıya ulaşmasındaki rolü belirlenen başlıklar altında analiz edildi. Bu başlıklar aynı zamanda, damgayla başa çıkma konusunda izlenen stratejilerin değişmesinde hangi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koydu.

Çalışmanın katkılarında biri de, eleştirel norm çalışmalarının sunduğu analitik araçlardan faydalanıp norm-çıkarmaya dikotomisine dayalı düşünme biçimini aşarak normların çıkarları meşrulaştıran birer iktidar aracı olarak nasıl kullanıldığını çeşitli vakalarla göstermek oldu. Burada altı çizilmesi gereken bir nokta, bunun yalnızca ABD için değil, örneğin “Direniş Eksenini” adı altında yarattığı *ayrı şeref sistemiyle* bölgede nüfuz elde eden İran için de geçerli olmasıdır. Damga ile başa çıkmada geliştirdiği stratejilerin sonuçları değerlendirildiğinde, İran’ın yarattığı *ayrı şeref sistemini* rejim güvenliği, bölgesel nüfuz ve sistem karşıtı aktörlerden destek almada işlevsel kılarak en fazla kazancı elde ettiği görülmektedir.

Çalışma, norm ihlallerinin normatif değişime nasıl katkıda bulunabileceğini araştıran norm literatürüne özellikle Libya ve Suriye örnekleriyle katkı sundu. İran’ın nükleer siyaseti üzerinden norm ihlali daha önce birden çok çalışmada incelenmişti. Öte yandan üç ülkeyi birleştiren “terör destekçiliği” damgasının üretimi ve uygulanması süreçlerinin incelenmesi, İsrail meselesinin Ortadoğu’da yarattığı normatif bölünmeyi ve ABD’nin bu ülkelerin “İsrail karşıtlığını” daha objektif görünen “terör destekçiliği”ne tahvil ederek bölgedeki çıkarlarını meşrulaştıran bir normatif düzeni nasıl oluşturduğunu/oluşturmaya çalıştığını ortaya koydu. Benzer şekilde “haydut devlet” etiketinin stereotipleştirici bir unsuru olan kitle imha silahları üretimi de reel-politik düzlemde bölgede İsrail’e tehdit oluşturabilecek ülkelerin nükleer silah elde etmesinin engellenmesi amacını taşıırken bu amaç haydut devletler için üretilen sapkın kimlikler ve onları kısıtlayan normatif çerçeve bağlamında yorumlandığında yine sadece ABD’nin bölgedeki çıkarlarına hizmet edecek değil, uluslararası güvenliğe tehdit yaratabilecek bir sorun olarak çerçevelenebiliyordu.

Bu süreçlerin araştırılması sonucunda ortaya çıkan bir örüntü, damgalama süreçlerini hemen daima ABD’nin başlatıp sonlandırması ve ABD yönetimi içinde aktif olduğu

dönemlerde İsrail lobisinin damgalama süreçlerinde etkili oluşuydu. Ortaya çıkan bir diğer sonuç da, ABD'nin bu girişimlerinin her zaman başarılı olmadığı ve ABD'nin çoğu zaman doğal müttefiki olan Avrupa'yla bile gerekli uzlaşmayı sağlamayamamasıydı. Bu durumun detaylı incelemeleri, ABD'nin hiyerarşinin tepesindeki konumundan dolayı dünyayı hala Soğuk Savaş öncesindeki gibi “biz ve onlar” ayrımına dayalı bir yer olarak algılarken Avrupa'nın ticari ilişkilerini önelediğini düşündürmektedir. Rusya ve özellikle de Çin'in yükselişinin ise hem ABD'nin dışarıda bıraktığı alanlara girebilmelerinden hem de özellikle Çin'in, Avrupa'nın ticareti önceleyen bakış açısından faydalanmalarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum teorik anlamda, damgalamanın yalnızca damgaya verilen tepkiler sonucunda ortadan kaldırılabileceği argümanını revize etme gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Çalışmada ele alınan ampirik vakaların süreç analizleri, şimdiye kadar üretilen damga teorisinin daha fazla yoğunlaştığı bu argümanı revize etme imkanını ortaya çıkardı. Damga teorisyenleri, damgalamanın uluslararası toplumu bir arada tutanın ne olduğu ile ilgili belirsizlikten doğduğunu tespit eder ve düzenin hakim normlarının sürekli olarak müzakere edilmesine vurgu yapar. Damgalananların normatif dayatmalara cevabı ise faillik üreterek normatif değişime neden olacaktır. Fakat Adler-Nissen aktörlerin nasıl damgalandıklarını ele alıp damgayla başa çıkmada gösterilen failliklere vurgu yaparken amacının niyet okumak olmadığını belirtir (Adler-Nissen, 2014a, s. 156). Bu bakış açısı, normların arkasında yatan çıkarları gözden kaçırma tehlikesini beraberinde getirmektedir. Zarakol, normların çıkarları meşrulaştırdığına dikkat çeker ve uluslararası toplumda oluşan “biz” hissinin, normların üzerindeki bir uzlaşmadan çok, normatif ideallere uyum sağlamayanların dışarıda bırakılmasıyla güçlendiğini tartışır (Zarakol, 2012, s. 46). Uyumsuzlar normları içselleştirme yoluna girdiğinde, içeridekilerin ontolojik güvensizlik hissi azalacak ve birlik duygusu güçlenecektir.

Fakat bu çalışmada, bu müzakerede her zaman normatif itirazların etkili olmadığı, hiyerarşinin tepesindeki aktörün de bu gücü korumak için hem bir yandan çıkar dengelerini gözetmesi hem de bunun, savunduğu normatif çerçeveye uygun olduğunu göstermesi gereken anlar izlendi. Böyle durumlarda damgalanan tarafın damgaya neden olan eylemlerinde köklü bir değişiklik olmasa bile damgalayan tarafın bu kez onun için bir “normallik inşasına” başlayabildiği görüldü. 1997 yılında ABD'nin İran'ı

damgalamasında kesintiye neden olan gelişmelerin Hatemi döneminden önceki yıllara dayanması, İran'ın norm içselleştirmeye dair güvenilir sinyaller göndermesinden ziyade, ABD'nin İran'a bir normalleşme alanı açmasından ve bu normallik inşasının içeriğini doldurmasını beklemesinden kaynaklanmaktaydı. Benzer şekilde ABD'li karar alıcılar Bush döneminin saldırgan politikalarından sonra ABD'nin uluslararası toplumda hem normatif idealler hem de çıkarlar açısından zayıf bir konuma düştüğünü görünce Obama döneminde bu politikada değişikliğe gidildi ve uygulanışını meşrulaştırmaya yönelik daha temkinli ve hesaplı adımlar atıldı. Bu ampirik çıkarımlar, normlar her zaman çıkarları meşrulaştırmaya hizmet ederken, çıkarlar normlarla örtüşmediğinde kural koyucuların “sapkın” olarak tanımladıkları aktörler için bu kez bir “normallik inşası”nda da bulunabildiğini, ya da çıkarlarını meşrulaştırmada daha dikkatli davrandıklarını göstermektedir.

Obama yönetiminin müdahalede başı çekmeyerek ABD'nin Irak'taki pozisyonuna düşmeme yönündeki bütün çabalarına rağmen 2011 yılında Libya'da Kaddafi'nin bir NATO müdahalesiyle devrilmesi, Batı'nın egemenlik hakları üzerine kurulu normatif ideallerinin bir kez daha sorgulanmasına sebep oldu. Libya'da 2011 sonrasında doğan güç boşluğunda ABD ve AB istediklerini alamamış görünürken Rusya ve Çin'in avantajlı konumda olması ise Batı'nın çıkarlar açısından da başarısızlığa uğradığını gösteriyor. İran ise Trump'ın 2018'de ayrıldığı Nükleer Anlaşma'yı kendi koşullarında yeniden tesis etmeye çalışırken İslami rejimin uygulamalarından bunalan protestocuları sert bir şekilde cezalandıran şahin politikalar izliyor. Görünen o ki önümüzdeki zamanlarda düzenin yarışan ahlaki görüşleri arasında yaşanan çekişme artarak devam edecektir. ABD'nin İran, Libya ve Suriye için ürettiği damga, çoğu zaman uluslararası konsensüse ulaşmadığı gibi, ulaştığı anlarda da damgalanan ülkelerin izolasyonu onları Rusya ve Çin gibi aktörlere yaklaştırarak Ortadoğu'daki nüfuz alanlarını arttırmalarına ve Liberal Batılı düzenin sorgulanmasına dair söylemin güçlenmesine hizmet etmiştir.

Bu tabloda Rusya Çin'in Suriye ve İran ile giderek güçlenen ilişkileri ve Libya'daki güç boşluğunda elde ettikleri avantajlar, gerek normatif düzenin değişiminde, gerekse devletler arasında kurulan ittifaklarda normlar ve çıkarların örtüşmesinin ne anlama geldiği, hangi koşullarda gerçekleştiği gibi soruların araştırılması ihtiyacını doğurmaktadır. Batılı-liberal normatif düzenin dönüşümünün tartışıldığı bağlamda,

devletler için hangi normların ortaklığının onları ittifak kurmaya ittiği sorusu, araştırılmaya değer bir sorudur.

2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'nın belli bölgelerini işgal etmesiyle başlayan süreç, Batılı liberal normatif düzenin yerini farklı normatif düzenlerin alıp almayacağı yönündeki son yıllarda yapılan tartışmaları daha da alevlendirdi. Rusya, sürecin başından itibaren Batılı liberal norm girişimcileri ABD ve AB tarafından ağır yaptırımlarla cezalandırıldı ve yakın zamanda AB Rusya'yı "terör destekçisi" devlet ilan ederken, İngiltere Başbakanı, Rusya'nın bir "haydut devlet" olduğunu söyledi ("UK PM labels Russia 'rogue state'", 2022) Bu iki kavram, yetmişlerin sonlarından seksenlere uzanan yıllarda ABD'nin dış politika dilinde dostları düşmanlardan ayırt etmek üzere kullanılan lügate eklenmiş, Soğuk Savaş sonrasında "özgür dünyaya" karşı "komünizm tehlikesi"nin yerini "terör destekçisi-haydut devletler" almıştı. Tarih, ABD'nin başını çektiği Batılı liberal normatif düzenin kurucularıyla ona meydan okuyan bir "haydut devlet" olarak Rusya'yı, bu yeni ikiliğin tarafları olarak bir kez daha karşı karşıya getirmiş görünüyor.

Çalışma, ABD otoritesine meydan okuyan üç aktörün faillik kapasitelerinin normatif düzeni dönüştürmedeki etkilerini, uzun sürelere yayılan tarihsel analizlerle, karşılaştırmalı olarak ortaya koydu. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali Batı için giderek hem maddi hem psikolojik anlamda büyük bir travmaya dönüşürken, bundan sonrası için araştırılması gereken bir konu, Rusya gibi çok daha fazla faillik kapasitesine sahip görünen güçlerin damgalanmasının ne denli başarılı olabileceğidir. Ayrıca, Çin ve Rusya'nın normatif düzene meydan okumalarının yeni karşı-damgalamalar yaratıp yaratmadığının araştırılması da önemlidir. BMGK'nın işleyişiyle ilgili bazı dinamiklerin haydut devletlerin damgalanması bağlamında daha detaylı analizleri, sistemdeki güç ilişkilerini ortaya koymaya katkıda bulunacaktır. Bunun dışında damgalama pratiklerinin daha mikro boyutlardaki yansımaları, politik psikolojinin analitik araçlarıyla birleştirilerek örneğin liderlerin kişilik özelliklerinin damgalamada ve damgayla başa çıkmalarındaki rolü araştırma konusu yapılabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Abdullah, Ö. F. (1985). *Suriye Dosyası*. (Yalçın, Hasan Basri, Çev.). İstanbul: Akabe Yayınları.
- Abomo, P. T. (2019). *R2P and the US Intervention in Libya* (1st ed. 2019 edition.). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Abrahamian, E. (2004). Empire strikes back: Iran in U.S. sights. B. Cumings (Ed.), *Inventing the axis of evil: The truth about North Korea, Iran, and Syria* içinde (ss. 93-156). New York: New Press.
- Abrahamian, E. (2017). *Modern İran Tarihi*. (Şendil, Dilek, Çev.) (4. bs.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abu Jaber, K. S. (1970). *Arap Baas Sosyalist Partisi*. (Ahmet Ersoy, Çev.). Ankara: Altınok Matbaası.
- Adler, E. (2002). Constructivism in International Relations. W. Carlsnaes, T. Risse ve B. A. Simmons (Ed.), *Handbook of International Relations*, İçinde. Thousand Oaks: Sage.
- Adler-Nissen, R. (2014a). Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Order in International Society. *International Organization*, 68(1), 143-176. doi:10.1017/S0020818313000337
- Adler-Nissen, R. (2014b). *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107337916
- Ahmadinejad meets Palestinian militants. (2009, 3 Mayıs). *Gulf News*. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://gulfnews.com/world/mena/ahmadinejad-meets-palestinian-militants-1.222248> adresinden erişildi.
- Ahmed, F. ve Lambert, A. (2021). *The Belt and Road Initiative: Geopolitical and Geoeconomic Aspects*. London: Routledge India. doi:10.4324/9781003244219
- Akçali, E. (Ed.). (2016). *Neoliberal Governmentality and the Future of the State in the Middle East and North Africa*. New York: Palgrave Macmillan US. doi:10.1057/9781137542991
- Alaaldin, R. (2016). Libya & the Arab League. D. Henriksen ve A. K. Larssen (Ed.), *Political Rationale and International Consequences of the War in Libya* içinde (ss. 105-117). Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780198767480.003.0006

- Ansari, A. (2006). *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust*. Hurst Publishers.
- Ansari, A. (2014). *Modern Iran: Reform and Revolution*. Routledge.
- Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran Under His Successors*. Oxford University Press.
- Balcı, Ali. (2017). Realizm. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (6. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Balci, A. (2018). *The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics: During and After the Cold War* (Softcover reprint of the original 1st ed. 2017 edition.). Palgrave Macmillan.
- Baqer Moin. (2009). *Khomeini: Life of the Ayatollah*. I.B. Tauris.
- Barnett, M. (2015). Tarihsel Sosyoloji ve Konstrüktivizm: Yabancılaşmış Bir Geçmiş, Birleşmiş Bir Gelecek? Hobden, S. ve Hobson, J. M. (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi* içinde (1. bs.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Barnett, Michael. (1998). *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. Columbia University Press.
- Bashiriyeh, H. (2011). *The State and Revolution in Iran*. Routledge.
- <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/22/gaddafi-libya-oil-wealth-portfolio> adresinden erişildi.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Outsiders: Studies in the sociology of deviance (ss. x, 179). Oxford, England: Free Press Glencoe.
- Beeman, W. O. (2008). *The Great Satan Vs. the Mad Mullahs: How the United States and Iran Demonize Each Other*. University of Chicago Press.
- Bentwich, N. (1930). *The mandates system*. London; New York: Longmans, Green.
- Ben-Yehuda, N. (1990). *The Politics and Morality of Deviance: Moral Panics, Drug Abuse, Deviant Science, and Reversed Stigmatization*. SUNY Press.
- Black, I. (2011a, 21 Şubat). WikiLeaks cables: A guide to Gaddafi's "famously fractious" family. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/21/wikileaks-guide-gaddafi-fractious-family> adresinden erişildi.
- Black, I. (2011b, 3 Mart). Gaddafi is in dire need of help from his old comrade Hugo Chávez. *The Guardian*.

<https://www.theguardian.com/world/2011/mar/03/libya-gaddafi-hugo-chavez> adresinden erişildi.

- Blair seeks Mid-East support. (2001, 1 Kasım). http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1631476.stm adresinden erişildi.
- Blum, W. (2002). *Rogue State: A Guide to the World's Only Superpower* (2. bs.). South Africa: Spearhead.
- Blum, W. (2008). *Killing Hope: U.S. Military and C.I.A. Interventions Since World War II--Updated Through 2003*.
- Braudel, F. (1982). *On History*. University of Chicago Press.
- Brumberg, D. (2001). *Reinventing Khomeini The Struggle for Reform in Iran* (1st edition.). Chicago: University of Chicago Press.
- Campbell, David. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. University of Minnesota Press.
- Chomsky, N. (2000). *Rogue States: The Rule of Force in World Affairs* (Second Printing edition.). Cambridge, MA: South End Press.
- Choueiri, Y. M. (2017). Ortadoğu'da Milliyetçilik Akımları. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi* içinde . İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi* (3. Baskı.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cooley, A. (2005). *Logics of Hierarchy: The Organization of Empires, States, and Military Occupations* (1. bs.). Cornell University Press. <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7zf5k> adresinden erişildi.
- Cooley, A. ve Nexon, D. (2020). *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*. Oxford University Press.
- Cooley, A. ve Spruyt, H. (2009). *Contracting states: Sovereign transfers in international relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Crawford, N. C. (2002). *Argument and Change in World Politics: Ethics, Decolonization, and Humanitarian Intervention*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511491306
- Dorraj, M. ve Zangeneh, H. (2014). Missed opportunities and political blunders. R. E. Looney (Ed.), *Handbook of US-Middle East Relations* içinde . Routledge. doi:10.4324/9780203859377-35

- Ehteshami, A. ve Zweiri, M. (2007). *Iran and the rise of its neoconservatives: The politics of Tehran's silent revolution*. London ; New York: I.B. Tauris. London ; New York: I.B. Tauris.
- Elias, N. ve Scotson, J. L. (1995). *The Established and the Outsiders: A Sociological Enquiry into Community Problems* (2nd edition.). London: SAGE Publications Ltd.
- Entelis, J. P. (2008). Libya and Its North African Policy. Vandewalle, Dirk (Ed.), *Libya since 1969: Qadhafi's Revolution Revisited* içinde (ss. 173-189). New York: Palgrave Macmillan US. doi:10.1007/978-0-230-61386-7_8
- Farzanegan, M. R., Khabbazan, M. M. ve Sadeghi, H. (2016). Effects of Oil Sanctions on Iran's Economy and Household Welfare: New Evidence from A CGE Model. M. R. Farzanegan ve P. Alaedini (Ed.), *Economic Welfare and Inequality in Iran: Developments since the Revolution* içinde (ss. 185-211). New York: Palgrave Macmillan US. doi:10.1057/978-1-349-95025-6_8
- Geldenhuys, D. (2004). *Deviant Conduct in World Politics*. Palgrave Macmillan UK. doi:10.1057/9780230000711
- Genugten, S. V. (2016). *Libya in Western Foreign Policies, 1911–2011*. Springer.
- George, A. L. ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences* (Illustrated edition.). Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Touchstone.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Geniş, Ş. Ünsaldı, L., Ağırnaslı, S.N., Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gong, G. W. (1984). *The Standard of "Civilization" in International Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Henriksen, T. H. (2012). *America and the Rogue States*. Palgrave Macmillan US.
- Hinnebusch, R. (2002). *Syria: Revolution From Above*. London ; New York: Routledge.
- Hopwood, D. (1988). *Syria 1945-1986: Politics and Society*. London: Unwin Hyman.
- Hourani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi*. (Yavuz Alogan, Çev.) (13. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Howard, R. (2007). *Iran Oil: The New Middle East Challenge to America*. London: I.B.Tauris.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton studies in international history and politics. Princeton, NJ Oxford: Princeton University Press.

- Ikenberry, G. J. (2020). *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*. New Haven: Yale University Press.
- İnat, K. (2004). Giriş. K. İnat (Ed.), *ABD'nin "Haydut Devletler"i içinde* . İstanbul: Değişim Yayınları.
- Joffé, G. (2008). Prodigal or Pariah? Vandewalle (Ed.), *Libya since 1969: Qadhafi's Revolution Revisited* içinde (ss. 191-213). New York: Palgrave Macmillan US. doi:10.1007/978-0-230-61386-7_9
- Kaveh L. Afrasiabi. (1994). *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*. Boulder: Westview Press.
- Keddie, N. R. ve Richard, Y. (2003). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.
- Kinzer, S. (2014). *Şah'ın Bütün Adamları*. (Selim Önal, Çev.) (2. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korb, L. J. ve de Wit, D. (2009). Beyond Iraq. Robert E. Looney (Ed.), *Handbook of US-Middle East Relations* içinde (ss. 25-37). Routledge.
- Kornbluh, P. ve Byrne, M. (1993). *The Iran-Contra scandal: The declassified history*. New York : New Press : Distributed by W.W. Norton.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2013). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (s. 208). Verso Books.
- Lake, D. A. (2009). *Hierarchy in international relations*. Cornell studies in political economy. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Lesch, D. (2005). The New Lion of Damascus: Bashar al-Asad and Modern Syria. *Yale University Press*.
- Lesch, D. W. (2013). *Syria: The fall of the house of Assad*. New Haven: Yale University Press.
- Lesch, D. W. (2014). The US and Syria. R. E. Looney (Ed.), *Handbook of US-Middle East Relations* içinde (ss. 324-342). New York: Routledge.
- Lesch, D. W. (2019). *Syria: A Modern History* (1st edition.). Cambridge, UK: Polity.
- Leverett, F. (2005). *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*. Brookings Institution Press.

- Linklater, Andrew. (2019). İngiliz Okulu. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, T. Nardin, M. Paterson, C. Reus-Smit, ... J. Donnelly (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri içinde* (6. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Little, D. (2009). *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*. Univ of North Carolina Press.
- Litwak, R. S. (2000). *Rogue States and U.S. Foreign Policy: Containment After the Cold War*. Woodrow Wilson Center Press.
- Ma'oz, M. (1995). *Syria and Israel: From War to Peacemaking*. Clarendon Press.
- Maloney, S. (2002). Identity and change in Iran's foreign policy. *Identity and foreign policy in the Middle East içinde* (ss. 88-116). Cornell University Press Ithaca.
- Max Weber. (1905). *The Methodology of the Social Sciences*. New York: Free Press.
- Maziar Behrooz. (1990). Trends in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, 1979-1988. Nikki R. Keddie ve Mark J. Gasiorowski (Ed.), *Neither East nor West Iran, the Soviet Union, and the United States içinde* (ss. 13-35). Yale University Press.
- Menashri, D. (1990). *Iran: A Decade of War and Revolution*. Lynne Rienner Pub.
- Moaddel, M. (1994). The Shiite Political Discourse and Class Mobilisation in The Tobacco Movement of 1890-92. J. Foran (Ed.), *A Century of Revolution: Social Movements in Iran içinde* . Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Moubayed, S. (2012). *Syria and the USA: Washington's Relations with Damascus from Wilson to Eisenhower*. London ; New York: I.B. Tauris.
- Netanyahu, B. (Ed.). (1987). *Terrorism: How the West Can Win*. New York: Avon Books.
- Niblock, T. (2001). *Pariah States & Sanctions in the Middle East: Iraq, Libya, Sudan*. Lynne Rienner Publishers.
- Norton, A. R. (2009). *Hezbollah: A Short History*. Princeton University Press.
- Obeidi, A. S. M. (2008). Political Elites in Libya since 1969. D. Vandewalle (Ed.), *Libya since 1969: Qadhafi's Revolution Revisited içinde* (ss. 105-126). Palgrave Macmillan US. doi:10.1007/978-0-230-61386-7
- Oğuz, S. ve Çakır, R. (2000). *Hatemi'nin İran'ı—Sami Oğuz, Ruşen Çakır* (2. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ovacıklı, U. (2019). Ortadoğu'da Sol Hareketler: Baas, Nasırcılık ve Diğerleri. Z. Kurşun (Ed.), *Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler içinde*. İstanbul: Vadi Yayınları.

- Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas partisi: Kökenleri, dönüşümü, izlediği iç ve dış politika (1943-1991)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Parsi, T. (2008). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States. Treacherous Alliance*. Yale University Press. doi:10.12987/9780300138061
- Pasha, A. K. (1984). *Libya and the United States: Qadhafi's response to Reagan's challenge*. South Asia Books.
- Pouliot, V. (2017). Against Authority. A. Zarakol (Ed.), *Hierarchies in World Politics* içinde , Cambridge Studies in International Relations (ss. 113-134). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108241588.007
- Quandt, W. B. (1978). *Decade of Decisions: American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976* (Reprint edition.). Berkeley, California: University of California Press.
- Rafeq, A.-K. (2017). Farklı Bir Güç Dengesi. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi* içinde . İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Ramazani, Rouhollah K. (2013). *Independence without freedom: Iran's foreign policy*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Reisman, W. M. (1990). Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law. *The American Journal of International Law*, 84(4), 866-876. doi:10.2307/2202838
- Renshon, J. (2017). *Fighting for status: Hierarchy and conflict in world politics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Reus-Smit, C. (2015). Tarih Fikri ve Fikirlerle Tarih. J. M. Hobson ve S. Hobden (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihsel Sosyolojisi* içinde (1. bs.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Root, H. L., Li, Y. ve Balasuriya, K. (2014). The Us foreign aid policy to the Middle East. R. E. Looney (Ed.), *Handbook of US-Middle East Relations* içinde (ss. 38-50). Routledge Handbooks.
- Saikal, A. (1980). *The Rise and Fall of the Shah: Iran from Autocracy to Religious Rule*. Princeton University Press. doi:10.2307/j.ctv1mjqv32
- Salık, N. (2014). *Syrian Foreign Policy From Independence to the Baathist Coup*. Ankara: Orion.
- Schmidt, B. C. (1998). *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*. SUNY Press.
- Schur, E. M. (1980). *The politics of deviance: Stigma contests and the uses of power*. Spectrum book. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

- Seale, P. (1990). *Asad: The Struggle for the Middle East* (Reprint edition.). Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Sharman, J. C. (2013). International hierarchies and contemporary imperial governance: A tale of three kingdoms. *European Journal of International Relations*, 19(2), 189-207. doi:10.1177/1354066111425262
- Sicker, M. (1987). *The Making of a Pariah State: The Adventurist Politics of Muammar Qaddafi*. Praeger.
- Simons, G. (1996). *Libya: The Struggle for Survival*. New York: Palgrave MacMillan.
- Simpson, G. (2004). *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*. Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511494185
- Smetana, M. (2020). *Nuclear Deviance: Stigma Politics and the Rules of the Nonproliferation Game*. Palgrave Studies in International Relations. Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-3-030-24225-1
- St. John, R. B. (2001). *Qaddafi's World Design: Libyan Foreign Policy, 1969-87* (1st Edition.). London ; Atlantic Highlands, NJ: Saqi Books.
- St. John, R. B. (2002). *Libya and the United States, Two Centuries of Strife* (Illustrated edition.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- St. John, R. B. (2012). *Libya: From Colony to Revolution* (3. bs.). Oxford: Oneworld Publications
- Stuenkel, O. (2016). *Post-Western World: How Emerging Powers Are Remaking Global Order* (1st edition.). Malden, MA: Polity.
- Suzuki, S. (2017). 'Delinquent Gangs' in the International System Hierarchy. A. Zarakol (Ed.), *Hierarchies in World Politics* içinde, Cambridge Studies in International Relations (ss. 219-240). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108241588.012
- Şen, G. (2016). *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*. Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Thomas J. Wright. (2017). *All Measures Short of War: The Contest for the 21st Century and the Future of American Power*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Truman, H. S. (1996). *Memoirs of Harry S. Truman: 1946-52, Years of Trial and Hope (Leaders of Our Times Series)*. Smithmark Publishers.
- Vandewalle, D. (Ed.). (2008). *Libya since 1969: Qadhafi's Revolution Revisited*. New York: Palgrave Macmillan US. doi:10.1007/978-0-230-61386-7

- Vandewalle, Dirk. (2012). *A History of Modern Libya* (2nd edition.). Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511612183
- WikiLeaks. (2015). *The WikiLeaks Files: The World According to US Empire*. Verso Books.
- Wright, J. (1981). *Libya: A Modern History*. Croom Helm.
- Wunderlich, C. (2020). *Rogue States as Norm Entrepreneurs: Black Sheep or Sheep in Wolves' Clothing?* Norm Research in International Relations. Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-030-27990-5
- Yeşiltaş, M. (2004). ABD'nin Uluslararası Terörizme Yaklaşımı. K. İnat (Ed.), *ABD'nin "Haydut Devletler"i içinde*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yeşiltaş, M. ve Kardaş, T. (2017). *Non-state armed actors in the Middle East: Geopolitics, ideology, and strategy*. Springer.
- Yeşiltaş, M. ve Kardaş, T. (2018). The new Middle East, ISIL and the 6th revolt against the West. *Non-state armed actors in the Middle East* içinde, (ss. 147-167). Springer.
- Zarakol, A. (2012). *Yenilgiden Sonra Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Zarakol, A. (Ed.). (2017a). *Hierarchies in World Politics*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108241588
- Zarakol, A. (2017b). Why Hierarchy? A. Zarakol (Ed.), *Hierarchies in World Politics* içinde . Cambridge: Cambridge University Press.
- Zarakol, A. (2022). *Before the West: The Rise and Fall of Eastern World Orders*. LSE International Studies. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108975377
- Zirinsky, M. P. (1994). The Rise of Reza Khan. J. Foran (Ed.), *A Century of Revolution: Social Movements in Iran* içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Zoubir, Y. H. (2014). *The US and Libya: The lengthy road to reconciliation*. *Handbook of US-Middle East Relations* (ss. 262-280). Routledge. doi:10.4324/9780203859377-21

Sürekli Yayınlar:

- Abghari, S. (2007). Political Economy of Political Power of the Islamic Regime in Iran. *Journal of Third World Studies*, 24(1), 247-266.
- Acharya, A. (2004). How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism. *International Organization*, 58(2), 239-275. doi:10.1017/S0020818304582024
- Acharya, A. (2011). Norm Subsidiarity and Regional Orders: Sovereignty, Regionalism, and Rule-Making in the Third World. *International Studies Quarterly*, 55(1), 95-123.
- Acharya, A. (2014). Who Are the Norm Makers? The Asian-African Conference in Bandung and the Evolution of Norms. *Global Governance*, 20(3), 405-417.
- Acharya, A. (2017). After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order*. *Ethics & International Affairs*, 31(3), 271-285. doi:10.1017/S089267941700020X
- Adler-Nissen, R. (2016). The Social Self in International Relations: Identity, Power and the Symbolic Interactionist Roots of Constructivism. *European Review of International Studies*, 3, 27-39. doi:10.3224/eris.v3i3.27340
- Adler-Nissen, R. ve Zarakol, A. (2021). Struggles for Recognition: The Liberal International Order and the Merger of Its Discontents. *International Organization*, 75(2), 611-634. doi:10.1017/S0020818320000454
- Alalwani, W. ve Shaar, K. (2021, 6 Ağustos). A Comprehensive Review of the Effectiveness of US and EU Sanctions on Syria. *Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/comprehensive-review-effectiveness-us-and-eu-sanctions-syria> adresinden erişildi.
- Alam, S. (2000). The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami. *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA*, 14(9). https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_dec00als01.html adresinden erişildi.
- Amuzegar, J. (1997). Iran's Economy and the US Sanctions. *Middle East Journal*, 51(2), 185-199.
- Ansari, A. (2008). Iran under Ahmadinejad: Populism and Its Malcontents. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 84(4), 683-700.
- Ansari, A. M. (2007). Chapter Three: The Ahmadinejad Presidency: Image and Foreign Policy. *The Adelphi Papers*, 47(393), 41-65. doi:10.1080/05679320701868169

- Athamneh, W. ve Sayej, C. M. (2017). Engaging the Authoritarian State: Voices of Protest in Syria. *Journal of Arabic and Islamic Studies*, 13(0), 169.
- Axelrod, R. ve Keohane, R. O. (1985). Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions. *World Politics*, 38(1), 226-254. doi:10.2307/2010357
- Balci, A. ve Yolcu, F. H. (2023). The Ruling Group Survival: Why Pakistan and Hungary Move Away from the US-led Order? *Foreign Policy Analysis*, 19(1), orac026. doi:10.1093/fpa/orac026
- Balci, A. (2021). Bringing the Ottoman Order Back into International Relations: A Distinct International Order or Part of an Islamic International Society? *International Studies Review*, 23(4), 2090-2107. doi:10.1093/isr/viab031
- Balci, A. ve Cicioglu, F. (2020). Turkey in the discourse of European far right: The uses and abuses of Turkey's membership process for a counter-hegemony. *Journal of Contemporary European Studies*, 28(1), 100-113. doi:10.1080/14782804.2019.1677574
- Balci, A., Kardaş, T., Ediz, İ. ve Turan, Y. (2020). War decision and neoclassical realism: The entry of the ottoman empire into the first world war. *War in History*, 27(4), 643-669.
- Balci, A., Kardaş, T., Turan, Y. ve Ediz, İ. (2022). When Doves Feed Hawks: Ottoman War Decision and European Powers Towards the Crimean War. *Alternatives*, 03043754221095306.
- Bechev, D., Popescu, N. ve Secieru, S. (Ed.). (2021). *Russia Rising: Putin's Foreign Policy in the Middle East and North Africa*. I.B.Tauris. doi:10.5040/9780755636679
- Becker, H. S. (1967). Whose Side are we on? *Social Problems*, 14(3), 239-247. doi:10.2307/799147
- Bettiza, G. ve Lewis, D. (2020). Authoritarian Powers and Norm Contestation in the Liberal International Order: Theorizing the Power Politics of Ideas and Identity. *Journal of Global Security Studies*, 5(4), 559-577. doi:10.1093/jogss/ogz075
- Betts, R. K. (1977). Paranoids, Pygmies, Pariahs & Nonproliferation. *Foreign Policy*, (26), 157-183. doi:10.2307/1147904
- Bilgin, P. ve Morton, A. D. (2002). Historicising representations of "failed states": Beyond the cold-war annexation of the social sciences? *Third World Quarterly*, 23(1), 55-80. doi:10.1080/01436590220108172
- Brinkley, D. (1997). Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine. *Foreign Policy*, (106), 111-127. doi:10.2307/1149177

- Buzan, B. ve Little, R. (1994). The Idea of “International System”: Theory Meets History. *International Political Science Review*, 15(3), 231-255. doi:10.1177/019251219401500302
- Carothers, T. (1995). Democracy promotion under clinton. *The Washington Quarterly*, 18(4), 13-25. doi:10.1080/01636609509550168
- Clark, I. (2001). Another ‘double movement’: The great transformation after the Cold War? *Review of International Studies*, 27(5), 237-255. doi:10.1017/S0260210501008105
- Cox, M. (2002). American Power before and after 11 September: Dizzy with Success? *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 78(2), 261-276.
- Daher, M. (2009). China and the Middle East: Establishing a New Partnership. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 3(1), 18-26. doi:10.1080/19370679.2009.12023120
- Damrosch, L. F. (2002). The Permanent Five as Enforcers of Controls on Weapons of Mass Destruction: Building on the Iraq Precedent. *European Journal of International Law*, 13(1), 305-322.
- Davidson, C. M. (2017). Why Was Muammar Qadhafi Really Removed? *Middle East Policy*, 24(4), 91-116. doi:10.1111/mepo.12310
- Deeb, M.-J. (2000). Qadhafi’s Changed Policy: Causes and Consequences. *Middle East Policy*, 7(2), 146-153. doi:10.1111/j.1475-4967.2000.tb00156.x
- Donnelly, J. (2009). Rethinking political structures: From ‘ordering principles’ to ‘vertical differentiation’ – and beyond. *International Theory*, 1(1), 49-86. doi:10.1017/S1752971909000037
- Epstein, C. (2012). Stop Telling Us How to Behave: Socialization or Infantilization? *International Studies Perspectives*, 13(2), 135-145.
- Fairbanks, S. C. (2001). Iran: No Easy Answers. *Journal of International Affairs*, 54(2), 447-464.
- Farzanegan, M. R. (2013). Effects of International Financial and Energy Sanctions on Iran’s Informal Economy. *The SAIS Review of International Affairs*, 33(1), 13-36.
- Finnemore, M. (2005). Fights about rules: The role of efficacy and power in changing multilateralism. *Review of International Studies*, 31(S1), 187-206. doi:10.1017/S0260210505006856
- Finnemore, M. ve Sikkink, K. (1998). International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*, 52(4), 887-917. doi:10.1162/002081898550789

- Florini, A. (1996). The Evolution of International Norms. *International Studies Quarterly*, 40(3), 363-389. doi:10.2307/2600716
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, (16), 3-18.
- Gaber, S. (2020). Political discourse of President Bashar Al-Assad after the Syrian revolution (analytical vision). *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 3(4), 239-256. doi:10.1108/JHASS-01-2020-0010
- Garver, J. W. (2011). Is China Playing a Dual Game in Iran? *The Washington Quarterly*, 34(1), 75-88. doi:10.1080/0163660X.2011.538296
- Gerecht, R. M. (2002). Regime Change in Iran? Applying George W. Bush's "liberation theology" to the mullahs. *The Weekly Standard*, 7(45) <https://bahailibrary.com/newspapers/2002/020805.html>
- Gholizadeh, S. ve Hook, D. W. (2012). The Discursive Construction of the 1978–1979 Iranian Revolution in the Speeches of Ayatollah Khomeini. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 22(2), 174-186.
- Goodarzi, J. M. (2013). Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment: Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak. *Middle Eastern Studies / Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 31-54.
- Griffin, L. J. (1993). Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology. *American Journal of Sociology*, 98(5), 1094-1133.
- Halliday, F. (1994). An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution. *Middle East Journal*, 48(2), 309-326.
- Harkavy, R. E. (1981). Pariah states and nuclear proliferation. *International Organization*, 35(1), 135-163. doi:10.1017/S0020818300004112
- Hinnebusch, R. (2004). Syria after the Iraq War: Between the neo-con offensive and internal reform. *Deutsches Orient-Institut (DOI)-Focus*, (14).
- Hinnebusch, R. (2011). The Middle East in the world hierarchy: Imperialism and resistance. *Journal of International Relations and Development*, 14(2), 213-246. doi:10.1057/jird.2010.3
- Hinnebusch, R. (2012). Syria: From "authoritarian upgrading" to revolution? *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 88(1), 95-113.
- Hinnebusch, R. ve Zintl, T. (2015). The Syrian Uprising and Bashar al-Asad's First Decade in Power. *Syria from Reform to Revolt: Volume 1: Political Economy and International Relations* içinde . Syracuse University Press.
- Hinnebusch, R., Kabalan, M. J., Kodmani, B. ve Lesch, D. (2010). Syrian Foreign Policy and the United States: From Bush to Obama. *Syria Studies*, 2(1), 1-58.

- Hobson, J. M. ve Sharman, J. C. (2005). The Enduring Place of Hierarchy in World Politics: Tracing the Social Logics of Hierarchy and Political Change. *European Journal of International Relations*, 11(1), 63-98. doi:10.1177/1354066105050137
- Hooglund, E. (1995). Iranian Views of the Arab-Israeli Conflict. *Journal of Palestine Studies*, 25(1), 86-95. doi:10.2307/2538107
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49. doi:10.2307/20045621
- Jaeger, M. D. (2016). Constructing sanctions: Rallying around the target in Zimbabwe. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(3), 952-969. doi:10.1080/09557571.2016.1237472
- Jenkins, P. (1988). Whose terrorists? *Contemporary Crises*, 12(1), 5-24. doi:10.1007/BF00728657
- Jones, C. P. (1987). Stigma: Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity. *The Journal of Roman Studies*, 77, 139-155. doi:10.2307/300578
- Khomeini: "We Shall Confront the World with Our Ideology". (1980). *MERIP Reports*, (88), 22-25. doi:10.2307/3011306
- Kingsbury, B. (1998). Sovereignty and Inequality. *European Journal of International Law*, 9(4), 599-625. doi:10.1093/ejil/9.4.599
- Klare, M. T. (2000). An Anachronistic Policy. *Harvard International Review*, 2(2), 46-51.
- Kurt, M. (2018). Safevi Dönemi Şif Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 61-90. doi:10.33201/iranian.434013
- Kusow, A. (2004). Contesting Stigma: On Goffman's Assumptions of Normative Order. *Symbolic Interaction*, 27, 179-197. doi:10.1525/si.2004.27.2.179
- Lake, Anthony. (1994). Confronting Backlash States. *Foreign Affairs*, 73(2), 45-55. doi:10.2307/20045918
- Larson, D. W. (2022). Is the liberal order on the way out? China's rise, networks, and the liberal hegemon. *International Relations*, 00471178221109002. doi:10.1177/00471178221109002
- Leonard, A. (2011, 22 Mart). Libya. Oil. War. Is it that simple? *Salon*. 3 Aralık 2022 tarihinde https://www.salon.com/2011/03/21/the_libyan_oil_war_connection/ adresinden erişildi.
- Link, B. G. ve Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385. doi:10.1146/annurev.soc.27.1.363

- Little, D. (1990). Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958. *Middle East Journal*, 44(1), 51-75.
- Litwak, R. S. (2008). Regime Change 2.0. *The Wilson Quarterly* (1976-), 32(4), 22-27.
- Madani, S. (2022). Beyond Geopolitics: A Geoeconomic Perspective of China-Iran Belt and Road Initiative Relations. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 53-72. doi:10.33458/uidergisi.1121604
- Mahmud, M. B. ve Russell, A. (1999). An analysis of Libya's revenue per barrel from crude oil upstream activities, 1961-93. *OPEC Review*, 23(3), 213-249. doi:10.1111/1468-0076.00065
- Mahoney, J. (2004). Comparative-Historical Methodology. *Annu. Rev. Sociol*, 30, 81-101. doi:10.1146/annurev.soc.30.012703.110507
- Mattern, J. B. ve Zarakol, A. (2016). Hierarchies in World Politics. *International Organization*, 70(3), 623-654. doi:10.1017/S0020818316000126
- Menashri, D. (2007). Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism. *Journal of International Affairs*, 60(2), 153-167.
- Milner, H. (1991). The assumption of anarchy in international relations theory: A critique. *Review of International Studies*, 17(1), 67-85. doi:10.1017/S026021050011232X.
- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370. doi:10.1177/1354066106067346
- Murithi, T. (2012). The African Union and the Libya Crisis: Situating the Responsibility to Protect in Africa. *Journal of African Union Studies*, 1(1), 83-88.
doi:10.2307/2600535
- Onuf, N. ve Klink, F. F. (1989). Anarchy, Authority, Rule. *International Studies Quarterly*, 33(2), 149.
- Pargeter, A. (2006). Libya: Reforming the Impossible? *Review of African Political Economy*, 33(108), 219-235.
- Parsi, T. (2005). Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective. *Iranian Studies*, 38(2), 247-269.
- Pouliot, V. (2007). "Subjectivism": Toward a Constructivist Methodology. *International Studies Quarterly*, 51(2), 359-384.
- Ramazani, R. K. (1990). Address by Ali Akbar Hashemi-Rafsanjani, President of the Islamic Republic of Iran. *Middle East Journal*, 44(3), 458-466.

- Ramazani, R. K. (1992). Iran's Foreign Policy: Both North and South. *Middle East Journal*, 46(3), 393-412.
- Ramazani, R. K. (2004). Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *Middle East Journal*, 58(4), 549-559.
- Ramutsindela, M. (2009). Gaddafi, continentalism and sovereignty in africa. *South African Geographical Journal*, 91(1), 1-3. doi:10.1080/03736245.2009.9725324
- Samii, A. W. (2008). A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship. *Middle East Journal*, 62(1), 32-53.
- Schimmelfennig, F. (2002). Goffman meets IR: Dramaturgical action in international community. *International Review of Sociology*, 12(3), 417-437. doi:10.1080/0390670022000041411
- Schulz, C.-A. (2019). Hierarchy salience and social action: Disentangling class, status, and authority in world politics. *International Relations*, 33(1), 88-108. doi:10.1177/0047117818803434
- Schwartz, Jonathan B. (2007). Dealing with a "rogue state": The Libya precedent. *The American Journal of International Law*, 101(3), 553-580.
- Snetkov, A. ve Lanteigne, M. (2015). 'The Loud Dissenter and its Cautious Partner'—Russia, China, global governance and humanitarian intervention. *International Relations of the Asia-Pacific*, 15(1), 113-146. doi:10.1093/irap/lcu018
- Sotoudehfar, A. (2015). On the Status of Iran's Oil Trade with China in Pre- Nuclear Deal. *International Economics Studies*, 45(2), 21-32. doi:10.22108/ies.2017.79044
- St. John, R. B. (1982). The Soviet Penetration of Libya. *The World Today*, 38(4), 131-138.
- St. John, R. B. (1983). The Ideology of Muammar al-Qadhdhafi: Theory and Practice. *International Journal of Middle East Studies*, 15(4), 471-490.
- St. John, R. B. (2008). The Changing Libyan Economy: Causes and Consequences. *Middle East Journal*, 62(1), 75-91.
- Sykes, G. M. ve Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664-670. doi:10.2307/2089195
- Takeyh, R. (1998). Qadhafi and the challenge of militant Islam. *Washington Quarterly*, 21(3), 159-172. doi:10.1080/01636609809550339
- Takeyh, R. (2001). The Rogue Who Came in from the Cold. *Foreign Affairs*, 80(3), 62-72. doi:10.2307/20050151

- Takeyh, Ray. (2003). Iran at a Crossroads. *Middle East Journal*, 57(1), 42-56.
- Tannenwald, N. (1999). The Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use. *International Organization*, 53(3), 433-468.
- Tarzi, A. (2004). The Role Of WMD In Iranian Security Calculations: Dangers To Europe, *Middle East Review of International Affairs*, 8(3), 91-111.
- Telatar, G. (2012a). Yeni Muhafazakarlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(03), 159-187. doi:10.1501/SBFder_0000002258
- Telatar, G. (2012b). Barack Obama'nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu. *Alternatif Politika*, 4(1), 54-83.
- Towns, A. E. (2012). Norms and Social Hierarchies: Understanding International Policy Diffusion "From Below". *International Organization*, 66(2), 179-209. doi:10.1017/S0020818312000045
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wiener, A. (2004). Contested Compliance: Interventions on the Normative Structure of World Politics. *European Journal of International Relations*, 10(2), 189-234. doi:10.1177/1354066104042934
- Winkler, C. (2007). Parallels in Preemptive War Rhetoric: Reagan on Libya; Bush 43 on Iraq. *Rhetoric and Public Affairs*, 10(2), 303-333.
- Wright, C. (1981). Libya and the West: Headlong into Confrontation? *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 58(1), 13-41. doi:10.2307/2618273
- Yeşiltaş, M., Kardaş, T. ve Jacoby, T. (2022). Rethinking non-state armed actors and sovereignty. *International Politics*, 1-6.
- Yetim, H. T. ve Balci, A. (2021). Tabii Devletler Neden Otonomi Arttırmaya Yönelir? 1964-1975 Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerindeki Krizi Açıklamak. *Gazi Akademik Bakış*, 15(29), 195-220.
- Yolcu, F. H. (2016). Iran's involvement with Syrian Civil War: Background, reasons and alternatives. *Bilgi Dergi*, 18(2), 35.
- Zarakol, A. (2010). Ontological (In)security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan. *International Relations*, 24(1), 3-23. doi:10.1177/0047117809359040
- Zarakol, A. (2014). What made the modern world hang together: Socialisation or stigmatisation? *International Theory*, 6(2), 311-332. doi:10.1017/S1752971914000141

- Zevnik, A. (2009). Sovereign-less Subject and the Possibility of Resistance. *Millennium*, 38(1), 83-106. doi:10.1177/0305829809336255
- Zoubir, Y. H. (2002). Libya in US Foreign Policy: From Rogue State to Good Fellow? *Third World Quarterly*, 23(1), 31-53.
- Zoubir, Y. H. (2011). The United States and Libya: The limits of coercive diplomacy. *The Journal of North African Studies*, 16(2), 275-297. doi:10.1080/13629387.2011.572623
- Zwingel, S. (2012). How Do Norms Travel? Theorizing International Women's Rights in Transnational Perspective1. *International Studies Quarterly*, 56(1), 115-129. doi:10.1111/j.1468-2478.2011.00701.x

Diğer Yayınlar:

“New World Order”: George Bush’s speech. (1991, 6 Mart).*Internet Archives*. 23 Ocak 2023 tarihinde <https://web.archive.org/web/20110531214717/http://www.al-bab.com/arab/docs/pal/pal10.htm> adresinden erişildi.

2000 (Patterns of Global Terrorism). (2001, 30 Nisan).*United States Department of State*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/crt/2000/index.htm> adresinden erişildi.

A Clean Break: A New Strategy for Securing the Realm. (1996). Institute for Advanced Strategic and Political Studies. <http://www.ism-italia.org/wp-content/uploads/Institute-for-Advanced-Strategic-and-Political-Studies-1996-A-Clean-Break-A-New-Strategy-for-Securing-the-REALM.pdf> adresinden erişildi.

Abdul Hakim Belhaj: Libyan rebel commander who got UK apology. (2011, 5 Eylül).*BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-africa-14786753> adresinden erişildi.

Addis, C. L., Blanchard, C. M., Katzman, K., Migdalovitz, C., Nichol, J., Sharp, J. M. ve Zanotti, J. (2010). *Iran: Regional Perspectives and U.S. Policy* (s. 54). Congressional Research Service.

Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit. (1990, 11 Eylül).*George Bush Library and Museum*. 23 Ocak 2023 tarihinde <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/2217> adresinden erişildi.

Address by H.E. Dr. Mahmood Ahmadinejad President of the Islamic Republic of Iran before the Sixtieth Session of the United Nations General Assembly New York. (2005, 17 Eylül). <https://www.un.org/webcast/ga/60/statements/iran050917eng.pdf> adresinden erişildi.

Address to the Federal Assembly. (2012, 12 Aralık).*President of Russia*. 29 Kasım 2022 tarihinde <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17118> adresinden erişildi.

Adler-Nissen, R. (2014c, 30 Mart). The downside of shaming Russia. *Aljazeera America*. <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/3/shame-russia-sanctionsdontwork.html> adresinden erişildi.

AfricaNews. (2017, 19 Eylül). [Speech] Muammar Gaddafi at the 64th UN General Assembly in 2009. *Africanews*. 30 Kasım 2022 tarihinde <https://www.africanews.com/2017/09/19/speech-muammar-gaddafi-at-the-64th-un-general-assembly-in-2009/> adresinden erişildi.

- Aita, S. (2020). *The Unintended Consequences of U.S. and European Unilateral Measures on Syria's Economy and Its Small and Medium Enterprises*. The Carter Center.
- Albright to Asia Society. (1998, 17 Haziran). 8 Ekim 2021 tarihinde <https://1997-2001.state.gov/www/statements/1998/980617a.html> adresinden erişildi.
- Alterman, J. B. (2013). *China's Balancing Act in the Gulf*. Center for strategic and international studies. <https://www.csis.org/analysis/chinas-balancing-act-gulf> adresinden erişildi.
- America first vs America only: How John Bolton is fuelling Iran "hysteria". (2019, 17 Mayıs). *Middle East Eye*. 1 Aralık 2022 tarihinde <http://www.middleeasteye.net/news/america-first-vs-america-only-how-john-bolton-fuelling-iran-hysteria> adresinden erişildi.
- Amnesty urges Iran to stop using Basij militia | Reuters. (2009, 23 Haziran). 5 Aralık 2022 tarihinde <https://www.reuters.com/article/idINIndia-40542820090623> adresinden erişildi.
- An Interview with Bashar Al-Assad: "The Arab Defense Agreement Should Be Implemented"; "As Long as Israel Exists It Will Constitute a Threat"; "Israel Will Not Be a Legitimate State Even After the Peace". (2003, 28 Mart). *MEMRI*. 4 Ekim 2022 tarihinde <https://www.memri.org/reports/interview-bashar-al-assad-arab-defense-agreement-should-be-implemented-long-israel-exists-it> adresinden erişildi.
- Brady, April. (2016, Aralık). Russia Completes S-300 Delivery to Iran. *Arms Control Association*. 10 Ocak 2023 tarihinde <https://www.armscontrol.org/act/2016-11/news-briefs/russia-completes-s-300-delivery-iran> adresinden erişildi.
- Arnold, T. D. (2020, 23 Eylül). Exploiting Chaos: Russia in Libya. <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/exploiting-chaos-russia-libya> adresinden erişildi.
- Assad: Global plot against Arab nation. (2006, 22 Ocak). 14 Ekim 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2006/1/22/assad-global-plot-against-arab-nation> adresinden erişildi.
- Balci, A., Cicioğlu, F. ve Muslu, E. (2021). Hiyerarşi Sarsıldığında: 2013 Sonrası Türkiye'nin Amerikan Düzeni ile Krizi. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/95050> adresinden erişildi.
- Bashar Al-Assad's Interview with Al-Arabiya. (2003, 9 Haziran). *MEMRI*. 4 Ekim 2022 tarihinde <https://www.memri.org/reports/bashar-al-assads-interview-al-arabiya> adresinden erişildi.
- Bawden, T. ve Hooper, J. (2011, 22 Şubat). Gaddafis' hidden billions: Dubai banks, plush London pads and Italian water. *The Guardian*.

- Berman, H. L. (1992, 7 Şubat). H.R.5434 - 102nd Congress (1991-1992): Iran-Iraq Arms Non-Proliferation Act of 1992. legislation. 11 Ekim 2021 tarihinde <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/5434> adresinden erişildi.
- Blocking Property of Additional Persons in Connection With the National Emergency With Respect to Syria. Executive Order 13399 (2006). <https://home.treasury.gov/system/files/126/13399.pdf> adresinden erişildi.
- Blocking Property of Additional Persons in Connection With the National Emergency With Respect to Syria. (2008). <https://home.treasury.gov/system/files/126/13460.pdf> adresinden erişildi.
- Blocking Property of Certain Persons and Prohibiting the Export of Certain Goods to Syria. (2004, 13 Mayıs). *Federal Register*. 2 Haziran 2022 tarihinde <https://www.federalregister.gov/documents/2004/05/13/04-11058/blocking-property-of-certain-persons-and-prohibiting-the-export-of-certain-goods-to-syria> adresinden erişildi.
- Breuninger, A. M., Kevin. (2020, 3 Ocak). Trump says US does not seek war or regime change in Iran, but is still ready to act if “necessary”. *CNBC*. 1 Aralık 2022 tarihinde <https://www.cnbc.com/2020/01/03/trump-to-make-a-statement-following-fatal-strike-on-iran-general.html> adresinden erişildi.
- Cablegate: Middle East: Usun Leads Walk-Out After Libya. (2008, Mayıs). Scoop Wikileaks. <https://www.scoop.co.nz/stories/WL0805/S01544/cablegate-middle-east-usun-leads-walk-out-after-libya.htm> adresinden erişildi.
- Cables reveal covert US support for Syria’s opposition. (2011, 18 Nisan). *Christian Science Monitor*. <https://www.csmonitor.com/World/terrorism-security/2011/0418/Cables-reveal-covert-US-support-for-Syria-s-opposition> adresinden erişildi.
- Campbell, Duncan ve Whitaker, B. (2003, 5 Mayıs). Powell’s visit to Damascus helps ease tension. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2003/may/05/syria.duncancampbell> adresinden erişildi.
- Can, S. (2017). *Making sense of ISIS’ Geopolitical imagination*. (MasterThesis). <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/69328> adresinden erişildi.
- Carmichael, M. (2007, 16 Ocak). Planned Attack on Iran: *Global Policy*. 6 Aralık 2022 tarihinde <https://archive.globalpolicy.org/empire/intervention/iran/general/2007/0116bla/iriran.htm> adresinden erişildi.

- Case of Common Enemy. (1951, 3 Ekim). *The Mossadegh Project*. 17 Aralık 2022 tarihinde <http://www.mohammadmossadegh.com/media/case-of-common-enemy/> adresinden erişildi.
- Cassola, A. (2011, 8 Eylül). Qaddafi's Western Friends. *Project Syndicate*. 16 Kasım 2022 tarihinde <https://www.project-syndicate.org/commentary/qaddafi-s-western-friends-2011-09> adresinden erişildi.
- Chahal, N. (2012). Lebanon and Syria Separation without estrangement? A. Ramsbotham ve Picard, Elizabeth (Ed.), *Reconciliation, reform and resilience: Positive peace for Lebanon* içinde , Accord (ss. 71-72). London: Conciliation Resources. https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Accord24_LebanonandSyria.pdf adresinden erişildi.
- Chávez proposes “committee of peace” to mediate between west and Gaddafi. (2011, 3 Mart). *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/03/chavez-peace-mediate-west-gaddafi> adresinden erişildi.
- Checkel, J. (2012). *Norm Entrepreneurship—Theoretical and Methodological Challenges*. “The Evolution of International Norms and ‘Norm Entrepreneurship’”: The Council of Europe in Comparative Perspective, sunulmuş bildiri, Oxford Wolfson College, Oxford University. <https://www.fljs.org/norm-entrepreneurship-theoretical-and-methodological-challenges> adresinden erişildi.
- China: Iranian President Khatami Visit. (2000, 22 Haziran). 16 Aralık 2021 tarihinde <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/d7044eb7c449160016985c8c81372bab> adresinden erişildi.
- Clawson, P. (1993). *Iran's challenge to the West: How, when, and why*. Policy papers. Washington, D.C: The Washington Institute for Near East Policy.
- Clawson, P. (2010, 11 Ekim). U.S. Sanctions. *The Iran Primer*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/resource/us-sanctions> adresinden erişildi.
- Clinton, B. (1991, 12 Aralık). A New Covenant for American Security. *The Technocratic Tyranny*. 24 Ocak 2023 tarihinde https://thetechnocratictyranny.com/PDFS/1991_Clinton_New_Covenant_Security.pdf adresinden erişildi.
- Cohen, A. (2019, 19 Eylül). China's Giant \$400 Billion Iran Investment Complicates U.S. Options. *Forbes*. 10 Ocak 2023 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2019/09/19/chinas-giant-400-billion-iran-investment-snubs-trump/> adresinden erişildi.
- Colvin, M. (1986, 3 Ağustos). Moammar Gadhafi, the man the world loves to hate: “I am a serious man but not a dangerous man”. *UPI Archives*.

<https://www.upi.com/Archives/1986/08/03/Moammar-Gadhafi-the-man-the-world-loves-to-hate-I-am-a-serious-man-but-not-a-dangerous-man/8624523425600/> adresinden erişildi.

Cordesman, A. H. (2012, 8 Mart). The Real Outcome of the Iraq War: US and Iranian Strategic Competition in Iraq. 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.csis.org/analysis/real-outcome-iraq-war-us-and-iranian-strategic-competition-iraq> adresinden erişildi.

Cordesman, A. H. ve Hashim, A. (1997). *Iran: Dilemmas Of Dual Containment*. Boulder, Colo: Westview Press.

Crossette, B. (1998, 22 Eylül). The United Nations: Clinton Urges World Action on Terror. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/global/092298un-clinton.html> adresinden erişildi.

Cuban statement on Libya and human rights. (2011, 8 Mart). *Workers World*. 4 Aralık 2022 tarihinde https://www.workers.org/2011/world/cuban_statement_on_libya_0317/ adresinden erişildi.

Çökenoğlu, T. (2018, 30 Mayıs). Mukteda es-Sadr'ın iktidar yürüyüşü. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/mukteda-es-sadrin-iktidar-yuruyusu/1160768> adresinden erişildi.

Dabashi, H. (2013, 12 Haziran). Green Movement in Iran? *Aljazeera*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/opinions/2013/6/12/what-happened-to-the-green-movement-in-iran> adresinden erişildi.

Davenport, K. (2021, Mart). Chronology of Libya's Disarmament and Relations with the United States. *Arms Control Association*. 16 Kasım 2022 tarihinde <https://www.armscontrol.org/factsheets/LibyaChronology#2003> adresinden erişildi.

Davenport, K. (2022, Ekim). Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran. *Arms Control Association*. 18 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran> adresinden erişildi.

Declaration by the European Union on Iran. (1997, 29 Nisan). *European Commission—European Commission*. Text. 12 Ekim 2021 tarihinde https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PESC_97_41 adresinden erişildi.

Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on Iran. Council Press Release 32/97 (7009/97, Presse 97), 10 April 1997. (1997). EU Council of the EU Document. 12 Ekim 2021 tarihinde <http://aei.pitt.edu/54124/> adresinden erişildi.

- DeYoung, K. (1986, 25 Ekim). Britain Cuts Ties With Syria Over El Al Bombing Links. *Washington Post*.
<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/10/25/britain-cuts-ties-with-syria-over-el-al-bombing-links/8cf37ff9-4443-4025-8eb9-2e4aa7ce6754/> adresinden erişildi.
- Dickey, C. (2009, Eylül). What Libya's Kaddafi Can Teach World Leaders. *Newsweek*.
<https://www.newsweek.com/what-libyas-kaddafi-can-teach-world-leaders-79619> adresinden erişildi.
- Dinmore, G. (2006, 2 Şubat). Bush 'calling for Iran regime change'. *Financial Times*.
<https://www.ft.com/content/d3a86bf0-9358-11da-a978-0000779e2340> adresinden erişildi.
- Eltahawy, B. M. (1999, 17 Mayıs). Khatami takes olive branch to Arab neighbours. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/1999/may/17/iran> adresinden erişildi.
- Escobar, P. (2012, 23 Ocak). Opinion: Isolated Iran? *Aljazeera*.
<https://www.aljazeera.com/opinions/2012/1/23/the-myth-of-isolated-iran> adresinden erişildi.
- Esfandiari, Haleh. (1999, 6 Ekim). Expert Detects Backlash against Iranian Reformists. *Wilson Center*. 2 Ekim 2021 tarihinde <https://www.wilsoncenter.org/article/expert-detects-backlash-against-iranian-reformists> adresinden erişildi.
- Executive Order 12543—Prohibiting Trade and Certain Transactions Involving Libya. (1986, 7 Ocak). *The American Presidency Project*. 17 Mart 2022 tarihinde <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-12543-prohibiting-trade-and-certain-transactions-involving-libya> adresinden erişildi.
- Executive Order 12544—Blocking Libyan Government Property in the United States or Held by U.S. Persons. (1986, 8 Ocak). *The American Presidency Project*. 17 Mart 2022 tarihinde <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-12544-blocking-libyan-government-property-the-united-states-or-held-us> adresinden erişildi.
- Executive Order 13582—Blocking Property of the Government of Syria and Prohibiting Certain Transactions with Respect to Syria. (2011, 18 Ağustos). *Whitehouse.gov*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/executive-order-13582-blocking-property-government-syria-and-prohibiting> adresinden erişildi.
- Extension of Iran Sanctions Act passes U.S. Congress. (2016, 1 Aralık). *Reuters*.
<https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-usa-sanctions-idUSKBN13Q5JW> adresinden erişildi.

- Extraterritoriality (Blocking statute). (t.y.).*European Commission*. Text. 25 Nisan 2022 tarihinde https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions/blocking-statute_en adresinden erişildi.
- Fact Sheet: Sanctions Related to Iran. (2012, 31 Temmuz).*Whitehouse.gov*. 9 Kasım 2022 tarihinde <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/07/31/fact-sheet-sanctions-related-iran> adresinden erişildi.
- Falk, T. O. (2022, 8 Mart). The limits of Iran’s influence on Yemen’s Houthi rebels. *Aljazeera*. 7 Aralık 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/8/the-limits-of-irans-influence-on-yemens-houthi-rebels> adresinden erişildi.
- Fathi, N. (2002, 1 Şubat). A NATION CHALLENGED: THE ROGUE LIST; Bush’s “Evil” Label Rejected By Angry Iranian Leaders. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2002/02/01/world/nation-challenged-rogue-list-bush-s-evil-label-rejected-angry-iranian-leaders.html> adresinden erişildi.
- Former Revolutionary Guards minister: Gaddafi supplied Iran with missiles, asked to target Saudi Arabia. (2018, 1 Ekim).*Foreign Relations Bureau Iraq*. 7 Aralık 2022 tarihinde <http://www.frbiu.com/4/post/2018/10/former-revolutionary-guards-minister-gaddafi-supplied-iran-with-missiles-asked-to-target-saudi-arabia.html> adresinden erişildi.
- France, Kingdom, U. ve States, U. (1991, 20 Aralık). Declaration of the United States, France and Great Britain on Terrorism. UN,. <https://digitallibrary.un.org/record/134035> adresinden erişildi.
- France, U.K. Have Differing Motives For Intervening In Libya. (2011, 29 Mart).*Forbes*. 3 Aralık 2022 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/energysource/2011/03/29/france-u-k-have-differing-motives-for-intervening-in-libya/> adresinden erişildi.
- Friedman, T. L. (1981, 13 Kasım). Exxon to End its Oil and GAS Output in Libya. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1981/11/13/business/exxon-to-end-its-oil-and-gas-output-in-libya.html> adresinden erişildi.
- G8: Libya’s Gaddafi “should go”, say world leaders. (2011, 27 Mayıs).*BBC News*. 29 Kasım 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-africa-13572830> adresinden erişildi.
- Gaddafi condemns Arab leaders. (2008, 29 Mart).*Aljazeera*. 5 Aralık 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2008/3/29/gaddafi-condemns-arab-leaders> adresinden erişildi.
- Gaddafi denounces foreign intervention. (2011, 20 Mart).*Aljazeera*. 3 Aralık 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2011/3/20/gaddafi-denounces-foreign-intervention> adresinden erişildi.

- Gaddafi opposes Mediterranean Union plan. (2008, 10 Haziran).*France 24*. 5 Aralık 2022 tarihinde <https://www.france24.com/en/20080610-gaddafi-opposes-mediterranean-union-plan-libya> adresinden erişildi.
- Gaddafi visit seals French deals. (2007, 10 Aralık). <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7135788.stm> adresinden erişildi.
- Gaddafi vows to push Africa unity. (2009, 2 Şubat). <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7864604.stm> adresinden erişildi.
- Gaddafi was naive—Mugabe. (2011, 9 Aralık). 6 Aralık 2022 tarihinde <https://www.iol.co.za/news/africa/gaddafi-was-naive-mugabe-1195810> adresinden erişildi.
- General Assembly Suspends Libya from Human Rights Council | UN Press. (2011, 1 Mart). 5 Aralık 2022 tarihinde <https://press.un.org/en/2011/ga11050.doc.htm> adresinden erişildi.
- George W. Bush—Address to the Military Officers Association of America. (2006, 5 Eylül).*American Rhetoric Online Speech Bank*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbushmilitaryofficersassociation.htm> adresinden erişildi.
- Gilman, B. A. (1996, 8 Mayıs). Text - H.R.3107 - 104th Congress (1995-1996): Iran and Libya Sanctions Act of 1996. legislation. 12 Ekim 2021 tarihinde <https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/3107/text> adresinden erişildi.
- Glenn Kessler. (2005, 2 Şubat). N. Korea may have sent Libya nuclear material. *NBC News*. 6 Aralık 2022 tarihinde <https://www.nbcnews.com/id/wbna6896589> adresinden erişildi.
- Global War on Terror. (t.y.).*George W. Bush Presidential Library and Museum*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/global-war-terror> adresinden erişildi.
- Gordon, M. R. ve Filkins, D. (2006, 28 Kasım). Hezbollah Said to Help Shiite Army in Iraq. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2006/11/28/world/middleeast/28military.html> adresinden erişildi.
- Greenwald, G. (2012, 7 Ekim). Iran sanctions now causing food insecurity, mass suffering. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/07/iran-sanctions-suffering> adresinden erişildi.
- Guido Steinberg. (2021). *The “Axis of Resistance”*. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/publikation/irans-expansion-in-the-middle-east-is-hitting-a-wall> adresinden erişildi.

- Gwertzman, B. ve Times, S. T. the N. Y. (1981, 7 Mayıs). U.S. EXPELS LIBYANS AND CLOSES MISSION, CHARGING TERRORISM. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1981/05/07/world/us-expels-libyans-and-closes-mission-charging-terrorism.html> adresinden erişildi.
- Halloran, R. (1980, 22 Ekim). Libya says U.S. Violates its sea and air space with spy flights. *The New York Times*.
- Hariri says was wrong to accuse Syria over killing. (2010, 6 Eylül).*Reuters*. <https://www.reuters.com/article/uk-lebanon-hariri-idUKTRE68510P20100906> adresinden erişildi.
- Hendawi, H. ve Abdul-Zahra, Q. (2008, 2 Temmuz). Shiite sources: Hezbollah helping Iraqi militia. *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/id/wbna25480176> adresinden erişildi.
- Hersh, S. M. (1987, 22 Şubat). TARGET QADDAFI. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1987/02/22/magazine/target-qaddafi.html> adresinden erişildi.
- Herzog, M. (2006). *Iranian Public Opinion on the Nuclear Program* (No: Policy Focus #56). Washington Institue. <https://www.washingtoninstitute.org/media/3510> adresinden erişildi.
- Hilal Görgün. (t.y.). Sosyalizm. *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sosyalizm> adresinden erişildi.
- Hoff, B. (2016, 6 Ocak). Hillary Emails Reveal True Motive for Libya Intervention. *Foreign Policy Journal*. 3 Aralık 2022 tarihinde <https://www.foreignpolicyjournal.com/2016/01/06/new-hillary-emails-reveal-true-motive-for-libya-intervention/> adresinden erişildi.
- Hoffmann, M. J. H. J. (2017). Norms and Social Constructivism in International Relations. *The International Studies Encyclopedia* içinde . Wiley-Blackwell. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191842665.001.0001/acref-9780191842665-e-0287> adresinden erişildi.
- Holland, S. (2003, 15 Nisan). US takes aim at “rogue nation” Syria. *NZ Herald*. <https://www.nzherald.co.nz/world/us-takes-aim-at-rogue-nation-syria/PPXJ5RCZOZ3I2ZYYPW2XCUDECZU/> adresinden erişildi.
- Humiliated Gaddafi caused nuclear scare: WikiLeaks. (2010, 4 Aralık).*Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-wikileaks-gaddafi-idUKTRE6B30GS20101204> adresinden erişildi.
- Indyk, M. (1993, 18 Mayıs). The Clinton Administration’s Approach to the Middle East. *The Washington Institute*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/clinton-administrations-approach-middle-east> adresinden erişildi.

- Interview With Garry Clifford and Patricia Ryan of People Magazine. (1983, 6 Aralık)/ *The American Presidency Project*. 29 Haziran 2022 tarihinde adresinden erişildi.
- Interview With Robert L. Bartley and Albert R. Hunt of the Wall Street Journal on Foreign and Domestic Issues. (1984, 2 Şubat). *Ronald Reagan Presidential Library&Museum*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/interview-robert-l-bartley-and-albert-r-hunt-wall-street-journal-foreign-and> adresinden erişildi.
- Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989. (1979). https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf adresinden erişildi.
- Iran and Iraq. (2010, 5 Ekim). *The Iran Primer*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-iraq> adresinden erişildi.
- Iran Backs Libyan Rebels, Chastises West Over Oil, Bahrain. (2011, 5 Nisan). *The Iran Primer*. 7 Aralık 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/blog/2011/apr/05/iran-backs-libyan-rebels-chastises-west-over-oil-bahrain> adresinden erişildi.
- Iran helping Assad to put down protests: Officials. (2012, 24 Mart). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-syria-crackdown-idUKBRE82M18220120324> adresinden erişildi.
- Iran looks east after China-led bloc OKs entry. (2021, 18 Eylül). *France 24*. 9 Ocak 2023 tarihinde <https://www.france24.com/en/live-news/20210918-iran-looks-east-after-china-led-bloc-oks-entry> adresinden erişildi.
- Iran offers Iraq \$1 bln loan before Ahmadinejad visit. (2008, 29 Şubat). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/uk-iraq-iran-loan-idUKL2913159620080229> adresinden erişildi.
- Iran recalls senior ambassadors. (2005, 2 Kasım). http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4398442.stm adresinden erişildi.
- Iran signs first free trade agreement. (2005, 15 Mart). *Bilaterals.org*. 14 Aralık 2021 tarihinde <https://www.bilaterals.org/?iran-signs-first-free-trade> adresinden erişildi.
- Iran starts work on second nuclear power plant. (2022, 4 Aralık). *The National*. 11 Ocak 2023 tarihinde <https://www.thenationalnews.com/mena/iran/2022/12/04/iran-starts-work-on-second-nuclear-power-plant/> adresinden erişildi.
- Iran, Others Can Avert Unipolar World: Top Iranian Adviser. (2016, 28 Nisan). *Tasnim News Agency*. 9 Ocak 2023 tarihinde [//www.tasnimnews.com/en/news/2016/04/28/1060626/iran-others-can-avert-unipolar-world-top-iranian-adviser](https://www.tasnimnews.com/en/news/2016/04/28/1060626/iran-others-can-avert-unipolar-world-top-iranian-adviser) adresinden erişildi.

- Iran: Syria part of “axis of resistance”. (2012, 7 Ağustos).*CNN*. 23 Kasım 2022 tarihinde adresinden erişildi.
- Iran: Violations of human rights 1987—1990. (1990, 1 Aralık).*Amnesty International*. 6 Ekim 2021 tarihinde <https://www.amnesty.org/en/documents/mde13/021/1990/en/> adresinden erişildi.
- Iraq-Iran trade meeting pledges \$5 billion. (2009, 12 Şubat).*UPI*. 29 Kasım 2022 tarihinde <https://www.upi.com/Energy-News/2009/02/12/Iraq-Iran-trade-meeting-pledges-5-billion/99931234478117/> adresinden erişildi.
- Isolating and punishing “rogue” states—Post–cold War Policy. (t.y.).*American Foreign Relations*. 19 Aralık 2022 tarihinde <https://www.americanforeignrelations.com/O-W/Post-cold-War-Policy-Isolating-and-punishing-rogue-states.html#ixzz6LCG8A2F9> adresinden erişildi.
- Pecquet, Julian. (2015, 23 Haziran). Emails to Hillary contradict French tale on Libya war - Al-Monitor: Independent, trusted coverage of the Middle East. 3 Aralık 2022 tarihinde <https://www.al-monitor.com/originals/2015/06/libya-gadhafi-french-spies-rebels-support.html> adresinden erişildi.
- Kaddafi: The most dangerous man in the world? (2021, 16 Ocak).*R/PropagandaPosters*. Reddit Post. www.reddit.com/r/PropagandaPosters/comments/kymqja/kaddafi_the_most_dangerous_man_in_the_world_cover/ adresinden erişildi.
- Kasra, N. (t.y.). Iran and the League of Nations. *IICHS - Institute for Iranian Contemporary Historical Studies*. 26 Aralık 2022 tarihinde http://www.iichs.org/index_en.asp?id=659&doc_cat=23 adresinden erişildi.
- Katzman, K. (2002). *Terrorism: Near Eastern Groups and State Sponsors, 2002* (CRS Report For Congress No: RL31119). Congressional Research Service. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a445109.pdf> adresinden erişildi.
- Katzman, K. (2006). The Iran-Libya Sanctions Act (ILSA). https://www.everycrsreport.com/files/20061011_RS20871_54167b608bb3aa7328acdee35c719de61c2bc1b2.pdf adresinden erişildi.
- Katzman, K. (2022). *Iran Sanctions* (No: RS20871). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS20871.pdf> adresinden erişildi.
- Kemp, G. (2010, 5 Ekim). The Reagan Administration. *The Iran Primer*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/resource/reagan-administration> adresinden erişildi.
- Kennard, M. (2021, 29 Ekim). Revealed: Tony Blair’s extraordinary efforts to court Syria’s dictators. *Declassified Media Ltd*. <https://declassifieduk.org/revealed-tony-blairs-extraordinary-efforts-to-court-syrias-dictators/> adresinden erişildi.

- Key Quotes from Earlier U.N. Speeches. (2013, 19 Eylül). *Iran Primer*. 23 Haziran 2021 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/blog/2013/sep/19/key-quotes-earlier-un-speeches> adresinden erişildi.
- Khalifa Haftar: The Libyan general with big ambitions. (2014, 20 Mayıs). *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-africa-27492354> adresinden erişildi.
- Khamenei Senior Advisor: Soleimani Established 82 Brigades in Syria, Iraq. (2021, 12 Ocak). *Asharq AL-awsat*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://english.aawsat.com/home/article/2736631/khamenei-senior-advisor-soleimani-established-82-brigades-syria-iraq> adresinden erişildi.
- Khatami Meets with Chinese FM. (2004, 8 Kasım). *China.org*. 16 Aralık 2021 tarihinde <http://www.china.org.cn/english/international/111457.htm> adresinden erişildi.
- Khatami Pledges Support to Syria. (2005, 18 Şubat). *Arab News*. 14 Aralık 2021 tarihinde <https://www.arabnews.com/node/262502> adresinden erişildi.
- Kinzer, S. (1997, 22 Kasım). Iran's New Policies Face Conservative Backlash. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1997/11/22/world/iran-s-new-policies-face-conservative-backlash.html> adresinden erişildi.
- Knights, M. (2011, 8 Şubat). Iran in Iraq: The Role of Muqtada al-Sadr. *The Washington Institute*. 22 Kasım 2022 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-iraq-role-muqtada-al-sadr> adresinden erişildi.
- Kuek Ser, K. K. (2016, 1 Haziran). Where did Iran get its military arms over the last 70 years? *The World from PRX*. 6 Aralık 2022 tarihinde <https://theworld.org/stories/2016-06-01/where-did-iran-get-its-military-arms-over-last-70-years> adresinden erişildi.
- Lake, Anthony. (1993, 21 Eylül). From Containment to Enlargement. *Clinton Digital Library*. 24 Ocak 2023 tarihinde <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/9013> adresinden erişildi.
- Lake, Anthony. (2009, 28 Ocak). Confronting Backlash States. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/1994-03-01/confronting-backlash-states> adresinden erişildi.
- Lake, D. A. (2004). Hierarchy in International Relations: Authority, Sovereignty, and the New Structure of World Politics1. *American Political Science Association (ASPSA) Annual Meeting* içinde . Citeseer.
- Landis, J. (2006, 21 Ocak). Asad's Speech to Lawyers Union Jan. *SyriaComment.com*. 14 Ekim 2022 tarihinde <http://joshualandis.oucreate.com//syriablog1/2006/01/asads-speech-to-lawyers-union-jan.htm> adresinden erişildi.

- Leverett, F. (2004, 23 Ocak). Opinion | Why Libya Gave Up on the Bomb. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2004/01/23/opinion/why-libya-gave-up-on-the-bomb.html> adresinden erişildi.
- Levitt, Matthew. (2002, 18 Eylül). Syrian Sponsorship of Global Terrorism: The Need for Accountability. *The Washington Institute*. 1 Haziran 2022 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/syrian-sponsorship-global-terrorism-need-accountability-0> adresinden erişildi.
- Lewis, N. A. ve Times, S. T. the N. Y. (1986, 10 Kasım). Washington Times Publishes Transcript Of Chirac Remarks. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1986/11/10/world/washington-times-publishes-transcript-of-chirac-remarks.html> adresinden erişildi.
- Libya -in the House of Commons at 3:31 pm on 7th July 1999. (1999, 7 Temmuz). *TheyWorkForYou*. 14 Mart 2022 tarihinde <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=1999-07-07a.1033.0> adresinden erişildi.
- Libya says ceasing all military operations | Mena – Gulf News. (2011, 18 Mart). 3 Aralık 2022 tarihinde <https://gulfnews.com/world/mena/libya-says-ceasing-all-military-operations-1.778980> adresinden erişildi.
- Libyan Missiles. (t.y.). *Globalsecurity.org*. 6 Aralık 2022 tarihinde <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/libya/missile.htm> adresinden erişildi.
- Lindström, M. ve Zetterlund, K. (2012). *Setting the Stage for the Military Intervention in Libya* (No: FOI-R--3498--SE). Swedish Defense Research Agency.
- MacAskill, E., McCarthy, R. ve Whitaker, B. (2005, 23 Eylül). Middle East tension rises as UN prepares to accuse Syria of Hariri assassination. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2005/sep/23/syria.ewenmacaskill> adresinden erişildi.
- Mahdi Army | Mapping Militant Organizations. (t.y.). 22 Kasım 2022 tarihinde <https://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/57.#note20> adresinden erişildi.
- Mahdi Army. (2017, 26 Kasım). *Mapping Militant Organizations*. 22 Kasım 2022 tarihinde <https://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/57.#note22> adresinden erişildi.
- Maschke, George. (1999, 27 Temmuz). Letter from the Revolutionary Guards commanders. *The Iranian*. 13 Aralık 2021 tarihinde <https://iranian.com/News/1999/July/irgc.html> adresinden erişildi.
- Mazzetti, M., Goldman, A. ve Schmidt, M. S. (2017, 2 Ağustos). Behind the Sudden Death of a \$1 Billion Secret C.I.A. War in Syria. *The New York Times*.

<https://www.nytimes.com/2017/08/02/world/middleeast/cia-syria-rebel-arm-train-trump.html> adresinden erişildi.

McCown, E., Spiegel, D. ve Tlas, M. (1984, 22 Kasım). “War of Liberation” A Talk with the Syrian Defense Minister | Mustafa Tlas. <https://www.nybooks.com/articles/1984/11/22/war-of-liberation-a-talk-with-the-syrian-defense-m/> adresinden erişildi.

Memarian, O. (2011, 22 Şubat). The Mujahedeen-e Khalq Controversy. *The Iran Primer*. 1 Aralık 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/blog/2011/feb/22/mujahedeen-e-khalq-controversy> adresinden erişildi.

Memcott, M. (2011, 22 Şubat). Flashback: Reagan Calls Gadhafi The “Mad Dog Of The Middle East”. *NPR*. <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2011/02/22/133970620/flashback-reagan-calls-gadhafi-the-mad-dog-of-the-middle-east> adresinden erişildi.

Menendez, R. (2013, 9 Ekim). S.J.Res.21 - 113th Congress (2013-2014): Authorization for the Use of Military Force Against the Government of Syria to Respond to Use of Chemical Weapons. legislation. 2 Eylül 2022 tarihinde <http://www.congress.gov/> adresinden erişildi.

Metz, H. C., Library of Congress, ve Federal Research Division. (1989). *Libya: A country study*. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress : For sale by the Supt. of Docs., U.S. G.P.O.

Eisenstadt M. ve Khalaji, M. (2011, Eylül). Nuclear Fatwa Religion and Politics in Iran’s Proliferation Strategy. Washington Institute Policy Focus #115. <https://www.washingtoninstitute.org/media/3344> adresinden erişildi.

Michael Kelley. (2012, 20 Mart). The US Government Sent Blackwater Veteran To Fight With Rebels In Libya And Syria -. *Business Insider*. https://web.archive.org/web/20120922104112/http://articles.businessinsider.com/2012-03-20/news/31212864_1_stratfor-provides-syrian-opposition-regime-change adresinden erişildi.

Miller, J. (2015, 28 Eylül). Putin’s New Axis of Resistance: Russia, Iran, Iraq, Syria, and Hezbollah. *The Daily Beast*. <https://www.thedailybeast.com/articles/2015/09/28/putin-s-new-axis-of-resistance-russia-iran-iraq-syria-and-hezbollah> adresinden erişildi.

Morgan, R. (2011, 27 Temmuz). WikiLeaks documents shed light on US-backed intervention in Libya. *World Socialist Web Site*. 4 Aralık 2022 tarihinde <https://www.wsws.org/en/articles/2011/07/wiki-j27.html> adresinden erişildi.

Mossadegh Acts Like A Madman. (1951, 2 Ekim). *The Mossadegh Project*. 17 Aralık 2022 tarihinde <http://www.mohammadmossadegh.com/news/troy-times-record/mossadegh-acts-like-a-madman/> adresinden erişildi.

- Murphy, D. C. (2022). *China's rise in the Global South: The Middle East, Africa, and Beijing's alternative world order*. Stanford, California: Stanford University Press.
<https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=3078599> adresinden erişildi.
- Netter, T. W. (1987, 13 Şubat). U.N. Report Estimates Iran Executed 7,000. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1987/02/13/world/un-report-estimates-iran-executed-7000.html> adresinden erişildi.
- O'Connell, H. (2022, 29 Aralık). How and why did the west change its view of Gaddafi? *TheJournal.ie*. 22 Aralık 2022 tarihinde <https://www.thejournal.ie/how-and-why-did-the-west-change-its-view-of-gaddafi-259616-Oct2011/> adresinden erişildi.
- O'Neil, J. (2006, 2 Ocak). Assassination Inquiry Seeks to Interview Syria's Leader. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2006/01/02/international/middleeast/assassination-inquiry-seeks-to-interview-syrias.html> adresinden erişildi.
- O'Sullivan, M. L. (2000, 1 Eylül). Replacing the Rogue Rhetoric: A New Label Opens the Way to a Better Policy. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/replacing-the-rogue-rhetoric-a-new-label-opens-the-way-to-a-better-policy/> adresinden erişildi.
- Obama "red line" erased as Bashar Assad's chemical weapons use goes unchecked by U.S. military—Washington Times. (2015, 24 Kasım). 27 Kasım 2022 tarihinde <https://web.archive.org/web/20151124070519/http://www.washingtontimes.com/news/2015/may/17/obama-red-line-erased-as-assad-chemical-weapons-us/?page=all> adresinden erişildi.
- Obama administration renews sanctions on Syria. (2009, 8 Mayıs).*Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-syria-sanctions-idUSTRE5473HK20090508> adresinden erişildi.
- Obama defends Iran nuclear deal as diplomacy winning over war. (2015, 6 Ağustos).*Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-obama-idUSKCN0QA1MG20150806> adresinden erişildi.
- Obama on Syria: Assad Must Go. (2013, 24 Mart).*Wilson Center*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.wilsoncenter.org/article/obama-syria-assad-must-go> adresinden erişildi.
- Obama renews Syria sanctions. (2010, 4 Mayıs).*Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2010/5/4/obama-renews-syria-sanctions-2> adresinden erişildi.

- P.L. 109-353: North Korea Nonproliferation Act of 2006. (2006, 13 Ekim).*Iran Watch*. 4 Kasım 2022 tarihinde <https://www.iranwatch.org/library/government/united-states/congress/legislation-reports/pl-109-353-north-korea-nonproliferation-act-2006> adresinden erişildi.
- Pallister, D. (2008, 5 Eylül). Condoleezza Rice meets Gadafy in Libya. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2008/sep/05/libya.usa> adresinden erişildi.
- Patterns of Global Terrorism 2001*. (2002). United States Department of State. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/10319.pdf> adresinden erişildi.
- Patterns of Global Terrorism 2002*. (2003). United States Department of State. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/20177.pdf> adresinden erişildi.
- President Delivers State of the Union Address. (2002, 29 Ocak).*The White House President George W. Bush*. 1 Haziran 2021 tarihinde <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> adresinden erişildi.
- President Donald J. Trump is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal. (2018, 8 Mayıs).*Trump White House*. 29 Aralık 2022 tarihinde <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/> adresinden erişildi.
- President Obama: “The future of Syria must be determined by its people, but President Bashar al-Assad is standing in their way.” (2011, 18 Ağustos).*Whitehouse.gov*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/08/18/President-obama-future-syria-must-be-determined-its-people-President-bashar-al-assad> adresinden erişildi.
- President of Russia Vladimir Putin Speech at the 70th session of the UN Assembly. (2015, 28 Eylül). https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/d-ru/dv/dru_20151015_06/dru_20151015_06en.pdf adresinden erişildi.
- Profile: Iran’s Revolutionary Guards. (2009, 18 Ekim). http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7064353.stm adresinden erişildi.
- Putin arrives in Tehran for summit. (2007, 16 Ekim).*Aljazeera*. 31 Ocak 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2007/10/16/putin-arrives-in-tehran-for-summit> adresinden erişildi.
- Putin slams U.S. on Gaddafi killing. (2011, 15 Aralık).*China.org.cn*. 29 Kasım 2022 tarihinde

https://web.archive.org/web/20131208222649/http://news.xinhuanet.com/english/world/2011-12/15/c_131309049.htm adresinden erişildi.

Ram. (2006, 21 Ocak). Iran's president sees "final war" between Muslims, West. *Iran Focus*. <https://iranfocus.com/news/special-wire/5410-irans-president-sees-final-war-between-muslims-west-2/> adresinden erişildi.

Ramani, S. (2018, 27 Şubat). North Korea's Syrian Connection. *The Diplomat*. 6 Aralık 2022 tarihinde <https://thediplomat.com/2018/02/north-koreas-syrian-connection/> adresinden erişildi.

Rapoza, K. (2011, 17 Haziran). Russia and China Team Up Against NATO Libya Campaign. *Forbes*. 29 Kasım 2022 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2011/06/17/russia-and-china-team-up-against-nato-libya-campaign/> adresinden erişildi.

Remarks of Welcome to the Shah of Iran at the Washington National Airport. (1949, 16 Kasım). *The American Presidency Project*. 15 Haziran 2021 tarihinde <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-welcome-the-shah-iran-the-washington-national-airport> adresinden erişildi.

Report: Iran financed Syrian nuke plans. (2009, 19 Mart). *NBC News*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.nbcnews.com/id/wbna29777355> adresinden erişildi.

Resolution 1559. S/RES/1559 (2004) (2004). <http://unscr.com/en/resolutions/1559> adresinden erişildi.

Resolution 1595. S/RES/1595 (2005) (2005). <http://unscr.com/en/resolutions/1595> adresinden erişildi.

Resolution 1636. S/RES/1636 (2005) (2005). UN,. <https://digitallibrary.un.org/record/559588> adresinden erişildi.

Resolution 1737. S/RES/1737. (2006). <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1737-%282006%29> adresinden erişildi.

Resolution 1747. S/RES/1747 (2007) (2007). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/281/40/PDF/N0728140.pdf?OpenElement> adresinden erişildi.

Resolution 1757. S/RES/1757 (2007). <http://unscr.com/en/resolutions/1757> adresinden erişildi.

Resolution 1929. 1929 S/RES/1929 (2010). <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1929-%282010%29> adresinden erişildi.

Resolution 1970. 1970 S/RES/1970 (2011) (2011). <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1970-%282011%29> adresinden erişildi.

- Resolution 1973. 1973 S/RES/1973 (2011).
<https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1973-%282011%29> adresinden erişildi.
- Resolution 748. (1992). UN,. <https://digitallibrary.un.org/record/196976> adresinden erişildi.
- Resolution 883. S/RES/883 (1993) (1993). UN,.
<https://digitallibrary.un.org/record/197374> adresinden erişildi.
- Reuters. (2022, 21 Ocak). Iran, China and Russia hold naval drills in north Indian Ocean. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/india/iran-china-russia-hold-naval-drills-north-indian-ocean-2022-01-21/> adresinden erişildi.
- Ricci, P. (2017, 16 Ağustos). President Bashar Al Assad’s Full Speech to Journalist Union in Damascus 2006. *VP News—’vietato parlare’—Blog di Patrizio Ricci*. <https://www.vietatoparlare.it/president-bashar-al-assads-full-speech-to-journalist-union-damascus-2006/> adresinden erişildi.
- Roberts, H. (2011, 17 Kasım). Who said Gaddafi had to go? *London Review of Books*, 33(22). <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v33/n22/hugh-roberts/who-said-gaddafi-had-to-go> adresinden erişildi.
- Ross, B. ve Esposito, R. (2007, 22 Mayıs). Bush Authorizes New Covert Action Against Iran. *Global Policy*. 6 Aralık 2022 tarihinde <https://archive.globalpolicy.org/empire/intervention/iran/general/2007/0522covertiran.htm> adresinden erişildi.
- Roth, A. ve Ellis-Petersen, H. (2018, Nisan). Vladimir Putin calls US-led Syria strikes an “act of aggression”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/14/insulting-russia-furious-over-syria-attacks-as-politician-likens-trump-to-hitler> adresinden erişildi.
- Roth, R. (2011, 18 Mart). U.N. Security Council approves no-fly zone in Libya. *CNN World*. <http://www.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/17/libya.civil.war/index.html> adresinden erişildi.
- Rubin, B. R. ve Batmanglich, S. (2008). The U.S. and Iran in Afghanistan. *Center for International Studies*.
- Russia and China’s Arbitrary Veto Use 16 Times Contributed to Killing Nearly a Quarter of a Million Syrians, the Arrest of Nearly 150,000 Others, and the Spread of Impunity* (No: R200712). (2020). <https://snhr.org/blog/2020/07/17/55263/> adresinden erişildi.
- Russia Ban On S-300s To Iran Lifted. (2015, 13 Nisan). *Radio Free Europe/Radio Liberty*. <https://www.rferl.org/a/putin-lifts-ban-on-supplies-of-s-300-missiles-to-iran/26953172.html> adresinden erişildi.

- Russian Naval Ships Arrive at Syria's Tartus. (2022, 5 Şubat). *Asharq AL-awsat*. 8 Aralık 2022 tarihinde <https://english.aawsat.com/home/article/3457086/russian-naval-ships-arrive-syrias-tartus> adresinden erişildi.
- Russian-Chinese Joint Declaration on a Multipolar World and the Establishment of a New Intl. Order. (1997, 20 Mayıs). United Nations General Assembly. <https://web.archive.org/web/20170623154322/http://www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-153.htm> adresinden erişildi.
- S.Con.Res.28 - 103rd Congress (1993-1994): A concurrent resolution expressing the sense of the Congress regarding the Taif Agreement and urging Syrian withdrawal from Lebanon, and for other purposes. (1993, 27 Temmuz). webpage. 30 Mayıs 2022 tarihinde <http://www.congress.gov/> adresinden erişildi.
- Salpukas, A. (1995, 7 Mart). Iran Signs Oil Deal With Conoco; First Since 1980 Break With U.S. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1995/03/07/world/iran-signs-oil-deal-with-conoco-first-since-1980-break-with-us.html> adresinden erişildi.
- Sanchez, Raf. (2013, 3 Eylül). First Syria rebels armed and trained by CIA "on way to battlefield". 15 Kasım 2022 tarihinde <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10283758/First-Syria-rebels-armed-and-trained-by-CIA-on-way-to-battlefield.html> adresinden erişildi.
- Sarkozy and Assad seal reconciliation. (2008, 3 Eylül). *France 24*. 18 Ekim 2022 tarihinde <https://www.france24.com/en/20080903-sarkozy-assad-seal-reconciliation-france-syria> adresinden erişildi.
- Security Council Declares Support For Free, Fair Presidential Election In Lebanon; Calls For Withdrawal Of Foreign Forces There. (2004, 2 Eylül). *United Nations*. 8 Haziran 2022 tarihinde <https://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm> adresinden erişildi.
- Chubin, S. (2010, 6 Ekim). The Politics of Iran's Nuclear Program. *Iran Primer*. 22 Şubat 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/resource/politics-irans-nuclear-program> adresinden erişildi.
- Sharp, J. M. (2010). *Syria: Issues for the 112th Congress and Background on U.S. Sanctions*. Congressional Research Service. <https://www.refworld.org/pdfid/4d2d98572.pdf> adresinden erişildi.
- Sick, G. (2010, 5 Ekim). The Carter Administration. *The Iran Primer*. 20 Aralık 2022 tarihinde <https://iranprimer.usip.org/resource/carter-administration-0> adresinden erişildi.

- Silverstein, K. (2005, 4 Eylül). How Kadafi Went From Foe to Ally. *Los Angeles Times*.
<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2005-sep-04-fg-uslibya4-story.html>
adresinden erişildi.
- Southerl, D. ve Devroy, A. (1995, 15 Mart). Clinton Bars U.S. Oil Pacts With Iran.
Washington Post.
<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/03/15/clinton-bars-us-oil-pacts-with-iran/f91c1de0-3f7c-4660-a732-ee8c38513651/> adresinden erişildi.
- Stanley, A. (1999, 2 Aralık). Italian in Libya on First Visit By a Western Leader in 8 Years.
The New York Times.
<https://www.nytimes.com/1999/12/02/world/italian-in-libya-on-first-visit-by-a-western-leader-in-8-years.html> adresinden erişildi.
- State of the Union Address by the President. (2006, 31 Ocak).*The White House President George W. Bush*. 7 Ocak 2023 tarihinde <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/stateoftheunion/2006/> adresinden erişildi.
- State of the Union Address. (2005, 2 Şubat).*The White House President George W. Bush*. 2 Haziran 2021 tarihinde <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/02/20050202-11.html> adresinden erişildi.
- State of the Union; Transcript of President's State of the Union Message to Nation. (1991, 30 Ocak).*The New York Times*.
<https://www.nytimes.com/1991/01/30/us/state-union-transcript-president-s-state-union-message-nation.html> adresinden erişildi.
- Statement by H.E. Mohammad Khatami President of the Islamic Republic of Iran before the 53rd Session of the United Nations General Assembly. (1998, 21 Eylül).*Pars Times*. 7 Ağustos 2021 tarihinde http://www.parstimes.com/history/khatami_speech_un.html adresinden erişildi.
- Statement by the President Sayed Mohammad Khatami. (2001, 10 Kasım). United Nations General Assembly. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/631/82/PDF/N0163182.pdf?OpenElement> adresinden erişildi.
- Sullivan, K. (2005, 15 Mart). Chavez Casts Himself as the Anti-Bush. *Washington Post*.
<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2005/03/15/chavez-casts-himself-as-the-anti-bush/fb31babd-91e0-4558-aa37-7d5536e535a7/> adresinden erişildi.
- Syria and Iran defy Clinton in show of unity. (2010, 25 Şubat).*Reuters*.
<https://www.reuters.com/article/us-syria-iran-idUSTRE61O33X20100225> adresinden erişildi.

- Syria Sanctions. (t.y.).*U.S. Department of the Treasury*. 31 Mayıs 2022 tarihinde <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/syria-sanctions> adresinden erişildi.
- Syria to expand military ties with Russia. (2008, 20 Ağustos). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/uk-georgia-ossetia-syria-idUKLK2864320080820> adresinden erişildi.
- Syria, Peace Partner Or Rogue Regime?: Hearing Before the Committee on International Relations, House of Representatives, One Hundred Fourth Congress, Second Session*, (1996, 25 Temmuz) U.S. Government Printing Office.
- Syria's Assad condemns foreign meddling in Iran. (2009, 19 Ağustos). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-syria-sb-idUSTRE57I53C20090819> adresinden erişildi.
- Syria's Assad steals show at Paris summit. (2008, Temmuz). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/idUSL13306574> adresinden erişildi.
- Syrian President Bashar Al-Assad: Exclusive Interview | NBC Nightly News*. (2016). https://www.youtube.com/watch?v=45odEv_1DAY adresinden erişildi.
- Tabler, A. (2005). *Rally 'round the Flag*. Institute of Current World Affairs. <http://www.icwa.org/wp-content/uploads/2015/08/AJT-2.pdf> adresinden erişildi.
- Taqi, A. (2015, 12 Nisan). Houthi propaganda: Following in Hizballah's footsteps. <https://www.newarab.com/>. The New Arab. 7 Aralık 2022 tarihinde <https://www.newarab.com/opinion/houthi-propaganda-following-hizballahs-footsteps> adresinden erişildi.
- Tellier, F. (2006). *The Iranian Moment* (No: Policy Focus #52). Washington, D.C: Washington Institue. <https://www.washingtoninstitute.org/media/3518> adresinden erişildi.
- Text of Mahmoud Ahmadinejad's Speech. (2005, 30 Ekim).*The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2005/10/30/weekinreview/text-of-mahmoud-ahmadinejads-speech.html> adresinden erişildi.
- The Carter Center. (2020). *U.S. and European Sanctions on Syria*. https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/us-and-european-sanctions-on-syria-091620.pdf- adresinden erişildi.
- The Covenant of the League of Nations. (1924, Aralık).*The Avalon Project*. 14 Haziran 2022 tarihinde https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp adresinden erişildi.
- The Europa World Year Book 2000*. (2000). Publishe Europa: Taylor & Francis Group.

- The Iranian and Houthi War against Saudi Arabia. (2021, 21 Aralık). 7 Aralık 2022 tarihinde <https://www.csis.org/analysis/iranian-and-houthi-war-against-saudi-arabia> adresinden erişildi.
- The King-Crane Commission Report: Syria. (1919, 28 Ağustos). *Hellenic Resources Network*. 14 Haziran 2022 tarihinde <http://www.hri.org/docs/king-crane/syria.html#statement> adresinden erişildi.
- The Mossaddegh Project. (t.y.). *The Mossaddegh Project*. 17 Aralık 2022 tarihinde <http://www.mohammadmossaddegh.com/news/ap-associated-press/september-2-1952/> adresinden erişildi.
- The National Security Strategy of the United States of America. (2002, 17 Eylül). The White House Washington. <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> adresinden erişildi.
- The Pendulum: How Russia Sways Its Way to More Influence in Libya. (2021, 7 Ocak). *War on the Rocks*. 4 Aralık 2022 tarihinde <https://warontherocks.com/2021/01/the-pendulum-how-russia-sways-its-way-to-more-influence-in-libya/> adresinden erişildi.
- The President's News Conference With President Hafiz al-Asad of Syria in Geneva |. (1994, 16 Ocak). *The American Presidency Project*. 29 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-with-president-hafiz-al-asad-syria-geneva> adresinden erişildi.
- The Real Axis of Evil. (2003, 23 Nisan). *Cato Institute*. 10 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.cato.org/commentary/real-axis-evil> adresinden erişildi.
- The Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya—2010 Article IV Consultation, Preliminary Conclusions of the Mission. (2010, 4 Kasım). *IMF*. 3 Aralık 2022 tarihinde <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/52/mcs102810> adresinden erişildi.
- Thousands attend pro-Gaddafi rally. (2011, 1 Temmuz). *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/av/world-africa-13998833> adresinden erişildi.
- Timmerman, K. R. (1992). *Weapons of mass destruction: The cases of Iran, Syria, and Libya*. Los Angeles, CA. : Simon Wiesenthal Center ; Paris, France : Middle East Defense News. <http://archive.org/details/weaponsofmassdes0000timm> adresinden erişildi.
- Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami. (1998, 7 Ocak). *CNNin Interactive*. 21 Aralık 2022 tarihinde <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html> adresinden erişildi.
- Trotman, A. (2014, 6 Ağustos). Vladimir Putin signs historic \$20bn oil deal with Iran to bypass Western sanctions. *The Telegraph*.

<https://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/energy/oilandgas/11014604/Vladimir-Putin-signs-historic-20bn-oil-deal-with-Iran-to-bypass-Western-sanctions.html> adresinden erişildi.

Truman and His Doctrine: Revolutionary, Unprecedented, and Bipartisan | AP US History Study Guide from The Gilder Lehrman Institute of American History. (2012, 15 Ağustos). 17 Aralık 2022 tarihinde <https://www.gilderlehrman.org/node/277> adresinden erişildi.

Two Years After Revolution, Whatever Happened To Libyan Oil? (2013, 24 Mayıs). *International Business Times*. 4 Aralık 2022 tarihinde <https://www.ibtimes.com/whatever-happened-libyan-oil-western-oil-giants-crude-sweet-china-russia-may-get-1266107> adresinden erişildi.

U.S. Security Policy Toward Rogue Regimes: Hearings Before the Subcommittee on International Security, International Organizations, and Human Rights of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, One Hundred Third Congress, First Session, July 28 and September 14, 1993. (1994). U.S. Government Printing Office.

UK PM labels Russia ‘rogue state’. (2022, 14 Kasım). *RT International*. <https://www.rt.com/news/566499-uk-pm-russia-rogue-state/> adresinden erişildi.

Uluslararası Lübnan Mahkemesi, Hariri suikastı davasında Hizbullah üyesi Selim Cemil Ayyaş’ı suçlu buldu. (2020, 18 Ağustos). *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53815585> adresinden erişildi.

UN walkout over Gaza ‘Nazi’ remarks. (2008, 24 Nisan). 6 Aralık 2022 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2008/4/24/un-walkout-over-gaza-nazi-remarks> adresinden erişildi.

United States Congress House. (2002). *U.S. Policy Toward Syria and the Syria Accountability Act*. Washington: U.S. Government Printing Office. https://books.google.com/books/about/U_S_Policy_Toward_Syria_and_the_Syria_Ac.html?id=3Vnm5w_xdj0C adresinden erişildi.

US cable: Gaddafi’s son took oil from Libyan field. (2011, 10 Mart). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/libya-oil-wikileaks-idUKLDE7290KX20110310> adresinden erişildi.

Uziyel, K. E. ; (2001). *Country Profile, Libya: 2001*. The Economist Intelligence Unit.

Vatanka, A. (2015, 4 Mart). Iran’s Yemen Play. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2015-03-04/irans-yemen-play> adresinden erişildi.

Videotaped Remarks by The President in Celebration of Nowruz. (2009, 20 Mart). *Whitehouse.gov*. 1 Aralık 2022 tarihinde

<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/videotaped-remarks-president-celebration-nowruz> adresinden erişildi.

Walsh, N. P. (2005, 28 Şubat). Russian deal will send nuclear fuel to Iran soon. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2005/feb/28/iran.russia> adresinden erişildi.

Weaver, M. (2008, 21 Kasım). Families of Lockerbie bombing victims receive compensation from Libya. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk/2008/nov/21/lockerbie-libya> adresinden erişildi.

Wehrey, F., Green, J. D., Nichiporuk, B., Nader, A., Hansell, L., Nafisi, R. ve Bohandy, S. R. (2009). *The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps*. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG821.html> adresinden erişildi.

Whitaker, B. (2004, 6 Eylül). By unpopular demand. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2004/sep/06/syria.lebanon> adresinden erişildi.

Whitaker, B. (2005, 8 Mart). Hopes dim for early Syrian exit from Lebanon. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2005/mar/08/syria.lebanon1> adresinden erişildi.

Whitaker, B. (2022, 23 Haziran). Unaccountable in Lebanon: How a PM's Killers Got Away With It. *New Lines Magazine*. <https://newlinesmag.com/essays/unaccountable-in-lebanon-how-a-pms-killers-got-away-with-it/> adresinden erişildi.

Whitlock, C. (2011, 17 Nisan). U.S. secretly backed Syrian opposition groups, cables released by WikiLeaks show. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/us-secretly-backed-syrian-opposition-groups-cables-released-by-wikileaks-show/2011/04/14/AF1p9hWD_story.html adresinden erişildi.

Why Israel must help Bashar. (2000, 13 Haziran). *The Guardian*. 10 Eylül 2022 tarihinde <http://www.theguardian.com/world/2000/jun/13/israel.comment> adresinden erişildi.

Why Obama Let Iran's Green Revolution Fail. (2016, 24 Ağustos). *Bloomberg.com*. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2016-08-24/why-obama-let-iran-s-green-revolution-fail> adresinden erişildi.

Wilson, S. (2011, 18 Ağustos). How the U.S. message on Assad shifted. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/blogs/checkpoint-washington/post/how-the-us-message-on-assad-shifted/2011/08/18/gIQAfPZxNJ_blog.html adresinden erişildi.

- Worth, R. F. (2008, 8 Mart). Arab Leaders, Angry at Syrian President, Threaten Boycott of Summit Meeting. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2008/03/08/world/middleeast/08syria.html> adresinden erişildi.
- Wright, R. (2000, 18 Mart). U.S. to Ease Sanctions on Iran, Notes Errors. *Los Angeles Times*. 6 Ekim 2021 tarihinde <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2000-mar-18-mn-10114-story.html> adresinden erişildi.
- Wright, R. ve Baker, P. (2004, 8 Aralık). Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/12/08/iraq-jordan-see-threat-to-election-from-iran/7e0cc1bc-aeb3-447a-bc9e-cfa5499699bc/> adresinden erişildi.
- Yetim, H. T. (2021). *Türkiye'nin Amerikan hiyerarşik düzeni ile krizi (1964-75): Dış politikada otonomi arayışı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Younis, M. (2013, 7 Şubat). Iranians Feel Bite of Sanctions, Blame U.S., Not Own Leaders. *Gallup*. 14 Kasım 2022 tarihinde <https://news.gallup.com/poll/160358/iranians-feel-bite-sanctions-blame-not-own-leaders.aspx> adresinden erişildi.
- Zandt, F. (2022, 9 Mart). Infographic: The World's Most-Sanctioned Countries. *Statista Infographics*. 9 Kasım 2022 tarihinde <https://www.statista.com/chart/27015/number-of-currently-active-sanctions-by-target-country/> adresinden erişildi.

ÖZGEÇMİŞ

Müberra Dinler İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisansını aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. 2017 yılında YÖK 100/2000 Doktora Burs Programı'na hak kazanarak doktora çalışmalarını Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde sürdürdü. 2023 yılında "Damga ve Meydan Okuma: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Düzeninde Haydut Devletlerin Konumlanışı" başlıklı tezini başarıyla savunarak bilim doktoru unvanı aldı.